

100
PETAR TOMAC

VOJNA ISTORIJA

VOJNO DELO

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA JEDANAESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

Branko BOROJEVIĆ, Martin DASOVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ,
Franja HERLJEVIĆ, Đoko IVANOVIĆ, Blažo JANKOVIĆ,
Vaso NIKOLIĆ, Milija STANIŠIĆ, Radoje SEKULIĆ,
Novo MATUNOVIĆ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO“

PETAR TOMAC
General-major

VOJNA ISTORIJA

7 m r 4 - 6 3 3

BEOGRAD
1959

U V O D

Vojna istorija izučava sve vojne pojave od najstarijih vremena do danas. Zajedno s drugim specijalnim istorijama — istorijom prava, diplomatije, književnosti, kulture, crkve, političkih pokreta i partija, gradova i zemalja, — sliva se u opštu sintezu istorije ili nauke o razvoju ljudskog društva.

Ako istorija obuhvata sav društveni rad od osnove do nadgradnje, onda svaka njegova grana mora naći u njoj svoje mesto, srazmerno uticaju koji je dotična društvena oblast stvarno izvršila. Nijedna se posebna istorija ne bi mogla zanemariti bez štete po razumevanje celine, a najmanje vojna istorija čiji je predmet oduvek zauzimao toliko mesta u ljudskom društvu.

Odnos vojne istorije prema istoriji uopšte, koja se često identifikuje sa političkom istorijom, ogleda se najbolje u odnosu između strategije i politike. Strategija, shvaćena šire kao organizacija i upotreba oružane snage, je samo jedan od sektora opšte državne politike. To se projektuje i u prošlost, pa se vojna istorija, koja nije ništa drugo do prošla organizacija i upotreba oružanih snaga, mora tako razmatrati, bez obzira što je ponekad strategija, naročito u ratu, uzurpirala mnogo prava politike, ili što je politika, naročito u miru, propustila da asimiluje strategiju kao svoju integralnu komponentu.

Vojna istorija obuhvata svu vojnu fenomenologiju ukoliko ima uticaja na njen osnovni predmet interesovanja. Ipak ona neće iscrpsti istoriju svih vojnih oblasti. Pored vojne istorije biće mesta, naprimer, i za istoriju pešadije, inžinjerije, artiljerije oružja, fortifikacije. To su posebne, jasno ograničene

oblasti koje zahtevaju specifičnu obradu. Vojna istorija je samo njihova sinteza. Vojnopomorska istorija razvijala se nezavisno od vojne istorije. Pomorska dejstva odigravala su se najčešće nezavisno od kopnenih. To je posebna oblast koja se ovde ne obrađuje. Ali između ovih dveju oblasti bilo je oduvek dodirnih tačaka na koje će se ukazati da bi se objasnila celina. Danas — u eri globusnih ratova, vojna, vojnopomorska i vojnovazduhoplovna istorija slivaju se u celinu, ali se još uvek može govoriti o posebnoj vojnoj, vojnopomorskoj i vojnovazduhoplovnoj istoriji jer one imaju i svoj poseban sadržaj.

Vojna istorija se najviše zadržava na ratovima. Iznalazi njihove uzroke, povode i ciljeve, utvrđuje pripreme, rekonstruiše operacije i bitke nastojeći da poveže uzroke i posledice da bi mogla dati svoju kritičku ocenu. Otuda se vojna istorija ponekad naziva i ratnom istorijom, istorijom ratova ili čak istorijom ratne veštine. U Srbiji se govorilo u početku o vojnoj istoriji. Kasnije, u Srbiji i predratnoj Jugoslaviji, po ugledu na neku stranu praksu pojavljuje se tendencija da se istorija ratova razlikuje od istorije ratne veštine. Smatralo se, da se istorija ratova treba da bavi faktima, a istorija ratne veštine idejama koje su stvarale ta fakta. Tako je u nižim vojnim školama predavana istorija ratova, a u višim istorija ratne veštine. Naučno, ova veštačka podela je neodrživa. Kao da se to počelo uviđati, pa se pred Drugi svetski rat više govorilo o istoriji ratne veštine. Naziv je zgodan kao pandan ratnoj veštini, ali ne obuhvata sav predmet. Vojnoj istoriji ne pripadaju samo ratovi već sve vojne pojave bez obzira da li su u vezi s ratovima ili ne. Kada bi u vojnu istoriju ulazili samo ratovi onda Švajcarska ili Švedska ne bi imale svoje vojne istorije već vek i po, iako su za to vreme tamo zabeležene značajne vojne pojave koje su ih možda sačuvala i od rata. Ograničenje vojne istorije samo na ratove značilo bi isključiti iz nje i hladni rat.

II

Na pragu društva, u doba prvobitne zajednice, rat je bio nepoznat ljudima, kao do nedavno Eskimima na krajnjem severu. Prvi njihovi oružani sukobi bili su većinom osvetničke prirode bez pokušaja trajnog porobljavanja, obično ne mnogo krvavi, kao dvoboji. Vremenom, u nizu isprepletanih uzroka i posledica, ljudi su počeli da se međusobno pljačkaju oružjem

u ruci, njihove ratne vođe postale su monarsi koji su sa svojom užom okolinom upravo živeli za rat i od rata i stoga razvijali borbene instinkte svojih podanika sa svima moralnim, socijalnim, ekonomskim i političkim posledicama. Ali tek kada se na pragu civilizacije iz ruševina rodovskog poretka rodila država, da bi sankcionisala stečene privilegije vladajuće klase i omogućila joj sticanje novih, javlja se rat u pravom smislu reči, kao organizovan oružani sukob koji vodi rukovođeća snaga društva sa ciljem da u svom interesu nametne svoju volju tuđem narodu ili državi. Otada pa sve do danas ratovi prate razvoj čovečanstva gotovo bez prekida. Otuda su mnogi zaključili da su oni potreban instrument civilizacije, fenomen ljudske aktivnosti, kriza koja rešava socijalne bolesti, čak da su u ljudskoj prirodi i biološki potrebni. Advokata rata bilo je do nedavno mnogo više od tužilaca. Ali u poslednje vreme sve više se utvrđuje marksističko gledanje da su ratovi proizvod klasnog društva. Lenjin ih je podelio na pravedne i nepravedne prema tome koja ih je klasa vodila i za kakve ciljeve, imperijalističke ili nacionalnooslobodilačke. Danas se sve više probija ideja o miroljubivoj koegzistenciji, po meri kako napredak nauke i tehnike čini rat sve apsurdnijim. Pritom se svakako pretpostavlja da će se međunarodni problemi rešavati dogovornim putem. Ali predmet o društvenom značaju rata prelazi okvir vojne istorije. Dovoljno je imati u vidu njegove osnovne elemente da bi se i kroz njih mogle pošmatrati konkretne ratne pojave.

Da bi postala komponenta opšte istorije, vojna istorija se mora staviti u njene okvire. Mora se povezati sa svima nevojnim pojavama koje je određuju i objašnjavaju.

Vojne ustanove uzete u najširem smislu, od organizacije do načela za upotrebu, u svakoj istoriskoj episi su samo odraz društvenog uređenja koje počiva na opštim temeljima proizvodnih snaga i njihovih odnosa. Značajnije promene u političkoj sferi odjekuju i u vojnim institucijama. Ličnosti i ideje, ma koliko unapređivali vojnu misao, ipak su od sekundarnog značaja. Vojni mislioci, organizatori i vojskovođe mogu i genijalno proniknuti i iskoristiti mogućnosti svog vremena i svoje sredine, izvršiti time vrlo jak uticaj i na druge društvene aktivnosti, ali van objektivnih ograničenja oni ne mogu stvarati nove vojnoistoriske epohe. Materijalistički shvaćena vojna istorija mora neminovno da zahvati i ekonomsku struk-

turu, društveno i političko uređenje, da bi genetički mogla objasniti vojne pojave epohe koju razmatra.

III

Čovek je stupio na pozornicu istorije naoružan za blisku i daljnu borbu, s oklopom i štitom. Imao je i bojna kola, utvrđenja, opsadne sprave. Razni narodi došli su do toga u razno doba raznim putevima. Ali bez obzira na narod, vreme ili prostor, prema Morganovoj podeli¹ ljudi su u srednjem stupnju divljaštva raspolagali toljagom, kamenom ili drvenom, i kopljem s drvenim ili koščanim šiljkom. Naredni, viši stepen počinje pronalaskom luka i strele, odlučujućeg oružja tog razdoblja. U narednoj eposi ljudskog razvoja, u varvarstvu, ljudi naučiše da tale rudače, pa stvaraju bronzano, a zatim i gvozdeno oružje i opremu, mač i oklop. Iz te epohe su i bojna kola i utvrđeni gradovi sa kulama.

Vojna organizacija tog doba oslanjala se neposredno na društveni poredak. Rodovsko ili gentilno uređenje, što je zajedničko gotovo svima varvarskim narodima sve do njihovog ulaska u civilizaciju, verno se odražava i na bojištu. Rod (gens) bila je osnovna vojna jedinica kao što je bila i društvena. Naredni stepen je bilo bratstvo (fratrija), gde je postojalo, zatim plemena, pa savez plemena — tamo gde je došlo i do tog najvišeg stepena rodovskog udruživanja. Nije bilo drugih kohezivnih sila da bi se mogle formirati vojne jedinice van okvira društvenog uređenja. Čovek se vrlo rano morao rukovoditi nekim borbenim načelima koja je sve više razvijao, ali su gentilne vojne starešine birane više po svojoj fizičkoj snazi i hrabrosti nego po drugim svojim kvalitetima. Bile su više borci nego vojskovođe.

U civilizaciji nastaju nove vojne ustanove, ali je njihov razvoj nemoguće pratiti. Civilizacija je morala daleko odmaći dok je ostavila dovoljno pouzdanih tragova da bi se iz njih mogla verodostojno rekonstruisati. Civilizovani narodi Drevnog istoka ostavili su nam spomenike koji govore i o značajnim vojnim događajima koji mestimično otkrivaju i ondašnje vojno uređenje i taktiku, ali ti fragmentarni podaci su vremenski nepovezani i toliko obavijeni i protkani legendama, da

¹ F. Engels, Poriijeklo porodice, privatnog vlasništva i države, Zagreb 1945.

se iz njih, zasad bar, ne može stvoriti razvojna celina. Tek iz grčko-persiskih ratova ima dovoljno pouzdanih elemenata za verodostojnu sliku. Otada se razvoj ratne veštine može pratiti sve do naših dana. Otuda je grčko klasično doba vrlo pogodna polazna tačka za vojnu istoriju. Ipak je ovde otpočeta sa Drevnim istokom. I pored nedostataka izvora, nepovezanosti podataka i nepouzdanosti hronologije, — ovaj početni period ljudske istorije ne bi se mogao zanemariti, utoliko više što arheološki nalazi donose nove elemente koje gotovo danomice produbljuju, šire i povezuju naša saznanja o toj eposi.

Vojna istorija Indijaca, Kineza i Japanaca, koja se samostalno razvijala uz neznatan uticaj sa strane, produžena je ovde preko vremenskih granica koje obeležavaju Drevni istok, sve do trenutka kada su prihvatili osnovne elemente evropskog vojnog uređenja, jer se ne bi mogla prekidati i uplesti u razvojnu nit vojne istorije Zapada.

Zbog univerzalnosti vojnog iskustva Zapada, njemu je posvećeno najviše prostora, ali se ovaj rad nije ograničio samo na zapadnu i srednju Evropu kao što čine mnogi slični radovi na Zapadu. Osim Drevnog istoka, dato je odgovarajuće mesto evropskom Istoku i aziskim narodima koji su upadali u Evropu — Hunima, Avarima, Arabljanima, Turcima, Mongolima.

Najpoučniji su ratovi koji su nam najbliži po vremenu, jer su najpotpuniji po podacima, pa se mogu pouzdano rekonstruisati, a vođeni su u okolnostima koje su najbliže uslovima današnjice. Ali i u ratovima dalje i daleke prošlosti nailazimo na saznanja koja se i danas ne mogu zanemariti, u mnogo prostijem i jasnijem obliku no što se mogu uočiti u savremenim složenim operacijama. Korisno je proučiti i likove starih vojskovođa, njihov karakter, spremu, talenat. Stare epohe se ne bi mogle ispustiti i zbog razvojne niti. Da bi se zadovoljili ovi suprotni zahtevi, aktuelnost i kontinuitet, svaka naredna epoha je ovde dobila srazmerno više prostora od prethodne.

Nacionalnoj vojnoj istoriji dato je relativno više mesta. Iskustvo naših ljudi na našem tlu je dragocenije od tuđeg. Ali je ipak ona upletena u opšti razvoj jer se van njegovih okvira ne bi mogla pravilno shvatiti. Više je pažnje poklonjeno vremenu nacionalne nezavisnosti zbog originalnih oblika vojnog uređenja. Nešto više prostora, no što bi objektivno zasluživali, posvećeno je i onim narodima i državama čija je vojna istorija isprepletana s našom.

IV

Vojna istorija je osnova teorije ratne veštine koja kritički pretresa činjenice crpene iz ratne prakse da bi u spletu slučajnih i promenljivih momenata iznašla nužna načela rata dotične istoriske epohe, a zatim, oslanjajući se na njih, razvila i rešila nove probleme rata, izazvane pojavom novih elemenata, materijalnih, političkih i moralnih. Svoje zaključke teorija predaje krvavoj zbilji ratne prakse — reklo bi se na proveru, iz koje potom crpe nov materijal za naučnu obradu. Ovo se ponavlja iz rata u rat. Rat i teorija ratne veštine su u uzročnoj vezi, u stvaralačkom odnosu. Teorija koja bi se razvijala nezavisno od praktične ratne veštine bila bi бесплодна машта, a ratna praksa bez teorije samo pusta igra slučajnosti.

Rezultate vojne istorije prvenstveno koristi teorija ratne veštine, upravo njene konvencionalne discipline, taktika i strategija — među koje se radi lakšeg izučavanja kod nas stavlja i operatika, a zatim i ostale vojne nauke kao fortifikacija, vojna geografija, topografija, nauka o oružju i druge, kroz koje će ratno iskustvo opet posredno delovati na taktiku, operatiku i strategiju. Najzad će ove poslednje, ustaljene u doktrinu, imati presudnu reč u pitanjima organizacije vojske, shvaćene široko u smislu formacije, naoružanja, opreme i obuke.

Vojna istorija je dakle od prvorazrednog praktičnog interesa za organizaciju i upotrebu oružane sile. Vojna istorija nas uvodi u savremenu ratnu veštinu na isti način kao što nas opšta istorija uči da logički i pravilno shvatimo aktuelne socijalne i političke probleme. Kroz nju, dakle kroz razvoj ratne veštine u prošlosti, najbolje ćemo shvatiti današnja taktička, operativna i strategiska načela. Istoriski primeri će nam najbolje objasniti i dokazati teoriske postavke koje bi nas kao čista apstraktna razmatranja mogle navesti na stramputicu. Vojna istorija je značajnija za teoriju ratne veštine od ma koje druge specijalne istorije za odgovarajuću naučnu disciplinu, jer je rat njena jedina prava praksa. U mirno doba nastoji se, doduše, da se evocira ratna stvarnost raznim aplikativnim metodama — rešavanjem taktičkih, operativnih i strategiskih zadataka, ratnim igrama, vežbama ili manevrima — ali to je očigledno samo pseudopraksa, ne bez koristi, i takvim se radom stiču značajna iskustva, ali je sve to daleko od rata, jer nedostaje ono što je specifično ratno — volja neprijatelja i

njegov kursum iz čega se izvodi atmosfera hitnosti, neizvesnosti i opasnosti koja je svojstvena ratnim situacijama.

Studijom vojne istorije doživljujemo dramatičnu igru volje, snage, prostora i vremena, izoštravamo um za kombinacije, oplodavamo maštu, razvijamo sposobnost predviđanja, dobijamo pravilniji pojam o vremenu i prostoru, sigurnije osećanje mere. Vojna istorija nadahnuće nas u ratu i idejama, samo nam ni u kom slučaju ne daje, niti može dati gotove recepte za akciju. Ni u kom slučaju se iz vojne istorije ne mogu izvući zakoni koji primenjeni pod istim uslovima daju iste rezultate. U ratu nema nikad istih uslova. Nijedna ratna situacija se ne može ponoviti sa identičnim elementima. Svaka operacija, svaka bitka, svaki boj je posebno ostvarenje u posebnim uslovima. Uzalud ćemo tražiti u vojnoj istoriji gotove uzore za akciju. Ali će nas njena studija upoznati sa mnoštvom raznovrsnih konkretnih situacija, koje nijedna uobrazilja ne bi mogla tako realistički da smisli, a koje će nas osposobiti da se u zbilji, bez neposredna osvrta na njih, lakše snalazimo i pravilnije odlučujemo.

V

Delo ograničenog obima koje zahvata vojnu istoriju nekoliko milenijuma, može da obuhvati samo glavne momente. Oude se povezuju u celinu kako bi pružili što verniju sliku razvoja, ali se ne gube iz vida ni osobene pojave izazvane posebnim uzrocima. Pre svega dati su u sažetom obliku glavni aspekti epohe, perioda, naroda ili države, a zatim odgovarajući ratovi, operacije, bitke koji ih najbolje ilustruju. Posebna pažnja posvećena je vojnoj literaturi, ali nije bilo moguće dati sve pisce i sva njihova dela. I ovde se moralo odabrati samo ono što je tipično i što čini kariku na liniji razvoja. Važnijim delima i piscima posvećen je veći prostor. Težilo se povezivanju prakse sa teorijom, što se jasnije vidi tek u Novom veku kada se obrazovanje naglo proširilo zahvaljujući izumu štampe. Date su i glavne karakteristike značajnih vojskovođa.

Periodizacija odgovara konvencionalnoj podeli opšte istorije. I pored jakih feudalnih ostataka, Novi vek počinje sa XVI stolećem kada počinje epoha manufakture, kada se formiraju nacionalne države čiju osnovnu oružanu snagu čine pešaci —

najamnici, naoružani pretežno za blisku i kolektivnu borbu, koji se tuku u dubokim strojevima. Oni se iz osnova razlikuju od feudalnih konjaničkih skupina koje su u suštini bile sposobne samo za individualnu borbu. Novi vek do Francuske revolucije podeljen je na epohu slobodnih najamnika i stajaćih armija. Oštra granica predvaja ih neposredno posle Tridesetogodišnjeg rata.

Nekog će možda začuditi da se pojam operatika prenosi u prošlost iako je u upotrebi tek posle Drugog svetskog rata. Pri tome je bila odlučujuća sadržina, a ne naziv. Sadržinu operatike u potpunoj jasnoj formi nalazimo još u staroj Grčkoj. I dejstva koja su prethodila bici kod Trazimenskog Jezera su čist predmet operatike. Obostrano se tamo operisalo u okviru određene ideje. Sličan je slučaj i sa strategijom. U današnjem značenju pojam ulazi u običaj tek početkom XIX veka, ali ko će tvrditi da Peloponeski rat ili Drugi punski rat nisu imali svoje strategiske probleme? Oba ova pojma upotrebljena su u našem današnjem značenju: strategija se u užem smislu bavi najkrupnijim pitanjima ratne veštine, delujući uglavnom na ratištu sa celinom oružanih snaga ili sa krupnim njihovim delovima. Operatika dejstvuje na bojištu pokretom i borbom izvršavajući zadatke koje joj je postavila strategija, a taktika se bavi tehnikom pokreta, stanovanja i borbe. Ali pri tome ne treba zaboraviti da smo pre rata — deleći ratnu veštinu samo na taktiku i strategiju, pod strategijom podrazumevali ustvari operatiku. Lojd, Bilov, Žomini, a za njima svi udžbenici iz strategije kod nas i na strani bave se u suštini operatikom. U V. Britaniji i SAD, čiji su interesi prelazili kontinentalne okvire, još u prošlom veku strategija postaje operatika, a strategija u našem smislu velika strategija (grand strategy). Kada je rat dobio svetske razmere dobila je nov sadržaj i ratna veština, pa se nametnula i nova sistematizacija. Negde se operatika naziva i velikom taktikom. Podela ratne veštine se svuda podudara u glavnim linijama. Razlikuju se samo nazivi.

I drugi pojmovi, formirani u kasnijim epohama, upotrebljavaju se u doba kada još nisu bili poznati. Tako se govori o Atinskoj imperiji jer je Atinski savez imao sve imperijalističke kvalitete. Prošlost se ne može oživeti samo saznanjima i rečnikom vremena koje se rekonstruiše. To bi značilo odreći se poznijih tekovina društvenih nauka koje svoj mlaz svetlosti bacaju i unazad.

Rad ovakve širine nije moguće zasnovati samo na izvorima. Izvori su korišćeni ukoliko su bili pristupačni. Većinom, delo je rađeno na monografijama. Najnoviji ratovi pretežno na opširnim delima generalštabova. Zahvaljujući bogatom fondu, uredenosti, pristupačnosti i predusretljivosti Centralne vojne biblioteke, iskorišćen je najveći deo vodećih radova svetske vojnoistoriske literature. Pregled izvora i literature dat je po glavama, pri čemu je jedno delo, iako zahvata u više epoha, navedeno samo jednom, tamo gde najviše pripada, ukoliko nije podeljeno na tomove prema epohama. Pašće u oči da su umesto originala ponekad navedeni strani prevodi. To je učinjeno samo onda kada se original nije mogao nabaviti ili kada je napisan na manje poznatom jeziku. Među delima opšte istorije navedena su samo ona koja su od značaja i za vojnu istoriju. Velike svetske istorije, kao što je Kembridžska, Špamerova ili najnovija sovjetska (I tom), nisu se mogle mimoći ali nisu posebno navedene.

Piscu istorije koji zahvata toliko vreme i toliko naroda, posebne teškoće čine kod nas imena ljudi, nazivi naroda i geografskih objekata koji nisu nikako ustaljeni. Kod nas se piše Persija i Perzija; Kadaloh, Kadolaj i Kadolah; Presjam, Presjan i Presijam; Bojci, Bojani i Boji; Tavor, Toros, Taur i Taurus — u vrlo ozbiljnim izdanjima. Pri izboru vođeno je računa o naučnoj pravilnosti, savremenosti i raširenosti, ali pre svega dato je prvenstvo onim oblicima koji su danas u upotrebi u oba naša glavna književna i naučna centra.

DEO PRVI

ROBOVLASNIČKO DRUŠTVENO UREĐENJE
STARI VEK

GLAVA PRVA
DREVNI ISTOK

I

EGIPAT

1. STARA DRŽAVA

Egipat je najstarija država za koju znamo. Kada je stupila na pozornicu istorije, u četvrtom milenijumu pre n. e., bila je već organizovana birokratska kraljevina za čijom su odmaklom civilizacijom stajali vekovi razvoja.

Mada nema naroda koji nam je iz tako daleke prošlosti ostavio toliko spomenika i sa toliko napisao, ipak nije još moguće dati njegovu povezanu istoriju. Bolje su poznate samo neke epohe. Pretpostavlja se da je egipatski kalendar redovno funkcionisao još pre početka istoriskog doba, ali tek od 12 dinastije (2000 — 1800 pre n. e.) je hronologija egipatske istorije nešto sigurnija, pouzdana mnogo kasnije, tek od 7 veka pre n. e.

Egipat je velika oaza u još većoj pustinji. Oaza izvanredno izduženog oblika, svega 30 000 km² obrađiva tla razvučenih na dužinu od 2000 km, kojoj se moglo prilaziti samo sa dva suprotna kraja. Geografska izolovanost olakšavala je odbranu zemlje, ali ju je oštro odvajala od ostalog sveta i kod stanovnika razvila poseban mentalitet. Najveći deo svog samostalnog života proveo je Egipat u izdvojenosti, dovoljan sam sebi. U to vreme postigao je zapanjujuće rezultate u mnogim oblastima ljudske delatnosti ali, bez dovoljno oplođavajućih uticaja sa strane, život u njemu je tokom poznijih vekova tapkao u mestu zaostajući za susednim narodima, naročito na vojnom polju. Stari Egipćani su mnogo dali drugim narodima, a malo

primili od njih, u vojnom pogledu najmanje. Društvenoj statici i stagnaciji, stabilnoj i jakoj centralnoj vlasti išla je na ruku i životna potreba da se posledice nedostatka atmosferskog taloga otklone racionalnom upotrebom vode Nila. Osnova egipatskog društvenog uređenja je ista kroz hiljade godina: zemlja je u rukama veleposednika, bili pojedinci, hramovi ili država (vladalac), a obrađuju je kmetovi ili robovi. Odnosi se menjaju samo u vrhovima društva.

U Staroj državi (carstvu), koja obuhvata prvih šest dinastija ili vreme od 3200 — 2270 pre n. e.¹, nije bilo stajaće vojske. Vladalac (faraon) je imao samo svoju jaku ličnu gardu. Gradovi i velika svetišta imali su takođe svoje stalne posade za održavanje poretka. Kada je ustrebalo, vojska se dizala po *nomama* (okruzima), a naoružavala iz državnih slagališta. Po nalogu faraona pogodni činovnik — vojskovođa prikupljao je okružne kontingente kojima su na čelu bili *nomarsi* ili njihovi zastupnici. To nije državna već regionalna ili zemaljska vojska, ali nije ni milicija kako se često naziva. Milicija, shvaćena kao narodna vojska, ima širu društvenu osnovu. Istina, faraoni su mogli slobodno raspolagati svojim podanicima — to su svoje pravo široko koristili kada su gradili one ogromne građevine čije dimenzije zbunjuju i danas, ali se od kmetova i robova nisu mogle dizati upotrebljive vojske čim zatreba. Verovatnije je, što za kasnije periode možemo sigurno utvrditi, da su vojnici već tada živeli na privilegovanim imanjima, slobodnim od poreza i kuluka, uz obavezu da se odazovu pozivu u vojsku. Da ih nije bilo mnogo vidi se i po tome što su za ratne pohode angažovani uz njih i strani najamnici, naročito iz susedne Libije i Nubije. Doduše, ovi su se mogli uzimati i zbog kvaliteta što je činjeno i kasnije, ali nema mnogo osnova za pretpostavku da su već tada bili bolji od Egipćana.

Glavno oružje ove epohe je luk i koplje. Luk je bio drveni, a trokrilne strele drvene ili trščane, sa kamenim ili bakarnim vrhom. I koplje je bilo drveno, dugačko 1,5 do 2 m, takođe sa kamenim ili bakarnim vrhom, ponekad vrlo širokog oblika sa

¹ Prve dve dinastije stavljaju neki u *Tinisku epohu*, nazvanu tako po gradu Tinisu ili Tisu, njihovoj prestonici, koja se verovatno nalazila blizu Abida. Uostalom, poslednjih godina je hronologija Drevnog istoka dovedena u punu krizu čiji se konačni rezultati još ne mogu predvideti, ali je verovatno da će se početak istoriskog doba Egipta preneti bliže nama za koji vek; no to ne zadire bitno u predmet ovog rada.

dvostranim sečivom. Koplja za bacanje bila su kraća i lakša. Uz luk i koplja bilo je prački, sekira, noževa, toljaga. Sečivo u vidu ostve ili srpa na dugačkoj motki bilo je tipično egipatsko oružje. Pravih oklopa nije bilo. Laneni ili kožni prsni, možda negde prošaran metalnim pločicama, mogli su imati samo odličnici. Vojnici koji su bili naoružani za blisku borbu, imali su štit od kože na drvenom okviru, katkad ojačan i bronzanim okovom.

Gvozdeno oružje kasno prodire u Egipat, mada su već u preistoriskim grobovima nađeni sitni gvozdeni predmeti. Javlja se pojedinačno u doba 19 dinastije (XIII—XII veku pre n.e.), a u širu upotrebu ulazi tek u grčko doba (IV vek pre n. e.).

Vojsku su uglavnom činili strelci i kopljanici, jedni i drugi pešaci, jer tada u Egiptu još nije bilo konja. Ne zna se koji su od njih bili brojniji i značajniji na bojištu, a o njihovoj taktici ne znamo ništa. Moramo pretpostaviti da su se graditelji piramida znali umešno utvrđivati. Pored drugih manjih, jedna velika tvrđava bila je na jugu kod Asuana, a druga na severoistoku, kod kasnijeg Peluzijuma, dakle na glavnim kapijama zemlje. Tvrđave su bile okruglog, ovalnog i pravougaonog oblika. Ona kod Abida imala je 125 x 68 m, sa zidovima 7 — 11 m visine, jednim glavnim i dva pomoćna ulaza. Napisi i reljefi otkrivaju nam osnovna opsadna sredstva — *ovnove* za rušenje zidova, jurišne lestvice i *kornjače* ili pokretne krovove od štitova pod čijom su zaštitom ljudi rušili ili potkopavali zidine.

O veličini vojske izvori govore neodređeno o „desetinama hiljada“, ali nije jasno kako su se mogle održavati tolike armije koje su svoje potrebe nosile bukvalno na rukama ili ih otimale na terenu.

Egipćani Stare države već se sudaraju sa svojim susedima, sa Nubijcima na jugu, Libljanima na zapadu, sa Azijatima na istoku, ali osvajački karakter imaju samo njihove akcije prema Nubiji. Prirodna je bila težnja Egipćana koja ih je vukla ka izvoru reke od koje je zavisio sav njihov život. Pohode prema Libiji i Sinaju treba smatrati više protivudarima za degažovanje sopstvenih granica. Sinajsko Poluostrvo bilo je značajno zbog kamenoloma i rudnika bakra koje je trebalo osvojiti odnosno zaštititi.

Una (Uni), visoki dostojanstvenik i vojskovođa u doba 6 dinastije u svom epitafu opisuje takav jedan svoj pohod protiv beduina Sinaja i južne Palestine. Tu saznajemo da ga je faraon

stavio na čelo vojske od „mnogo desetina hiljada ljudi”, koja je prikupljena s juga i severa, iz tvrđava, svetišta i crnačkih krajeva. Pod njim su bili nomarsi, prvosveštenici, rizničari i drugi koji su komandovali svojim ljudima. Iako je on, Una, bio samo upravitelj jedne oblasti, njemu je povereno da izradi i plan pohoda. Vojska se usput izdržavala kontribucijama a neprijateljska naselja, polja i voćnjake je uništavala pobivši „više desetina hiljada ljudi” a mnoštvo je zarobila. Najmanje pet puta je Una vršio isti pohod protiv istog neprijatelja, pa se prema tome nije verovatno radilo o trajnom osvajanju.

Regionalne vlasti koje raspolažu svojom oružanom silom sadrže u sebi tendenciju da se odmetnu od centralne državne vlasti. Takve centrifugalne sile zapažaju se pri kraju Stare države. Nomarsi, dotle činovnici, pretvaraju se u naslednu aristokratiju oslabivši državu kao celinu. Stara država završava se *prelaznim periodom* (7 — 10 dinastija, 2270 — 2100 pre n. e.) koji obuhvata unutrašnje borbe između osamostaljenih nomarha, neku nejasnu revoluciju sa socijalnim momentima i upad nekog stranog naroda sa istoka u deltu Nila.

2. SREDNJA DRŽAVA

Srednja država (11 — 13 dinastija, 2100 — 1700 pre n. e.) počinje sa oslabljenom centralnom vlasti. Iz prelaznog perioda su nomarsi izašli ojačani. Kada je faraonu bila potrebna vojska pozivao je kontingente noma kao i pre, ali je sada verovatno više zavisio od njihove dobre volje. Raspolažemo podatkom da je jedan nomarh iz Gornjeg Egipta u to vreme davao 400 ljudi. Ako taj broj uzmemo kao prosek, od 40 noma koliko ih je približno bilo u Egiptu, dobilo bi se 16 000 ljudi. Tom se broju ne bi mogla poricati realnost.

Srednja država je klasično doba Egipta sa čuvenom 12 dinastijom koja beleži njegov vrhunac. Pod njom je centralna vlast ponovo ojačala. Oružje je nešto bolje — ima više bronz, vojska je racionalnije organizovana i vrlo preduzimljiva. Vidimo je u akciji na Sinajskom Poluostvru, u Palestini, Libiji i Nubiji. Ipak, to su još uvek samo aktivna dejstva u okviru strategiske odbrane, izuzev pohoda protiv Nubije koji imaju jasan osvajački karakter. Bez konja nisu bile moguće operacije na dužim pravcima kroz pustinju, dok je prema Nubiji plovni Nil činio idealan komunikacijski pravac, pa nije čudo

što je ovuda pošla oštrica egipatske ekspanzije. Sezostris III prodro je jednom do Palestine, a četiri puta u Nubiju gde je učvrstio egipatsku vlast podizanjem tvrđava. Već u toku svog prvog pohoda prokopao je kanal oko prvog katarakta radi potreba operacije.

Upad Hiksa iz Palestine je učinio kraj Srednjoj državi. Hiksi — po svoj prilici narod evraziskih stepa, možda i indoevropskog porekla² — ovladali su Donjim Egiptom, izgleda bez ijedne veće bitke, i tu se zadržali skoro vek i po. To je drugi *prelazni period* (14—17 dinastija, 1700—1555 pre n. e.). Lak uspeh Hiksa treba objasniti socijalnim nemirima koji su im prethodili, ali i posedom konja što im je davalo neuporedivu manevarsku prednost nad protivnicima koji ih nisu imali. Hiksi su zatim proterani iz Egipta, ali su konja ostavili Egipćanima. Konj će preobraziti egipatsko vojno uređenje, postaće motorna snaga egipatske osvajačke politike, a posredno će izvršiti vrlo jak uticaj na društveno i političko uređenje zemlje. Pojavom konja ratovanje postaje znatno skuplje nego pre. Konje može posedovati i izdržavati samo bogato plemstvo ili dobro plaćeni ratnički stalež.

3. NOVA DRŽAVA

Nova država (18—24 dinastija, 1555—715 pre n. e.) bitno se razlikuje od prethodnih. Nestalo je naslednih, autonomnih nomarha i zemljoposedničke aristokratije. Zemlja pripada sada faraonu i svetištima. Faraoni su apsolutni gospodari koji vladaju pomoću svojih činovnika čiji uticaj nije nikad bio veći. U njihovu se riznicu sliva ogromno blago. Bogatstvo je jačalo centralnu vlast, a ova je povećavala bogatstvo faraona.

Velika materijalna sredstva u rukama vladaoca izražavala su se i jakom, dobro organizovanom državnom vojskom. Njeno jezgro, mirnodopski stajaći deo koji je živeo u posebnim logorima, činili su strani najamnici, Libljani, Sirci, Nubijci, Šardanci³ i crnci. Uz njih je bilo i domaćeg ljudstva. U jednom konkretnom slučaju koji nam je poznat iz doba 19 dinastije, odnos stranih prema domaćim ratnicima bio je 3/5 : 2/5. U slučaju rata prikupljano je u zemlji više ljudi po pravu kuluka

² Z. Mayant, *Les Hyksos et le monde de la Bible*, Pariz 1956 (str. 238, 241—242).

³ Neutvrđenog porekla. Pretpostavlja se da su iz Sardinije. Svakako, došli su u Egipat sa severa, morem.

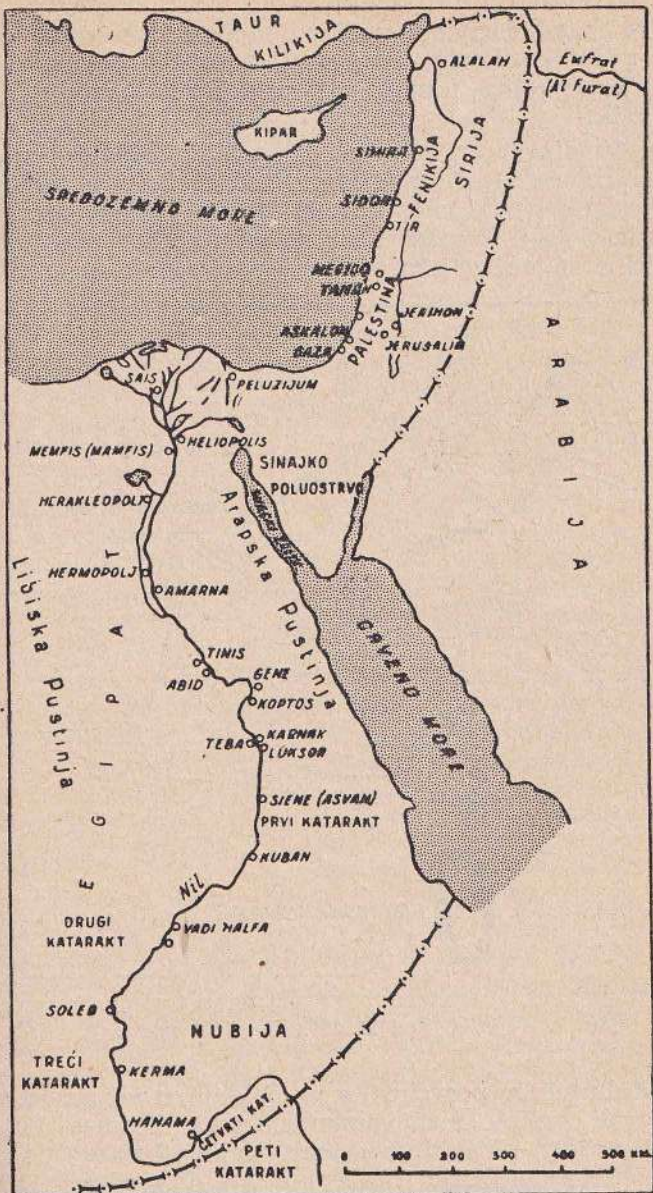
koje je faraon imao nad svojim podanicima. Sem seljaka — kmetova koji su regrutovani silom, bilo je i porodica više socijalne pripadnosti koje su uživale oko tri hektara zemlje slobodne od poreza, uz obavezu da se jedan njihov član odazove faraonovu pozivu u miru ili ratu. Od 18 dinastije je najamnička vojska (stranaca) glavni oslonac monarhije, ali se ona ponekad okreće i protiv monarha. Pod 21 dinastijom se vođe stranih najamnika pojavljuju kao samostalni kneževi da bi najzad posegli i za egipatskom krunom.

Egipćani nisu rado odlazili u vojnike. Beda vojnika nadahnjuje egipatske pisce. Prikazuju ga golog, gladnog i žednog, koga starešine muče za najmanju grešku. Ako izbegne neprijateljskoj streli podleći će zamoru marševa. U očima pisaca hijeroglifa nije bio bolji ni život oficira, upoređen sa spokojnim, cenjenim i lukrativnim položajem pisara (činovnika). Mladića koga su odvukli u vojsku porodica je oplakivala kao mrtvog, jer se zaista retko vraćao kući. Nije čudo što su se mnogi sklanjali u brda pred regrutnim organima.

Oružje se nije bitno izmenilo od onog iz vremena Stare države. Glavno je još uvek luk i koplje. Šada ima više gvožđa, ali ne mnogo. Mač je oružje starešina. Šardance vidimo takođe naoružane mačem i zgodnim okruglim štitom. Samo faraoni, prinčevi i neki strani najamnici imaju gvozdeni ili bronzani šlem i kožni oklop okovan metalom.

Pored pešadije javljaju se sada i bojne dvokolice. To su dvoprežna jednoosovna vozila, toliko laka da ih je u slučaju potrebe jedan čovek mogao poneti na ramenu. Na njima se pored vozara nalazio i strelac. Faraone vidimo na slikama i same, bez vozara, kako gađaju strelama u punom trku sa uzdama omotanim oko struka. Vozač je u tim prilikama izostavljen verovatno da se ne bi skretala pažnja sa glavne ličnosti. Strelci na dvokolicama obrazovali su privilegovan rod vojske i bacili sasvim u zasenak pešake, strelce i kopljanike. Bio je to skup rod, iako su konji dolazili najčešće iz faraonovih konjušnica, jer je trebalo nabaviti dvokolice. Poneki su za njih davali sve svoje imanje. U Egiptu konjicu će uvesti tek Ptolemeji.

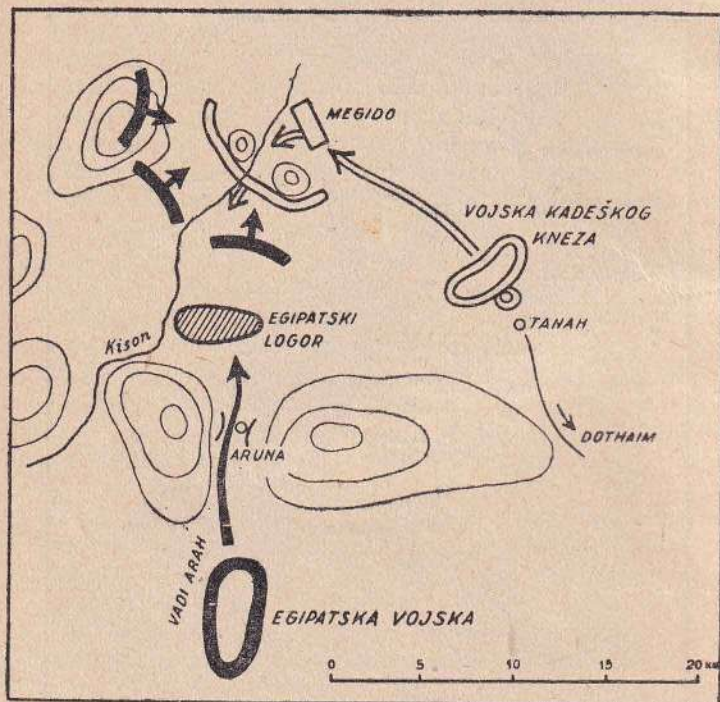
Domaći ratnici su u doba Ramzesa II (1300—1234) bili formirani u 4 grupe nazvane po glavnim egiptaskim bogovima (*Amon, Re, Ptah, Suteh*), a dvokoličari su obrazovali posebnu jedinicu pod neposrednom faraonovom komandom. Strani najamnici činili su posebne jedinice. Bilo je dakle elemenata za

Sk. 1. — Egipat za vreme Tutmesa III

manevre i kombinacije, na vojištu i bojištu. Ali o taktici nemamo mnogo podataka. Borbu su otvarali strelci — pešaci, a odlučivale su je dvokolice, u međusobnom sudaru — kada ih je imao i protivnik.

Sa 18 dinastijom otpočeli su veliki egipatski osvajački pohodi. Trenutak je bio povoljan. Prednja Azija je bila raspoređena i oslabljena. Tutmes I (1540 — 1501) ponovo je potčinio Nubiju, a u Aziji je prodro čak do gornjeg Eufrata. Dobro organizovana stajaća vojska (sa konjskom vučom) mogla je ope-

Sk. 2. — Bitka kod Megida oko 1478 pre n. e.

risati na dugačkim pravicima, a na bojištu su joj strelci na kolima davali veliku manevarsku slobodu. Tutmes III (1501 — 1447), nazvan i Veliki, je u toku svojih 17 ratnih pohoda u Aziju pokorio svu Siriju i Palestinu, sve do srednjeg Eufrata i

Taura. I Kipar mu je plaćao danak. Ostavio je dotle još neviđenu državu po veličini i organizaciji.

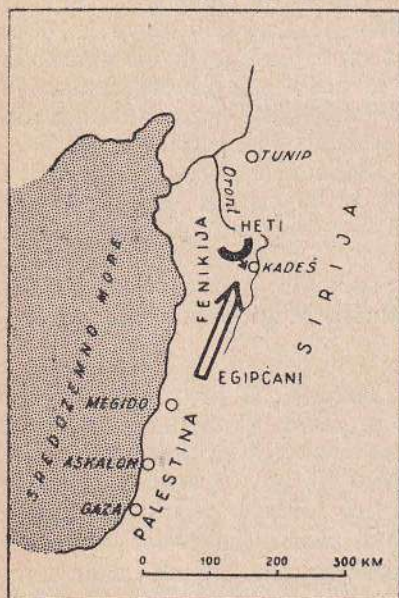
Na svom prvom pohodu, oko 1478 pre n. e, tukao je Tutmes III kod Megida prvu uređenu bitku za koju zna istorija.

Prodrevši naglo duž palestinskog primorja, stigao je južno od Arune. Dotle je njegov protivnik, kadeški knez, oko koga se okupiše mnogobrojni sitni dinasti Sirije i Palestine, ušao u Megido i postavio svoju vojsku kod grada Tanaha, očekujući da će neprijatelj naići pravcem Dothaim — Tanah, dakle glavnim putem koji je vodio iz primorske nizije u dolinu Kisona, ili šire, iz Egipta u dolinu Eufrata. Ali je Tutmes, da bi iznenadio svog protivnika, suprotno savetima svojih doglavnika (opis bitke je delo zvaničnog faraonovog hroničara) krenuo mnogo težim pravcem Vadi Araha, kojim je vodila uzana staza. Zanemario je opasnost koju je predstavljalo izdužavanje kolone čije je čelo moglo naići na protivnika dok bi začelje bilo još daleko pozadi, čak kod Arune — našto su njegovi savetnici naročito ukazivali, ali je znatno smanjio ovaj rizik povećajući hitno prethodnicu od dvokolica s one strane planine da bi osigurala debušovanje glavnine. Do bitke je došlo tek idućeg dana. Ne može se utvrditi da li je iznenađeni kadeški knez stigao da obrne front i da se na vreme postroji za bitku. Ako je to i učinio, nije mu mnogo pomoglo. Egipćani su krenuli u napad i obuhvatnim manevrom svog levog krila postigli potpunu pobeđu. Tom prilikom zaplenili su 924 dvokolice i 200 oklopa. Mogli su već tada zauzeti i utvrđeni Megido da se nisu odali pljački — žali se hroničar, ne slutivši možda da je ovom primedbom izrekao prvu kritiku u vojnoj istoriji. Megido će pasti tek kasnije, posle kraće opsade.

U toku svojih prvih pohoda Tutmes III je osvojio sirisku (feničansku) obalu, pokorio njene gradove i domogao se njihove flote. Otada mu Fenikija služi kao osnovica za dejstvo u unutrašnjost preko Libana do Eufrata. Njegov operaciski pravac ne ide više kroz pustinju Sinaja, već morem, duž obale do pogodne iskrčne luke, a odavde pravo prema izabranom objektu. Značaj prevlasti na moru i pomorskih komunikacija sada nam se jasno otkriva prvi put u istoriji.

Pod Tutmesovim poznijim naslednicima Nova država je počela da opada, ali ju je Ramzes II ponovo učvrstio.

Ramzes II je u petoj godini svoje vladavine (oko 1295 pre n. e.) krenuo u susret hetskom kralju Muršilišu II⁴ koji je, prema egipatskim podacima, prikupio 25 — 30 000 ljudi, verovatno u nameri da preotme egipatske posede u Siriji i Palestini. Egipćani su bili nadmoćniji, mada je Ramzes, osim Šardanaca, ostavio strane najamnike u zemlji za održavanje poretka. Prodrli su duž feničanske obale, pa su zatim skrenuli na istok preko Libana, upali u dolinu Oronta i krenuli nizvodno ka Kadešu. Poverovavši dvama tobožnjim beguncima da je hetski kralj otstupio na sever, Ramzes pohita napred sa grupom *Amon*, pa se izdvoji čak i od nje sa svojom pratnjom da bi što pre stigao u Kadeš. Dotle se Muršiliš postrojio za bitku severozapadno od grada. Videvši da je njegov protivnik poverovao njegovim agentima, on se prebacio na desnu obalu Oronta i krenuo uzvodno dok se Ramzes kretao levom obalom nizvodno, a zatim je osekao grupe *Amon* i *Re* od grupe *Ptah* i *Suteh*. Ubrzo zatim Heti razbijaju grupe *Re* i odbacuju njen jedan deo na sever

Sk. 3. — Bitka kod Kadeša oko 1295 pre n. e.

ka grupi *Amon*, a drugi na jug prema grupi *Ptah*. Zatim za petama begunaca iz grupe *Re* upadaju u logor grupe *Amon* i odbacuju je na sever. Došlo bi do katastrofe da Ramzes (piše njegov pisar) nije hrabro i energično intervenisao. On se naglo okrene, preote logor i poče da se probija sa svojim dvokolicama kroz hetske redove u susret grupi *Ptah* koja je nailazila s juga zajedno sa delom grupe *Re*. Tako je bitka, čiji je početak nagoveštavao poraz pretvorena u pobedu. Ali pobeđa kod kadeša nije bila rešavajuća. U narednim godinama došlo je ponovo do borbi. U dvadesetprvoj godini svoje vladavine Ramzes je bio primoran da sklopi „več-

⁴ Možda je to bio njegov sin Mutalu koji ga je nasledio iste godine.

no" prijateljstvo sa Hetima prepustivši im severni deo Sirije. Tu se našla strategiska ravnoteža između dve zemlje.

Ugovor o miru i defanzivnom savezu između Ramzesa II i hetskog kralja Hatušila III (Hatušiliš), Muršilišovog trećeg sina, prvi je ove vrste koji nam je istorija sačuvala. Značajan je i po tome što je u izvesnom smislu upravljen protiv podanika jednog i drugog kralja. Oni su se međusobno obavezali da će izručiti svoje „buntovne robove“, da neće primati „velike ljude“ druge ugovorne strane koji bi zatražili azil u njihovim zemljama, a da će odmah vraćati „nepoznate (obične) ljude“.

Neprekidni ratovi, skupocene građevine koje su podizali i veliki pokloni koje su kraljevi činili svetištima, iscrpili su državnu kasu. Dok su se sveštenici bogatili, faraonovi hambari i riznice su se praznili. U doba Ramzesa III (1198—1166) tebanski hram, naprimer, posedovao je 2393 km² oranica, ili gotovo 10% obradive zemlje Egipta, sa 81 322 km² metra i roba i 421 362 grla stoke. A bez velikih finansiskih sredstava nije se mogla održavati velika vojska spremna za borbu. To se oseća unutra i spolja. Faraoni Merenptah i Ramzes III mogli su još razbiti „pomorske (egejske) narode“ koji su nasrnuli na Egipat, kopnom i morem, prvi u zapadnoj Delti kod Pijara, a drugi na severoistočnoj granici (kod Magdola?) na kopnu i moru, ali je Ramzes IV oko 1160 pre n. e. morao da napusti Siriju i Palestinu. O vladavini narednih sedam Ramzesa ne znamo mnogo. Sigurno je samo da se politička moć našla tamo gde je bilo i bogatstvo — u rukama sveštenika. Za vlade Ramzesa XI, Amonov prvosveštenik Herihor postaje komandant vojske, a zatim se penje i na presto osnovavši 21 dinastiju (1090 — 945). Nju smenjuju vođe libiskih najamnika koji će obrazovati 22, 23 i 24 dinastiju, ali će često deliti vlast sa svojim potčinjenim komandantima. To je u osnovi vojna diktatura. Domaći vojni elementi sve se više potiskuju. Rastrzan unutrašnjim borbama, Egipat biva sve slabiji. Šešonk I osnivač 22 dinastije, mogao je još zauzeti i opljačkati Jerusalim oko 930 pre n. e., a 853 (bitka kod Karkara) poslali su Egipćani samo 1000 ljudi u pomoć Savezu siriskih kneževa protiv Asiraca — ako se podatak koji o tome govori uopšte na njih odnosi. Najzad će Egipat doći pod vlast Etiopljana (25 dinastija, 715—663 pre n. e.).

4. POZNO DOBA

Sa 25 dinastijom počinje doba strane prevlasti (25—30 dinastija, 715—332). Pritisak na Egipat ne oseća se samo s juga nego i sa severa otkako su Asirci počeli da prodiru u Siriju i Palestinu. Uzalud su Egipćani podržavali borbu Širaca protiv Asirije. Najzad su i ovi savladani. Asarhadon je 671 pre n. e. zaobišao Deltu, gde su egipatske trupe bile verovatno grupisane, zauzeo Memfis direktnim napadom, a tek zatim i Deltu napavši je kopnom sa juga. Ali se Egipat nije dao tako lako savladati, ma koliko da je njegov geografski oblik išao na ruku okupatoru koji je vladao Nilom. Čim je Asarhadon napustio Egipat sa glavninom svoje vojske, Egipćani proteruju slabe asirske garnizone. Još dva puta su Asirci osvajali Egipat pod Asurbanipalom (666 — 664) i oba puta su oterani. Konačno oslobođenje od asirske okupacije delo je Psametiha I (663 — 609), nomarha grada Saisa i rodonačelnika 26 dinastije. To je upravo delo jonskih (grčkih) i kariskih najamnika koje je uzeo u svoju službu, „bronzanih ljudi s mora”, kako su ih Egipćani nazivali.

Oklopnike vidimo tada prvi put u Egiptu. Oni su nesrazmerno efikasniji od domaćih ratnika, ne samo zbog oklopa, već i zbog gvozdenog mača koji je još uvek bio retkost u Egiptu. Strani najamnici, Jonjani, Karci i Sirci, naseljeni na istočnim granicama Egipta, biće glavni oslonac ovog poslednjeg slobodnog perioda Starog Egipta koji obeležava 26 dinastija i gutaće najveći deo državnih prihoda. Oko 570 pre n. e. bilo ih je tridesetak hiljada. Grci će organizovati i egipatsku flotu. Psametihev sin Neho II (609—593), koristeći se međusobnom borbom Persijanaca, Vavilonaca i Asiraca, pokušao je da oživi egipatsku osvajačku politiku. Prodro je u Aziju, potukao judejskog kralja kod Megida, potčinio Siriju i Palestinu (608 pre n. e.), izbio na Eufrat, ali je tu kod Karhemiša (605 pre n. e.) potućen od Nábukodonosora, sina vavilonskog kralja Nabopolasara.

Dobro plaćeni strani najamnici izazvaće nezadovoljstvo za postavljenih domaćih ratnika, koji će, kazuje nam Herodot, za vlade Psametiha I (to je verovatnije bilo za vlade Psametiha II) kolektivno dezertirati u Etiopiju, njih 240 000 odjednom zbog toga što su tri godine zadržani u svojim garnizonima bez smene. Cifra je besumnje višestruko preterana. Materijalne mogućnosti vremena nisu dopuštale formiranje i kretanje tak-

vih masa. I drugi Herodotov podatak da je domaća vojnička snaga Egipta iznosila 385 000 ljudi je takođe očigledno preteran. Domaćih ratnika bilo je svakako više od najamnika, ali ipak ne toliko. Diodor navodi 60 000 za godinu 342 pre n. e. Ali ni jedni ni drugi neće moći zadugo da sačuvaju slobodu Egipta. U bici kod Peluzijuma 525 pre n. e. grčki najamnici Psametiha III podleći će Kambizovim persiskim konjanicima. Persijanci će uz prekide vladati Egiptom sve do upada Aleksandra Makedonskog (332 pre n. e.).

II

PREDNJA AZIJA

Pod tim nazivom shvataju se obično one prostrane zemlje koje su ograničene na jugu Arabijom, na zapadu Sredozemnim i Egejskim Morem, na severu Crnim Morem, a na istoku Jermenskim i Iranskim Planinama. Geografski, nije to jedinstvena oblast, ali je u najstarije doba bila pozornica posebnog istoriskog razvoja, dolazeći povremeno u tešnji dodir samo sa Egiptom.

1. STARA VAVILONIJA

Vavilonija, u Starom veku nizija na donjem međurečju Eufrata i Tigra, ulazi u istoriju svojim južnim delom nazvanim Sumer. Sumerci su u četvrtom milenijumu pre n. e. bili već narod znatne civilizacije koji je znao za metale i pismo i živio pod despotskim dinastima (*patezima*) u gradovima — državama koji su stalno međusobno ratovali.

Sumerci su se borili u zbijenim strojevima, isključivo bliskim oružjem, dobro zaštićeni od glave do butina metalnim šlemom i kožnim oklopom. Zbijeni strojevi su omiljene formacije građana u koje oni unose koheziju svoga naselja. Borci prve vrste bili su naoružani bojnim sekirama i velikim četvrtastim štitom koji im je dosezao do nogu, obrazujući tako spoljni zid stroja pod čijom su zaštitom borci pozadnjih vrsta, koji nisu imali štitove, mogli korisno da upotrebe svoja dugačka koplja. Bitka je rešavana sudarom, pa su zatim pobednici bacali svoje nespretne štitove i koplja da bi sekirama mogli dovršiti borbu

u rasutom stroju. Na spomenicima vidimo sumerske pateze na kolima u kojima su upregnuti magarci (konj nije bio još tamo poznat) kako gaze oborene neprijateljske vojnike, ali je to više simbolično no stvarno, više prevozno no borbeno sredstvo. Magarac je spor i njime je teško upravljati, a blisko oružje nije pogodno za dejstvo sa dvokolica. Taktika Sumeraca, koji su kroz česte međusobne ratove izoštrili svoju vojničku efikasnost, odaje dug razvoj ratne veštine, što potvrđuju i izvori. Lugalzagisi, patez grada Ume, hvali se u jednom svom napisu da je sa Donjeg Mora (Persiskog Zaliva), Eufrata i Tigra prodro do Gornjeg (Sredozemnog) Mora.

U severni deo Vavilonije prodrli su vrlo rano nomadi, pripadnici semitskog naroda, tu se naselili i nazvali Akadanima po Akadu, glavnom gradu ovog kraja. Vremenom oni su vojnički nadmašali starosedeoce Sumerce, potisli ih na jug, a Sargon I Veliki (2369 — 2314), osnivač Akadskog Carstva, sa svim ih je potčinio svojoj vlasti.

Vojna nadmoćnost Akadana smatra se da je rezultat novog oružja, koje su oni doneli iz svojih pustinja i stepa — luka i strele, Sumercima dotle nepoznatog. Luk je oružje nomada i rasutih boraca, a koplje stroja i grada. Blisko oružje je kasnije u istoriji bilo nadmoćnije od bacačkog, ali u ovom slučaju, izuzetno, su laki strelci Akadana mogli doista onemogućiti suviše jednostrano naoružane Sumerce, njihove glomazne i nepokretne strojeve koje nije štitilo nikakvo oružje za daljnu borbu. Ipak će se uspeh prvih bolje objasniti brojem, a još više boljom vojnom organizacijom.

Akadani su imali stajaću vojsku koja je mogla brže stupiti u akciju od građanske milicije Sumeraca pozvane pod oružje verovatno tek na znak opasnosti. Akadani su bili vojnički efikasniji ne samo od Sumeraca već, jedno vreme, i od svih okolnih naroda. Zavladali su Mesopotamijom, Sirijom i Palestinom, dakle svima zemljama od Sredozemnog Mora do Persiskog Zaliva. Teško je zamisliti da su Akadani bez dragocene pomoći konja, koje nisu još poznavali, mogli stvarno vladati tolikim prostorom. Verovatnije je da je tu reč samo o povremenim upadima Akadana u te zemlje bez trajnih političkih posledica. U svakom slučaju jedan od Sargonovih naslednika nazvao se „kraljem četiri strane sveta”. Ali ovo „svetsko carstvo” će krajem 25 veka pre n. e. oboriti Guti, planinski narod sa istočne obale Tigra, a posle njihovog stogodišnjeg divljeg gazdovanja

(2228 — 2104) će vlast u Vaviloniji doći ponovo u ruke Sumeraca. Treća dinastija grada Ura stavlja pod svoju vlast gotovo celu Prednju Aziju. Ali ne zadugo. Uskoro će se semitska prevlast konačno utvrditi.

Šargonovo carstvo obnoviće Hamurabi (1792 — 1750) sa centrom u Vavilonu, dotle skromnom gradu na Eufratu, koji će nametnuti svoje ime čitavoj zemlji. Hamurabi je bio više administrator, graditelj i zakonodavac nego ratnik. Ipak, kao apsolutan vladalac — a to su bili svi monarsi Drevnog istoka, morao se osloniti na jaku oružanu silu. Nju su činili pretežno potomci ratnika Amurićana, semitskog naroda koji je sa zapada prodro u severnu Vaviloniju na izmaku trećeg milenija pre n. e. i iz čije je sredine upravo izrasla Hamurabijeva dinastija. Imena ratnika bila su zabeležena u posebnim spiskovima da bi se mogli pozvati u slučaju potrebe. Njih su izdržavali gradovi čiji su slobodni građani bili oslobođeni vojne obaveze. Vojnicima je davao kralj i zemlju, neotuđivu ali naslednu, uz obavezu lične vojne dužnosti na kraljev poziv. Precizne zakonske odredbe štitele su tu kraljevu zemlju da zaista posluži cilju kome je bila namenjena. Zakon je razlikovao *vojnike* (borce), od *lako naoružanih*. Poslednji su svakako bili samo strelci i bacači. Imanje koje su uživali bilo je manje, samo kuća sa pravom ribolova. Zakon je predviđao smrt za onoga ko se lično ne odazove kraljevom pozivu, već pošalje svog zamenika (najamnika). Ista kazna je predviđena za teritorijalnog starešinu koji bi takvu zamenu dopustio.

Hamurabijeva država nije bila duga veka. Pod njegovim naslednicima bivala je sve slabija. Vojnici kolonisti se brzo pretvaraju u seljake i gube vojničku efikasnost. Za vlade Samsuditane (1625 — 1595) biće dovoljan jedan upad Heta da je obori za dugi niz vekova. Bogata Vavilonija je bila vrlo privlačan objekat, a usto vojnogeografski izvanredno osetljiva. Posle odlaska Heta postaće Vavilonija plen Kasita, istočnih nomada koji su prodrli u Mesopotamiju već sredinom XVIII veka pre n. e. Kasiti, o kojima inače vrlo malo znamo, doveli su sobom konja, koji će revolucionisati ratnu veštinu Prednje Azije kao što je učinio u Egiptu.

2. ASIRIJA

Semiti su vrlo rano prodrli iz Akada u Mesopotamiju potčinivši kulturno i politički starosedeoce Subarejce, gospodare grada Asura po kome je ova zemlja dobila svoje ime. Za vlade Sargona sačuvali su Asirci izvesnu samostalnost. Za vlade Hamurabija, Asirija nije mogla da svoju individualnost naročito ispolji, ali već za vlade njegovog sina, asirski kralj Šamši Adad II (oko 1748 pre n. e.) osvaja deo Mesopotamije i izvodi ratni pohod sve do Sredozemnog Mora. Uskoro zatim Asirija potpada pod državu Mitanaca čije je sedište bilo u gornjoj Mesopotamiji. Tek sa Asurubalitom (oko 1360 pre n. e.), koji je slomio moć Mitanaca, dolazi Asirija ponovo do samostalnosti. Tukulti Ninurta I (oko 1240 pre n. e.) ovladao je čitavom Vavilonijom i Mesopotamijom nazvavši se "kraljem Sumera i Akada i četiri strane sveta".

Ali ni ovo „svetsko carstvo” nije bilo trajno. Raspalo se još za života njegovog osnivača. Materijalne mogućnosti nisu još dopuštale izgradnju trajne vlasti na velikom prostoru sa stranim narodima. Bolje uslove za to stvorio je Tiglatpileser I (1115 — 1093) pojačavši ofanzivnost svoje vojske mnoštvom bojnih dvokolica u kojima je gledao glavni izraz vojne moći zemlje. Asurnazirpal II (884 — 859) je pošao dalje u povećanju pokretljivosti vojske, stvorivši pravu jahaću konjicu, prvu koju srećemo u istoriji, koja postepeno potiskuje dvokolice. Tako je vojna sila Asirije bolje prilagođena osvajačkim težnjama njenih vladalaca. Asurnazirpal II i njegov sin Salmanasar III (859—824) su glavni vojni organizatori asirske države koja je ubrzo zatim potčinila gotovo čitavu Prednju Aziju. Sa Asarhadonom (681 — 669) je Asirija dostigla zenit svoje veličine i moći. On je vladao Egiptom, Palestinom, Sirijom i Vavilonijom, dakle od Nubije do Taura i od Sredozmenog Mora do Persiskog Zaliva.

Vojnička snaga Asirije temeljila se na žilavom elementu njenih stepa, gde se od iskona vrlo vešto rukovalo lukom i strelom. Tu se stvara jezgro asirske vojske — pešadija naoružana pretežno za daljnu borbu, sposobna da se s uspehom bori protiv dvokolica i konjice. Isprva je to milicija, a kasnije, u doba Tiglatpilesara III (745—727), stajaća kraljeva vojska. Postojao je i sistem popune kojim se u ratno doba pojačavala stajaća vojska dizanjem određenih kontingenata po

pokrajinama. Vojna obaveza teretila je prvenstveno plemstvo, ali se nije ograničavala samo na ovu klasu. Bilo je i vojnika kolonista, ali najamnika, izgleda, nije bilo. Dobro organizovana uprava zemlje olakšavala je dizanje vojske. Glavno oružje je bio luk. Njime su bili naoružani pešaci, dvokoličari i konjanici. Bilo je i pešaka s kopljem, mačem, okruglim štitom, prsnim oklopom (kožni prsnik sa utkanim metalnim pločicama), dakle naoružanih i opremljenih za blisku borbu. Asirsko naoružanje odaje dovoljno gvožđa koje se tamo redovno upotrebljava od kraja XII veka pre n. e. Pored pešadije, dvokoličara i konjice, od VIII veka pre n. e. u Asiriji ima i pionira za izradu puteva i opsadne radove.

Asirija je bila izrazito vojnička država, najviše od svih koje se u tom periodu javljaju u Prednjoj Aziji. Asiriski kraljevi su stalno ratovali. Napisi koje su nam ostavili slave u suštini njihove osvajačke pohode. Ovi tekstovi bave se više rezultatima negoli metodama kojim su izvojevani. Nisu ni dovoljno pouzdani. Bobbene postupke moramo rekonstruisati iz sačuvanih crteža i skulptura. Asirski umetnici su vrlo rado prikazivali opsadne scene. Likovno, to je pogodniji predmet od dinamičnih bitaka na otvorenom polju, ali u ono doba, kada su gotovo svi gradovi bili utvrđeni, ratno se dejstvo stvarno odigravalo najviše oko njih. U svakom slučaju su Asirci bili vrlo vešti graditelji tvrđava i vični tvrđavskoj vojni. Opsadna sredstva, među kojima padaju u oči pokretni tornjevi, su vrlo realistički prikazana na asirskim skulpturama. Manje podataka pružaju skulpture o borbi na otvorenom polju. Ipak, možemo uočiti sadejstvo pešaka, dvokolica i konjanika kao tipičnu asirsku pojavu. Nema osnova za pretpostavku da su Asirci imali čvrste strojeve za blisku borbu kao Sumerci mnogo vekova pre njih. Reke su prelazili na mešinama i na plovećim mostovima. Asirci su postupali sa svojim pobeđenim neprijateljima neobično svirepo, okrutnije od svih naroda onog vremena. U Kalahu, na srednjem Tigru, Asirci su imali vrlo jako vojničko uporište (logor) gde su neki njihovi kraljevi prenosili svoju prestonicu. U doba Asarhadona postojao je u Ninivi arsenal u kome se čuvalo oružje, oprema, pa i stoka za vuču. Podaci o veličini asirskih vojski su nepouzđani. Prema jednom podatku Salmanasar III krenuo je 845 pre n. e. da pokori južnu Siriju (Damask) sa 120 000 ljudi, ali u tu visoku cifru možemo opravđano sumnjati.

Vrlo naglo srušila se asirska država iz svoga zenita u propast. Pola veka posle smrti Asarhadona nije je više bilo. Njen dramatični slom dao je povoda mnogim legendama, ali je istina mnogo prostija. Nezasitna osvajačka politika prenapregla je mogućnosti zemlje. Veliko Asarhadonovo carstvo moglo se održati u pokornosti samo izvanrednim vojnim naporima, a za njih je Asirija bivala sve manje sposobna. Veliki prostor sa mnoštvom buntovnih naroda koje je trebalo držati u pokornosti, nije bio više u srazmeri sa raspoloživom snagom. Asarhadonov naslednik Asurbanipal (669 — 626) morao se odreći Egipta. Ostalo je sačuvao istrošivši svu ofanzivnost svoje vojske. Ubrzo posle njegove smrti Asirija je prinuđena na odbranu. Niniva će 612 pre n. e. podleći koaliciji osiljenih Medana pod Kijaksarom i Vavilonaca pod Nabopolasarom, a u njenim ruševinama nestaće za uvek i Asirije.

3. NOVO VAVILONSKO CARSTVO

Vavilon je bio prirodan naslednik Ninive. Novo Vavilonsko ili Haldejsko Carstvo je samo kratak epilog dugovekovne asirske države.

Vavilonija je nasledila asirske posede, izuzev istočne Mesopotamije i Male Azije do Halisa, koje su pripale Medanima, ali ih je trebalo tek osvojiti. Na asirsko nasleđe polagao je pravo i Egipćanin Neho II pa je krenuo na Eufkrat. Nabopolasarov sin Nabukodonosor (604—562) ili Nebukadrezar II, kako ga još zovu, potukao ga je kod Karhemiša (605 pre n. e.). Zatim je u dva maha trebalo pokoravati Jevreje koje je podržavao Egipat, pa Feničane, beduine i Arabljane. Nabukodonosorova vladavina bila je sva ispunjena ratovima, ali, začudo, u mnoštvu napisa koje nam je ostavio, osim jedne opšte napomene, nema konkretnog pomena o ratnim pohodima. Beležio je, izgleda, gotovo isključivo svoju građevinsku aktivnost. U tome se on sasvim razlikuje od asirskih kraljeva koji su stavljali naglasak na svoje ratne podvige.

Nova Vavilonija nije bila ratnička država. U dugom asirskom ropstvu narod se odvikao od ratnog zanata. Možemo pretpostaviti da su Medani odigrali glavnu ulogu u koaliciji koja je oborila Asiriju. Oni su zacemento ovladali otvorenim poljem prepuštivši njihovim saveznicima opsadnu tehniku. Bogatstvo koje se sticalo u Vavilonu, u tom najvećem i najbogatijem gradu

tadanjeg sveta, gušilo je interes za vojničku karijeru i dopuštalo vrbovanje stranih najamnika. Znamo da je među njima bilo i Grka.

Ogromna sredstva trošio je Nabukodonosor na građevine, posebno na hramove. Ali nije zanemario ni fortifikaciju. Po planu koji se pripisuje njegovom ocu Nabopolasaru, okružio je svoju prestonicu trostrukim obručen bedema i rovova čiji je obim — tvrdi Herodot, bio 480 stadiona (oko 90 km). Ustvari, dovršio je stari zid koji je opasivao unutrašnji grad (Imgur Bel), pa je oko celog grada podigao nov zid (Nimiti Bel, oko 18 km obima). Na jednom mestu između ova dva zida podigao je veliku platformu od cigala, a na njoj citadelu. Sem toga, na dva do tri kilometra van spoljnog zida podigao je još jedan bedem. Zidovi su bili debljine od 3,3 do 7,8 m. Spoljni (Nimiti Bel) bio je ojačan kulama širine 8,36 m, raspoređenim na svaka 44 metra. Nizija koja je okružavala grad mogla se potopiti. Da bi zaštitio svoju zemlju od upada sa severa, podigao je i čuveni *Mediski bedem* od Opisa do Sipara, dakle od Tigra do Eufrata, dužine oko 110 km, debljine 6, a visine 30 m.

Ali sve to nije pomoglo, jer u rešavajućem trenutku nije bilo koga da te objekte brani. Poslednji vavilonski kralj Nabonid (555—539) zaneo se sasvim arhitekturom hramova i arheologijom. Nije mu moglo preostati dovoljno finansiskih sredstava za izdržavanje jake vojske. Strani najamnici su bili vrlo skupi. Nabonid je čak pozvao svoje trupe sa zapada i juga da bi ih upotrebio za zidanje hramova. Dotle su u Iranu preovladali Persijanci i silno ojačali i proširili državu Međana. Njihovom satrapu koji je upravljao pokorenom Asirijom nije bilo teško da kod Opisa (oktobra 539 pre n. e.) potuče zapuštenu i demoralisanu vavilonsku vojsku koju je predvodio Nabonidov sin Belsacar. Uskoro zatim su Persijanci ušli bez otpora u Vavilon. Moćno vavilonsko sveštenstvo, nezadovoljno Nabonidom što je zanemario njihove bogove, upravo što nije dovoljno čuvao njihove materijalne interese, otvorilo im je širom mnogobrojna gradska vrata. Citadela i kraljevska palata održale su se do proleća.

4. HETI, JEVREJI, FENIČANI

Početkom drugog milenijuma pre n. e., u Maloj Aziji istočno od reke Halisa, kroz uporne borbe formira se prva hetska država. Vremenom jača i širi se. U XVI veku pre n. e. Heti

pod Muršilišom I preduzimaju onaj golemi reid protiv Vavilona. Već su tada morali raspolagati zavidnom vojnom silom. Vrhunac svoje moći dostižu između XV i XIII veka pre n. e. Vladaju tada gotovo čitavom Malom Azijom, severnom Sirijom i severnom Mesopotamijom. Videli smo ih kako se u Siriji ravnopravno nose sa moćnim Ramzesom II. Ali kasnije će im Asirci postati mnogo opasniji protivnici. Tukao ih je Tiglatpileser I, a Asurnazirpal II, tvorac asirske konjice, izgleda da ih je i pokorio. Veliki udarac nanosi hetskoj državi najezda egejskih (pomorskih) naroda početkom XII veka pre n. e. Konačno ih lomi Sargon II (722—705). Slom hetske države objašnjava se nedovoljnom kohezijom mnogobrojnih plemena koja su je sačinjavala.

Hetske kraljeve — tvrdi se, moćno plemstvo je ograničavalo u njihovoj vlasti. To bi bila šira politička osnova nego što je bila u Egiptu i Asiriji, redak izuzetak među despotijama Drevnog istoka. Moćno plemstvo moglo je biti samo plemstvo mača. To nam može donekle objasniti njihovu veliku vojničku silu koja ih je jedno vreme stavila u red najmoćnijih naroda Prednje Azije, iako su na ekonomskom i kulturnom polju znatno zaostajali za Egipćanima, Asircima i Vaviloncima.

Ali je i geografsko-strategijski položaj Heta bio vrlo povoljan. Iz maloaziskog planinskog kompleksa — njihove postojbine, mogli su lako ispadati u plodne krajeve Mesopotamije i Sirije, mnogo lakše no što su njihovi protivnici mogli prodirati u njihove planine. Egipćani to nikad nisu ni pokušali. Asirci su ih konačno savladali tek pošto su stekli konjicu koju Heti, izgleda, nisu nikad imali. Njihove dvokolice videli smo u bici kod Kadeša.

Oružje Heta nije se mnogo razlikovalo od oružja njihovih suseda, Asiraca. I kod njih se oseća jači uticaj gvožđa, jer su im kopljanici naoružani i mačem u vidu srpa. Mačevi su mogli biti i bronzani, ali ako prihvatimo grčku i jevrejsku tradiciju, da su Halibri, narod na obali Crnog Mora, bili vrlo vešti kovači gvožđa, onda Heti nisu bili daleko od tog izvora. Prsni oklopi Heta su slični asirskim, a mali štitovi imaju sasvim originalan oblik dva spojena kruga. Iz njihovih skulptura možemo zaključiti da im zbijeni strojevi nisu bili nepoznati. Iskopine u Bogaskeju otkrivaju nam i njihovu fortifikaciju: glavni grad Hatu, izgrađen na visu koji dominira tesnacem, bio je opasan moćnim zidom od poligonalnih kamenih blokova, mestimično ojačan kulama.

ukupnog obima od 5500 metara. Unutar zidina bilo je više citadela. Utvrđeni gradovi Heta bili su više utočišta zbegova u ratu nego stecišta gradskog života u miru.

Jevreji ili Izraelci odigrali su u ovo doba neuporedivo skromniju ulogu no što se dugo verovalo na osnovu njihovih tradicija koje su vekovima prihvatane bez kritike. Izraelci su bili ustvari neznatan narod na uzanom prostoru, sa slabim uticajem na istoriju Drevnog istoka. Nisu bili ratnici kao Asirci, u kulturi su daleko zaostajali za Egipćanima i Vaviloncima, a u trgovini nisu se mogli meriti sa Fenićanima.

Sirija i Palestina su strategijski prolazne zemlje na putu iz Egipta u Mesopotamiju ili Malu Aziju i obratno. Tu su se Egipćani sudarali sa Hetima, Asircima, Vaviloncima. U XIV veku pre n. e. popustio je nekako pritisak velikih suseda. Nastupio je tako pogodan strategijski trenutak za Jevreje da se iz pustinje ubace u Palestinu i savladaju slabe starosedeoce Hanaance, približno u isto vreme kada su Arameji prodrli u Siriju. Doduše, Hanaanci će još dugo zadržati utvrđene gradove, među njima i Jerusalim. Opsadna tehnika starojevrejskih nomada nije im bila dorasla. Jevreji će se stoga zadovoljiti u prvo vreme samo brdskim krajevima Palestine. Nizijama su vladale gvozdene ratne dvokolice domorodaca. Tek postepeno, nizom borbi, Jevreji će ovladati svom Palestinom, asimilujući sve njeno preostalo domaće stanovništvo.

Ali su u međuvremenu doživeli invaziju Filistejaca, prekomorskog ratničkog naroda (verovatno iz Male Azije) koji se početkom XII veka pre n. e. učvrstio na palestinskoj obali u toku onog naleta egejskih naroda koje je Ramzes III odbio od granica Egipta, a zatim, početkom XI veka, pokorio svu zemlju do Jordana. Nadmoćnost gvozdenog oružja za blisku borbu kojim se služio ovaj narod dovoljno je objašnjenje potpunog jevrejskog poraza u bici kod Eben Ha Ezera. Jevrejske strele i koplja nisu bili ravni filistejskim velikim i širokim gvozdenim mačevima, dugim kopljima, prsnicima i štitovima obloženim bronzom. Legenda o Golijatu odražava popularnu impresiju Jevreja o nadmoćnosti svojih pobednika. Filistejci su bili svesni prednosti svog oružja, pa su pokorenim Jevrejima zabranili obradu metala. Posle pola veka će se Jevreji ipak osloboditi pod voćtvom Saula i Davida. Slabi i izolovani filistejski garnizoni nisu se mogli održati protiv naroda koji je ustao da se bori ma koliko njegovo oružje bilo slabo. Filistejci su se

morali zadovoljiti samo palestinskom obalom. Oni će najzad biti uništeni ili apsorbovani od svoje pozadine.

Pod kraljem Davidom (1000—975 pre n. e.) je država Jevreja dostigla vrhunac moći i prostranstva. Na severu pružala se do Libana, a na jugu do Crvenog Mora. Bila je to značajna država sa znatnom teritorijom. Izrasla je iz rata i zadržala vojni karakter kakav nikad nije imao Egipat ni Vavilonija. Vojnu silu činili su u osnovi najamnici, Filistejci, Krićani i Heti, svega 600 ljudi. To je bila stajaća vojska. Njihovi komandanti su na Davidovom dvoru igrali veću ulogu od nevojnih dostojanstvenika. To je bilo dovoljno za održavanje autoriteta monarhije, ali nedovoljno za spoljne ratove. Stoga se uz stajaću vojsku najamnika dizala po potrebi i domaća, zemaljska vojska po rodovima i plemenima. Takva se vojska nije mogla voditi u ratne pohode van granica, pa je David naredio popis ljudi sposobnih za oružje, ali je sasvim neverovatno da je njegov vojskovođa Joab popisao 800 000 Izraelaca i 500 000 Judejaca. Davidov sin i naslednik Solomon (975—935) nije bio ratnik kao njegov otac. Solomon Mudri, kako ga je nazvala jevrejska tradicija, trošio je narodni novac na raskoš, pa nije mogao sprečiti da se mnogi krajevi odmetnu od jevrejske vlasti, da se najzad posle njegove smrti i samo državno jezgro zbog prevelikog fiskalnog pritiska podeli na dva dela, na Izrael i Judeju.

Na tako osetljivoj strategiskoj raskrsnici gde su se ukrštali interesi nekoliko velikih sila onog vremena, jevrejska država ne bi se mogla lako održati i da je sačuvala jedinstvo i snagu Davidovog doba. Ovako podeljena, zavađena i rastrgana unutrašnjim borbama, postala je ubrzo plen Asiraca, Egipćana, Vavilonaca i drugih naroda i država koje će redom vladati ovim geografskim prostorom. Sargon II će učiniti kraj Izraelu (721 pre n. e.) zauzećem Samarije, njegovog glavnog grada, a Nabukodonosor će uništiti Judeju zajedno sa Jerusalimom (586 pre n. e.). Oba grada i obe države pašće posle krajnjeg otpora. Padom novog Vavilonskog Carstva Jevreji će doći pod Persijance, a zatim pod Aleksandra Makedonskog i njegove naslednike, dijadohe.

Palestina će dugo biti predmet borbi između Ptolemeja i Seleukovaca. Pripašće konačno poslednjima, posle pobede Antioha III (Velikog) 198 pre n. e. nad Ptolemejom V, kod Panijuma u severnoj Palestini. Ali je fiskalni, kulturni i verski

pritisak Seleukovaca izazvao narodni ustanak Jevreja pod Judom Makabejcem i njegova četiri brata. U toku od 26 godina (168-142 pre n. e.) braća Makabejci će u upornim borbama protiv organizovane i nadmoćnije sile izvojevati ponovo političku samostalnost Jevreja. Ali ne zadugo. Uskoro će doći pod kontrolu Rima, a zatim i pod njegovu direktnu vlast. Vladavina rimskih prokuratora izazvaće mnoge pokrete otpora koje će krvavo ugušiti rimska vojska pod Titom Flavijem Vespazijanom i učiniti kraj jevrejskoj državi za vekove (70 n. e.).

Feničani se u Prednjoj Aziji nisu istakli velikim ratnim podvizima. Uzani pojas zemljišta između Libana i mora, gde ih zatiče početak njihovog istoriskog doba, nije bio pogodna geografska osnovica za osvajačke pohode. Bio je sam izrazito izložen upadima susednih naroda. Na takvom prostoru koji je imao toliko malo uslova za odbranu, nije se mogla formirati država. Nikad nije bilo celovite feničanske države. Koristeći razućenost svoje obale, Feničani su na teško pristupačnim rto-vima, kod dobrih prirodnih luka i na pribrežnim ostrvima razvili samostalne gradove — države, koji su u najboljem slučaju obrazovali saveze pod hegemonijom jednog od njih, prvo Sidona, po kome su Feničani sami sebe nazivali Sidoncima, a posle Tira.

Na tako slabom geografsko-strategiskom položaju su Feničani morali često da priznaju prevlast moćnijih suseda. Možda su već plaćali danak Akađanima Sargona I i Egipćanima Tutmesa I, ali Tutmesu III svakako. U ulozi gospodara Fenikije Egipćane će kasnije zameniti Asirci, Vavilonci i Persijanci. Dankom su feničanski gradovi otkupljivali svoju slobodu, ali su nekad znali i braniti svoje tvrde gradove vešto i uporno. Protiv kontinentalnih sila, koje nisu raspolagale flotom, feničanski gradovi mogli su se držati godinama. Nabukodonosor je opsedao Tir trinaest godina. Feničane u borbama na otvorenom polju viđamo vrlo retko. Oni nisu nikad ni imali za to organizovane i obučene vojske. Ne treba pridavati mnogo vere Salmanasarovom izveštaju da su u bici kod Karkara feničanski gradovi Sin i Arka učestvovali na strani sirske koalicije sa po 10.000 ljudi. Feničansko društveno uređenje — malo slobodnih građana i mnogo robova, nije bilo pogodno za formiranje takvih kopnenih armija.

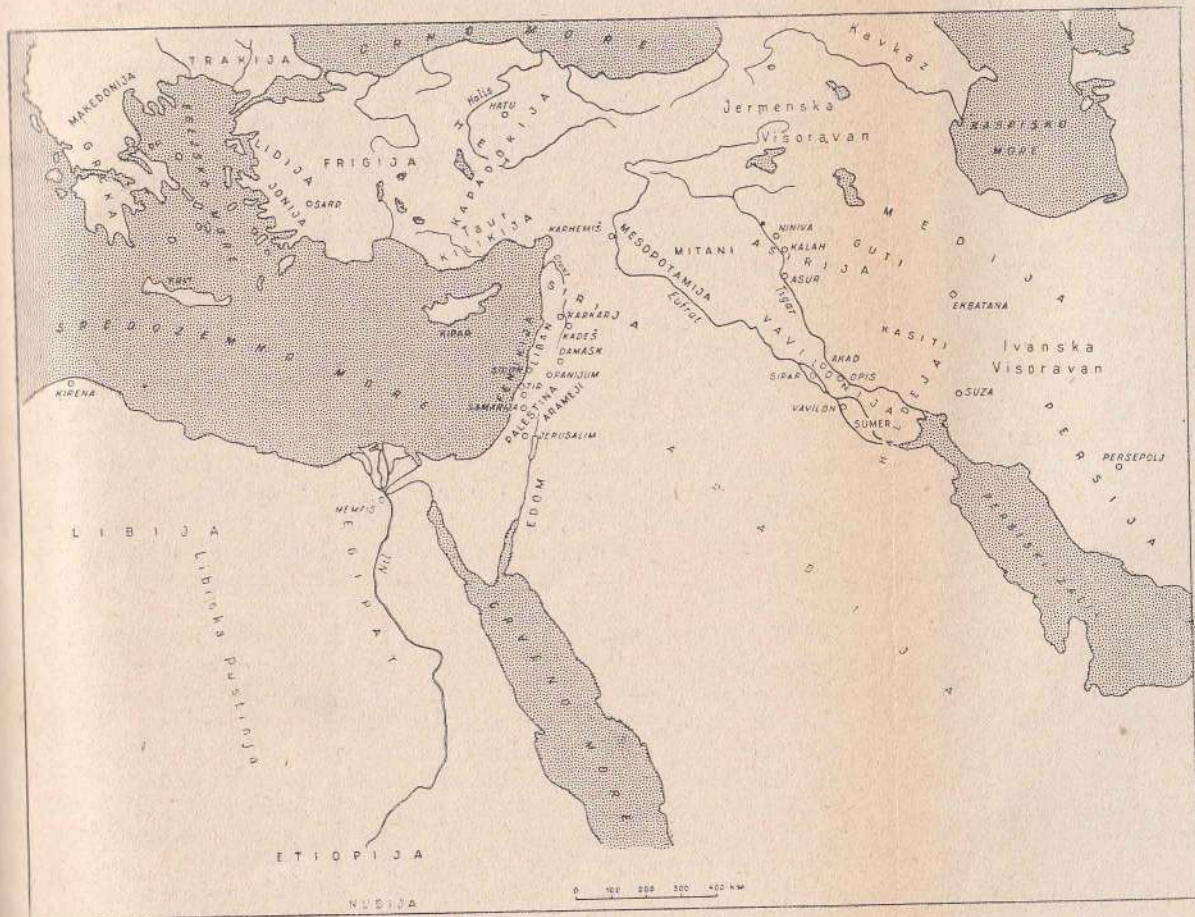
Feničani su vrlo dobro iskoristili povoljne uslove za poljoprivredu koje im je pružao njihov zavičaj, ali su ih pogod-

ne luke i prostrane kedrove šume u neposrednom zaleđu upućivale na more. U brodogradnji, plovidbi, pomorskoj trgovini i u ratu na moru bili su dugo bez suparnika. Feničanska pomorska i trgovinska ekspanzija zahvatila je sve Sredozemlje. U zapadnom njegovom delu stvorene su značajne feničanske kolonije. Kartagina, osnovana negde krajem IX veka pre n. e., je prestigla sve feničanske gradove na siriskoj obali zahvaljujući najviše svom povoljnijem strategiskom položaju. U njenoj pozadini nije bilo jakih državnih organizacija, već samo slabih plemena kojima je ovladala ili ih je držala na otstojanju. Dok je nad matičnim feničanskim gradovima neprekidno lebdeo mač osvajača, Kartagina nije stotinama godina ozbiljno ugrožena od neprijatelja. U takvoj strategiskoj stabilnosti mogla je postepeno da izgradi svoju veliku pomorsku imperiju u zapadnom basenu Sredozemnog Mora, gde će dugo vladati bez takmaca, a posle je izgubiti u gigantskoj borbi s Rimom.

5. PERSISKO CARSTVO

U doba asirske moći, na ogromnoj Iranskoj Visoravni, koja se širi između Kaspiskog Mora, Persiskog Zaliva, Jermenskih Planina i Korasana, bio je već otpočeo proces formiranja država. Na pozornicu istorije stupa najpre međanska kraljevina stvorena oko Ekbatane. U savezu sa Vaviloncima, Međani su pod Kijaksarom savladali Asiriju. Ovog kralja smatra Herodot organizatorom međanske vojne sile, ne bez razloga ako sudimo po uspesima koje je postigao. On je svoju vojsku navodno podelio na rodove oružja ustrojivši posebne jedinice kopljanika, strelaca i konjanika, verovatno po asirskom uzoru. Dotle su borci svih vrsta bili izmešani valjda u okviru plemena. Verovatno su strelci na konju igrali glavnu ulogu u međanskoj vojsci.

Posle sloma Asirije Međani su zavlitali i istočnim delom Male Azije. Tu se sudaraju sa Lidijom, najjačom maloaziskom silom posle nestanka Heta, koja je vladala zapadnim delom poluostrva. Rat traje godinama i završava se bitkom koju prekida pomračenje sunca što je izgleda uplašilo obe strane, a nama omogućilo da utvrdimo njen tačan datum—28 maj 585 pre n. e. Po tome je jedino i zanimljiva, jer o njoj ne znamo inače ništa, čak ni mesto gde je tučena. To je prva bitka, a

Sk. 4 Prednja Azija, oko 680—500

možda i prvi značajan događaj u istoriji čija je hronologija tako tačno utvrđena. Posle toga je granica između Medije i Lidije povučena na Halisu.

Kada je Kir oko 553 pre n. e. svrgnuo Kijaksarovog sina i naslednika Astijaga i otvorio eru persiske prevlasti nad Iranom, odnosi su se pogoršali. Lidiski kralj Krez prešao je Halis, a Kir mu pođe u susret. Do bitke dođe kod Pterije 547 pre n. e. Herodot kaže da se završila neodlučno. Krez je otstupio, možda samo da bi stvorio vreme za intervenciju svojih saveznika — Egipćana, Vavilonaca i Spartanaca. Ali je Kir odmah krenuo za njim upravo da bi to sprečio. U Timbri, ili na ravnicu pred Sardom kako kaže Herodot, Krez bude potpuno poražen, a odmah zatim pada i sam u ruke svog protivnika zajedno sa svojom prestonicom, Sardom.

Kirova vojska nije se razlikovala od Kijaksarove. Persijanci i Međani, a s njima i Parti, bili su iste narodnosti, iste vere, govorili su gotovo istim jezikom, a živeli u istom društvenom uređenju i pod istim političkim prilikama. Dolazak Kira značio je samo promenu dinastije i imena imperije. Glavnu persisku snagu činili su takođe strelci — konjanici. Luk je bio glavno oružje pešadije. Nasuprot ovome, Lidani su imali svoju glavnu snagu u bliskom oružju, upravo u konjici naoružanoj dugačkim kopljima i sposobnoj za udar. To je bila najbolja konjica svoga vremena.

O bici u Timbri pisao je opširno Ksenofont u svojoj *Kiropediji*. To je istoriski roman o Kiru u koji je Ksenofont uneo i rezultate kasnijeg taktičkog razvoja kod Grka i svoja lična gledišta, pa mu se ne može pokloniti mnogo vere. Po Ksenofontu Krez je prikupio za bitku preko 400 000 ljudi, od čega 60 000 konjanika i 120 000 Egipćana-pešaka, koji su došli morem. Kir je imao manje od trećine broja koji se navodi za Krezove konjanike i oko polovine od broja njegovih pešaka. Preterane su očigledno ne samo Krezove nego i Kirove snage jer odudaraju od mogućnosti vremena. Herodot izričito tvrdi da je Krezova vojska bila manja od Kirove, što je mnogo verovatnije. Ksenofont je pripisao Krezu više od dvostruke nadmoćnosti da bi Kirovu taktiku upotrebljenu u toj bici mogao prikazati kao vrlo efikasnu i preporučiti je kao uzor. Među persiskim pešacima nalazi Ksenofont teške, srednje i lake, dok su svi persiski konjanici obrazovali tešku konjicu! Ne vredi se

baviti Ksenofontovom složenom rekonstrukcijom bitke. Treba pomenuti samo lukavstvo sa kamilama. Da bi uplašio konje nadmoćnije lidiske konjice, Kir postavi pred front kamile iz svoje komore, iza njih pešadiju, a konjicu sasvim pozadi. Konji Lidana, nenaviknuti na kamile i njihov vonj, navodno se toliko uplaše da su njihovi jahači bili prinuđeni da sjašu za borbu peške, za koju nisu bili ni naoružani ni izvežbani. Posle toga nije bilo teško Persijancima, pešacima i konjanicima, da savladaju svoje iznenađene i pokolebane protivnike. Po Herodotu je lukavstvo sa kamilama bio jedini uzrok pobeđe. Ksenofont ga pominje takođe. Ipak i pored tako velikog uspeha nikad više nije to ponovljeno u istoriji. Pre će biti da je Krez bio žrtva strategiskog iznenađenja koje ga je dovelo u podređen taktički položaj.

Posle Sarda, Kirov vojskovođa Harpag savladao je grčke, likiske i kariske gradove na maloaziskim obalama. Persiska opsadna tehnika, nasleđena od Asiraca, bila je dorasla njihovim utvrđenjima. Poraz kod Opisa bio je dovoljan da za svagda nestane vavilonske države. Svi njeni posedi pali su bez otpora u Kirove ruke. Izgleda da se izvesno vreme branila samo Gaza u zemlji Filistejaca. Feničanski gradovi koji su umeli tako uporno da se brane, kao Tir protiv Nabukodonosora, otvorili su svoja vrata novom gospodararu. S njima je Persija postala pomorska sila. Feničansko brodovlje činiće jezgro persiske mornarice kojoj će se pridružiti i flote pokorenih grčkih maloaziskih gradova i pribrežnih ostrva.

Kirovo carstvo prevazišlo je veličinom sve ono što su postigli Egipćani, Asirci i Vavilonci u trenutku njihove najveće moći. Prostiralo se od egipatske granice do Inda i od Hindukuša do Egejskog Mora. Ali na severoistoku njegove granice nisu bile stabilizovane. Izgleda da je Kir ovde ratovao posle pada Vavilona i da je tu poginuo ili umro od rana ili bolesti.

Kirov sin i naslednik Kambiz (529—522) krenuo je na Egipat. Pohod na Egipat nije bio sasvim bezopasan za državu čiji su se glavni izvori snage nalazili tako daleko na istoku. Trebalo je preći i bezvodnu pustinju koja je delila Aziju od Afrike. Kambiz je to pitanje rešio najmivši beduine da svojim kamilama snabdevaju njegovu vojsku vodom. Bio je nadmoćniji i na moru naročito otkako su mu prišli Kipar i Samos, pa se mogao snabdevati i s te strane. Prišao mu je i jedan značajan vođa najamnika koji je prebegao iz egipatske službe.

Egipćani su pobeđeni kod Peluzijuma 525 pre n. e. Njihovi najamnici, Jonjani i Karci, izgleda da su jedini dali ozbiljan otpor. Domaći ratnici pobešli su zatim sa faraonom i zatvorili se u Memfis, ali su Persijanci ubrzo savladali i ovaj poslednji egipatski oslonac. Kirena se Kambizu potčinila dobrovoljno. Od pohoda na Kartaginu morao je odustati, navodno jer feničanski mornari nisu hteli da učestvuju u napadu na ovaj njima srodni grad, ali ga je morala zabrinuti i dužina operaciskog pravca. Ekspedicija koju je uputio u Amonovu oazu propala je verovatno u pustinji, jer niti je tamo stigla, niti se vratila. Pohod prema jugu se dobro razvijao dok se išlo Nilom, a kada se krenulo kroz pustinju nestalo je ubrzo zaliha pa se ekspedicija morala vratiti. Samo neki severni krajevi Nubije pripojeni su persiskim posedima.

Kirovo carstvo se nije mnogo razlikovalo od asirskog ili egipatskog. Bio je to skup gotovo samostalnih pokrajina, tributarnih kraljevina, jedva pokorenih gradova i plemena — šareni mozaik naroda raznolikih po veri, jeziku i rasi, koje je samo čvrsta ruka mogla držati na okupu. U takvim uslovima su dinastičke krize, kada je centralna vlast naglo slabila, bile zgodni povodi za nemire, bune i ustanke. Borbe za krunu pred kraj Kambizove vladavine izazvale su niz otpadničkih pokreta u svima krajevima njegovog carstva. Darije I (522—486) je prve godine svoje vladavine morao da utroši u borbama protiv bunтовnih podanika. Ali je shvatio njihov uzrok i smisao, pa je državno uređenje postavio na nove osnove.

Ni on nije dirao u društveno uređenje, običaje, jezik ili veru potčinjenih naroda; ali je iznad njih stavio neosporan autoritet svog pokrajinskog namesnika, *satrapa*. Satrapi su imali punu civilnu vlast, veliku slobodu oporezivanja uz određene finansiske obaveze prema kralju, ali nisu imali nikakve vlasti nad vojskom dislociranom u njihovim pokrajinama. Uz satrapa i nezavisno od njega stajao je vojni komandant, neposredno potčinjen kralju. Prvi je to put da se u istoriji tako jasno pojavljuje podela civilne i vojne vlasti, u očiglednoj težnji da se spreče centrifugalni pokreti i održi jedinstvo države. Ipak, bilo je satrapija gde su se civilna i vojna vlast spajale, privremeno ili trajno, naročito tamo gde je pretila opasnost spolja ili iznutra, pa je trebalo obezbediti jedinstvo akcije. Na čelo takvih satrapija stavljeni su tada sasvim pouzdani ljudi, bliski kraljevskoj porodici.

Darije i njegov prethodnik Kir često se ističu nad drugim istočnjačkim vladarima svojom velikom trpeljivošću prema pokorenim narodima. Ustvari, Darije je njihovim društvenim vrhovima ostavio stečene privilegije da bi pomoću tih privilegovanih slojeva mogao lakše da vlada šarenom masom svojih podanika. To je finija, ali i efikasnija metoda eksploatacije od brutalnih postupaka Asiraca ili Egipćana. Govorilo se da je Kir vladao carstvom kao otac, Kambiz kao gospodar, a Darije kao lihvar. Sami Persijanci su upoređivali Darija sa gramzivim gostioničarem. Sve su njegove administrativne reforme išle zaista za tim, da se u njegove ruke prikupe što veća novčana sredstva. Bile su omogućene novim proizvodnim snagama, napretkom civilizacije, a najviše mrežom dobro organizovanih komunikacija. Sve su prestonice (Persepolj, Vavilon, Suza, Ekbatana) bile povezane sa svim pokrajinama dobrim putevima kojima su konjičke štafete prenosile naredjenja i izveštaje, brže nego ikada ranije. Ovi uslovi su omogućili centralističko uređenje zemlje. Ipak nisu bili dovoljno razvijeni da bi se ovom ogromnom imperijom moglo trajno vladati doista centralistički. Nije se uvek moglo sprečiti da satrapi sebi prigrabe više vlasti no što je bilo u interesu celine, ili, čak, da se sasvim odmetnu od centralne vlasti. Kasnije će se javljati i nasledne satrapije što se načelno protivi idejama na koje je bila postavljena Darijeva država.

Vlast nad tolikim narodima sa toliko posebnih interesa i na takvom prostranstvu, mogla se održati samo vojnom okupacijom. Okupacionu vojsku su činile operativne trupe i posade tvrđava, jedne i druge pod zasebnim komandantima, načelno nezavisne od satrapa i međusobno, već neposredno potčinjene kralju ili „kralju kraljeva” kako se nazivao. Operativne trupe bile su organizovane u jedinicama od hiljadu vojnika, a izdržavale su ih načelno pokrajine — satrapije. Ne može se reći kolika je bila njihova jačina. To je zavisilo zacemento od unutrašnje i spoljne sigurnosti pokrajine, uopšte od njenog strategiskog značaja. Mala Azija je redovno bila puna trupa. Bili su unapred predviđeni rejoni gde su se, u slučaju potrebe, prikupljale trupe iz više pokrajina, nezavisno od civilne administrativne podele, što se može smatrati i začetkom vojnoteritorijalne organizacije. Oko kralja nalazilo se 10 000 *besmrtnika*, nazvanih tako jer je jedinica bila stalno popunjena do te jačine. To je bila kao neka strategiska rezerva koja se mogla krenuti svuda zahvaljujući

dobroj putnoj mreži. Stvarnu kraljevu gardu činilo je 20 000 konjanika i 2000 kopljanika. Inače se decimalni sistem ili desetična podela prilično dosledno javlja kroz formaciju: persiska vojska deli se na hiljade, stotine, desetine.

Persisku vojsku obrazovali su gotovo isključivo Persijanci, Međani i Parćani — srodna plemena istog naroda. Pokoreni narodi plaćali su samo danak. Jedino su Feničani i maloaziski Grci davali flotu sa veslačima i navigacionim osobljem, uz persiske borbene posade. Kasnije će biti sve više grčkih najamnika u persiskoj službi.

Persiska vojska je u osnovi bila stajaća, profesionalna. Služila je prvenstveno za održavanje poretka. Samo se deo mogao upotrebiti za pohode van granica, pre svega *bemrtnici*. U slučaju većih ratova dizale su se pomoćne vojske među ratobornim nomadima Iranske Visoravni, a deo možda i među pokorenim narodima. Otuda ono šarenilo u persiskoj vojsci koje tako slikovito opisuje Herodot.

Darijeva vojska je bila čvršće organizovana od Kijaksarove i Kirove. Ipak nije moglo biti velikih razlika u njenoj osnovnoj strukturi. Iranci kao nomadski pastiri bili su većinom konjanici, a služili su se najviše lukom i strelom, manje džilitom i praćkom. Luk i džilit nalaze se na Darijevom novcu. Na reljefima viđa se često i koplje kao glavno oružje, ali oni verovatno prikazuju stražare na dvoru za koje je koplje zaista vrlo pogodno. Mačeve su mogli imati samo pojedinci, pre svega plemstvo. Persijanci su bili dakle naoružani u osnovi za daljnu borbu, pa je prema tome i njihova zaštitna oprema bila slaba — najčešće pleteni štitovi i poneki oklop od metalnih pločica. Bojne dvokolice egipatskog ili asirskog tipa su dotle sasvim nestale. Na Timbri Ksenofont pominje 300 bojnih kola sasvim druge vrste. To su bila dvoosovna kola iz kojih su štrčali srpovi pričvršćeni na osovinama, sa ogradom (brdnikom) za koju se zaklanjala posada od četiri ili više ljudi naoružanih lukom, džilitima, kopljima i mačevima. Ta srponosna kola vukla su četiri oklopljena konja, a imala su zadatak da razbiju neprijateljski borbeni poredak. U toj ulozi videćemo ih jasnije u jednoj poznijoj bici.

Kao konjanici i strelci, Persijanci nisu poznavali kolektivna ili zbijena taktička tela. Nomadi se teže združuju u taktičke strojeve. Strelci nisu pogodni za to. Oni dejstvuju u rasutom stanju. Kada je reč o desetičnoj podeli persiske vojske ne treba zamišljati taktičke jedinice izvežbane za uskupnu bor-

bu, već samo grubu administrativnu podelu mase ljudi kojom se inače ne bi moglo upravljati. Upravo zbog toga što nisu imali jedinice sposobne za blisku borbu oružjem, Persijanci su uzimali u službu grčke najamnike koji su bili izvršni za borbu prsa u prsa.

Pošto je uredio i učvrstio svoju državu, krenuo je i Darije u osvajačke pohode. Kir je stigao do Inda, a Darije ga je prešao osvojivši veliku niziju Pandžaba, gde je obrazovao satrapiju Indiju. Okrenuo se zatim prema zapadu i oko 512 pre n. e. preduzeo svoj čuveni pohod na evropske Skite.

Darije je pošao na Skite tobože da im se osveti za njihov upad u Aziju sto godina ranije. Mnogi smatraju ovu operaciju kao uvod u kasniji napad na Grčku. Geografski mogla bi se tako objasniti. Ona je donela Persijancima Trakiju, a bez nje nije bilo moguće napasti Grčku kopnenim putem. Manje je jasno zašto je Darije prešao Dunav. Teško je to objasniti potrebom da se budući operacijski pravac protiv Grčke zaštititi od upada Skita. Možda je hteo degažovati severoistočne granice svoga carstva. Za tu pretpostavku govori pravac i dubina upada. Mogao je to biti najzad i osvajački hir samodršca. U svakom slučaju ovde je od većeg interesa izvršenje nego povod.

Prethodno je satrap Kapadokije prešao Crno More i doveo zarobljenike koji su dali potrebna obaveštenja o zemlji i ljudima. Zatim je Darije krenuo preko Bosfora, kažu sa 700 000 ljudi kopnene vojske, ali bi se i deseti deo tog broja teško mogao održavati na tako dugačkom operacijskom pravcu. Most na Bosforu izgradili su potčinjeni Jonjani. Njihova flota je zatim upućena u Dunav da podigne most na njegovom donjem toku, u blizini delte. I dok su Grci čuvali most, Darije je krenuo na sever.

Skiti nisu hteli da se upuste ni u kakve uređene bitke. Uz povremene konjičke prepade uzimali su stalno pred napadačem, uništavajući za sobom hranu i zatrpavajući bunare. Prema Herodotu, Darije je stigao čak do Volge, odakle se morao vratiti zbog nedostatka hrane. Na povratku su Skiti danonoćno obletali i napadali njegovu oštupajuću vojsku ne propuštajući prilike za napad. Darije je najzad morao da ostavi teški prtljag, ranjenike i bolesnike da bi se usiljenim marševima dohvatio mosta na Dunavu i vratio kući.

Skitska strategija uzmicanja je bila prirodan odgovor na upad neuporedivo bolje organizovane vojske s kojom se oni nisu mogli da upuste u regularnu bitku na otvorenom polju. Takvoj strategiji išlo je na ruku veliko prostranstvo Sarmatske Nizije⁵ na kojoj nije bilo objekata koje je trebalo bezuslovno braniti. Neće to biti poslednji put da je ovakva strategija upotrebljena na ovom prostoru.

Grčku će napasti Darije mnogo godina kasnije. Prvi pohod poveo je Mardonije 492 pre n. e. morem i kopnom duž trakiske obale, kome je učinila kraj oluja razbivši njegovu flotu. Dve godine docnije ponoviće Darije napad morem, ali to već spada u grčku istoriju.

III

INDIJA

O preistoriskoj Indiji znamo vrlo malo. U poslednje vreme arheološka iskopavanja na donjem Indu otkrila su visoku gradsku civilizaciju, vrlo sličnu sumerskoj i mesopotamskoj uopšte, koja se većinom stavlja u 3 milenijum pre n. e. Prastari stanovnici doline Inda poznavali su i pismo, ali ono malo pronađenih napisa nije još dešifrovano. Njihovo oružje je bila sekira, koplje, nož, toljaga, praćka; lukova i strela je bilo vrlo malo, a mačeva nikako. Pada u oči da nisu imali ni zaštitnu opremu, bar ne metalnu. Oružje je bilo od bakra i bronz. Gvožđe nisu poznavali. Nisu znali ni za konja.

1. STAROVEDSKO ILI PANDŽAPSKO DOBA

Na gornjem Indu javlja se još jedna civilizacija koja se bitno razlikuje od prethodne, pre svega po osnovnoj svojoj crti: što je seoska — ratarska i pastirska, a ne gradska. Nije moguće približe utvrditi njeno vreme. Pretpostavlja se da su njeni tvorci prodrli sa severozapada preko Hindukuša na Ind i u plodne ravnice Pandžaba. Kada, to se ne može utvrditi. Veruje se da njihovo pesničko blago, koje je tu nastalo i docnije obrazovalo

⁵ U Starom veku istočna Evropa s one strane Visle i Karpata.

najstariji deo *Veda*, tzv. *Rigvede*, potiče iz druge polovine 2 milenijuma pre n. e. *Rigvede* su jedini naš izvor za ovaj period⁶.

Došljaci, svetloputi nomadi indoevropske grane koji su sebe nazivali *Arijcima*, što znači *plemeniti* ili *vladajući*, istrebili su, potisli ili potčinili svoje tamnopute prethodnike koje su nazvali *Dasju*, tj. *prezrenim* ili *potčinjenim*. Po reci Indu ovi se Arijci nazvaše kasnije Indijci. Kada se govori o istoriji Indije, reč je praktično o ovim došljacima koji će postepeno ovladati celom zemljom, ali će i oni sami, pored svih rasnih i društvenih ograda kojima su pokušavali da se izoluju, pretrpeti jak uticaj zatečenih i pobeđenih naroda.

Tamnopute *Dasju* možemo identifikovati sa *Dravidima* koji su pre dolaska Arijaca ovladali nekim delovima Indije potisnuvši njene prastanovnike, kao što su oni sami kasnije bili potisnuti od Arijaca. *Vede* govore o dravidskim tvrdim gradovima koje je trebalo opsedati i otimati. Ovo i neke druge karakteristike dovodi ih u vezu sa gradskom civilizacijom donjeg Inda. U svakom slučaju u borbama sa svojim protivnicima Arijci su imali znatna preimućstva: imali su konja i gvozdeno oružje. Izgleda da su i ovog puta dobro organizovana i naoružana ratnička plemena rudimentarne civilizacije savladala kulturno razvijeniji, ali vojnički manje efikasan narod, kao što su njihovi srodnici, Persijanci pokorili kulturnije Vavilonce i Egipćane. O borbama sa nearijcima saznajemo iz *Veda* vrlo malo, samo toliko da su bile uporne i žilave. Potsticani od svojih vođa, oni su često prelazili u protivnapade, udarajući na utvrđena sela njihovih tlačitelja. *Vede* ih prikazuju čas kao divljake surovih običaja, čas kao demone natprirodne moći.

O sebi samima i svojim ratnim podvizima daju nam Indijci više obaveštenja. Starovedske pesme bave se najviše ratom. Poslednje slike starovedskih pesama prikazuju međusobne borbe zavađenih arijskih plemena, istog jezika, istih običaja, iste vere, a za iste ciljeve — da odbrane svoje i otmu tuđe.

Društvene i političke organizacije ne vide se sasvim jasno. Osnova je patrijarhalna porodica, nad njom je selo, a zatim neke više formacije koje se ne mogu sasvim identifikovati, ve-

⁶ *Vede* ili (sveto) *Znanje* su svete knjige Indijaca koje sadrže verske himne, legende, basne i žrtvene formule. To su najstariji sponenici sanskritske literature. Bacaju dosta svetla na društveni život, ali ih treba oprezno koristiti jer su tekstovi kojima raspolazemo tek iz III veka pre n. e.

rovatno župe (plemena) i savezi plemena. Seoske borce predvodio je seoski starešina, najugledniji i najsposobniji među njima. Moramo pretpostaviti da su se i ostale društvene formacije podudarale s vojnim. Svi odrasli i sposobni ljudi su ujedno i ratnici, spremni da svakog časa svoj pastirski štap ili oruđe za obradu zemlje zamene oružjem. Svi su oni jednaki. Među njima, načelno, nema razlika ni po kakvom merilu, društvenom, političkom ili religioznom. Ko je prvi u borbi taj je prvi svuda. U ratu vođe stiču i učvršćuju vlast. Njihova silovitost treba da obezbedi pobjedu. Dobijaju stoga veći deo plena. Tako se stvaralo i uvećavalo njihovo bogatstvo koje im je i u miru osiguravalo ugled i položaj u društvu. Na čelu naroda (saveza plemena) je kralj. Njegov prvi doglavnik je sveštenik, a vojskovođa *senani* je drugi. Kraljevi su imali pravo na poklone svojih saplemenika — ne možemo još reći podanika, a i danak potčinjenih plemena. Tim prihodima mogli su da održavaju svoje pratnje ratnika, izvršne organe njihove vlasti. Tako se već u to doba počelo stvarati vojničko plemstvo, ali nije još nasledno. Bilo je vezano za ličnost, za vrednost i ugled pojedinca, koga još nikakva načelna ograda ni po rođenju ni braku nije delila od naroda kome je pripadao.

Glavno oružje staroveških Indijaca je luk. Uz luk i strele, među kojima je bilo i otrovnih, nalazimo drvena koplja sa metalnim vrhom, džilite, noževe, bodeže, pračke, toljage i mačeve. Vođe i ugledni bore se na dvoprežnim konjskim dvokolicama sličnim egipatskim. Još ne jašu na konjima. U staroindisko doba ne mogu se pouzdano utvrditi ni konjanici ni konjičke borbe. Ratnici su imali na sebi oklop od sirove ili prerađene kože sa ugrađenim metalnim pločicama koji im je štitio prsa i slabine, a na glavi šlemove. Slonove još nisu koristili za ratne svrhe. Sela su im bila opasana kružnim bedemom od drveta i zemlje. Gradova još nisu imali. Pominju se *pokretne tvrđinje* što su verovatno pokretni tornjevi za napad na tvrđave.

Luk nije pogodno oružje za zatvorene formacije, onakve kakve smo zapazili kod Sumeraca. Pandžapski Indijci borili su se prvenstveno strelom u drugim bacačkim sredstvima, a borbu su dovršavali prsa u prsa bliskim oružjem. No i tada borio se čovek protiv čoveka. Starešine su prethodile primerom. U staroveškim pesmama pojedinci bacaju masu u zasenak. To je u prirodi epike uopšte, ali to je bilo tada i u prirodi bitaka koliko ih možemo danas sagledati kroz oružje i organizaciju.

2. POZNOVEDSKO DOBA

U prethodnom periodu Arijci su se proširili od Kabula do gornjeg Ganga, podeljeni u mnoštvo malih naslednih kraljevina usred nearijskih domorodaca koji su ih okružavali. U ovom periodu oni će nastaviti nadiranje prema jugu, istoku i uporedo, kroz uporne borbe, međusobno i sa zatečenim stanovništvom, izgradiće veće i moćnije kraljevine. Jačaće i uloga ratničkog staleža, *kšatrija* ili *vladajućih*, koji se kao plemstvo izdiže nad narodom. Kraljevi su redovno poticali iz njihovih redova. Kraljevska vlast sve više raste. Ograničava je jedino sveštenstvo — *bramani*, naročito pri kraju ovog perioda kada se borbena buka stišala i prilike stabilizovale. Bramani se stavljaju van i iznad države. Svojim (Manuovim) zakonikom koji potiče negde iz IX veka pre n. e., a koji su predstavljali narodu kao božje otkrovenje prvom čoveku (Manuu), zahvatili su gotovo u sve državne i društvene aktivnosti. Manuov zakonik deli ljude na četiri klase koje će kasnije Portugalci nazvati *kastama*: sveštenike, ratnike, privrednike i robove. Trima prvima pripadaju Indijci ili potomci došljaka Arijaca, a četvrtoj domoroci. Poslednji mogu biti tlačeni po volji. To je najkruća i najoštrija podela ljudi koju je istorija zabeležila, koja je potrajala i najduže, jer u velikoj meri traje i danas.

Golemi narodni ep *Mahabharata* baca dosta svetla na vojne prilike ovog doba, mada najstariji delovi današnjeg njegovog oblika potiču tek iz I veka pre n. e. Jezgro *Mahabharate* je pobjeda Panduja nad Kurujima zbog čega se često naziva i *priča o pobedi*. Istaknute kšatrije sada okupljaju oko sebe svoje za rat sposobne srodnike i potčinjene, kao stalnu pratnju koju izdržavaju i sa kojom polaze u boj pod kraljevim skiptrom. Vojna sila je najjači oslonac kraljeva. Kšatrije su uvek bile spremne da pođu u rat. Trebalo ih je samo prikupiti i opremiti. Bilo je i slobodnih družina ratnika koje su ratovale za onoga koji im je nudio najviše. Očigledno, nestalo je vojne demokratije iz prethodnog perioda. Ipak je ponekad uzimano i ljudstvo iz nižih staleža. Jednom se naročito ističe kako je sve pošlo u borbu, da su u zemlji ostala samo deca i starci.

U osnovi oružje je još uvek starovedsko. Glavno je veliki luk sa dugačkim strelama. Sada se to iz stihova *Mahabharate* vidi jasnije nego pre. Veliku ulogu igra i drugo bacačko oružje — džilit, pračke, diskosi. Ređe se pominju sredstva za blisku

borbu, mačevi najmanje. Koplja imaju vrlo raznovrsne vrhove, a toljage su okovane gvoždem. Gvožđa očigledno ima, ali nije još preovladalo u naoružanju. Samo se vođe i istaknuti borci pominju u blistavim oklopima. Obični ratnici imaju kožne štitove, dugačke i uzane. O oružju i opremi brinuli su se oružari. Kada se i narod vodio u rat, naoružavao se čime je stizao: motkama, koljem, sekirama, pračkama. Navode se bubnjevi i trube, zastave i stegovi.

Dvoprežnih i dvoosobnih borbenih dvokolica sada ima mnogo više nego ranije. U starovedsko doba pojavljuju se pojedinačno, a sada se govori o čitavim jedinicama. To je nesumnjivo glavni rod vojske. Svaki ugledni ratnik ima svoja kola, a i vozači su ugledni ljudi. Borac i vozač čine ekipu, a često su i srodnici. Novo su slonovi sa posadom na leđima, nova je i konjica, ali se ipak ređe pominje od dvokolica ili slonova. Kraljevi i verske starešine voze se u dvokolicama, a ne jašu na konju. Možemo dakle govoriti o četiri roda vojske: dvokolicama, slonovima, konjici i pešadiji. Teže je utvrditi njihovu formaciju i odnos. Pouzdano je samo da je raspadom rodovskog društvenog uređenja nestalo i plemenske vojne formacije, pa su ljudi i sredstva grupisani po nekim drugim načelima. Te nove formacije sastavljene su najčešće od sva četiri roda, pa liče više na kontingente saveznika ili samostalnih delova, u kojima su skupljena sva sredstva za borbu dotičnih teritorija, nego na taktičke sastave formirane za potrebe operacija. Moguće je da se iz prvih prešlo na druge, da su kontingenti po sili tradicije postali vremenom taktičke jedinice. U svakom slučaju u takvoj kombinaciji pešaci igraju sporednu ulogu.

Na maršu, jednom idu napred dvokolice, za njima se kreće pešadija, a na začelju su slonovi. Drugom prilikom red je nešto izmenjen: dvokolice, konjica, slonovi, pešadija. Vojskovođa i komora su obično u sredini kolone dvokolica. Logori se postavljaju po planu, a u blizini neprijatelja se i utvrđuju rovom i bedemom. U logorima se nalaze skladišta sa hranom i materijalom i smeštaj za slonove. Iz logora vojska odlazi pravo na bojište, a sa bojišta vraća se u logor.

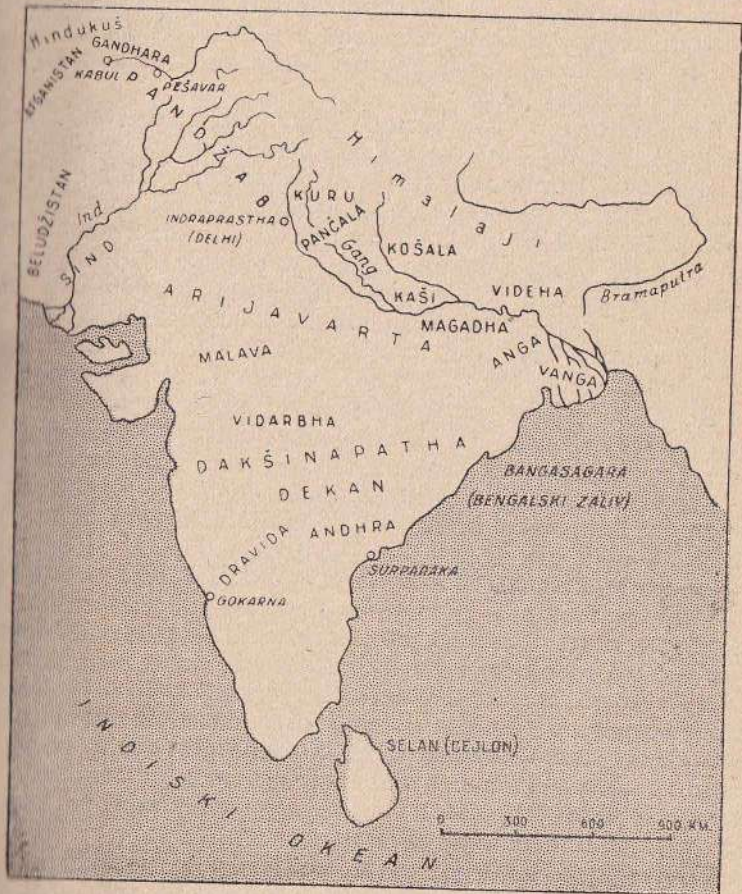
Pesma vrlo često prikazuje vojskovođe kako postrojavaju svoje trupe na bojištu, ali ne uvek na isti način. Nekad postavljaju jedinice, združene ili jednorodne, naporedo na izvesnom rastojanju, nekad uzastopno, u više linija po dubini. Treba uvek imati u vidu da su današnji stihovi Mahabharate fiksirani nekih

hiljadu godina posle događaja koje opisuju, pa bi bilo čudo da u toku tih dugih vekova nisu prošarani pojavama koje stvarno ne pripadaju njihovoj eposi. Borbeni poredak jednorodnih jedinica je verovatno iz poznijeg vremena kada je kraljevska vlast ojačala, pa je mogla lomiti regionalne ograde i grupisati snage prema taktičkim potrebama. I slonovi se verovatno kasnije pojavljuju na bojištu. Kasnijeg porekla je i sve ono što pretpostavlja odmakliju civilizaciju i razvijenije državno uređenje.

Uređene bitke su počinjale bacačkim oružjem, najpre lukom čiji je domet najveći. Pod pljuskom siktećih strela — priča nam narodni pesnik, povijaju se protivnički redovi, niže se napad za napadom, nastupa se i povlači, talasa uravnotežena borba u oblaku prašine i u zaglušnoj vrevi. Vođe su na čelu. Oni se bore međusobno, takođe strelom, iz svojih dvokolica, kao da ih se drugo ne tiče. U okviru bitke dolazi do čitavog niza dvoboja. Ali pesnik ne zaboravlja ni masu. Dvoboji i sudari mase su dva dinamična elementa njegove bitke. Posle dvoboja slonovi udaraju na slonove, konji na konje, pešaci na pešake. Od luka se prelazi na džilit, od džilita na koplje, od koplja na toljagu. Sada je to već rvanje prsa u prsa. Nestaje svakog reda i simetrije. Sve se to splelo u krvavoj zbruci — ljudi, konji, slonovi. Najzad, kada je padao mrak, lupa doboša je pozivala premorene borce u logor. Ali se opisuju i noćne borbe pod bakljama.

O veličini tih epskih vojsaka možemo samo nagađati. Interesantnija od cifara je možda činjenica da su u Mahabharati poredili slabiji. Narodni pesnik je pridao dakle veći značaj kvalitetu. U narodnoj mašti slavne pobeđe su samo one koje se postižu nad nadmoćnijim neprijateljem. Bramani su se koristili međudržavnim suprotnostima. Manuov zakonik smatra načelno sve susedne države neprijateljima, njihove susede prijateljima, dakle svojim potencijalnim saveznicima, a osvajačke ratove zaslužnim radnjama pod uslovom da se u pobeđenoj zemlji poštuju bogovi i bramani, što se dokazivalo poklonima. Mada su potsticali ratne sukobe, bramani su ipak pazili da se ne izrode u borbe za istrebljenje. Zakonik zabranjuje upotrebu otrovnih strela i strela upaljača. Konjanik i borac na dvokolicama nije smeo da napada pešaka. Uopšte, dvokoličari su imali da se bore protiv dvokoličara, slonovi protiv slonova, konjanici protiv konjanika, pešaci protiv pešaka. Niko nije smeo napasti protivnika koji se već nalazio u borbi, koji je bio ranjen ili koji je izgubio svoje oružje. Nisu se smeli ubijati teški ranjenici, begunci sa

bojišta, pa ni oni koji su molili za milost. Seljaci i usevi morali su se štedeti. Kasnije će se Grci čuditi da su seljaci spokojno obradivali svoja polja dok su se u njihovoj neposrednoj blizini tukle moćne vojske. To je svakako prvi pokušaj u istoriji da se ratna dejstva regulišu međunarodnim pravnim odredbama. Takvo shvatanje rata ne može se objasniti samo interesom sveštenstva koje se izdiglo nad državama i nad njihovim međusobnim ratovima. Bio je opšti interes da se otupi oštrica oružanim

Sk. 5. — Drevna Indija oko VI v. pre n. e.

sukobima među srodnim narodima koje ništa nije teralo na međusobno istrebljenje. U karakteru Indijaca se crta čovečnosti isto toliko jasno zapaža koliko kod Asiraca svirepost.

3. MAGADHA

O političkoj istoriji Indije može se govoriti na osnovu izvora tek od sredine prvog milenijuma pre n. e. kada se na severu ističu dve krupne države, Magadha i Košala. U toku VI i V veka one vode međusobno uporne borbe za prevlast, koje se završavaju u korist prve.

O indiskoj vojsci tog perioda daju nam obaveštenja grčki posmatrači. Pešadija, odevena u pamučne tkanine, imala je dugačke lukove i bambusove strele sa gvozdenim vrhom, mač za dve ruke i štit od goveđe kože. Konjanici su bili naoružani na isti način. Bojna kola imala su posadu od 6 ljudi: 2 strelca, dve štitonoše i dva vozara. Glavno oružje je bio luk. Za kralja Dhana dinastije Nanda (Agram ili Handram klasičnih pisaca) tvrdi se da je imao 20 000 konjanika, 200 000 pešaka, 2000 kola i 3000 slonova. Neki pisci navode čak 80 000 konjanika, 8000 kola i 6000 slonova. Cifre su suviše visoke da bi bile ubedljive, naročito za konjanike, mada se uporedo ističe da su veliki nameti i porezi na narod doveli do sloma dinastije Nanda koju je oborio Čandragupta. U svakom slučaju ove silne vojske nisu mogle sprečiti invaziju sa severozapada. Ovuda je Kir stigao na Ind 540 pre n. e. Nekoliko decenija kasnije i Darije I je potčinio indiska plemena na desnoj obali ove reke. Dolazi zatim upad Aleksandra Makedonskog 327 pre n. e. Istina, Indija je bila tada najslabija na tom pravcu. Pandžab je bio politički rasparčan. Ipak je glavni razlog u kvalitetu, naročito u slučaju makedonske invazije. Indiski strelci nisu bili dorasli bliskom oružju Aleksandrovo vojske što će se videti jasnije kada o njoj bude reči. Grčki pisci navode doduše da su Indijci nadmašili ratnom veštinom druge narode Azije, ali je pouzdano, bez obzira na navedene cifre, da su bili neuporedivo slabiji u konjici. Indiski vladaoци su se oslanjali više na slona nego na konja, za koga u Indiji nije ni bilo mnogo uslova.

Čandragupta Maurija, čovek neutvrđenog porekla koji je vojni zanat naučio od Makedonaca u Pandžabu, izbacio je njihove satrape iz Indije. Svrgnuvi i poslednjeg kralja dinastije

Nanda, obrazovao je veliku državu koja je obuhvatila deo Afganistana i Beludžistana, severnu Indiju i gotovo čitav Dekan. Odbio je 305 pre n. e. i upad Seleuka, koji je pokušao da povrati grčku prevlast nad Pandžabom. Plinije Stariji, rimski pisac iz I veka n. e., svedoči da je raspolagao sa 600 000 pešaka, 30 000 konjanika i 9000 slonova i bojnim kolima. Ako se odnose na operativnu vojsku, ovi brojevi su fantastični. Fantastičan je i podatak da je kraljeva sigurnost bila poverena naoružanim ženama (amazonkama). Vojsku su činili kšatrije, ali izgleda i druge klase, pa i šumska plemena. Prestonica je bila dobro utvrđena. I teorija ratne veštine bila je na visokom stepenu. U Artazastri, delu o državnoj upravi iz III veka pre n. e., značajan deo posvećen je ratnoj veštini, ratnim sredstvima i vojnoj organizaciji. Pet knjiga Artazastre, koje se bave politikom i državnim upravom, posvećene su ratnoj veštini. Od interesa je organizacija vrhovne vojne uprave. Obrazovalo ju je telo od 30 ljudi podeljenih u 6 odbora koji su se posebno starali za mornaricu, transport i snabdevanje, pešadiju, konjicu, bojna kola i slonove.

Maurijska imperija dostigla je svoje najveće prostranstvo pod Ašokom (oko 273-232), Čandraguptinim unukom. Sudeći po napisima koje je ostavio širom Indije njegova država zahvatala je 27 stepeni geografske širine i 15 stepeni dužine. Ali posle svog prvog osvajačkog pohoda kojim je nasleđenoj imperiji dodao oblast Kalingu, pod uticajem budističkog učenja odrekao se rata i sile da bi nastavio osvajačku politiku putem pobožnosti. Ukinuo je čak i lov. U jednom svom napisu hvalio se da je u njegovim zemljama znak ratnog doboša zamenjen molitvom (*dharma*). Nije čudo što je imperija za njegove vlade naglo oslabila da bi se raspala ubrzo posle njegove smrti.

Raspad Maurijske imperije izazvao je strane invazije koje sve bez izuzetka dolaze sa severozapada. Dimitrije, kralj Baktrije, potčinio je veliki deo Afganistana, Pandžaba i Sinda (donji sliv Inda). Grke zamenjuju Parčani, a zatim u I veku n. e. nailaze Ju Hi ili Kušani koji stvaraju značajnu državu sa sedištem u Pešavaru, naročito pod Kaniškom I. U IV veku n. e. Gupta stvara novo veliko indisko carstvo koje obaraju Huni oko 500 n. e. Treće veliko indisko carstvo stvara Harša u VII veku n. e., ali se ono po njegovoj smrti raspada na male države. Ubrzo zatim, početkom VIII veka n. e. u Sindu se utvrđuju Arabljani.

U to vreme indiske vojske čine slonovi, pešadija i konjica. U pustinjskim krajevima javljaju se i odredi na kamilama. Konji se često nabavljaju iz Arabije. Neke pomorske države imaju i svoje flote. Vojska nije bila ograničena samo na jednu kastu. Bilo je naslednih vojnika kao ranije, ali uz njih i lokalnih milicija i feudalnih kontingenata. Među uspešnim vojskovođama pominju se i bramani.

Indija je trpela invazije iz centralne Azije, a sama je pritiskivala u pravcu jugoistoka, prema Indokini u Malajskom Arhipelagu, od Sumatre do Nove Gvineje, ali više inicijativom pojedinaca — ratnika, negoli državnom akcijom. Kraljevi indiskog porekla vladali su u tim krajevima blizu 1500 godina.

Muslimanski period Indije počinje tek na prelomu X i XI veka, kada sultan Mahmud od Gaznija (Afganistan) priključuje svojoj ogromnoj državi znatne delove Indije do Delhija i ušća Inda. Muhamed od Gora 1175—76 osvaja Sind, a njegov vojskovođa i naslednik Kutb ud din Ibak zauzima Delhi 1194 i osniva Delhiski sultanat koji će se raspasti posle Timurove invazije 1398. Novo muslimansko carstvo u Indiji, nazvano carstvo Velikog Mogula (Mongola) osnovaće Baber 1526 i ono će za vlade Akbara Velikog (1562 — 1605) dostići vrhunac moći.

Karakter muslimanskih vojsaka videće se niže na zgodnijim primerima. Od interesa ja Akbareva vojna organizacija čija je glavna karakteristika sistem *mansabdara*. U suštini to je bilo plemstvo koje je u isto vreme obavljalo administrativne i vojne funkcije. Podeljeni na 33 stepena, oni su imali u slučaju potrebe da prikupe određen broj vojnika — od 10 do 10 000, za šta su primali ili gotov novac ili uživali prihode određenog imanja. To je kombinacija najamničkog i feudalnog sistema, ali dostojanstvo mansabdara nije bilo nasledno. Njih je postavljao car, ali pored toga oni su retko davali onoliko vojske koliko je trebalo da daju. Da bi se sistem učinio efikasnijim uvedene su smotre, ali su ih mansabdari izigravali pozajmljujući jedan drugome vojnike ili dovodeći na pregled besposličare koji su im se našli pri ruci. Samo su garda i artiljerija bile u neposrednoj državnoj (carevoj) službi. Glavnu snagu armije činila je konjica. Pešadija je bila beznačajna. Uopšte, efikasnost mogulskih armija bila je slaba zbog heterogenog sastava i ogromnih komora koje su ličile na pokretne gradove.

Mogulova imperija trajae formalno do 1857, ali ee podle-
ei mnogo ranije invaziji evropskih kolonijalnih sila koje ee,
za razliku od svih ostalih, doei s mora. To je treai, evropski
period indiske istorije koji treba razmotriti u drugom kontekstu.

IV.

DALEKI ISTOK

1. KINA

Sredinom 2 milenijuma pre n. e. kineska država obuhvatala je severni Honan, južni Šansi i istočni Šensi i imala je već utvrđenu socijalnu strukturu: zemljoposedničku aristokratiju koja je gospodarila iz svojih utvrđenih zankova nad porobljenim seljačkim masama. Bilo je verovatno i robova koji se nešto kasnije mogu jasno identifikovati. Na čelu hijerarhije nalazio se kralj čija je vlast bila ograničena savetima aristokrata. Aristokratija se borila na kolima, a ostali peške. Oružje je od bronz. Napisi govore o borbama sa nekim zapadnim varvarskim plemenom i o jednoj ekspediciji u kojoj je učestvovalo 3000 ljudi.

Iz srednjeg Hoang Hoa, sedišta kineske kulture, kineska se država postepeno širi potčinjavajući i asimilujući okolna plemena nižeg stepena razvoja. Međutim, bogate oblasti Kineza privlačile su oduvek ratničke nomadske narode centralne i severoistočne Azije. Borba Kineza s *varvarima*, kako su ih oni nazivali, oseća se već kroz maglu predanja kojom su obavijene prve dve dinastije Hija i Šang (Jin). Kinezi ee granice svoje države i kulture preneti daleko na zapad i sever, ali neće moći da se konačno obračunaju sa ratobornim nomadima. Gotovo sva vojna istorija Kine je borba s njima. Iz unutrašnjosti Azije kulljale su neprestano nove mase željne pljačke. Nomadi su imali prednosti koje daje inicijativa, brzina, iznenađenje, izvežbanost, veličina prostora, nevezanost za subjekte vredne pažnje, a iznad svega ratnički duh. Na svojim brzim konjima mogli su slobodno operisati po nepreglednim širinama centralne i istočne Azije, birajući po volji operacijske pravce i napadne objekte. U doba hladnog oružja kulturna prednost Kineza nije mogla doći do izražaja ni u taktičkim sudarima. Samo ponekad je Kinezima

uspevalo da ih pokore, preduhitre, oslabe ili odbace od svojih granica. Pokušali su da se od nasrtljivih suseda brane pasivnim sredstvima, utvrđenim linijama i gradovima. Nastojali su da ih okrenu jedne protiv drugih, da ih nasele na svojim granicama kao živi bedem, ali bez mnogo uspeha. Tek kada su ovladali vatrenim oružjem mogli su se konačno osloboditi pritiska sinova stepe.

Kao svuda, borba između oružja za blisku i daljnu borbu odigravala se i u Kini. Pod uticajem susednih nomada iz *Zemlje zapinjača luka*, kako su Kinezi ponekad nazivali stepe severnih suseda, drugo je stalno pobeđivalo. Visoki značaj luka i strele ogledao se i u društvenom životu. Kodeks visokog kineskog društva, pored odeljaka o braku, posetama i koroti, bavio se vrlo iscrpno i utakmicama u gađanju strelom. Ova se veština dugo negovala i u školama. Dobri strelci uživali su veliki ugled. Kineski luk bio je vrlo veliki i vrlo rano se razvio i usavršio u samostrel. Ipak strelci nisu bili jedini borci Kine kao u nomada. Bilo je uvek i bliskog oružja koje je povremeno ugrožavalo prvenstvo luka.

Uz luk konj je bio glavni elemenat rata. Bojne dvokolice javljaju se vrlo rano i prethode konjici kao što je to bilo u Prednjoj Aziji i Indiji. U doba dinastije Čou, jednom prilikom je na 100 000 ljudi bilo 10 000 dvokolica. Ove brojeve treba uzeti sa rezervom, ali možda daju pravilan brojni odnos između ljudi i kola. Kasnije se dvokoličari pretvaraju u konjanike. Nekad je u kineskim vojskama bilo isto toliko konjanika koliko pešaka. Kontingenti stranih (mongolskih) najamnika često su remetili odnos konjanika i pešaka u korist prvih. Vrlo često su kineske vojske bile sastavljene isključivo od konjanika. Naziv *Deset hiljada konjanika*, koji su nosili udeoni kneževi, ukazuje na značaj koji se pridavao ovom rodu vojske. Neprekidan pritisak nomadskih konjanika prisiljavao je Kineze da se i oni koriste konjem. Ipak su kao sedelački narod bili više skloni pešadiji koja im je bila potrebna i za neposrednu odbranu svojih polja i gradova.

Sa dinastijom Čou (XII do III vek pre n. e.) staje se na čvršće istorisko tle, ali se politička istorija može rekonstruisati tek od IX veka pre n. e. To je period velikog kulturnog uspona i ekspanzije, ali se nove teritorije labavo uklapaju u opšti okvir. Stvara se feudalna država koja se u VIII veku pre n. e. raspada na sastavne delove. One vode međusobnu borbu za prevlast

kojoj čini kraj dinastija (kneževine) Cin pobedom nad poslednjom rivalnom državom 221 pre n. e. Njen knez Čeng stvara jedinstvenu birokratsku državu kojoj se stavlja na čelo kao apsolutan vladalac s titulom Ši Huang Ti (*prvi car*). To je birokratska monarhija podeljena u 36 provincija koja počiva prvenstveno na vojnoj sili. Vojska svake provincije bila je pod komandom posebnog komandanta, a ovi su svi zajedno bili verovatno potčinjeni ministru vojske. To je bila velika država koja se prostirala od ivičnih planina mongolske visoravni do Tonkinškog Zaliva.

Umirivši državu iznutra, u dva maha slao je Ši Huang Ti svog vojskovođu Meng Tijina protiv Huna, navodno sa 100 000 odnosno 300 000 ljudi. Severne granice osigurao je utvrđenim gradovima naseljenim vojnim kolonistima i podigao *Veliki zid* povezavši u neprekidnu i jedinstvenu celinu postojeće delove koji su ranije bili podignuti u istom cilju. Bio je to zemljani bedem utvrđen kamenim blokovima i snabdeven stražarskim kulama, po konstrukciji i protezanju sasvim različit od današnjeg zida. Njegova se trasa ne može pouzdano rekonstruisati. Njegova vojnička vrednost nije mogla biti velika, ali je ispunjavao svoj zadatak dok su ga branili vojni kolonisti. Nomade s one strane nije impresionirao svojom nesavladivošću, koliko organizacijom koja se iza njega naslućivala i nalazila: signalni uređaji, vojne kolonije, uređena uprava graničnih oblasti, prilazni putevi i vojska koja je njima mogla brzo stići.

U doba naredne dinastije Han (206 pre n. e. — 220 n. e.) državno uređenje počivalo je uglavnom na istim osnovama. Konfucijanstvo se identifikuje s državom. To je odgovaralo carevima koje je ono stavljalo u središte svog filozofskog sistema, a usto učilo da je pokoravanje (*hijas*) glavna vrlina čovekova. Ali uprkos njegovom pacifističkom učenju u doba dinastije Han, a naročito za vlade Vu Tija (140—87 pre n. e.), najznačajnijeg vladaoца dinastije, preduzimaju se grandiozni vojni pohodi na jug, u Indokinu, na severoistok, u Koreju, na sever i severozapad protiv Hjung Nua (Huna) i na zapadu u Turkestan. Pominju se vojske od stotine hiljada ljudi koje operišu pravcima dugačkim 1000 km. Nažalost konfucijanski hroničari nisu ostavili mnogo podataka o organizaciji, naoružanju i taktici tih vojsaka. Ali znamo da je kinesko vojno uređenje u to doba pretrpelo jak uticaj susednih nomadskih naroda koji su, kao naprimer Huni, imali organizovane države. Kineske trupe su u

osnovi činili vojni kolonisti, ali je bilo i najamnika, a među njima i zločinaca, pustolova i mladih prestupnika iz svih pokrajina i država — kao što kažu izvori⁷. Turkestan je imao posebnu organizaciju sa general-guvernerom na čelu.

Slom dinastije Han u III veku n. e. je početak perioda unutrašnjih borbi koje su trajale skoro 400 godina. Koristeći se njima, Mongoli i Turci upadaju u plodne kineske krajeve i otimaju mnogo prostora severno od Jangce Kijanga. Njih je većinom apsorbovala kineska kultura.

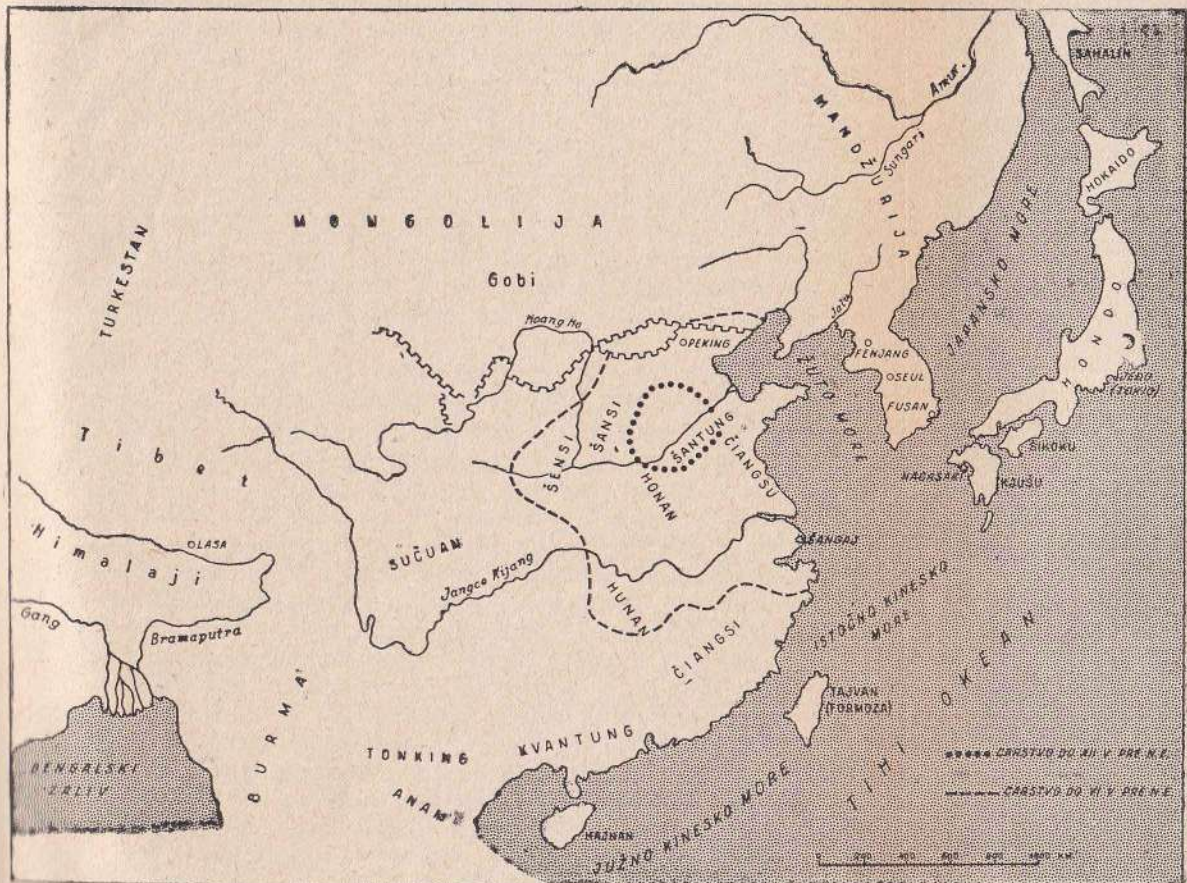
Sa dinastijama Sui (589 — 618 n. e.) i Tang (618 — 907 n. e.) zadobija Kina ponovo svoje jedinstvo i svoju snagu. Kinezi tada ovladaju ponovo Turkestanom, prodiru u Tibet, a preko Pamira upadaju i u Indiju. Dolaze u dodir sa Arabljanima koji su tada bili osvojili Persiju. U doba dinastije Tang, Kina je bila veća nego u vreme dinastije Han, najveća, a i najjača država u tadanjem svetu.

Nejasne su vojne prilike i dinastije Tang. Kineski hroničar žali se da je ranije procvat i pad opšte i udeonih država, red i nered zavisio jedino od vrline. „Ali od vremena borbenih država (od raspada države Čou na feudalne delove), Cin i Han dinastije, retko se nešto dešava bez vojne sile, pa kako ne bi vojništvo bila značajna stvar?“⁸. Ipak ne daje nam jasnu sliku ni o organizaciji ni o upotrebi vojske. Moramo pretpostaviti da se prilike vremena Han nisu bitno menjale do sredine VI veka. Otada se javlja neka vrsta milicije nazvane *fu-ping*. Sui i Tang prihvatili su ovaj sistem koji je početkom VIII veka suviše nategnut, pa su se seljaci odmetali da bi izbegli vojnu službu. Ministar Čang Ji predložio je 722 formiranje stajaće profesionalne vojske *huo-ki* (strelci i konjanici), ali se ni to nije održalo više od tri decenije, verovatno zbog nedostatka novca. Tadanjim kineskim prilikama odgovarale su najviše vojne kolonije koje su se dobrim delom izdržavale same poljoprivredom. Najviše ih je bilo u graničnim oblastima, prema severu i zapadu. Kod takvog sistema su vojni guverneri bivali sve jači na štetu centralne vlasti što je dovelo do ponovnog raspada države.

Dinastiju Tang nasledilo je Pet dinastija (907 — 960) koje beleže pola veka anarhije. Dinastija Sung (960—1279) ujedi-

⁷ O. Franke, Geschichte des chinesischen Reiches, I, str. 363.

⁸ Ibid. II, 545.

Sk. 6. — Kina, Japan, Koreja

njuje ponovo Kinu, ali nikad nije zavládala svom zemljom. U to vreme razlikujemo četiri vrste trupa: carevu gardu, okružne, pokrajinske i granične trupe. Garda je imala da brani prestonicu i da u njoj održava red. Okružne trupe imale su sličan zadatak, a popunjavane su nekom ograničenom obavezom i vrbovanjem; najbolje ljudstvo morale su slati gardi. Pokušaj izveden 1070 da se obaveza proširi morao je biti napušten posle nepunih 20 godina. Pokrajinske trupe, čije su velike jedinice obuhvatale nekoliko okruga, regrutovane su ili vrbovane. Obveznici su uživali poreske povlastice, a obuka se izvodila od novembra do februara da se poljoprivreda ne bi oštetila. U suštini, to je bila milicija. Granične trupe obrazovali su pripadnici stranih plemena. Nije sasvim jasno da li su bili regrutovani ili vrbovani. U svakom slučaju plaćani su novcem i u naturi (pirinač, brašno) i dobijali službene konje i odelo.

Za vreme mongolske vladavine (1279 — 1368) Kina je postala deo ogromnog carstva koje se pružalo od evropske Rusije i Persije do Pacifika, ali su Kubilaj i njegovi naslednici vladali iz Pekinga (Pejpinga) samo Kinom i pretvorili se u kinesku dinastiju. Zapadni delovi njihovog carstva su samo nominalno priznavali njihovo sizerenstvo. Zavládavši ogromnom kulturnom zemljom, bili su primorani da zadrže njenu organizaciju. Činovništvo je velikom većinom ostalo kinesko. Ali je vojska bila neposredno pod mongolskom kontrolom. Sastojala se od dve vrste trupa: centralnih i pokrajinskih ili graničnih. Prve, dislocirane u prestonici i okolini, obrazovali su Mongoli, Turci i drugi narodi centralne Azije. Bila je to verovatno centralna rezerva kojom se moglo intervenisati svuda gde je nastupala potreba. Pokrajinsku ili graničnu vojsku činili su dobrim delom i Kinezi ali pod mongolskom komandom. Njen je zadatak bio da čuva poredak i granice. Mongoli su potpadali pod vojnu obavezu — o njima će niže biti više reči, a Kinezi su vrbovani.

U dva maha, 1274 i 1281, Kubilaj je pokušao da ovláda Japanom. Prvi put krenulo je iz Koreje 900 brodova sa 15 000 mornara (veslača) i 10 000 boraca (od čega 5300 Korejaca), a drugi put jedna je vojska upućena iz Koreje sa 900 brodova i 40 000 ljudi, a druga iz Kine sa 2500 brodova i 60 000 ljudi. Oba puta su Mongoli pretrpeli katastrofu pod nejasnim okolnostima, verovatno dejstvom japanskog otpora i nevremena.

Nije bilo uspeha ni protiv Jave i Rijukiju ostrva. Nije se mogla potpuno savladati ni Burma ni Indokina. Ovi neuspesi obeležavaju granice mongolskih operativnih mogućnosti.

Do 1360 sva se Kina južno od Jangce Kijanga odmetnula od Carstva. Među mnogobrojnim ustaničkim vođama izdigao se Ču Jejan Čang koji je 1368 osvojio Peking i obrazovao novu dinastiju Ming (1368 — 1644). Za vlade ove dinastije Kina nije dostigla ranije prostranstvo. Prema kopnu je bila u defanzivi. U to vreme je Veliki zid dobio današnji oblik. Za vlade trećeg cara ove dinastije, Jung Loa, kineske pomorske ekspedicije upućivane su u Kambodžu, Sijam, Sumatru, Javu, Indiju, Cejlon, ali se Kina nije mogla odbraniti od japanskih pirata koji su pustošili njenim obalama.

Invazija Mandžuraca, glavnog ogranka tunguskih plemena, dovodi Kinu do vrhunca političke i vojničke moći. Mandžurci obrazuju dinastiju Čing (1644 — 1911) i vladaju u početku kao osvajači, oslanjajući se na svoje ljude koji su obrazovali garnizone na strategiski značajnim tačkama u celoj zemlji, a najviše u prestonici, Pekingu. Mandžurska vojska je bila usko nacionalna i nasledna. U njoj je bilo Mongola i Kineza, ali glavninu su činili Mandžurci. Svaki odrastao član bio je ovlašćen po pravu rođenja da stupi u jedan od 8 postojećih stegova i da prima svoje sledovanje pirinča, bilo da je bio u aktivnoj službi ili ne. Uz mandžursku vojsku postojala je i domaća (kineska) vojna organizacija zvana vojska *Zelenog barjaka*; slabo plaćena, gotovo neizvežbana i slabo naoružana, nije mogla pretstavljati ništa više od oslonca lokalnih vlasti. Mandžurci su se oslanjali na svoju vojnu silu, ali su prihvatili kinesku kulturu, prastaru kinesku administrativnu mašineriju i delili sa Kinezima najviša mesta u Pekingu.

Prvi vladaoци mandžurske dinastije, naročito Kang Hi (1662 — 1723) i Čijen Lung (1736 — 1796), postižu velike vojničke uspehe. Osvajaju Mongoliju, Tibet i Turkestan, prodiru u Burmu, Nepal i Anam, prinuđuju Koreju da im plaća danak. Nikad ranije nije Kina bila toliko velika. Ali se vremenom vojnički potencijal Mandžuraca iscrpao. Oni se gube u ogromnoj kineskoj masi koja neumitno guta strane elemente. Krajem XVIII veka Kina je očito u dekadenciji koju ubrzava sve veći pritisak evropskih kolonijalnih sila.

2. SUN CU VU

Kineska literatura nije došla do nas u originalnim tekstovima. Danas raspoložemo sa redakcijama iz perioda Han, dakle najranije iz II veka pre n. e. Usto, moramo pretpostaviti da ni one nisu celovito sačuvane, da u njima ima dosta kasnijih interpolacija. Neizbežna je stoga brižljiva kritika svakog konkretnog teksta da bi se utvrdilo vreme kome pripada. Teško je verovati da se i Sun Cu Vuova *Veština ratovanja* sačuvala nepovređena do naših dana. No i pored mogućnih kasnijih umetaka, u ovoj knjizi nema ničeg što bi oborilo prihvaćenu pretpostavku da je pisana nekih 500 godina pre n. e. To bi dakle bilo najstarije delo iz teorije ratne veštine.

Sun Cu Vuov realni stav prema ratu dokazuje da je živeo i radio pre no što je konfucijanstvo nametnulo svoj pacifički pečat kineskom literarnom stvaranju. On priznaje da je vojska državna potreba, da od nje zavisi život i smrt podanika, veličina i dekadencija Carstva. Pozniji klasični kineski filozofi govore da je čovek koji ume da bije bitke veliki krivac, a da pobednike treba dočekivati plaćem i kuknjavom zbog njihovih ubistava.

Sun Cu Vu dodiruje mnoge oblasti ratne veštine. Govori o njenom značaju za državu, o važnosti nacionalne kohezije u ratu, o odnosu vojskovođe prema suverenu ili političkoj vlasti. Bavi se organizacijom i fortifikacijom, disciplinom, moralom, komunikacijama, ekonomijom snaga (glavnim udarom), obaveštajnom službom, sadejstvom, inicijativom, topografijom. On uočava prednosti manevarskog rata nad opsadnom vojnom, munjevitog nad dugotrajnim ratom.

Ipak, Sun Cu Vuova *Veština ratovanja* nije teoriska rasprava. Probleme dodiruje, ali ih ne razmatra kroz međusobni uticaj svih njihovih činilaca, da bi u spletu protivrečnosti i uslovljenosti stvorio neki red svojim postavkama. Upravo za njega to nisu problemi. Svoje misli on izlaže u obliku aforizama, onom istočnjačkom sentencioznošću koja ne dopušta pogovora, gde nema mesta ni za kakve dijalektičke auktohe. Kada kaže, naprimer, da se uspeh u ratu može postići ako se sami pažljivo prilagodimo neprijateljskoj nameri, izgovorio je samo deo istine. Drugi deo da neprijatelju treba nametnuti svoju volju, je očigledno prenebregao. Ipak se dijalektika, zanemarena u pojedinostima, probija mestimično

kroz celinu Sun Cu Vuovog dela. Njegovi aforizmi se sukobljavaju i negiraju. Na jednom mestu, naprimer, on kaže da je brzina suština rata, a na drugom preporučuje mnoge proračune koji su, očigledno, u suprotnosti sa brzinom. Na jednom mestu je brojna jačina bitan činilac za postizanje pobeđe, a na drugom je veština značajnija od broja.

Kod Sun Cu Vua ćemo uzalud tražiti konkretne podatke iz kojih bi se mogla rekonstruisati kineska taktika, operatika ili strategija. Ništa ne saznajemo ni o naoružanju, formaciji jedinica, borbenom poretku, metodama napada i odbrane, ni o opsadnoj tehnici. Sve je nekako neodređeno, gotovo sve se svodi na prevare, iznenađenja, zasede, uhode. Sun Cu Vu nam daje samo destilisiranu mudrost u vidu sasvim apstraktnih načela. Sva su toliko opšta da je nemoguće odrediti vreme kada su nastala. Mnoga su prihvatljiva i danas, ne samo u ratnoj veštini već i u mnogim drugim oblastima ljudske aktivnosti. Njegov savet, naprimer, da budemo nepopustljivi u sobi za savetovanje kako bi vladali situacijom, mogao se uvek prihvatiti, ukoliko je značio korisnu upornost, a i odbaciti kada se pretvarao u tvrdoglavost. Sun Cu Vuovo delo je niz principa ratne veštine. Autor za njih kaže da donose poraz vojskovođi koji ih zanemaruje. Ali naslućujući njihovu pravu prirodu, on nam uporedo savetuje da ne vodimo računa samo o njima, nego da iskoristimo i svaku pogodnu okolnost bez obzira na njih. Tvrdi čak da „nepoznavanje načela o prilagođavanju akcije prilikama” vodi vojsku u nesreću. Ovim je iskupio mnoge svoje dogmatske grehove. U doba kada je pisao, pored svih njegovih nedostataka, Sun Cu Vu je značio veliki domašaj u razvoju vojne misli. Iza njega se naslućuje vekovni intelektualni razvoj. Danas, ukoliko još nešto znače, njegova načela su opšta mesta teorije ratne veštine. Ali ni onda kao ni danas nisu to bila praktična uputstva za vođenje borbe i rata.

3. JAPAN

Prema Kinezima Japanci su mlad narod. Njihove hronike koje idu sve do VII veka pre n. e., tačnije do februara 660 godine, kada je tobože prvi njihov car Jimu Teno stupio na presto, nemaju nikakve istoriske vrednosti, a hronološki su

sasvim neupotrebljive. Daju jedino maglovitu pretstavu o kulturnim prilikama i socijalnim odnosima njihovog preistoriskog doba.

Prve vesti o Japancima dolaze nam iz Kine. Kinezi su verovatno stupili u bliži dodir s njima u I veku pre n. e. Prva japanska poslanstva beleže se u Kini sredinom I i početkom II veka. U to vreme su Japanci upadali u Koreju, ali je sasvim izmišljena priča da su pod caricom Jin Go u III veku osvojili tu zemlju, ma koliko se oni kasnije na to pozivali da bi dokazali svoje pravo na nju. Preko Koreje se Japan upoznao sa kineskom kulturom, a krajem V veka i sa kineskim pismom. To je približno i godina početka njegovog istoriskog perioda.

Pretpostavlja se da su Japanska Ostrva naseljena došljacima s juga, iz Malajskog Arhipelaga, i sa zapada, iz Koreje, koji se zatim izmešaše međusobno i sa zatečenim življem. Od trenutka kada se može sagledati, Japan je rodovska država čiji delovi vode samostalan život ne priznajući bezuslovno vlast *mikada*, koji je u početku bio samo verski poglavica. Vremenom se izdižu moćne porodice koje se takmiče u vlasti i sa carskim rodom. Osaženjem carske vlasti, sredinom VII veka dolazi do centralističke i birokratske države organizovane po ugledu na Kinu.

U svojim legendarnim hronikama Japanci opisuju sebe kao ratnički narod. To je svakako odjek borbi oko otimanja ostrva od urođenika. I u najstarijim spomenicima ima podataka o posebnoj vojničkoj klasi koja je obuhvatala, besumnje, one porodice koje su pomogle carskom rodu da se domogne prevlasti nad Japanom. Vojnička funkcija je bila nasledna ali ne isključiva, a u značaju nije dostizala svešteničku ili političku. Uostalom, nije ni bilo sasvim jasnih razlika između civilnih i vojničkih dužnosti sve do uvođenja kineskog administrativnog sistema, kada su neki činovnici dvora dobili vojničke titule, a u svakoj administrativnoj jedinici stvorene vojničke ustanove. Ljudstvo je prisilno trpano u vojsku, kao i za druge vidove kuluka. Bio je to jedan od vidova poreza, od koga se naročito strahovalo jer je porodicama oduzimao najbolju radnu snagu. Uopšte, u VII i VIII veku vojnička služba bila je krajnje nepopularna, a vojnički zanat nije uživao veliki ugled. Provincisko plemstvo više je volelo službe na dvoru. Neuspele borbe sa urođenicima na severu Japana krajem VIII veka otkrile su vojničku jalovost sistema. Činjani

su pokušaji da se osposobe trupe i komandanti, ali efikasna vojnička organizacija stvorila se kasnije van i mimo centralne vlade.

Centralističku državu rastrzale su autonomističke tendencije plemstva koje je obavljalo najviše dvorske i državne funkcije, sticalo velike posede i oslobađalo ih od poreza. Porodica Fudživara stekla je toliko moći da je cara potisla u zasenak i kroz 400 godina vladala zemljom. Pored nje dižu se i druge porodice. Vremenom se ceo Japan rascepkao na mnoštvo malih teritorija sa posebnim plemićkim privilegijama. Jednovremeno javlja se nasledni ratnički stalež *samuraja* (oni koji služe) nazvani i *buši* (ratnici), koji čine pratnju moćnih i nezavisnih zemljoposjednika. Među poslednjim ističu se porodice Minamoto i Taira. Obe su najpre u službi Fudživare, ali je kasnije njihova moć toliko porasla da su mogli međusobno da podele vlast i zemlju. Uz pomoć svojih naoružanih pratnji samuraja, prvi su vladali istočnim, a drugi njenim zapadnim delom. Tada se vlast Fudživare ograničavala samo na okolinu prestonice. Ali ubrzo je između njih izbio krvav sukob koji je vekovima potresao Japan. Kod Taira istakao se Kijomori (1118—1181) sjajnim pobedama nad protivničkom strankom, ali je najzad nadvladala ova poslednja pobedom Minamota Joritoma u otsudnoj bici kod Danoure godine 1185. To je ujedno značilo i pad kuće Fudživare. Njihovu birokratiju zamenila je vojna diktatura. Borba između Minamota i Taira je pretvorena u nacionalni herojski epos.

Minamoto Joritomo uzeo je 1192 naziv *šogun* što je dotle značilo državni vojskovođa, a otada će značiti nasledni zamenik cara. Mikado je vladao Japanom *de iure*, a šogun *de facto*. Mikado je bio zarobljenik božanskog dostojanstva, okružen strogim ceremonijalom, a šogun stvarni gospodar zemlje. Sa Joritomom dolazi do izražaja novo, vojničko plemstvo (*buke*), plemstvo mača. Staro, rodovsko ili dvorsko plemstvo (*kuge*) zadržalo je dvorske položaje uz nemoćnog cara i nimbus svoje tradicije, ali je izgubilo svoje posede, a time i stvarnu moć. Novo plemstvo je Joritomo umeo da stavi pod jaku kontrolu. On je ustvari zaveo vojnu diktaturu, ali velike privilegije veleposednika potsećaju više na feudalnu državu sa jakom centralnom vlasti. Moćni feudalci su se kasnije otimali, ali u doba Tokugave (1600—1850) je centralna (policiska) vlast konačno nadvladala. Šogunat je kasnije prelazio iz porodice u porodicu, ali se ustanova održala,

Iako ne bez oštrih kriza, do velikog prevrata 1868 godine, kada pod pritiskom zapadnih sila i uticajem zapadne kulture počinje najnovija era Japana.

Samuraji nastaju valjda u toku japanske agrarne ekspanzije u IX veku, u borbama sa starosedecima. Grupišu se, prirodno, oko većih i uspešnih ratnika, kasnijih veleposednika, čineći njihove stalne naoružane pratnje pomoću kojih će širiti svoje posede i potčinjavati seljake. Tako se u toku X i XI veka pojavljuju u Japanu profesionalni ratnici da bi najzad u XII veku, kada je Minamoto ovladao zemljom, bili jedini koji su imali pravo nošenja oružja.

Samuraja je bilo vrlo mnogo. Jedni su bili neposredni šogunovi (manji) vazali, ali veliku većinu činili su ratnici u šogunovoj neposrednoj službi i u službi velikih feudalaca. Bilo je i samuraja bez gospodara, bez određenog pravnog statusa.

Samuraji su živeli isključivo od vojne službe. U doba Tokugave oni su vodili prvu reč u japanskom društvu, bili nosioci nacionalnog osećanja časti koju je štitio strog kodeks, nepisan zakon *bušido*. Bio im je zabranjen svaki posao za sticanje dobiti. Novac su morali da preziru. Umerenost, samodovoljnost, vernost gospodaru, poštovanje prema roditeljima, hrabrost i stoička izdržljivost bile su glavne njihove vrline. Prema propisu Kata Kijomase, vojskovođe iz XVI veka, stavljeno im je u dužnost da službu obavljaju pedantno i da se od ranog jutra posvete praktičnim vežbama, uz obećanje da će oni koji budu postigli izvanredne rezultate dobiti posebne nagrade. Stavljao je u izgled posebne dodatke onima koji su želeli da angažuju instruktore da bi ovladali ratnom veštinom koja je odgovarala njihovom rangu. Smatrajući da čovek treba da se posveti svome poslu svim svojim bićem, Kijomasa je preporučivao da samuraji posvete i slobodne časove vojničkim rasonodama, dopustivši im inače samo lov i rvanje. Preporučivao je i čitanje vojnih knjiga, a zabranjivao pisanje pesama. Kasnije je samurajima zabranjeno da stiču i strana znanja.

U harakiriju su samuraji izabrali najbolniji i najodvratniji način samoubistva, kao izraz najvišeg samoodricanja. U prvom redu bila je to privilegija da za greške i zločine ispaštaju od svog, a ne od krvnikovog mača. Takvu odluku svog gospodara prihvatili bi poslušno, bez protesta ili prigovora. Bilo je plemenitijih razloga za samoubistvo — da se izbegne ropstvo, da se protestuje protiv zloupotreba vlasti ili da se gospodar

odvratu od postupaka koji su bili štetni za njegovu reputaciju ili za njegove interese. Budizam je išao na ruku takvom preziranju života.

Luk je bio glavno oružje Japana. Pojmovi „rat” i „luk i strela” bili su sinonimi. Japanska tradicija ne beleži samo čudesne pogotke, kao što je odvajanje drške od lepeze nošene vetrom, nego i brzinu dejstva što u vojnom pogledu nije manje značajno od preciznosti. Navodno, jedan strelac je 1852 postigao na strelištu 5383 pogotka za 20 časova, dakle više od 4 u minutu. Veličina (bambusovog) luka zavisila je od strelca, mogla je biti i preko dva metra, a strele su dostizale jedan metar. Pored luka, veliku ulogu je igrala i sablja kao svojstveno oružje samuraja. Pravom na nošenje sablje razlikovali su se upravo od običnog naroda. Imali su dve sablje, veću i manju; poslednjom se otsecala glava oborenom neprijatelju ili vršio harakiri. Japanski majstori su izrađivali vrlo dobre sablje, a samuraji su odlično umeli da ih upotrebljavaju. Džilit i koplje nisu bili nepoznati, ali su bili manje u upotrebi. Vatreno oružje počinje da se uvlači dolaskom Evropljana u XV i XVI veku, ali je preovladalo tek u drugoj polovini XIX veka. Bilo je oklopa gvozdenih i kožnih koji su visili na čoveku kao zavesa. Parče prozirne svile koje se zatezalo između vrhova šlema i vrha luka, da bi skretalo protivničke strele, još više je povećavalo neratnički izgled japanskih ratnika. Obični vojnici zadovoljavali su se lakim šle-
mom i prsnikom. Sitan japanski konj, ma koliko bio izdržljiv, nije bio pogodno sredstvo za stvaranje konjice koja bi zasluživala to ime.

Ne može se govoriti o posebnoj japanskoj taktici. Japanske bitke bile su niz individualnih dvoboja sve do XV i XVI veka kada se akcija pojedinca, verovatno pod uticajem Evropljana, počinje da podređuje celini. Tada u prvoj liniji japanskih kolona vidimo strelce, za njima ljude naoružane hladnim oružjem za blisku borbu, a u trećoj liniji konjicu. Vrlo često je dolazilo do kombinacije frontalnih i bočnih napada. Narednog veka borbeni poredak se još više učvršćuje bez bitnih promena. Japanci su još od VIII veka poznavali Sun Cu Vua ali, videli smo, u njegovom delu nisu mogli naći mnogo konkretnih taktičkih uputstava.

Japanci nisu ni imali mnogo prilika za razvoj ratne veštine. Prvi ozbiljan sudar je bio sa Mongolima. Kako su se završili Kubilajevi pokušaji da ovlada Japanom videli smo ranije. Više

od tri veka kasnije pokušao je Japan invaziju kontinenta. To je učinio Hidejoši, jedan od najznačajnijih likova, jedina ličnost japanske istorije koja se bez podrške porodičnih tradicija, iz sasvim skromnih početaka, upravo iz seljačke kolibe domogla najviše vlasti. Možda su ga na misao prekomorske ekspanzije naveli uspesi Španaca i Portugalaca koji su se, u svom punom kolonijalnom zamahu, nekoliko decenija ranije kao prvi Evropljani iskrcali i na japansko tle. Bilo je tu sigurno i pritiska ratničke klase koja je tražila maha. Kralj Koreje je odbio saradnju i prolaz japanskih trupa uz napomenu — kažu, da ideja o osvajanju Kine liči na pokušaj pčele da ubode kornjaču kroz njen oklop. Ali je Hidejoši ostao pri svojoj nameri makar i protiv Koreje.

Pripreme su trajale čitavu godinu dana. Brodove, upravo otvorene barke na vesla, stavili su na raspolaganje feudalci prema svojim prihodima. Operaciski plan je predviđao upad preko bliske Koreje, tog jedinog invazionog mosta s obzirom na skromne pomorske mogućnosti Japana. U Koreju je trebalo upasti u tri talasa: prethodnica sastavljena od 3 odreda iskrcava se u Fusanu i kreće za Seul trima pravcima; za njom prelazi glavni na od 4 odreda neposredno pod glavnim komandantom Ukide Hideija, da bi stvarno potčinila sve krajeve kuda je prošla prethodnica; najzad, dva odreda se iskrcavaju na zapadnoj obali prema Fenjangu da bi zajedno sa ostalim prešli reku Jalu. U svemu 300 000 ljudi. U cifru se može posumnjati najviše zbog toga što nije bilo lako prebaciti toliku vojsku preko mora. Možda su i tri ešelona izraz transportnih mogućnosti.

Ekspedicija je otpočela u maju 1592 i u početku se odvijala po planu. Prvi i drugi ešelon zauzeli su Seul i Fenjang. Ali je treći rasterala oluja. Usto su Korejci sa svojim boljim brodovima kidali vezu iskrcanih trupa sa Japanom. Najesen tek počinje da se budi kineski kolos. U oktobru Kinezi prelaze reku Jalu sa svega 5000 ljudi i budu tučeni. Ali idućeg proleća nove, veće kineske snage potiskuju Japance iz Fenjanga i Seula. Sada za Japance nije više u pitanju invazija Kine, nego da se održe na poluostrvu. Rat se produžava do 1598. Japanci će zabeležiti još poneku pobeđu, ali je njihov strategijski položaj bivao sve gori. Posle Hidejošine smrti (16 septembra 1598) otpočela je evakuacija. Prethodno je sklopljeno primirje — nije li Sun Cu Vu preporučivao da se opkoljenom neprijatelju ostavi zlatan most za povlačenje, da se ne bi naterao na očajnički otpor? Ali uprkos

primirju, Kinezi i Korejci su napadali japanske transporte. Diplomatski odnosi su ponovo uspostavljeni tek posle 1600 godine.

Ubrzo zatim Japan se sasvim zatvara od ostalog sveta. Vladajući krugovi smatrali su ne bez razloga da dodir naroda sa strancima ugrožava njihov društveni poredak. Jezuitsko a-gresivno misionarstvo dalo im je neposredan povod. Otada nije-dan Japanac nije smeo da napusti zemlju, niti je stranac mogao doći u Japan. Holandska kolonija na veštačkom ostrvu kod De-šime nije bila dovoljna da uspostavi efikasnu vezu sa svetom. Više od 200 godina Japan je bio hermetički odvojen od svetskog progressa. Samuraji su svoje vojničke vrline izivljavali u unu-trašnjim borbama, u skamenjenim formama prošlosti. Održa-vali su samo ravnotežu između centralne vlasti i feudalaca. Pod tim uslovima, bez spoljnih neprijatelja, Japanci nisu mogli razviti mnogo interesa za ratnu veštinu.

GLAVA DRUGA

STARA GRČKA

I

PRASTARO DOBA

1. KRITSKA TALASOKRATIJA

Uporedo sa kulturama koje su nastale u dolini Nila i na Eufratu, razvila se i na Kritu samonikla civilizacija. Početkom 3 milenijuma pre n. e. počela je da ulazi u bronzani period da bi 15 vekova kasnije dostigla vrhunac svog razvitka. Nažalost, o njoj znamo vrlo malo, a ono što znamo nije sasvim pouzdano. Kritske napise ne možemo još da čitamo, pa sasvim zavisimo od arheologije.

Krićani su verovatno došli s juga, iz Afrike, možda još u starokameno doba, ali njihove veze sa Egipćanima možemo pratiti mnogo kasnije, tek od kraja Stare države. Između njihovih kultura ima dodirnih tačaka, ali je kritska ili minojska, kako se još naziva po legendarnom kralju Minosu, posve osobena. U mnogim pravcima nadmašili su Krićani sve ono što su postigli Vavilonci i Egipćani. Bili su isto tako dobro naoružani i kao prvi, a bolje od drugih. Glavno njihovo oružje bio je, izgleda, dugačak i tanak bronzani mač za bodenje, vanredno vešto izrađen, često ukrašen umetnutim metalnim šarama i crtežima. Slični su bili i kratki bodeži. Pronađeni su i bronzani vrhovi kopalja. Krićani su upotrebljavali i strele, verovatno sa vrhom

od opsidijana (vulkanskog stakla) koji se uvezio sa ostrva Miloša. Nisu imali ličnog oklopa. Smatrali su, valjda, da im štiti pruža dovoljno zaštite. Ipak se često viđaju i sa kožnim šlemom u ratu i na turnirima. U XVI i XV veku pre n. e. imali su konje i bojne dvokolice. To je verovatno bila samo privilegija vođa.

Ne znamo ništa pouzdano o unutrašnjem uređenju Krita u doba minojske civilizacije. Smemo pretpostaviti samo da je u vreme njenog vrhunca Krit činio jedinstvenu državu. Ogromne i luksuzne palate u Knosu (*lavirint*), Festu i Maliji odaju da su kritski vladari i njihovi doglavnici široko raspolagali radnom snagom svojih podanika. Arhitektura i umetnost bile su samo u njihovoj službi. Legenda o minojskoj talasokratiji ukazuje nam da je kritska država u to vreme vladala susednim morima i ostrvima, možda i čitavim egejskim priobaljem. Legendu potvrđuje tadanji geografsko-strategijski položaj Krita: van glavnih strategijskih pravaca, dovoljno udaljen od velikih kopnenih sila — Egipta, Vavilonije, Asirije i države Heta — a na bazi svoje superiornije materijalne kulture, mogao je nametnuti svoju volju na Egeju, gde se u ono doba ne mogu zapaziti nikakve značajnije političke organizacije. Bila bi to prva pomorska prevlast koju beleži istorija. U svakom slučaju vladari Knosa su se sasvim sigurno osećali na svome ostrvu, kada svoju rezidenciju nisu ni opasali zidom ili bedemom po običaju onog vremena. Njihovoj palati bilo je doduše teško prići, ali je to moglo pružiti zaštitu samo od unutrašnjih opasnosti.

2. MIKENSKO DOBA

U međuvremenu, dok se razvijala kritska kultura, prodrli su na Balkan polunomadski plemena, koja će kasnije formirati narod Helena ili Grka. Došla su verovatno sa severa i postepeno naselila zemlju kojoj su dala ime. Bilo je to najkasnije 3000 godina pre n. e., svakako toliko davno da se u njihovoj tradiciji nije sačuvala o tome ni najmanja aluzija. Metale verovatno još nisu poznavala. Sekira, čekić i nož bili su im od kamena, a kao i drugi narodi na tom razvojnem stepenu, i prastari Grci su svakako imali i toljagu, pračku i luk sa strelom. Stoka im je bila glavno bogatstvo. Poljoprivreda, kao sporedan izvor prihoda, bila je prepuštena ženama. Zatečeno stanovništvo su uništili, potisli ili apsorbovali, tako da je o njemu ostalo traga samo u nekim geografskim nazivima.

Nema zemlje u Evropi koja je toliko razuđena horizontalno i vertikalno kao što je Grčka. Razbijena je morem na ostrva, poluostrva, zalive, prevlake, rtove i moreuze, a kopno, i ono ostrva, je sve iseckano oštrim grebenima koji predvajaju mnogobrojne izolovane kotline i župe. Na nepuna dva stepena geografske širine nailazimo na bukove šume Pinda, maslinjake Atike, agrume Argosa i palme Mesenije. Ovakva geografska raznovrsnost i razdrobljenost u osnovi su uzrok onom upornom ekonomskom i političkom partikularizmu i neobuzdanom individualizmu koji su doduše dali maha svestranom stvaralaštvu starih Grka i njihovim idealima slobode, ali su ujedno i zlokobno ometali udruživanje napora u sklopu širih državnih organizacija.

Nema zemlje u Evropi koja ima toliku dužinu obala u odnosu na svoju ukupnu površinu. Veza između pojedinih njenih delova bila je oduvek zgodnija morem nego kopnom — ukoliko je ovim drugim načinom bila uopšte mogućna, a u ono besputno doba bio je značaj pomorskih komunikacija mnogo veći nego ikada kasnije. Gospodareći morem, Kričani su mogli lako prodrći na Peloponez i u srednju Grčku i držati te krajeve pod svojom kontrolom. Mi nemamo, doista, nikakva pouzdana svedočanstva o nekoj kritskoj imperiji u kontinentalnoj Grčkoj, ali ima mnogo razloga za pretpostavku da se kritska ili egejska civilizacija, kako se još naziva, u prvoj polovini drugog milenijuma pre n. e. razvijala ovde u senci kritske političke prevlasti. Glavne centre egejske kulture dosad otkrivene na grčkom kopnu — Mikenu, Lakoniju, Orhomen, Pilos, povezala je legenda sa dinastijama koje su vladale Grčkom pre Trojanskog rata, a ove sa prekomorskim došljacima. Ali nema nikakve sumnje da su ove dinastije, bile strane ili domaće, vladale nad Grcima koje možemo po Homeru nazvati i Ahejcima ili Danajcima. Dotle su ovi daleko odmakli u egejskoj bronzanoj kulturi primljenoj uglavnom sa Krita koju, za razliku od uže kritske, možemo nazvati i *mikenskom* po glavnom arheološkom nalazištu, ili *heladskom* po nekim novijim sugestijama.

U vojnom pogledu bitne razlike između mikenske i kritske kulture ima samo u fortifikaciji. Gospodari Knosa nisu se utvrđivali. Grčki kneževi (*anaksi*) se osećaju manje sigurnim pa podižu tvrde gradove na zgodnim uzvisinama. U njihovoj osnovi bili su takozvani kiklopski (divovski) zidovi, sastavljeni od golemih spolja uglaćanih kamenih blokova, kojima je sopstvena

težina davala potrebnu stabilnost bez vezujućeg sredstva. Njihova debljina išla je mestimično i do 17,5 metara. Takvi su se gradovi teško otimali na juriš, a još teže rušili.

Razućenost obale učinila je vremenom i Grke umešnim pomorcima. Oni se otiskuju s kopna, upadaju na ostrva, najpre verovatno samo u cilju pljačke, ali se zatim postepeno i nastanjuju na njima da bi najzad i na maloaziskoj obali podigli svoja naselja. U toku te ekspanzije uništena je krajem XV veka pre n. e. i kritska država.

Ubrzo zatim dolazi u grčkom svetu do novih krupnih potresa. Tesprotska plemena, o kojima nam govori Herodot, verovatno su već u XIII veku pre n. e. upala iz Epira u Tesaliju i odavde potisla starosedeoce prema jugu, na Peloponez, gde su se naselili na ruševinama mikenskih kneževina. Deo Tesalaca odlazi i preko mora, u Frigiju, što dovodi možda do Trojanskog rata. U vezi s tim je i pojava Filistejaca na obalama Palestine i pritisak na Egipat u doba Ramzesa III. Celo istočno Sredozemlje zahvatio je tada vihor seoba, invazija, ratova.

Tesprotska invazija beleži i početak uvođenja gvožđa u Grčku. Dolazi sa severa, iz doline Dunava gde se verovatno najpre lilo u Evropi. Pobeda došljaka nad starosedeocima u Tesaliji objašnjava se gvozdenim oružjem. Ali su ga i pobeđeni ubrzo prihvatili i svojom seobom preneli kroz egejske zemlje. I njihove uspehe treba dobrim delom objasniti novim metalom. Videli smo konkretno kakvu je nadmoćnost dao Filistejcima nad Jevrejima. Tako je krajem drugog milenijuma pre n. e. otpočelo u Grčkoj gvozdeno doba na ruševinama egejske civilizacije. Homersko vreme je njen poslednji odjek.

3. HOMERSKO DOBA

Pretpostavljamo da su *Ilijada* i *Odiseja*, koje se pripisuju legendarnoj ličnosti Homera, nastale u svom današnjem obliku negde u VIII i VII veku pre n. e., neki delovi i kasnije — svaka-ko mnogo vekova posle događaja koje opisuju. Ne znamo da li je uopšte bilo Trojanskog rata kojim se Homerovi epovi upravo bave, ali je pouzdano da je frigiski grad Troja ili Ilion spaljen približno u doba tradicionalnog datuma Trojanskog rata (1194—1184 pre n. e.), a verovatno je da su to učinili Grci u toku naseljavanja maloaziske obale, bilo da su došli sa Peloponeza

ili iz Tesalije. Ali legenda koja čini jezgro pesama o borbama oko Troje je mnogo starijeg datuma i nema nikakve veze sa uništenjem grada.

Homerovi epovi odaju vernije prilike nego događaje. Prilike koje nam prikazuju nisu mogle biti izmišljene. Grci su ih uvek smatrali istinitim. Sasvim se jasno može uočiti da ne odražavaju vreme u kome su nastali, već ono kojim se bave, iako se to ne može uvek sasvim oštro razdvojiti. U *Ilijadi* i *Odiseji* se nesumnjivo ogleda poznije mikensko doba u trenutku kada se gvožđe već počelo pojavljivati. To se vreme ipak razlikuje od klasične mikenske ili egejske civilizacije naročito po oružju i opremi, pa je zgodno nazvati ga *homerskim* jer mu upravo ti epovi daju prilično jasnu i vremenski određenu sliku.

Razvaline koje su Šliman i Derpfeld otkrili u dolini Skamandera na visu kod Hisarlika (Asarlika) u severozapadnom delu Male Azije, svedoče da je od devet iskopanih, šesti grad odozdo podignut i uništen u drugoj polovini drugog milenijuma pre n. e. One odaju nesumnjivo mikenski stil, ali bez mikenske ili kritske raskoši. Kiklopske stene zamenili su skromniji zidovi. Unutrašnjost dvorca znatno je prostija, a od složenog knoskog spleta hodnika, odaja, dvorana i dvorišta ostalo je samo ono što je bilo najpotrebnije. Mikensku Troju je bilo mnogo lakše zauzeti nego Mikenu ili Tirins, ali je Grcima trebalo navodno deset godina da je savladaju. Po *Ilijadi* Grci nisu imali nikakve opsadne tehnike. U to možemo poverovati, jer je nisu imali ni mnogo kasnije kada se to pitanje može jasnije sagledati. To i nije bila opsada. Trojanci su bili u svome gradu, a Grci u utvrđenom logoru na obali, kao u nekom mostobranu. Troja nije bila nikad ni blokirana. Borbe su se odigravale na otvorenom polju između grada i logora. Uopšte, pitanje je da li su Grci imali dovoljno snaga da cerniraju grad čiji prečnik nije prelazio 200 m. Cifru od 120 000 Ahejaca koja se izvodi iz drugog pevanja *Ilijade* odbacićemo zajedno sa osnovnom postavkom speva, da je Agamemnon, mikenski kralj, poveo protiv Troje celu Grčku. Toliko jedinstvo nije postignuto u toj zemlji ni mnogo vekova kasnije u kritičnim danima persiske invazije.

Homer nam prikazuje Agamemnona kao prvog među ravnilima. On moli, zahteva ili preti, ali ne naređuje. U tom se odnosu, bez obzira da li su događaji istoriski ili nisu, ogleda grčko društvo tog vremena. Grci su se tek grupisali u male narode ili saveze plemena sačuvavši pritom svu svoju iskonsku

unutrašnju strukturu — rodove, bratstva plemena. Na čelu su im vođe (*anaksi, bazileusi*) koji su nezavisni jedni od drugih. Bazileusi su u prvom redu vojskovođe — to im kazuje i ime. Izvode svoje poreklo i svoju vlast od bogova, pa su otuda, kao prvosveštenici, i posrednici između naroda i božanstva, a kao vrhovne sudije jedini tumači božanske pravde. Ova trostruka funkcija bila je zasnovana na solidnim materijalnim privilegijama. Njihova vlast bila je gotovo isključiva. Savet staraca (plemstva) je imao samo savetodavni značaj, a skupština sveg slobodnog naroda, koja je ponekad sazivana, samo je odobravala bazileusove odluke; usamljeni protivni glasovi strogo su ugušivani. Ali inače bazileus nije imao vladarske vlasti koja se kasnije vezuje za taj pojam. Njegov položaj nije bio nasledan u pravom smislu reči. Mogao je prelaziti s oca na sina, ali ima razloga za pretpostavku da je narod još uvek birao svog vojskovođu ili ga je bar potvrđivao.

U grčkom društvu homerskog doba nailazimo još na rodovsko uređenje, a ujedno i na pojave koje ga nagrizaju. U mlađim delovima Homerovih spevova plemstvo se ističe nad narodom iz čije se anonimne i poslušne mase izdvajaju inače samo neke specijalnosti — sveštenici, vrači, umetnici. Na drugoj strani ima već robova, a i slobodnih siromašnih ljudi. Ali još Homerovi Grci pokazuju bitne elemente vojne demokratije: svi sposobni slobodni ljudi su ratnici i polaze u rat u svojim društvenim formacijama pod komandom svojih društvenih starešina.

Oružje Homerovih ratnika je pretežno bronzano, ali je kratak gvozdeni mač dvostranog sečiva mestimično već zamenio ranije dugačke bronzane mačeve za bodenje. Gvožđa ima i na vrhovima kopalja. Pored mača je i koplje bilo glavno oružje. Bilo je dugačkih kopalja za bodenje i kratkih za bacanje. Homerovi junaci imali su obično i jedno i drugo. Bojna sekira i toljaga pominju se ponekad. Neka plemena bila su naoružana samo lukom. Pojava gvožđa, ma koliko bila još sporadična, izazvala je znatne promene i u zaštitnoj opremi. Kožni štit je sada okovan bronzom, teži je od ranijeg, pa je zato i kraći, oblika okruglog ili ovalnog. Pored kožnih šlemova ima sada i bronzanih sa krestom koja je išla od temena do vrata u mnogo varijacija. Novo je lični oklop u obliku bronzanog, kožnog, ili lanenog prsnika, ili pojasa sa bronzanim pločicama. Nove su i dokolenice koje mogu biti kožne ili bronzane. Starešine su bile bolje naoružane i opremljene od običnih vojnika, a imale su i

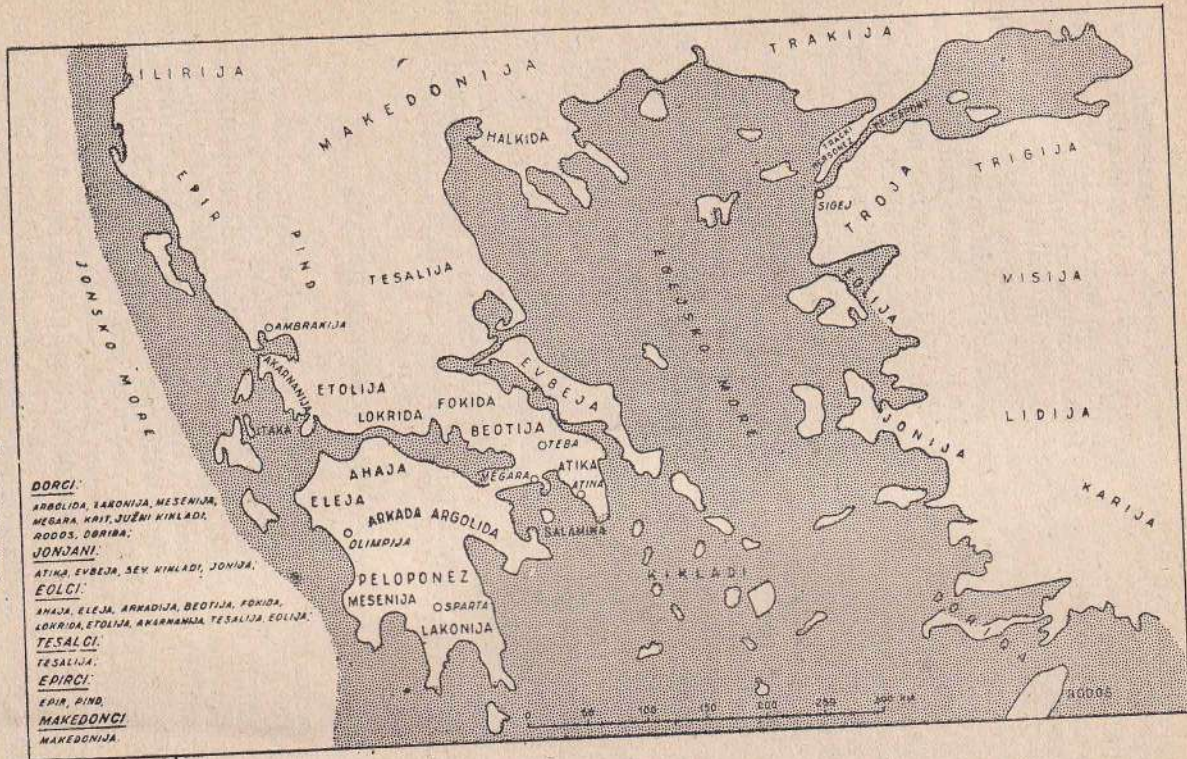
svoje dvoprežne ili troprežne dvokolice. U Homerovim bitkama se dvokolice ističu vrlo mnogo. Moglo ih je doista biti u Frigiji, ali nije verovatno da se ovo borbeno sredstvo, inače vrlo pogodno za aziske stepe, moglo toliko odomaćiti u planinskoj Grčkoj. O tome nam najbolje svedoči kasnija slaba grčka konjica.

Homerove vojske postrojavale su se u zbijenim redovima, po plemenima i bratstvima. Nestor je jednom stavio u prvu liniju dvokolice, u drugu pešake u koje je imao manje poverenja, a u poslednju proverene borce. U dvokolicama nalazile su se vođe, svaki sa svojim vozačem. Oni bacaju džilite, ali silaze i za borbu peške da se ogledaju sa protivničkim vođama, prvenstveno oružjem za bacanje — lukom, džilitom, kamenjem, a katkad i mačem. Dvoboji vođa koje nam Homer tako često opisuje vrlo su zgodna epska tema. Ne treba ni zaboraviti da su Homerovi spevovi napisani ili zapisani u vreme kada se plemstvo već bilo sasvim izdiglo iz narodne mase, pa se njihov privilegovan položaj možda ogleda i u njegovim stihovima. Ali u ono vreme, kada taktika jedinica nije bila još izgrađena, borbenost dobro naoružanih i veštih pojedinaca vrlo mnogo je doprinosila uspehu. Teška Homerova pešadija, zbijena u krutoj i nepretnoj falangi, nerado je napadala, ali je u odbrani bila vrlo efikasna. Ipak ponekad je znala udarati i boriti se prsa u prsa.

Homerovi Ahejci su pobedili Trojance. Ali bez obzira na Homerov Trojanski rat moramo uzeti kao činjenicu da je već u ono doba oružje Grka bilo nadmoćnije na svoj zapadnoj obali Male Azije, gde se oni tako uspešno naseliše i održaše.

4. STVARANJE HELENSKIH DRŽAVA

Dorska invazija koja nailazi u XI veku pre n. e. otvara novo poglavlje grčke istorije, nazvano ponekad *Grčki srednji vek*. Posle velikih potresa koje je ona izazvala, etničke prilike se na Egeju postepeno stabilizuju: Dorci se naseljavaju u južnom i istočnom delu Peloponeza (Argolida, Lakonija, Mesenija) u Megari, na Kritu, Južnim Kikladima i Rodosu, a u Maloj Aziji u Doridi kojoj su dali svoje ime; Jonjani zauzimaju Atiku, Evbeju, veći deo Kiklada i Joniju; Eolci — severozapadni deo Peloponeza (Ahaja, Eleja, Arkadija), Beotiju, Fokidu, Lokridu, Etoliju, Akarnaniju, Tesaliju i Eoliju. Jonjani i Eolci preneli su ostatke egejske civilizacije na azisku obalu, u krajeve kojima su

takođe dali svoje ime, i tu je, naročito u Joniji, nastala nova grčka kultura koja će se zatim proširiti na celu Grčku i daleko van nje.

Ekspanzija Grka u Egejskom Arhipelagu i na zapadnim obalama Male Azije objašnjava se njihovom vojnom nadmoćnošću. Tokom narednih vekova se njihovo oružje još više usavršilo. Mač i koplje za blisku borbu imaju sada izrazito prvenstvo nad bacačkim sredstvima. Svi su mačevi gvozdeni, a i vrhovi kopanja. Zaštitna oprema je čvršća, celishodnija; u nekim njenim delovima je gvožđe zamenilo bronzu ili kožu. Dvokolice su nestale. Njihovi raniji vlasnici bore se sada na konju. To su samo pojedinci, pa o konjici ne može još biti govora.

U borbama koje su pratile širenje Grka na Egeju, plemstvo (*eupatridi*) se izdiže iz svojih gensova, okuplja u zasebnu klasu i nameće se kralju i narodu. Obogaćeno ratom, pljačkom i gusarstvom, a posedujući velike agrarne komplekse, razbija rodovsko uređenje i stvara osnove države koja sankcioniše njegove privilegije.

Na prelomu VIII i VII veka pre n. e. dostigli su Grci znatan stepen privrednog razvoja, pa su stali da pritiskuju van granica svoje zemlje. Oskudica obradive zemlje i teško podnošljivi aristokratski režimi gurali su Grke u tuđinu. Prevlast koju su oni imali gotovo na celom Sredozemlju svojom taktičkom nadmoćnošću na kopnu i moru išla je na ruku toj ekspanziji. U drugoj polovini VIII veka pre n. e. južne i zapadne obale kontinentalne Italije, sve do Napuljskog Zaliva, i obale Sicilije naseljavaju Grci i stvaraju čitav niz svojih kolonija (Velika Grčka). U toku VII veka pre n. e. kolonizuju Grci i severne obale Egejskog Mora i zauzimaju najvažnije tačke na Mramornom i Crnom Moru. Krajem VII veka pre n. e., Fokejci iz Male Azije podižu Masaliju ili Masiliju (Marsej) nedaleko od ušća Rone. Ali u Severnoj Africi učvrstili su se samo u Kireni. Zapadno i istočno, duž afričke obale, grčka je ekspanzija naišla na nesavladljiv otpor Feničana i Egipta. Na otpor feničanske Kartagine naići će i na zapadu Sicilije i zapadno od Masalije, a Etrurci će ih odbiti od kontinentalnih obala Tirenskog Mora. Pod feničanskim pritiskom morali su napustiti i Korziku. Ovi neuspesi obeležavaju tadanju liniju strategiske ravnoteže između Grka i negrčkih naroda.

Kolonizacija Sredozemlja pada u vreme kada se među grčkim plemenima počinje razvijati svest da pripadaju narodu

istog jezika i predanja, iste vere i kulture, baš u doba kada usvajaju zajedničko ime Heleni. Čitava Grčka učestvuje u kolonizaciji ali verna svom nesavladljivom partikularizmu izvodi je fragmentarno inicijativom pojedinaca i gradova. Ugledavši se na političku rasparčanost metropole, i novoosnovane kolonije su ubrzo počele da žive samostalnim životom.

Kolonizacija nije mogla rešiti problem viška stanovništva koji je pritiskivao retke njive Grčke. Efikasnije rešenje našlo se u uvećanoj zanatskoj proizvodnji čiji se proizvodi izvoze da bi se uvezlo onoliko žita koliko je nedostajalo. Novac, koji se pojavljuje u to vreme, daje tim novim privrednim granama velikog maha. U njima se vrlo rano zapošljavaju robovi čiji se broj naglo povećava uspešnim ratnim pohodima. Jevtina robovska radna snaga donosi vlasnicima velike prihode. Bogatiji robovlasnici gutaju siromašnije. To dovodi do koncentracije bogatstva u mali broj ruku i proširuje jaz između bogataša i siromaha.

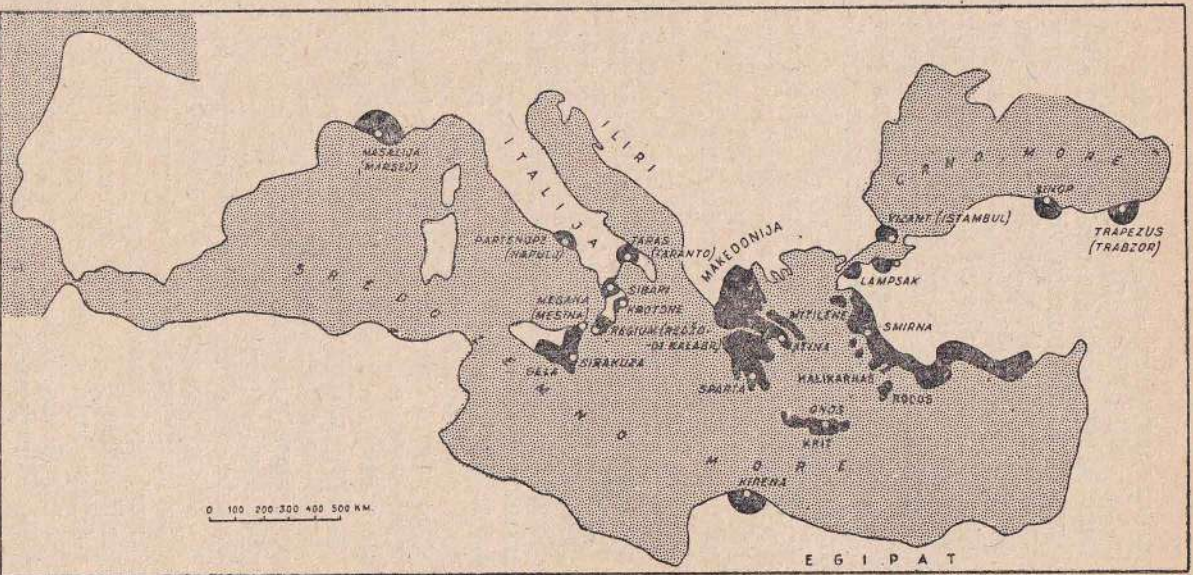
Ekonomski preobražaj izmenio je strukturu grčkog društva. Novčana privreda je nespojiva sa gentilnim uređenjem. Stanovništvo se sada ne okuplja više po rodovima, bratstvima i plemenima, već prema svome zanimanju i imovnom stanju u posebne grupe sa posebnim interesima. Uz latentni sukob dve antagonističke klase — robova i slobodnih građana, javljaju se u privredno naprednijim grčkim krajevima i oštre borbe među slobodnim ljudima koje su ekonomski interesi duboko zavadili. U tim novim društvenim odnosima nije se mogla održati opšta plemenska vojna obaveza.

To su opšte prilike koje se u mnoštvu grčkih državnica (*polis*) ostvaruju u razno doba, na razne načine i u bezbroj nijansa. Ipak kod dveju vodećih, Sparte i Atine, imamo dva tipična slučaja grčkog društva. Ova dva grada su ispisala i najveći deo grčke istorije klasičnog doba.

5. SPARTA

U Sparti je prevlast plemstva došla najjasnije do izražaja. Spartijati, nazvani i Lakedemonci, su prosto porobili stanovnike doline Eurote pretvorivši ih u kmetove ili, tačnije, u robove vezane za zemlju (*helote*), a „okolnim stanovnicima” (*perijecima*) ostavili su nešto slobode uz obavezu da se u svako doba odazovu

Sk. 8. — Ekspanzija Grka na prelomu VIII i VII v. pre n. e.

vojnom pozivu spartanskih kraljeva. U V veku pre n. e. bilo je u Sparti (u Lakoniji i Meseniji) oko 220 000 helota, 120 000 perijeka, a samo 30 000 spartijata od kojih 9000 starešina porodica. Drugi proračuni daju nešto više ili niže brojke ali i isti odnos između slobodnih i neslobodnih ljudi. Spartijati su bili posednici zemlje koju su obrađivali heloti. Kao potomci dorskih osvajača oni su sačuvali taj svoj privilegovani položaj, ali njihova prava nisu zavisila toliko od rođenja koliko od poseda. Punopravni građanin je u Sparti mogao biti samo onaj ko je od prihoda svog poljoprivrednog imanja mogao plaćati troškove zajedničkih obeda na koje su se spartanski građani skupljali svakog dana.

U Sparti se kruti aristokratski režim odražavao i na vojnoj obavezi. Da bi održali svoj povlašćen položaj, spartijati se posvećuju isključivo vojničkom pozivu. Svaki drugi rad smatrali su ponižavajućim. Drugog zanimanja nisu smeli ni imati. Oni su ustvari činili profesionalnu vojsku u stalnoj službi. Ali je njih bilo premalo za spoljne ratove, pa su tada pozivali pod oružje i perijeka, no tako da naoružanih perijeka nije smelo biti više ili mnogo više od spartijata da ne bi ugrozili njihovu prevlast. Deo helota odlazio je u rat kao pratnja i posluga spartijata, ali ponekad i u posebno organizovanim jedinicama.

O spartanskom režimu koji se pripisuje zakonodavstvu Likurga grčka tradicija van Lakonije prenosi mnogo pojedinosti. U Sparti je bio u opticaju samo gvozden novac da se pojedinci ne bi bogatili; zajednički ručkovi spartijata imali su da spreče raskoš trpeze; devojke su bile podvrgnute telesnom vežbanju da bi rađale zdravu decu; slaba deca bacala su se odlukom starešina a vaspitanje zdrave od njihove sedme godine preuzimala je država, težeći da od dečaka stvori vojnika koji će se precizno i koncizno (lakonski) izražavati. Moderna kritika ne prihvata sve ove pojedinosti, sumnja čak da je Likurg postojao. On je navodno živeo tri veka pre prvih svedočanstava koja mi imamo o njegovom zakonodavstvu. Bio Likurg stvaran ili fiktivan, spartansko zakonodavstvo je išlo nesumnjivo za tim da od spartijata stvori disciplinovane, izdržljive, vešte i lukave borce, pune osećanja dužnosti i časti, spremne da se svakog časa žrtvuju za državu koju su oni izjednačavali sa svojom kastom. Pouzdano je takođe da je Sparta ranije napredovala u duhovnim oblastima istim koracima kao i druge države grčkog sveta i da je dala istaknute pesnike i muzičare. Ni kasnije, u V i IV

veku pre n. e., kada je imala državnike i vojnike velike intelektualne snage, nije mogla sasvim da zanemari duhovni život ali tada, doista, nije bilo više Spartanaca koji bi se istakli na polju umetnosti i nauke. Vrlo je verovatno da su spartijati sebi nametnuli ovaj krut režim tek u prvoj polovini VII veka pre n. e. posle aneksije Mesenije, kada se njihov brojni odnos prema potčinjenim klasama sasvim pogoršao.

Spartijati su činili jezgro spartanske vojne moći. Vojnici od zanata, bili su stalno u aktivnoj službi kao teški pešaci. Zahvaljujući svojim profesionalnim i fizičkim kvalitetima, a i borbenom moralu, spartijati su u VI i V veku pre n. e. bili najbolji vojnici Grčke. Perijeci, koji stupaju pod oružje samo u ratu, imaju karakter milicije, ali se i oni pojavljuju kao teški pešaci. S obzirom na njihov opšti broj, spartijata — boraca nije moglo biti mnogo, svega oko 5 do 6 hiljada. Usto, nikad sva snaga spartijata nije napuštala zemlju, da je ne bi ostavili na milost i nemilost helota.

Za prikupljanje i organizaciju spartanske vojske starala su se dva kralja, kasnije pet efora kada je sva vlast prešla u njihove ruke. Svaki se obveznik sam brinuo za oružje i opremu, a i sam se izdržavao u ratu i miru. Jedan od dva kralja komandovao je vojskom u ratu i tada je imao veliku vlast na čisto vojnom polju — u svemu što se odnosilo na strategiju, taktiku, disciplinu, ali u političkim pitanjima zavisio je od efora.

Kao u Sparti, plemstvo se oštro odvajalo u svim državama koje su stvorili Dorci. Sličan odnos između vojničke i poljoprivredne klase postojao je krajem VI veka pre n. e. i u Tesaliji, na Kritu, u Argolidi i u nekim drugim krajevima Grčke.

Krajem VI veka pre n. e. Sparta je na čelu Peloponeskog saveza postigla hegemoniju na Poluostrvu upornim osvajačkim ratovima. Van saveza ostale su samo Argolida i Ahaja, ali mu se s one strane Korintske Prevlake priključuje Megara. To je prva veća politička grupacija Grka, dotle njihova najveća organizovana vojnička snaga.

6. ATINA

Atika se rano ujedinjuje u političku celinu pod kraljem ili bazileusom koji je vladao atinskom akropolom. Do sredine VII veka pre n. e. Atina (Atika) se razvila u aristokratsku re-

publiku. Ograničivši kraljevu vlast samo na religiozne funkcije, eupatridi su preuzeli državnu upravu preko 9 arhonata od kojih je treći (*polemarh*) bio vojskovođa. Njihova vlast se zasnivala na ekonomskoj snazi iz koje je proizlazila kulturna i vojnička nadmoćnost nad narodom (*demos*). U tim društvenim odnosima se nije moglo održati plemensko društveno uređenje, niti se mogla sprovesti plemenska vojna obaveza iz vremena vojne demokratije. Nije bilo ni potrebe da se plemenska milicija često poziva pod oružje. Po svemu sudeći prvih vekova I milenijuma pre n. e. Atina nije bila upletena u veće ratne sukobe.

Razvojem privrednih snaga koje su od agrarne Atine stvarale trgovačku i pomorsku silu, ojačan je *demos* privredno i politički. On stupa u oštru borbu protiv prevlasti aristokratije i za vek i po preko tiranije Pizistrata (560—527) i njegovih sinova Hipije i Hiparha (527—510), do kraja VI veka pre n. e. postiže političku ravnopravnost u robovlasničkoj demokratiji. Uporedo je porasla uloga *demos*a i u vojnim poslovima države. U VII veku pre n. e., ili još ranije, plemena su podeljena na po 12 *naukrarija* ili teritorijalnih jedinica koje su davale po jedan brod s posadom, a usto još i po dva konjanika. To je već sasvim daleko od ranijeg naoružanog naroda i njegove genetičke podele, a ujedno ukazuje na jače angažovanje *demos*a u državnoj oružanoj sili. Početkom VI veka pre n. e. Solon je podelio slobodne građane na 4 klase da bi prema prihodima od zemljišnog poseda mogli učestvovati u državnim poslovima. Solonova timokratija bila je i osnova za vojnu obavezu. Prva klasa, kojoj je pripadala bogata aristokratija (*pentakosiomedimni*), opremala je i održavala flotu od 48 brodova (osim golih brodova koje je davala država); druga, koju su činili manje imućni eupatridi, davala je konjicu i otuda su se njeni članovi zvali vitezovi (*hipisi*); treća (*zeugiti*), koja je obuhvatala oko polovine slobodnih građana, davala je tešku pešadiju (*hoplite*), verovatno svaka kuća po jednog obveznika; četvrta (*teti*), u kojoj su se našli siromašni seljaci zajedno sa bezemljašima, trgovcima, pomorcima, zanatlijama i ribarima, u svemu oko četvrtina građana s pravom glasa, bila je oslobođena vojne obaveze. Samo u izuzetnim slučajevima oni su se pozivali kao laka pešadija, a u mornarici služili su za platu. Članovi prve i druge klase mogli su biti pozvani i kao hopliti. Robovi nisu služili pod oružjem. Neki od njih pratili su svoje gospodare u rat, a u floti činili su deo

veslača. Obaveza je počinjala sa 18 godina, kada su se mladići (*efebi*) zaklinjali i kada su uvođeni u spisak svoje file, a trajala je do 60. Obaveze su bili oslobođeni samo članovi saveta i, valjda, činovnici. Prve godine obaveze, *efebi*, koji su dotle stekli izvesnu fizičku kulturu u palestrama i gimnazijama, vežbani su u rukovanju oružjem i u najosnovnijim taktičkim radnjama, a druge vršili su službu na granici, policisku službu u Atici i obučavani u ratnoj službi. Sa 20 godina prelazili su u građansku miliciju i bili su obavezni da služe i van granica.

Opterećenjem bogatijih rešavalo se i pitanje materijalnog obezbeđenja vojske, jer su obveznici prve tri klase bili dužni da se sami staraju za oružje i opremu i da se izdržavaju u ratu. Tako su imućnije klase bile najbolje naoružane, pa su mogle sačuvati svoj povlašćen položaj u državi. Četvrtu klasu, ukoliko je pozivana pod oružje, opremala je i izdržavala država. Do Klistena (508 pre n. e.), tvorca atinske demokratije, vojni obveznici delili su se na 4 plemena i, valjda, na 48 naukrarija. Prešavši preko plemenskog uređenja koje je dotle bilo već sasvim ispreturano, Klisten je svu Atiku podelio na sto okruga (*dema*). Deset okruga činila su teritorijalno pleme koje nije imalo nikakve veze sa ranijim rodovskim plemenom. Pleme je bilo i vojnoteritorijalna jedinica. Izabrani plemenski starešina (*filarh*) komandovao je konjicom, *taksiarh* pešadijom koja se delila na 10 lohosa, a strateg je obavljao sve vojne poslove plemena, komandovao njegovim operativnim pozivom i, zajedno sa stratezima drugih 9 plemena, svom vojskom i mornaricom. Narodna skupština je određivala koliko će se obveznika pozivati pod oružje, da li svi ili samo neka određena godišta. Stratezi ili njihovi zamenici, *taksiarsi*, su objavljivali odluku Skupštine o pozivu, određivali mesto i vreme prikupljanja i za koliko je dana trebalo poneti hranu. Svi vojni poslovi Atine bili su i dalje pod polemarhom, trećim arhontom, ali znatan deo njegovih ranijih funkcija preuzeo je kolegijum stratega koji su u ratu svakodnevno naizmenično komandovali, a zajedno obrazovali ratni savet. Njemu je, kao jedanaesti, pripadao i polemarh kome se u bici poveravala komanda nad desnim krilom. Vlast komandanta je bila ograničena. Morali su podnositi izveštaje Skupštini, a u krupnijim pitanjima zatražiti njene odluke. Imali su pravo pohvaljivanja, ali ne i kažnjavanja, već samo optuživanja. Njihov autoritet zasnivao se više na građanskom ugledu nego na vlasti. U ovakvom vojnom uređenju uoči grčko-

persiskih ratova ima verovatno i poneka poznija crta čija se pojava ne može hronološki odrediti.

Atinska vojska je u osnovi bila građanska milicija, jer su je u ratu obrazovali građani koji su ostavljali svoja redovna zanimanja, ali je u obučenosti, a donekle i u disciplini, imala poneku crtu regularne armije. Krajem VI veka pre n. e. Atika je imala oko 130 000 stanovnika, dakle upola manje od Sparte, ali je mogla staviti pod oružje veću vojsku od nje zbog neuporedivo većeg broja slobodnih građana (oko 100 000). Obveznika prvih dveju Solonovih klasa, koje su davale konjicu, bilo je doduše sasvim malo, ali je treća, srednje-imućna, mogla dati oko 10 000 teških pešaka, približno onoliko koliko je bilo spartijata i naoružanih perijeka zajedno.

Sličan razvoj društvenih odnosa bio je u Joniji, gotovo na svim ostrvima i na Korintskoj Prevlaci.

Atika je imala neke geografske crte koje su je činile centrom grčkog sveta. Obrazovala je geografski povezanu površinu od oko 2200 km² sa vrlo zgodnim središtem. Atina kao prirodni saobraćajni centar, imala je u Akropolju jak topografski oslonac i bila je u središtu najvećeg kompleksa obradive zemlje. Bilo je dakle uslova za stvaranje čvrste države, neuporedivo veće od ostalih sićušnih grčkih državica. Doduše, sa grčkim kopnom nije bila u dobroj vezi. Komunikacije sa Beotijom bile su teške, a sa Megarom još teže. Nije imala ni pomorski položaj Korinta koji je gledao na dva mora, Egejsko i Jonsko, ali je imala vrlo dobar položaj da vlada Egejskim Morem gde nije imala opasnih suparnika. Imala je i potrebe da vlada morem jer je uvozila velike količine žitarica, a izvozila vino, ulje i proizvode zanatstva. U pravcu ovih geografskih i privrednih imperativa kretala se i spoljna politika Atine. Do kraja VI veka pre n. e. otrgla je od Megare ostrvo Salaminu koje komanduje Pirejskom lukom, stala je čvrstom nogom na Trački Hersonez (danas poluostrvo Galipoli), a na aziskoj obali Helesponta (Dardanela) zauzela je grad Sigej. Očigledno, Atina već tada teži da sebi osigura pristup u žitodrodne krajeve Ponta (Crnog Mora). Ekspanzija u Egejskom Moru dovela je Atinu u sukob s Eginom koji se odužio godinama. U tome cilju bila joj je potrebna flota. Ali je Atina morala imati i vojsku jer je osećala jak pritisak aristokratske

Sparte, koja je dotle postigla hegemoniju na Peloponezu, i njenog saveznika Tebe. U borbama protiv Tebe atinska demokratska milicija postigla je svoje prve pobjede.

II

GRČKO — PERSISKI RATOVI

Greci su, uzeto u celini, uživali vekovima neometanu spoljnu sigurnost gotovo na čitavom njihovom etničkom području. Samo su na periferiji dolazili u sukob sa jakim i organizovanim silama, na Siciliji sa Kartaginjanima, na jugu sa Egiptom, a u Maloj Aziji sa Lidanima i Persijancima. Ali im krajem VI veka pre n. e. zapreti otuda smrtna opasnost. Osvojivši Trakiju, Darije I je bio već zakoračio na Balkansko Poluostrvo. Ustanak maloaziskih Jonjana pod Aristagorom protiv persiske eksploatacije, koja je za Darijeve vladavine bivala sve nesnošljivija, uvukao je i grčku metropolu u sukob sa Persijom. Doduše Sparta je odbila da pruži pomoć Jonskom ustanku. Nestabilnost društvenog poretka u Sparti koja se izražavala vrlo nepovoljno brojnim odnosom između spartijata s jedne, i helota i perijeka s druge strane, nije dopuštala Sparti veće vojničke pothvate van njenog poluostrva. Ali se Atina, srodnija Jonjanima i sa većim trgovačkim interesima u Maloj Aziji, odazvala sa 20 brodova, a Eretrija sa pet. Ova skromna pomoć nije mogla da izmeni beznadežnu sudbinu ustanka, ali je Dariju dala povod za napad na Grčku.

1. GRČKA TAKTIKA

Raznolikost je bila jedna od tipičnih pojava starogrčkog sveta. Od toga nije bila isključena ni vojna sila. Ipak, u doba grčko—persiskih ratova bitne crte spartanskog, a naročito atinskog vojnog uređenja mogu se uočiti u većini grčkih država. Vojna obaveza slobodnih građana bila je zajednička svima. Svuda su građanske privilegije bile spojene sa neposrednom i ličnom vojnom obavezom. Svuda ili gotovo svuda je teška pešadija činila glavninu vojske. Kao u Atini i Sparti, njen je broj bio svuda ograničen društvenim okovima i slabom proizvodnom moći.

Oružje za blisku borbu je na Egeju oduvek igralo značajniju ulogu od bacačkog. To se prilično jasno nazire u kritsko i mikensko doba, posebno u Homerovim spevovima, a posle toga se grčko-naoružanje još jače razvija u tome pravcu. U doba grčko-persiskih ratova je teški pešak glavni borac Grčke. Teški pešaci, nazvani *hopliti*, naoružani su kopljem za bodenje dugačkim oko 2 metra i kratkim mačem, a zaštićeni šlemom, prsnim oklopom, dokolenicama i štitom. Laki pešaci, nazvani negde *psiliti*, imali su samo bacačko oružje: luk i strelu, kratko koplje, pračku. Nisu imali ni oklopa ni štita; bili su sposobni samo za daljnu borbu. Nisu bili ni organizovani. Vojsku su ustvari činili teški pešaci. Neorganizovani laki pešaci su ih prosto pratili u rat. U Sparti su to bili uglavnom heloti, u Atini pripadnici četvrte klase i robovi.

Najveći deo Grčke je nepogodan za razvoj konjarstva zbog retkih pašnjaka. Tesalija i Beotija, gde su prilike bile nešto povoljnije, razvile su konjicu od izvesnog značaja, naročito prva.

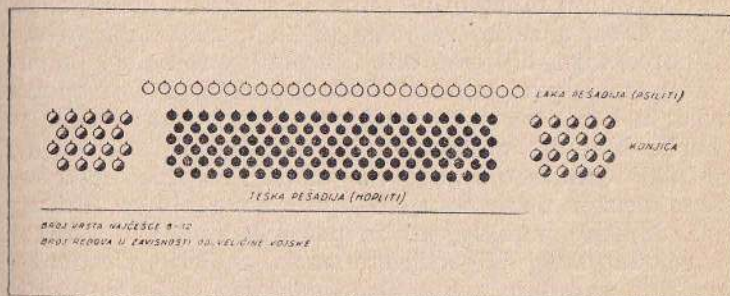
I taktika je bila zajednička svima grčkim državama. Grčka teška pešadija postrojavala se za borbu u poredak nazvan *falanga*. Falanga je neprekidan liniski stroj u više vrsta po dubini, nalik na današnje zborne poretke. Broj vrsta se menja od bitke do bitke, najčešće se kreće između 8 i 12, a broj redova po širini zavisi od veličine vojske. Falanga ima dakle oblik paralelograma čije strane stoje u obrnutoj srazmeri, jer se, pri istom broju ljudi, povećavanjem širine smanjuje dubina i obratno. Duža strana je uvek okrenuta neprijatelju.

Rastojanja i otstojanja između pojedinih boraca u falangi bila su oko jednog metra, tolika da su oni mogli slobodno rukovati svojim oružjem, ali su ipak zajednički obrazovali kompaktnu celinu koja je udarala svojom masom, kroz koju se neprijatelj nije mogao probiti. U pokretu, kada nije neposredno pretio sudar sa neprijateljem, razmaci su bili veći, oko metar i po, a u odbrani od napada konjice falanga se sasvim zbijala.

U falangi se mogu jednovremeno boriti samo prve dve ili tri vrste, druga i treća proturajući svoja koplja kroz međuprostore prve, odnosno prve i druge. Ostale vrste služe da zamene mrtve i ranjene, ali još više da potiskuju prednje linije fizički i moralno. Dublja falanga teoriski će pobediti pliću mada je, pri istoj širini, isti broj boraca jednovremeno u akciji. Dubina,

dakle, sadrži u sebi princip rezerve i dinamički potencijal. Ona daje probojnu snagu. Ali širina omogućava obuhvat protivničke falange i dejstvo na njene bokove. Ova dva suprotna principa iste teoriske vrednosti pomiruju se u odluci vojskovođe u svakom konkretnom slučaju.

Sk. 9. — Grčka falanga

U prvim vrstama falange nalazili su se najbolji borci. Ali se i u zadnje vrste, mada su retko stupale u borbu, stavljalo pouzdano ljudstvo, kao što je činio Nestor u Homerovoj *Ilijadi* — da se falanga čvrsto uokviri, da se spreči osipanje i panika i da se osigura onaj potisak koji falangu gura napred.

Slaba mesta falange su bokovi. Za odbranu od bočnog napada krilni redovi moraju okrenuti front ustranu, a to dovodi neminovno do gubitka snage, pa čak i do cepanja falange. Toga su stari Grci bili potpuno svesni. Oni stalno osećaju bojazan od bočnih napada, ali ih gotovo nikad ne izvode. Hopliti su bili preteški za takve manevre, konjice nije bilo dovoljno ili nikako, a laka pešadija nije smela da dođe na dohvrat falange.

Rezervi nije bilo. Izražavale su se dubinom falange.

Protivničke falange postavljane su za bitku jedna naspram druge, pa su zatim kretale jedna protiv druge sa ispruženim kopljima. Neposredno pred sudar prelazile su u trčeci korak da bi povećale udarnu snagu. U sudaru borio se čovek protiv čoveka, kopljem dok je bilo prostora, a zatim mačem.

Pri sudaru grčkih falangi često se dešavalo da su desna krila obe protivničke strane bila pomalo istaknuta i natkriljavala protivnička leva. Taj postupak razvio se vremenom verovatno iz težnje da se priđe neprijatelju desnom stranom, koju

ćemo nazvati ofanzivnom, jer su borci imali oružje u desnoj ruci. Tukidid (V, 71) objašnjava ovu tendenciju falange nastojanjem pojedinaca da svoju nezaštićenu desnu stranu što bolje pokriju štitom svog desnog suseda, što je svakako jedan od uzroka ove pojave. Na desna krila stavljeni su i bolji borci, pa se dešavalo u mnogim bitkama da su desna krila pobeđivala suprotna leva, a zatim rešavala bitku u međusobnom sudaru. No, i pored toga, bitke su bile u osnovi paralelne i linearne.

Falanga je prvi taktički oblik, istoriski prvi jasan borbeni poredak u kome se rad pojedinaca slivao u zajednički napor. Za borbu hladnim oružjem to je najpogodniji stroj i zato će se zadržati, doduše u mnogo varijanata i sa prekidima, sve dok vatreno oružje ne bude nametnulo nove oblike. Falanga je možda dorskog porekla, ali se proširila svuda u Grčkoj kao vrlo pogodan stroj za grčke građanske milicije. Građani nose u nju duh saradnje svoje klase, izrastao u tesnim zidinama grada u sukobima sa potčinjenim klasama i drugim gradovima. Ta koheziona snaga stvara iz mnoštva celinu u kojoj mogu zadovoljiti i manje vešti i manje srčani borci. Falanga je progutala individualne borce Homerovog perioda čim se u grčkom svetu obrazovala jaka srednja klasa.

Po svom taktičkom kvalitetu falanga je izrazito monolitna ili neraščlanjena formacija, gotovo isključivo ofanzivna, bez ikakve manevarske sposobnosti. Ona može dejstvovati samo pravcem u kome je orijentisana, slepo kao usov. Njena unutrašnja podela (kod Spartanaca *lohe*, kod Atinjana *pile*) ima samo organizaciski i administrativni značaj, negde i politički, ali nikako taktički.

U to doba laka pešadija nije mnogo značila u Grčkoj. Njen je glavni zadatak bio verovatno da zaštiti bokove nastupajuće falange od napada protivničke lake pešadije do čega praktično nije ni dolazilo. Lake pešadije su se međusobno neutralisale.

2. GRČKA STRATEGIJA

Četiri petine grčkog zemljišta su bile nepristupačne falangi hoplita. Na ispresecanim, ostrim i krševitim padinama nije se lako kretao ni pojedinac u punoj opremi hoplita, a dejstvo falange se ne bi moglo ni zamisliti. Ipak je ona bila rešavajući činilac u grčkom ratovodstvu.

Ovaj paradoks objašnjava se činjenicom da su one četiri petine zemljišta, na kojima falanga hoplita nije mogla operirati, bile i ekonomski manje značajne. Od interesa je bila samo ona jedna petina plodnih aluvijalnih dolina koja je hranila Grčku. Kod grčke političke razdrobljenosti gotovo svaka od ovih dolina je bila od životnog interesa za neki grčki polis. U čestim ratovima između grčkih država to su bili najvažniji strategijski objekti i najosetljiviji subjekti. Kada je protivnik zapretio uništenjem useva, maslinjaka i vinograda, da ne bi došlo do gladi morala se dolina frontalno braniti kao što se i frontalno napadala. Bitka se morala prihvatiti. To se najlakše činilo zbijenom teškom pešadijom. Odbrana zemljišta, od koga je zavisio opstanak grada, bila je osnovni činilac koji je određivao sastav grčkih armija i njihove taktike u V veku pre n. e.

Ovo nam objašnjava i drugi prividan paradoks u grčkom ratovodstvu tog vremena — zašto je tvrđavska vojna bila toliko slabo razvijena, zašto su Grci bili toliko očigledno nevešti napadu na utvrđena mesta, kada je ovih bilo svuda na jakim prirodnim položajima (akropole). Sparta, naprimer, sama ne utvrđena i poznata po svojoj nesposobnosti u opsadnoj tehnici, mogla je uspostaviti i održavati hegemoniju na Peloponezu koji je bio upravo načičkan utvrđenjima. Spartanci njih nisu morali napadati, jer nisu mogla da zaštite ono što je bilo bitno u životu Grka. Bilo je dovoljno da Spartanci zaprete uništenjem zasejanih polja, da ugroze dakle ekonomsku osnovu peloponeskih gradova, pa da izazovu njihove građane na neravnu bitku na otvorenom polju ili da ih prinude na kapitulaciju. Do opsada dolazilo je vrlo retko. Utvrđenja su pretežno služila da se ljudi i pokretna imovina sklone od napadača. Sparta ih nije imala sve do III veka pre n. e., jer niko dotle nije mogao ozbiljno ugroziti tu najjaču kopnenu silu Grčke.

Grci su ratovali samo uproleće, leti i u ranu jesen. Kao po pravilu, zimi se ratna buka sasvim stišavala, ali ne zbog hladnoće. U najvećem delu Grčke zimske su temperature blage ili umerene. Ne bi mogle sprečiti operacije. Ali su zimske kiše pretvarale grčka vojišta i bojišta u jezera blata gde se teško opremljeni hopliti nisu mogli kretati. Zimi se protivniku zatvorenom u gradu nije moglo mnogo ni nauditi.

U ovoj opštoj slici je Tesalija činila izuzetak. Tamo su geografski uslovi bili drukčiji. Tesaliska konjica je na tesali-

skoj niziji bila vrlo opasna za falangu hoplita. Po Herodotu su tesaliski konjanici pobedili Spartance kod Atine 511 pre n. e. Ali ta severna grčka zemlja nije izazivala veliko interesovanje južnih država, a Tesalci nisu hteli da upropaste svoje konje u srednjoj Grčkoj ili na Peloponezu, pa do sudara između njihove konjice i falange nije dolazilo često. Beočanska konjica nije bila beznačajna, ali su sami Beočani pridavali više pažnje teškoj pešadiji.

Dotle se grčka ratna veština razvijala u nacionalno zatvorenoj sferi bez vidnog uticaja sa strane i prilagodila se društvenim i geografskim imperativima sredine. Ratnih pohoda na dužim operaciskim pravcima i na duže vreme nije ni bilo. Nisu bili ni mogućni sa građanskim milicijama. Kolonizacija se razvijala uglavnom na prostoru na kome nije bilo značajnijeg otpora, a retke prekomorske ekspedicije sa vrlo ograničenim snagama izvodila je flota. Ali sada će se Grci sudariti sa Persijom, najjačom vojničkom silom Prednje Azije koja je pokorila sve narode od Nila do Inda. Sudariće se i dve koncepcije ratne veštine čiji nam antagonizam Herodot uverljivo prikazuje kroz međusobnu kritiku njihovih pristalica: persijski vojskovođa Mardonije smatra da su Grci perverzni i glupi što se tuku na najpravijem zemljištu gde pobednik trpi velike gubitke, a pobeđeni biva potpuno uništen. Na drugoj strani u isto vreme, Aristagora, vođa jonskih ustanika, uverava Spartance i Atinjane da se Persijanci mogu lako pobediti jer se ne koriste ni štitom ni kopljem.

Između Grka i Persijanaca bilo je doista bitnih razlika u načinu ratovanja, kao izraz različitih privrednih i kulturnih oblasti. Kod jednih vidimo građansku miliciju u čvrstim taktičkim porecima, naoružanu za blisku borbu peške, a kod drugih profesionalne ratnike kao rasute strelce, pretežno na konju. Sudariće se, u osnovi, mač i koplje sa lukom i strelom, pešak sa konjanikom.

3. MARATONSKA BITKA

(490 pre n. e.)

Mardonijev pohod 492 pre n. e. kopnom i morem duž trakiske obale nije uspeo. Dve godine kasnije, pod vođstvom Data i Artaferna uputi Darije svoju flotu i vojsku pravo kroz

Egejsko More. Kiklade im se pokoriše bez otpora. Eretriju, na Evbeji, napadnu i unište. Odavde predoše moreuz da bi se iskricali kod Maratona.

Persijanci su povelili sobom i starog Hipiju, bivšeg atinskog tiranina. On je još imao pristalice u svom rodnom gradu, pa su računali na ustanak u njegovu korist. U tom očekivanju zastali su kod Maratona. Njihova vojska nije bila tolika da su se mogli osloniti samo na svoju snagu i odreći se pomoći iznutra koju im je Hipija zacelo stavljao u izgled. Bilo ih je najviše do 10 000, od čega mali deo konjanika, jer konje nije bilo lako prevoziti morem. Jačina Persijanaca je inače bila u konjici, ali je ovde nisu mogli sasvim izraziti.

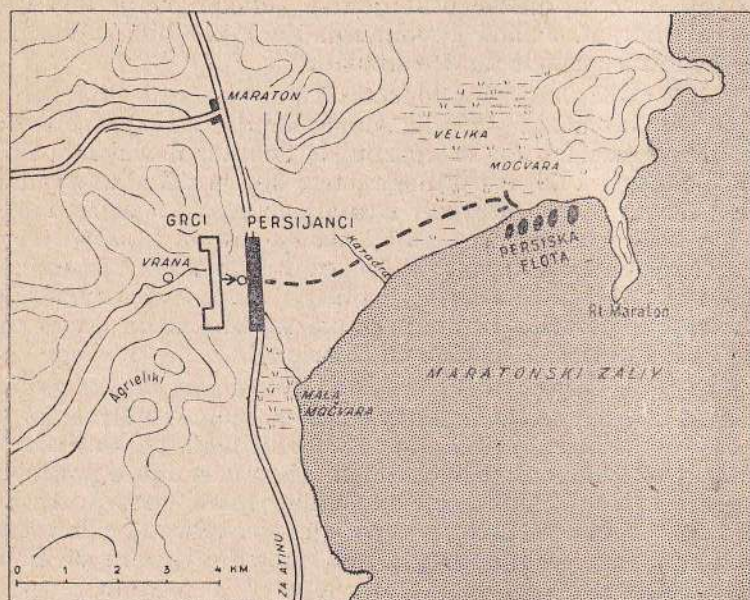
Velika većina atinskih slobodnih građana nije bila voljna da još jednom dospe pod diktaturu Hipije, ali nisu bili svi istog mišljenja kako da se neprijatelj dočeka. Zasluga je Miltijada, jednog od 10 atinskih stratega, što je odbačen predlog da se pasivno brani Akropolj i usvojeno rešenje da se Persijancima pođe u susret sa težnjom da se potuku na otvorenom polju. Ova odluka Atinjana je potpuno odgovarala situaciji: u tvrđavskoj vojni bili su slabiji od Persijanaca a na otvorenom polju taktički izrazito nadmoćniji pri razumnom brojnom odnosu. Ipak su zatražili pomoć od Sparte.

Ne sačekavši Spartance, krenula je atinska vojska prema Maratonu⁹. Njom je komandovalo naizmenično 10 stratega, ali su mnogi od njih svoj dan prepuštali Miltijadu, pa ga možemo smatrati i odgovornim vojskovođom. On je vrlo dobro poznao neprijatelja. Kao trakiski veleposednik morao se pridružiti Darijevom pohodu na Skite, a kasnije je učestvovao i u Jonskom ustanku, pa se posle njegovog sloma, pred Darijevom osvetom, aklonio u Atinu.

Iako slabija no obično, persiskoj konjici namenjena je odlučujuća uloga u pretstojećoj bici. Uspe li joj da napadne bokove atinske falange, ova neće moći da izvede napad na persiske strelce koji će je zasuti strelama s fronta, pa će pod-

⁹ Herodot ne daje brojnu jačinu protivnika, od njega saznajemo samo da su Persijanci krenuli sa 600 brodova, što je očigledno preterano, i da su bili jači od Atinjana, što nije sasvim sigurno. Justin i Plutarh pominju 10 000 Atinjana i 1000 Platejaca, a Kornelije Nepot 9000 Atinjana i 1000 Platejaca. Ove cifre prihvataju mnogi istoričari. Delbrik smatra, međutim, da je na Maratonskom polju bilo 5 — 6000 Atinjana (zajedno sa Platejcima, a bez strelaca) i 4 — 6000 Persijanaca među kojima 500—800 konjanika. Sasvim je neverovatno da su Persijanci imali 100 000 ljudi što se vrlo često navodi.

leći sadejstvo oba roda pre no što stvarno stupi u borbu. Atinjani tada nisu imali konjice da zaštite bokove. Miltijad je morao nečim da nadoknadi jednostranu strukturu svoje vojske. Stoga je postavi u dolinu Vrane na ulazu u Maratonsko polje, bočno prema glavnom putu koji je vodio u Atinu. Desno i levo osigurao je bokove zasekama i strelcima postavljenim na padine koje su pratile dolinu. Ali da bi pouzdano odbio persijski konjički napad na bokove falange, ako do njega ipak dođe, pojačao je njena krila i oslabio centar.

Sk. 10. — Maratonska bitka 490 pre n. e.

Persijanci nisu mogli krenuti za Atinu, a da prethodno ne proteraju Atinjane iz doline Vrane. Bili su stavljeni pred izbor: napasti Grke i primiti bitku na mestu koje je Miltijad izabrao, ili se ponovo ukrcati što je bilo sasvim opasno pred neprijateljem spremnim za borbu. Morali su prihvatiti prvu alternativu.

Do sudara dođe jednog septembarskog dana. Miltijad pusti neprijatelja na efikasan domet strela, dakle na 100 do 150

koraka, pa zatim baci falangu u trku na neprijatelja. Slab centar falange, gde je nedostajao potisak, zastao je doduše pred pljuskom strele, pa je čak ustuknuo, ali su krila prodrli kroz redove slabo zaštićenih persiskih strelaca. Pre no što ih je persiska konjica mogla zaustaviti bočnim udarom, grčka krila su obuhvatnim napadom razbila persiski centar. Kada su strelci okrenuli leđa, konjanici nisu više mogli izmeniti ishod bitke. I oni su poleteli brodovima. Grci su ih verovatno gonili do mesta gde su posle pokopani njihovi pali borci (tumulus Soros); tu ih Miltijad uredi da ih ponovo povede u napad na brodove, jer hopliti, vrlo efikasni u zbijenom stroju, nisu smeli zametati borbu u rasutom poretku. Između oba borbena akta morao je proteći veći razmak vremena, jer su Grci zarobili svega sedam brodova. O drugom plenu i o zarobljenicima ne saznajemo ništa. Herodotovo tvrđenje da su Persijanci izgubili 6400 mrtvih sasvim je neverovatno. Mnogo je bliži istini kada govori o 192 mrtva Atinjana (bez Platejaca).

Posle poraza pokušao je Persijanci da iznenade Atinu s mora, ali Miltijad, predvidevši i ovu mogućnost, stiže tamo pre njih. Kada ponovo ugledaše pred sobom maratonske pobednike, otplove najzad kući. Tek je tada 2000 Spartanaca stiglo u pomoć pobednicima; razgledaše bojište, odaše priznanje pobednicima i vratiše se kući.

Maratonska bitka je izrazito defanzivno — ofanzivna bitka u klasičnoj jednostavnosti. Pravilna operativna ideja, izbor bojišta i taktike, celishodan borbeni poredak, autoritet nad stratezima, svojim ravnopravnim kolegama i, zacemento, nad demokratskom masom građana — vojnika, stavljaju Miltijada u red velikih vojskovođa. Ali pri oceni uzroka grčkog uspeha ne smemo zanemariti ni druge momente. Već je Herodot uočio da se podanici persiskih despota nisu mogli meriti sa građanima slobodne države koji se „pokoravaše zakonima koje sami sebi postaviše”.

4. STVARANJE ATINSKE FLOTE

Posle pobede postade Miltijad najuticajniija ličnost Atine. Na njegov predlog i pod njegovom komandom upućena je slaba atinska flota na Kiklade da ih kazni što su prešli na persisku stranu. Ali se pohod završi potpunim neuspehom. Rat protiv

Egine, grada sa jakom flotom na istoimenom otoku nedaleko od Atine, otpoče takođe nesrećno.

Atina je bila dotle pretežno kopnena sila. Pizistrat je stvorio osnove flote, ali je kasnije zanemarena. Neuspesi protiv Kiklada i EGINE, a pre svega rat sa Persijom koji se nije mogao smatrati završenim, prokrči sada put ideji da je Atini potrebna jaka ratna flota. Njen je nosilac bio Temistokle. U oštroj političkoj borbi sa svojim protivnicima on je izdejstvovao nepopularnu odluku da se u tu svrhu upotrebe prihvati atičkih srebrnih rudnika, koji su dotle deljeni građanstvu. U roku od dve godine, od 482 do 480 pre n. e., izgrađeno je 100 ratnih brodova novog, većeg tipa, sa tri reda vesala na svakoj strani (trijera) i 200 ljudi posade. Odjednom postade Atina najjača pomorska sila Grčke. Dotle su to bili Korint i Egina, ali bez izrazite premoći. U odnosu na njih flote drugih grčkih država nisu bile za potcenjivanje. Sada će Atina baciti sve u zasenak i steći pomorsku prevlast na Egeju.

Velikom flotom rešavala je Atina ne samo pitanje sigurnosti od ponovnog persiskog napada, nego i druge socijalne i ekonomske probleme. Na velikoj novoj floti našle su zaposlene hiljade siromašnih slobodnih građana koje je sve veća upotreba robova bacila na ulicu. Velikom flotom nastojala je Atina da osigura i pomorske komunikacije sa oblastima odakle je uvozila žito i kuda je izvozila vino, ulje i gotove proizvode — sa Crnim Morem, Egiptom i Sicilijom.

5. TERMOPILE

(480 pre n. e.)

Maratonski poraz uveri Darija da je potcenio protivnika, da mora učiniti mnogo veće napore ako želi pokoriti Grčku. Ali on umre (485 pre n. e.) pre no što je mogao dovršiti pripreme. Njegov sin i naslednik Kserks morao je prethodno da uguši ustanke u Vavilonu i Egiptu, pa je tek 480 pre n. e. ponovo krenuo persisku silu na Grke. Prethodno se postarao da ih pritisne i s druge strane. Stupio je u savez sa Kartaginom kojoj je obećao sav Zapad ako jednovremeno napadne grčke kolonije na Siciliji i u Italiji. Kartagina je to jedva dočekala i uputila Hamilkara s vojskom i flotom da u prvi mah zauzme istočni deo Sicilije.

Ovoga puta je persiska vojska bila mnogo veća, pa se nije mogla prevesti morem. Ponovo se krenulo obilaznim operacijskim pravcem kuda je 492 pre n. e. pošao Mardonije, preko Helesponta, duž trakiske, makedonske i istočne obale Grčke. Flota je uporedo pratila vojsku, snabdevala je hranom, prebacivala preko onih prepreka koje se nisu mogle mimoići kopnom i osiguravala joj bok od grčke flote. Vojska je tako vezana za flotu, a flota za vojsku. Herodot navodi da su Persijanci povelili protiv Grčke 2 641 610 boraca, a isto toliko neboraca i mornara, dakle 5 283 220 ljudi bez žena i evnuha, i 1 207 trijera. Ove fantastične cifre je vojnoistoriska kritika već pobila. Pretpostavke većine istoričara kreću se između 50 — 70 000 ljudi kopnene vojske i oko 300 brodova. Glavninu persiske flote dali su Feničani.

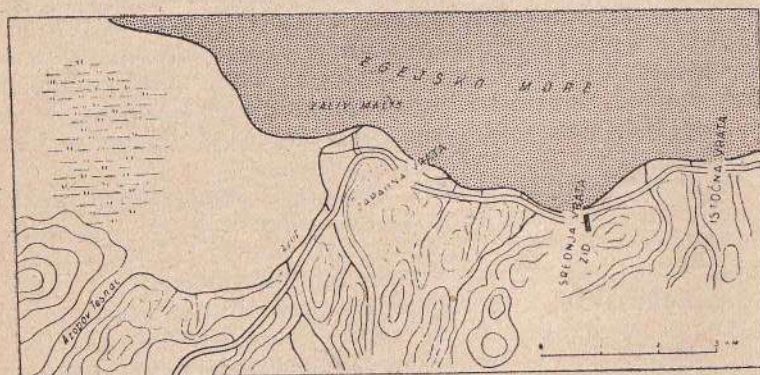
Ni pred ovom velikom opasnosti se Grci nisu mogli ujediniti. U Trakiji i Makedoniji sve se pokori bez borbe moćnom persiskom kralju. U Tesaliji, u Tebi i Argosu on je mogao da računa na podršku jakih stranaka. Čak su i delfiska proročanstva savetovala Grcima da se pomire sa neumitnom sudbinom. Spartanci i Atinjani pokazali su se najodlučnijim braniocima grčke slobode. Sparta i Atina su bile stubovi Helenskog saveza koji je atinski državnik Temistokle stvorio prethodne godine u Korintu.

U vremenu između Maratona i Termopila strategiska situacija na Egejskom Moru se bitno izmenila pojavom snažne atinske flote koja je mogla osporiti prevlast Persijanaca na Egeju. Mogućnost sadejstva sa flotom određivala je i rad grčke vojske. Pokušaj da se Persijancima prepreči put u tesnac reke Tempe, na severnom ulazu u tesalisku niziju između Ose (Kisavosa) i Olimpa, napušten je tobože zbog toga što se naknadno saznalo da položaj može biti obiden sa zapada i zbog nesigurnog držanja Tesalaca, ali je sigurno da flota nije mogla saradivati sa vojskom duž strme i nerazvijene tesaliske obale, a u odsustvu grčke flote Persijanci su mogli izmanevrovati tesnac s mora. Položaj kod Termopila odgovarao je mnogo bolje. Vojska, pod vođstvom spartanskog kralja Leonide, zatvorila tesnac dok je flota, takođe oko 300 brodova, zatvarala moreuz između kopna i severnog kraja ostrva Evbeje. I flota je bila pod komandom jednog Spartanca, Euribijada, uz koga je bio Temistokle. U interesu koalicije i jedinstva komande, jače ugrožena Atina ustupila je prvenstvo Sparti i na moru, mada

je u savezničkoj floti atinski kontingent bio najjači. Ipak je Temistokle, tvorac atinske flote, imao najjači uticaj na njen rad.

Termopilski tesnac probijao se između planine i mora pravcem zapad — istok u dužini od 3 km. U njemu su bila tri izrazito uzana mesta. Srednje je bilo široko svega oko 20 m i upravo tu Leonida naredi da se ponovo podigne stari porušeni zid, pa istočno od njega postavi deo svoje vojske¹⁰. Herodot navodi da je bila jaka 5000 ljudi.

Na Termopilima su Grci stvarno pasivno branili planinski položaj, jer su i druge prevoje preko planine čuvali slabijim posadama. Oni su verovatno bili svesni slabosti takve odbrane i opasnosti u kojoj se njihova vojska može naći ako Persijancima pođe za rukom da se probiju ma kojim pravcem, pa zato i nisu tu prikupili sve svoje snage. Među Spartancima bilo je jakih tendencija da se napusti Atika i odbrana prenese na Korintsku Prevlaku, što je prividno odgovaralo više njihovim interesima.

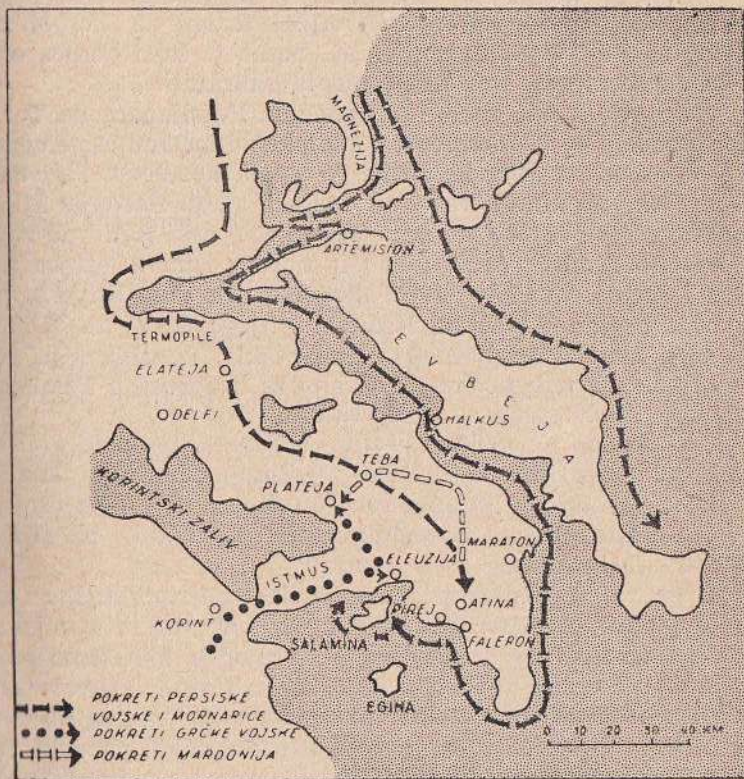

Sk. 11. — Termopilski tesnac

Negde u avgustu 480 pre n. e. pokušao Persijanci da prodru kroz Termopilski tesnac frontalnim napadom. Njihov prvi juriš bi odbijen. I drugi se juriš svežim trupama završi neuspjehom. Najzad krenu *bemrtnici*, ali i njihov napad dožive istu sudbinu. Prvi dan završi se dakle neuspjehom Persijanaca.

¹⁰ Otađa do danas je obala pomena rečnim nanosima za 3,5 km prema moru. Herodot kaže pogrešno da se tesnac pruža pravcem sever — jug, zaveden verovatno opštim pravcem persiskog nadiranja.

Drugog dana oni vrše na Termopilima samo demonstrativne napade radi vezivanja protivnika, a po padu mraka krenu besmrtnici da se kroz planinu probiju u pozadinu Grka. Na nekom prevoju iznenaduju grčku posadu¹¹. Kada je Leonida saznao da su se Persijanci probili kroz planinu i da će ga napasti s leđa, naredi da se glavnina povuče, a on sa 300 spartijata

Sk. 12. — Bitka kod Salamine i Platejska operacija

ostade u tesnacu prema persiskoj glavnini da osigura povlačenje svojoj glavnini. Njemu se pridruže kontingenti iz Tespije

¹¹ Ne može se utvrditi kojim su putem prošli. Herodot kaže da ih je vodio izdajnik Efijalt, što nije isključeno, ali se legendarna istorija suviše često služi izdajnicima da bi objasnila poraze.

i Tebe. Na tome položaju, između dve neprijateljske vojske, Leonida pogine sa svima svojim spartijatima i mnogim Tespijancima, dok su se Tebanci — kaže Herodot, predali. Put za Atinu je bio otvoren. Odnos snaga nije dopuštao bitku na otvorenom polju, a tesnaca kao kod Termopila nije više bilo. Grčka vojska zauze položaj na Korintskoj Prevlaci da brani pristup Peloponezu. Sve stanovništvo Atine skloni se na obližnja ostrva, na Peloponez ili u planine. Samo je šaka boraca ostala da brani Akropolj, ali ga nije mogla odbraniti.

Približno u isto vreme sa napadom Persijanaca na Termopile, otpočela je i trodnevna pomorska bitka kod Artemisiona, na severnom rtu Evbeje. Bitka je ostala nerešena. Izgleda da su je Grci prekinuli kada su saznali za povlačenje njihove vojske sa Termopila. Povukli su se u Saronski Zaliv da zaštite evakuaciju Atine. Tu, na ulazu u moreuz između ostrva Salamine i kopna, oni septembra 480 pre n. e. ubedljivo potuku persisku flotu pred očima Kserksa i njegove vojske. Konceptija bitke je nesumnjivo delo Temistokla. Spartanci su svom Euribijadu priznali počasnu nagradu za hrabrost, a Temistoklu maslinov venac za mudrost i veštinu.

Na Zapadu je Gelon, tiranin Sirakuze, potukao Kartaginjane na reci Himeri. Opasna persisko-kartaginska koalicija potučena je tako na oba fronta. Pravilno strategisko osećanje navelo je Grke da obe ove bitke, kod Salamine i na Himeri, slave u isti dan.

U grčkoj strategskoj koncepciji je sadejstvo vojske i flote bila osnovna postavka. Flota je čuvala bok vojsci, a vojska je čuvala baze floti. Ipak je odbrana Termopila bila samo pomoćna akcija. Sve su nade bile položene u flotu. Verovalo se da će flota potući Persijance kod Artemisiona i da će zatim oступiti i njihova vojska. Posle poraza kod Salamine persiska flota zaista ostupi, ali vojska pod Mardonijem prezimi u Tesaliji sa zadatkom da naredne godine dovrši pokoravanje Grčke.

Iz oskudnih izvora kojima raspolažemo ne može se utvrditi da li se i Leonida mogao povući za glavninom, u okviru svog zaštitničkog zadatka, ili je izginuo sa svojim spartijatima da bi spasio vojničku čast Sparte. U svakom slučaju Termopile su postale simbolom ne samo lične hrabrosti i požrtvovanja nego i svesnog herojstva u organskom sklopu racionalnih voj-

ničkih dejstava. Miltijad nam je kod Maratona prikazao veštinu, a Leonida kod Termopila moralnu snagu. Spomenik koji je Sparta podigla svojim ratnicima navodi samo da su oni izvršili svoju dužnost.

6. BITKA KOD PLATEJE

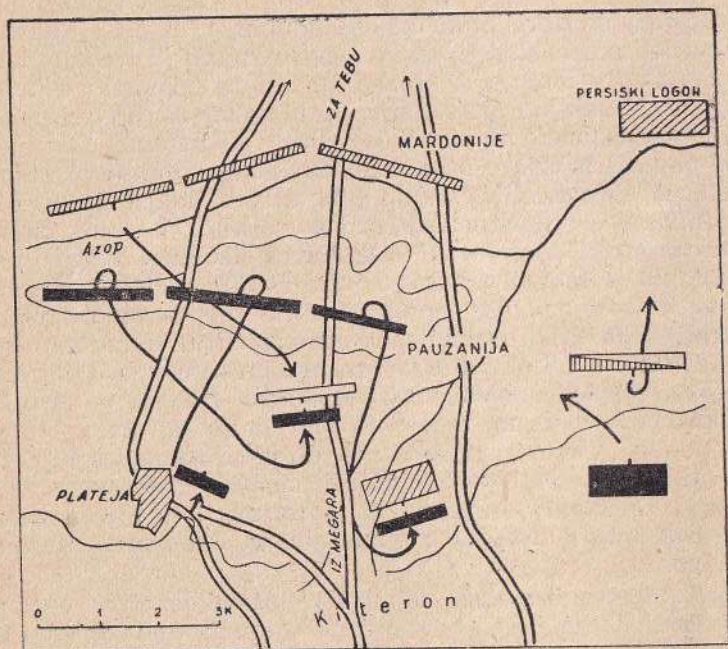
(479 pre n. e.)

Posle pomorske bitke kod Salamine, u Atini i Sparti se nije na isti način gledalo na strategiju kojom je trebalo nastaviti rat protiv Persije. U Sparti su bili za pomorsku ekspediciju protiv Trakije i Male Azije, da bi se tamošnji Grci ponovo podigli na ustanak. Smatralo se da će to naterati Persijance da se povuku iz Grčke i da neće doći do otsudne bitke koju su Spartanci izbegavali. Ovo je bila ustvari ideja Temistokla, pobednika kod Salamine. Ali kod svoje kuće, u Atini, on nije mogao prodreti s njom. U sukobu sa većinom svoga grada, Temistokle je morao ustuknuti pred svojim političkim protivnicima, Aristidom i Ksantipom. Atinjani, neposredno ugroženi, smatrali su da Atiku treba neposredno zaštititi i da u tome treba da učestvuju i Spartanci sa svima svojim snagama. Očigledno, Spartanci hoće da nastave rat atinskom flotom, a Atinjani spartanskom vojskom. Kada je Mardonije uproleće 479 pre n. e. ponovo krenuo protiv Atine, do sporazuma još nije bilo došlo, pa su Atinjani ponovo morali da beže preko vode. Tada zapretiše Spartancima da će se sporazumeti sa Persijancima, da će čak stupiti u savez s njima ako sa Peloponeza ne budu dobili pomoć.

Do kompromisa dođe tek kada počеше da stižu vesti od maloaziskih Grka da su spremni na ustanak. Sada je bilo dovoljno da se tamo uputi samo deo flote, pa se veći broj atinskih hoplita mogao upotrebiti na kopnu. Flota od 110 trijera ode u Malu Aziju pod spartanskim kraljem Leutihidom i atinskim strategom Ksantipom, a spartanska se vojska skupi na Korintskoj Prevlaci. Mardonije, da ne bi bio otsečen od svoje komunikacije i prinuđen da tuče bitku sa obrnutim frontom, oštupi iz Atike u Beotiju i postavi se iza reke Azopa da dočeka Grke u boljem naslonu na svoju pozadinu. U njegovom logoru su bili Tebanci i drugi Grci u persiskoj službi. Spartanska vojska

pod regentom Pauzanijom krene preko Megare na planinu Kiteron (Elateas) koja odvaja Atiku od Beotije. U međuvremenu stigoše i Atinjani pod Aristidom i odredi drugih grčkih gradova i podrediše se Pauzaniji.

Prema Herodotu, Mardonijeva vojska iznosila je 300 000 Persijanaca i 50 000 vazalnih Grka, a saveznička grčka vojska okruglo 110 000. I ovi brojevi su očigledno preterani. Danas se obično smatra da je na svakoj strani bilo 30—40 000 boraca.

Sk. 13. — Bitka kod Plateje, 479 pre n. e.

Čim Grci počehše da se spuštaju niz severne padine Kiterona, napadnu ih persiski konjanici — strelci. Megarci, koji su bili na čelu, pokolebaše se za trenutak ali im ubrzo priskoče u pomoć atinski strelci. Persijanci tada otstupe, ali ih Grci ne gone već ostaju na padini.

Pauzanija je rešio da tuče odbranbenu bitku. Imao je možda pred očima Miltijadov primer kod Maratona. Nikako

nije smeo da siđe u ravnicu gde je persiska konjica mogla doći do punog izražaja. Samo nije bilo lako držati dugo na položaju građane-vojnike dvadesetak nezavisnih gradova koji su želeli da se što pre vrate svom redovnom poslu. Da bi pridobio vojnike za svoje taktičke ideje, Pauzanija se morao poslužiti prorokom koji je na žrtveniku utvrdio da će pobjeda pripasti Grcima ako budu ostali u odbrani i ako ne pređu Azop.

Ali je i Mardonije odlučio da tuče bitku u ravnici, pa stoga nije ni zatvorio prevoj na Kiteronu. Napad njegovih konjanika-strelaca imao je upravo za cilj da povuče Grke u niziju. I on je našao jednog sveštenika koji je pročitao na žrtveniku da ni Persijanci ne smeju da pređu Azop.

Da bi izazvao Mardonija na napad, Pauzanija se pomeri bliže Azopu i stade na poslednji stepenik pred nizijom. I Mardonije priđe bliže reci, ali samo toliko da bi njegovi strelci sprečili Grke da zahvataju vodu. Njegovi konjanici u pozadini Grka vrlo uspešno su ometali snabdevanje, pa su im čak uništili i izvore pijaće vode. Aktivnost neprijateljske konjice je svakim danom povećavala nervozu u grčkom taboru. Usled toga Pauzanija bude prinuđen na povlačenje. Nameravao je da se postavi blizu grada Plateje gde mu je bila sigurnija hrana i voda.

Dvanaeste noći po dolasku na drugi položaj krenuše Grci u tri kolone na treći položaj. Danju bi povlačenje pružilo Persijancima, koji su vrebali u neposrednoj blizini, sjajnu priliku za napad. Kada je Mardonije otkrio ujutru da su Grci napustili položaj, krenuo je odmah za njima, zaboravivši na proročanstvo. Mislio je možda da treba samo dovršiti pobjedu. Stigao ih je na maršu dok se još nisu prikupili. Srednja kolona, koju su obrazovali Korinćani, Megarci, Arkadani i odredi petnaest drugih državnica, bi potučena i odbačena u bezglavoj panici do zidina Plateje. Na desnom krilu, međutim, su Atinjani potukli Tebance i druge grčke saveznike Persijanaca.

Rešavajući sudar odigrao se između Spartanaca i persiske glavnine. Detalji se ne mogu pouzdano rekonstruisati, ali prema svemu izgleda da prisustvujemo reprizi Maratonske bitke. I ovde su Grci u početku u odbrani. Kod Maratona je Miltijad svojim autoritetom držao Atinjane u ruci pod kišom strela. Kod Plateje se Pauzanija vešto poslužio autoritetom bogova. Sve dok su prednji delovi neprijatelja gađali falangu sa otstojanja, ne bi li je naveli na prerani udar, znaci žrtve-

nika bili su nepovoljni za napad. Ali čim se persiska glavnina približi, na Pauzanijin mig sveštenici objaviše da su znaci postali povoljni. Falanga krenu tada napred i razbi Persijance kao kod Maratona. Da analogija bude potpuna, ni ovde nije persiska konjica mogla udariti u bokove falange. Slučajno ili voljom Pauzanije, bitka se odigrala na takvom mestu gde konjica nije imala punu slobodu rada. Tek u povlačenju je tebanska konjica zabeležila uspehe nad nekim grčkim odredima koji su požurili u pljačku bez taktička reda. Poginulog Mardonija zamenio je Artabaz koji je vratio ostatak persiske vojske preko Helesponta u Aziju.

Nemogućno je dobiti pravu sliku o obostranim gubicima. Herodot preteruje u oba pravca. Persijancima pripisuje previše, a Grcima premalo.

Mardonije nije morao da traži brzo rešenje. U ovoj fazi grčko-persiskih ratova persiska ofanzivna strategija nije se morala neminovno nastaviti ofanzivnom taktikom. On se mogao smestiti u Grčkoj za duže vreme na teret Grka i tako lomiti njihov otpor. Grci su imali mnogo više razloga da se što pre oslobode nepodnošljivog persiskog pritiska. Nije isključeno da je Leutihidina i Ksantipina diverzija na azisku obalu naterala Mardonija da iskoristi prvu priliku za bitku. Ovu grčku pomorsku ekspediciju treba upravo posmatrati s ove tačke gledišta. Inače morali bismo odobriti raniji zahtev Atinjana da se sva snaga grupiše za odbranu Atike.

Leutihid i Ksantip su u Joniji primljeni raširenih ruku. Persiska flota nije se usudila da im se ispreči na otvorenom moru, pa se sklonila kod rta Mikale pod zaštitu suvozemne vojske. Tu su je Grci napali, razbili vojsku i spalili brodove — navodno istog onog dana kada je Pauzanija slavio pobedu kod Plateje. Posle toga sva Jonija ustaje protiv persiskog jarma; ostrva Samos, Hios i Lezbos stupaju u Helenski savez, a grčki gradovi na aziskom kopnu zaključuju sa Atinom posebne saveze.

Posle pobede kod Mikale grčka flota ode na Helespont. Iduće godine (478 pre n. e.) Atinjani zauzimaju grad Sestos. Odmah zatim atinsko-spartanska flota ojačana jonskim kontingentima zauzima i grad Vizant. Tako su moreuzi došli pod grčku kontrolu, a s njima i put ka žitorodnim oblastima Crnog Mora.

III

PELOPONESKI RAT

1. ATINSKA IMPERIJA

Dotle se Atina i na moru podređivala spartanskoj komandi iako je imala više iskustva u pomorskom ratu i davala više brodova nego čitav Peloponeski savez zajedno. To nije moglo trajati dugo. Prva grčka pomorska sila nije se mogla zadovoljiti drugim mestom. Posle pada Vizanta dođe do prekida. Spartanci otplove kući, a Atinjani i Jonjani ostadoše sami prema Persiji. Zbog svog labilnog socijalnog sastava Sparta je inače nerado ratovala daleko od Peloponeza.

Za nastavak rata protiv Persije trebalo je mnogo novaca. Novaca je bilo ukoliko bi se danak, koji su mnoge grčke države dotle plaćale persiskom kralju, upotrebio protiv njega. Upravo na toj osnovi je stvoren Jonski savez kome su pristupila gotovo sva ostrva Egejskog Mora i svi grčki gradovi na trakiskoj i maloaziskoj obali. Atini je pripala vrhovna komanda. Države koje su raspolagale mornaricom davale su joj svoje kontingente, a sve ostale prilagale su novčana sredstva prema njenom razrezu. Pod kontrolom Atine čuvao se novac u Apolonovom hramu na ostrvu Delosu. Ukupan godišnji prilog utvrđen je na 460 atinskih talanata¹², ogromna suma za grčke prilike, ma koliko bila neznatna prema neprocenjivim finansiskim sredstvima persiskog kralja. Nikad nijedna grčka država nije imala na raspolaganju toliku sumu za ratne potrebe. Pod uticajem i potsticajem Atine članovi Jonskog saveza prihvataju atinsko političko uređenje. Zahvaljujući floti, novcu i ugledu postala je Atina velika sila istočnog Sredozemlja.

Njena prva strategiska akcija je bila upravljena prema trakiskoj obali i moreuzima kuda je vodio put za Crno More. Persiske posade, koje su se zadržale u tamošnjim tvrđavama, otečene su od Azije i ubrzo savladane. Tom prilikom nateran je i Pauzanija da sa svojom spartanskom posadom napusti Vizant. Spartanska vlada nije reagovala, jer je sumnjala u lojalnost svog slavnog vojskovođe. Inače, ne shvatajući još sav

¹² Talanat je u staroj Grčkoj bila najveća mera za težinu i delio se na 60 mina, po 100 drahmi, po 6 obola. Prema mestu i vremenu sadržina talanta je bila različita. Najpoznatiji antičko-evbejski iznosio je 26,196 kg srebra.

značaj pomorske sile, nije se mnogo brinula za akcije Atine. U Sparti se verovalo u tradicionalnu grčku strategiju, da se Atina svakog časa može pokoriti upadom u Atiku nadmoćnijom spartanskom suvozemnom vojskom. Ni Kserks nije dugo preduzimao ništa da zaustavi ekspanziju Atine. Tek oko 470 godine pre n. e. Kserks skupi flotu od 200 brodova koju Atinjani pod Kimonom, Miltijadovim sinom, unište na ušću Eurimedona, u Pamfiliji, na južnoj obali Male Azije. Posle toga, za dogledno vreme otklonjena je opasnost da će Persijanci ugroziti Grčku. Oslobođilački rat protiv Persije je stvarno bio završen.

Kada je nestalo persiske opasnosti obaveze Jonskog saveza počele su teško padati njenim članovima. Protiv Atine pobuni se najpre Naksos, ali bude brzo savladan. Uskoro zatim (466 pre n. e.) ustaje na oružje i Tasos računajući na podršku Sparte. Tek u trećoj godini Kimon uspe da savlada ovo uporno ostrvo. Sparta, paralizovana opasnim ustankom helota, nije mogla intervenisati. Do sukoba sa Atinom će doći kasnije, kada ona sama bude pogođena na osetljivo mesto.

U međuvremenu je u Atini preovladala demokratska partija. Njen vođa Perikle, daroviti Ksantipov sin, okrenu oštricu atinske aktivnosti prema zapadu, u pravcu Sicilije. Bio je to jedan od ekonomskih i strategijskih imperativa ovog cvatućeg grada od oko 100 000 stanovnika, najvećeg u Grčkoj, gde je zanatska proizvodnja naglo rasla, trgovina se uporedo razvijala, a broj robova počeo već da premašuje slobodne građane. Poljoprivreda Atike već odavno nije mogla da prehrani stanovništvo koje je naglo raslo. U to vreme je Atina preko pirejske luke uvozila oko 30 000 tona žita godišnje koje je dolazilo najviše sa severnih obala Crnog Mora, zatim iz Egipta i sa Sicilije. Vezu sa Crnim Morem mogli su ugroziti ne samo Persijanci već i buntovni saveznici — kao što je ranije učinio Tasos. Egipat je bio u rukama Persijanaca, pa kontrola nad komunikacijama koje su vodile na Siciliju nije bila suvišna. Kontrola izvora snabdevanja nije toliko interesovala konzervativce i ostale bogatije slojeve, koliko demokrate bezemljaše koji su nalazili svoj opstanak u zanatstvu i trgovini, a najviše na moru.

Ekspanzija prema zapadu, koja je za trenutak zapretila da će dovesti do hegemonije Atine i na kopnu, morala je dovesti do sukoba sa aristokratskom Spartom i njenim Peloponeskim savezom koji su atinski konzervativci izbegavali i iz ideoloških

razloga. U međuvremenu je Atina intervenisala u Egiptu iskoristivši ustanak protiv Persije, ali je tu pretrpela težak poraz 456 pre n. e., jer je bila preslaba za rat na dva fronta. Da bi se sasredila protiv Persije morala je 451 pre n. e. zaključiti petogodišnji mir sa Spartom. Sledeće godine (450 pre n. e.) ponovo tuče persisku flotu kod Salamine na Kipru. Posle te pobede zaključi najzad mir i sa Persijom koji je potvrđivao atinsku prevlast na Egeju. Atinskoj demokratiji prebacuju da je ovim mirom izdala nacionalnu misiju. Posle oslobođenja Jonije nije bilo više nikakve opštegrčke političke ideje. Svaka država je išla za svojim neposrednim interesima. Mirom s Persijom osigurala se Atina na istoku da bi mogla dočekati oluju koja je sazrevala na zapadu. Posle upada Spartanaca u Atiku 446 pre n. e., Perikle ne prima bitku, odriče se 445 pre n. e. Beotije, Megare i poseda na Peloponezu da bi Sparta priznala atinsku prevlast na moru (Tridesetogodišnji mir). Ali kada je Korint, glavni suparnik Atine na moru i član Peloponeskog saveza, napadom na Kerkiru (Krf) zapretio da najkraći put za Italiju stavi pod svoju isključivu kontrolu, stupio je Perikle u rat.

U međuvremenu je blagajna Jonskog saveza prenet na atinski Akropolj, a sudovi Atine počese da sude sporove između njenih saveznika. Pod Periklovim vođstvom Jonski savez se pretvori u Atinsku imperiju. Saveznici postaju podanici koji plaćaju danak. Samo Hios, Lezbos i Samos ne plaćaju danak jer daju Atini svoje flotne kontingente.

2. STRATEGIJA PELOPONESKOG RATA

Peloponeski rat (431—404) prošao je kroz nekoliko faza, pa se ne može govoriti o njegovoj jedinstvenoj strategiji za sve vreme i za oba protivnika, ali se može slobodno reći da se u osnovi razlikuje od strategije prethodnih ratova.

Grčko-persiski i međugrčki ratovi rešavali su se ili otsudnim sudarima glavnih snaga ili pretnjom vitalnim objektima. U Peloponeskom ratu neće biti rešavajućih bitaka kao kod Maratona, Salamine, Plateje, niti će biti uzmicanja pred pretnjom kao 446 pre n. e. u Atici. Atina će i sada izbegavati bitku na kopnu sa nadmoćnijim Spartancima, ali neće podleći ni pretnji, pa ni stvarnom uništenju svojih useva, voćnjaka i

vinograda. „Kada bih verovao da ću moći da vas nagovorim — govorio je Perikle Atinjanima uoči rata, pozvao bih vas da sami opustošite svoju zemlju”. Ali im je ujedno ukazivao da će na spartanski napad kopnom odgovoriti napadom na moru i da će uništenje Peloponeza imati znatno veće posledice nego uništenje Atike: „Jer oni (Spartanci) ako žele nove teritorije, moraju ih oteti oružjem, dok ih mi imamo u izobilju na ostrvima i na kontinentu; to je snaga koju daje prevlast na moru”. Na suprotnoj strani, kralj Arhidam upozorava svoje Spartance: „Mi ne smemo nijednog trenutka zamišljati da će oni (Atinjani) biti oboreni ako budemo opustošili njihovu zemlju”. A na drugom mestu: „Njihova vlast širi se do dalekih zemalja i oni će biti u mogućnosti da se snabdevaju morem”.

Tukidid, koji nam o tome svedoči, prilično je slobodno formulisao govore koje je stavljao u usta svojim junacima, ali i događaji potvrđuju da je Periklova strategija bila u osnovi strategija iznuravanja neprijatelja: ne primati bitku na kopnu, pa i po cenu uništenja Atike; sačuvati prevlast na moru uopšte, a steći je posebno u Korintskom Zalivu; usto održati u pokornosti svoje saveznike, blokirati i pustošiti Peloponez, pored ostalog i zbog toga da se Atinjanima pruži moralna kompenzacija za gubitke koje će im defanzivni rat doneti u Atici. U suprotnom taboru — bez obzira na Arhidamova upozoravanja, sudeći samo po razvoju događaja, još se verovalo u staru, proverenu grčku strategiju, da će upadom u Atiku prisiliti Atinjane na bitku u čiji se ishod i rešavajuće posledice nije mnogo sumnjalo, ali se uporedo, na zahtev ratobornih Korinćana, išlo za tim da se slome pomorske pozicije Atine u Korintskom Zalivu i da se ona prodorom u severozapadnu Grčku izoluje od Kerkire.

Ako se stane na gledište da je Perikle namerno izazvao rat sa Peloponeskim savezom, onda je njegova strategija teško shvatljiva. Agresivna politika se logično izvodi agresivnom strategijom ili strategijom obaranja, bar u početku. Upravo kroz Periklovu strategiju iznuravanja treba ceniti i politiku demokratske Atine. Bio je životni interes tog velikog grada, a posebno demokrata — ljudi pretežno zainteresovanih za zanatstvo, trgovinu i pomorstvo, da i po cenu rata sa Spartom sačuvaju sebi put za Italiju koji je Korint ugrozio napadom na Kerkiru. Nesumnjivo, bila je to smela politika i opasna strategija. Trebalo je očekivati da će nepouzdana saveznici iskoristiti svaki pogo-

dan trenutak dugotrajnog rata da zbace sa sebe omrznuti jaram. Mogla je intervenisati i Persija u nezgodnom času. Atina je moralno bila sasvim usamljena. Svaki je Grk van nje osećao njenu imperiju kao uvredu i opasnost za političku slobodu kako se tada shvatala u Grčkoj. Ipak je Periklova strategija iznuravanja imala realne osnove. Na Akropolju je bilo nagomilano ogromno blago od 6000 talanata, a novih 600 talanata pritalo je svake godine od saveznika — podanika. Atina nije bila više bespomoćno izložena neprijatelju kao u doba Kserksa. Grad je utvrđen i povezan dugim paralelnim zidovima sa svojom utvrđenom lukom Pirejom u jedinstvenu tvrđavu čiji je obim iznosio oko 26 km, nesavladljivu za grčku opsadnu tehniku. Ni razgranate pomorske veze Atine nisu se mogle prekidati sve dok je ona vladala morem. Atinska utvrđenja i atinska flota su najviše uticali na strategiju Peloponeskog rata.

Prvih deset godina rešenje nije palo. Atina je i posle Periklove smrti (429 pre n. e.) uporno izbegavala rešavajuću bitku na kopnu. Tri puta su Spartanci nekažnjeno ali i uzaludno pustošili Atiku, ali ni Atinjani nisu mogli da Spartu bace na kolena. Svaka je strana ostala gospodar na svome, jedna na moru, druga na kopnu. Ipak je Sparta postala više sklona sporazumnom miru kada je Atina počela da blokira Peloponez. Ali u Atini nisu hteli da čuju za mir ni posle velikog poraza koji su pretrpeli 424 pre n. e. kod Deliona u Beotiji. Do mira je došlo tek kada je talentovani spartanski vojskovođa Brasida ugrozio Atinu na osetljivom mestu, na trakiskoj obali, i tu pod Amfipoljem temeljito potukao Periklovog naslednika Kleona, energičnog vođu atinskih demokrata.

Kao što se vidi, strategija iznuravanja ne isključuje taktičke sudare koji mogu imati vrlo značajne posledice. U ovom boju su poginula oba komandanta, Kleon i Brasida, ali su Spartanci (pretežno heloti naoružani kao hopliti) pretrpeli vrlo malo gubitaka, pa se u Atini moralo pretpostaviti da će se pod uticajem Spartanaca nastaviti proces odmetanja trakiskih saveznika, što bi u daljem razvoju moglo preseći toliko važnu crnomorsku komunikacisku liniju. Otuda su pristalice kompromisnog mira uzele maha i u Atini. Mir je sklopio Nikija, vođa konzervativaca, pa je po njemu dobio i ime. Atinski konzervativci su inače pokazivali vrlo malo interesovanja za prekomorsku ekspanziju a ideološki su bili bliski Spartancima.

Nikijin mir je sklopljen na 50 godina, ali je već u samom početku bio sasvim nesiguran. Ustvari, Peloponeski rat trajao je dalje. Menjali su se samo učesnici i pozornice. U pozadini su Sparta i Atina i kada javno u njemu ne učestvuju. U pozadini je i ideološki sukob aristokratskih i demokratskih shvatanja u okviru robovlasničkog društva, a mestimično i plemenske dorsko—jonske suprotnosti. Po logici svoga razvoja, Atina prenosi rat na Siciliju velikom ekspedicijom od 134 broda i 5000 hoplita koju upućuje protiv Sirakuze pod voćstvom Alkibijada, Nikije i Lamaha. U njoj se ogleda glavni cilj ovog rata — prevlast na Siciliji, životni interes atinske demokratije. Dve godine kasnije nova ekspedicija od 5000 hoplita i 65 brodova pod Demostenom odlazi na Siciliju da bi zajedno sa prvom tamo potpuno propala u najvećoj vojničkoj katastrofi koju je helenski svet ikad doživeo.

Posmatrajući atinski pohod na Siciliju samo kroz njegov katastrofalni ishod, mnogi ga smatraju pogrešnim ili hirovitim potezom. U prilog tome navode i Periklovo upozorenje Atinjanim (po Tukididu) da ne preduzimaju nova osvajanja za vreme (Peloponeskog) rata. Pri tome zaboravljaju krupne ekonomske i socijalne momente koji su primoravali Atinu da se interesuje za ovu žitnicu Starog veka i da je i oštrica Periklove politike bila tamo upravljena. Uostalom, sicilijanski pohod nije ničim bio unapred osuđen na neuspeh. Energičnije voćstvo moglo je postići velike rezultate ili bar izbeći poraz.

Prva dekada Peloponeskog rata morala je uveriti Spartanec da se Atina ne da savladati kopnenom vojskom, ali ne vidi se da su iz tog saznanja izvukli praktične zaključke za vreme Nikijinog mira. Za stvaranje flote bili su potrebni mnogi uslovi kojih u Sparti nije bilo. Tamo se u to vreme doista nije moglo pomisliti na otsudnu borbu sa Atinom u njenom elementu, na moru. Ali posle katastrofe Atinjana pod Sirakuzom, gde su izgubili najveći deo flote i polovinu slobodnih građana, među kojima teško nadoknadive brodske posade, situacija se sasvim izmenila. Sparta se doduše nije odrekla kopnenih akcija. Kada se ponovo prihvatila oružja, podigla je utvrđeni logor na visovima Dekeleje, nekih 20 km severno od Atine (413 pre n. e.), odakle je sve do kraja vršila snažan pritisak na grad. Ali je težište prenela na more. Flotu će izdržavati Persijanci kojima je Sparta za uzvrat prepustila maloaziske Grke. Borba će biti

duga i uporna. Rešiće se konačno u pomorskoj bici kod Egospotama, na Helespontu, gde je Spartanac Lisandar iznenadio i uništio atinsku flotu i preoteo prevlast na Egeju (405 pre n. e.). Iduće godine pašće i prenaseljena i izgladnela Atina koju su spartanski kraljevi Agis i Pauzanija pritisli s kopna, a Lisandar s mora. Pobednici nisu zaboravili da liše Atinu dva osnovna atributa njene moći, da poruše njena utvrđenja koja nisu mogli savladati i da zaplene njenu preostalu flotu.

3. TAKTIKA PELOPONESKOG RATA

Grčku taktiku u persiskim ratovima određivala je bojazan od protivničke konjice, što se vrlo dobro vidi u bitkama kod Maratona i Plateje. Tom prilikom nismo ništa čuli o konjici na grčkoj strani. Posle persiskih ratova o grčkim konjanicima saznajemo nešto više, ali geografski i ekonomski uslovi Atine i Sparte nisu doista dozvoljavali stvaranje takve konjice koja bi zasluživala to ime. Nije bilo dovoljno veleposedničkog plemstva koje bi moglo izdržavati jahaće konje. U Sparti se konjica pojavljuje tek u toku Peloponeskog rata kada je trebalo čuvati razvučene peloponeske obale od upada nadmoćnije atinske flote. Ni pre ni u toku tog rata nije bilo grčke konjice koja je mogla jurišati na falangu hoplita. U bitkama se upotrebljava protiv pokolebanih ili razbijenih hoplita ili protiv lake pešadije, a najviše protiv rasutih furažera ili za njihovu zaštitu.

Teški pešaci i strelci su jednostrano upotrebljivi: prvi samo za blisku, a drugi samo za daljnu borbu. Sasvim je prirodna bila dakle ideja da se prvima poveća pokretljivost i domet, a drugima da se doda i udarna snaga. Rezultat toga nastojanja su *peltasti*, nazvani tako po lakom okruglom štitu (*pelta*). Bili su naoružani kopljima za bacanje ili bodenje i mačem. Imali su kožni ili platneni prsni oklop. Oni se u istom broju nisu mogli meriti sa hoplitima, ali su se lako kretali po teškom zemljištu i vrlo uspešno dejstvovali protiv bokova i pozadine falange. Postavljani su obično na krila sopstvene falange. Pod povoljnim uslovima postizali su vrlo lepe uspehe i protiv hoplita. Peltasti su uneli više pokreta u grčku taktiku, ali je u Peloponeskom ratu nisu bitno izmenili.

Novo su najamnici. Bilo ih je dođuš e i ranije, tirani su se obično oslanjali na pratnje najmnih ratnika, a Grka je bilo često u službi egipatskih, lidiskih, vavilonskih i persiskih kraljeva. Ali su to bile samo nuzgredne pojave. Niukoliko nisu menjale suštinu, ustanovu gradjanske milicije. Ali je Peloponeski rat trajao predugo za naoružane gradjane. Kratki ratni pohodi ranijih vremena mogli su se izvoditi pozivom gradjana i na njihov trošak, a da se bitno ne poremeti njihova privredna aktivnost, ali za duge prekomorske operacije Peloponeskog rata to nije bilo više moguće. Gradjanima pozvanim pod oružje počela se isplaćivati plata kao što se i ranije činilo za posade flote. Gradjani se tako postepeno pretvoriše u najmnike. Ova se pojava može pratiti gotovo u svim grčkim državama. Čak je i Sparta počela da se koristi najmnicama. Najmnici postaju glavna vojna snaga Grčke. Kada je Kir Mlađi, satrap Male Azije, odmah posle Peloponeskog rata ustao protiv svoga brata, kralja Artakserksa II, mogao je da uzme u svoju službu 13 000 grčkih najmnika pod iskusnim profesionalnim komandantima.

Najmnništvo je usavršilo taktiku. Spartanski egzercir se sada izvodi i u drugim grčkim vojskama. U bici kod Kunakse (401 pre n.e.) grčka teška pešadija mogla je da se ogleda sa Persijancima na otvorenom polju, dok je kod Maratona i Plateje svoje bokove brižljivo zaklanjala zemljištem. Kada se Ksenofont zatim povlačio kroz Malu Aziju sa čuvenih svojih Deset hiljada, mogao je svoju tešku pešadiju podeliti na 80 odeljenja po 100 ljudi da bi lakše savladala neprijatelja koji mu je preprečio put na teškom zemljištu. Falanga građanske milicije ne bi bila u stanju da izvede ovakav manevar. Ipak je ova Ksenofontova improvizacija bila samo izuzetak. Grčka falanga se i dalje tukla kompaktno.

Najmnništvo je najviše išlo u prilog peltastima. Njima, koji su bili namenjeni za blisku i daljnu borbu, trebalo je najviše profesionalne veštine. Ifikrat, atinski vođa najmnika, učinio ih je veoma efikasnim. Ksenofont nam svedoči da arkadski hopliti nisu smeli da izađu van gradskih zidina pred Ifikratove peltaste. U dva maha je Ifikrat tukao i spartanske hoplite. Ali su i to bili izuzeci, u naročitim prilikama i u povoljnim odnosima snaga. U redovnim uslovima peltasti se na otvorenom polju nisu mogli meriti sa teškom pešadijom.

Najamnici su unapredili grčku ratnu veštinu, ali je njihova pojava ipak jasan znak dekadencije grčkih vojnih ustanova. Kada je rukovodeća klasa društva isпустиła oružje iz ruku i odrekla se vojničkih vrlina, morala je oslabiti i vojna snaga država.

Izvesnog napretka ima i u gradskoj vojni. Atina je 480 pre n. e. napuštena bez borbe, a 404 pre n. e. je gladu prisiljena na predaju. U to doba su grčki gradovi bili već opasani neprekidnim zidom 3 do 4 m debljine, a visine 6 do 10, pa čak i do 20 m. Na tom glavnom bedemu podizan je zaštitni zid od jednog m debljine iza koga je dejstvovala posada. Na dometu streła zaštitni zid je bio isprekidan malim ispupčenim tornjevima koji su služili kao stražarnice, ali i kao flankirajući elementi. Trasa između tornjeva je bila prava, testerasto izlomljena ili lučna. Težište starogrčke fortifikacije je bilo u moćnom i visokom profilu, u nastojanju da se neprijatelj nadvisi, a ne u trasi ili težnji da se postigne bočno dejstvo.

Izvesnih novina ima i u opsadnoj tehnici. Istina, i u Peloponeskom ratu je blokada pomoću kontravalacione linije glavni napadni oblik kao i pre, ali se mestimično javljaju i aktivne napadne metode — juriš lestvicama ili kroz otvorenu brešu, miniranje, vatra, ali sve to najčešće bez rezultata. Opsadnu veštinu vrednu tog imena naučili su najpre sicilijanski Grci od Kartaginjana. Dionisije Stariji, tiranin Sirakuze, skupljao je na svom dvoru najveštije tehničare. U to vreme se tamo javljaju vešto zamišljene bacačke sprave (katapulte, litobole) na neurobalističkoj osnovi, dakle na principu uvijanja ili torzije kablova (snopova) žila.

Peloponeski rat je rešen na moru. Atinska imperija se podigla i pala sa atinskom flotom. U tom elementu su Atinjani u početku nadmašivali svoje protivnike ne samo brojem nego i veštinom. Zahvaljujući svojim efikasnim brodskim posadama, regrutovanim iz četvrte klase slobodnih građana, manevarska sposobnost njihove flote davala im je u početku veliku prednost u taktičkim sudarima, bilo da su rešavani abordažom ili udarcima kljuna. Odnos snaga na Egeju se znatno promenio kada je Atina na Siciliji izgubila i brodove i posade.

4. BITKE I OPERACIJE

Laki pešaci i konjanici zabeležiše u bici kod *Spartalosa* lep uspeh protiv atinskih hoplita. Početkom leta 429 pre n. e. krenuše 2000 atinskih teških pešaka i 200 konjanika na Halkidik pred grad *Spartalos* i počеше da pustoše useve. Nadali su se da će na ovaj način prisiliti grad na predaju, ali građani *Spartalosa* zatraže pomoć od susednog grada *Olinta*. Teška pešadija *Olinćana* „i sve ostalo što pripada jednoj vojsci” (Tukidid, II, 79) — ustvari konjanici i laki pešaci među kojima je bilo i peltasta, posednu *Spartalos*, pa se zatim postroje za bitku pod samim zidinama grada. Atinjani se postavili pred njih. Teška pešadija *Halkiđana* bude brzo potučena pa se povuče u grad, ali njihova konjica i laka pešadija u isto vreme pobeđe atinsku konjicu i laku pešadiju. Ohrabreni tim uspehom, konjanici i laki pešaci *Halkiđana* napadnu sada i atinske hoplite koji se povuku prema svome prtljagu i dvama svojim odredima koji su ga čuvali. Kad god su zatim Atinjani odavde polazili u napad ne bi li svoje nasrtljive protivnike primorali na blisku borbu, razbili ih i odbacili, *Halkiđani* su uzimali da bi ponovo krenuli napred čim bi se Atinjani vraćali svome prtljagu, ubacujući neprekidno svoja koplja među njih. Atinjani najzad pobegnu ka gradu *Potideji* ostavivši 430 mrtvih među kojima sve više starešine. Pobeda lakih pešaka i konjanika nad teškom pešadijom je ovde očigledna, ali je očigledno izvojevana znatnom brojnom nadmoćnosti.

Kod *Deliona* (424 pre n. e.), beočanski vojskovođa *Pagonda* postroji za bitku 7000 hoplita, 10 000 lakih pešaka, 1 000 konjanika i 500 peltasta. Lake pešake i konjanike podelio je na oba krila. Na desno krilo falange hoplita stavio je *Tebance* u 25 vrsta. Njegov protivnik, Atinjanin *Hipokrat*, postavio je svojih 7000 hoplita u 8 vrsta, a konjicu, koja je bila slabija od beočanske, stavio je takođe na krila. Lake pešadije ili nije imao ili je bilo sasvim malo.

Falange hoplita sudariše se u trčućem koraku. Desno krilo atinske falange obuhvati i nabaci levo beočansko krilo na centar, dok u isto vreme na suprotnom krilu *Tebanci* potiskivaše Atinjane korak po korak. Na krilima do sudara konjanika i lakih pešaka dotle nije ni došlo zbog nezgodnog terena.

Tada *Pagonda* posla neopaženo dva odreda konjice sa svog desnog krila na levo. Njihova iznenadna pojava unese paniku u

pobedničko desno atinsko krilo koje prsnu nazad, zajedno sa levim koje su Tebanci u međuvremenu bili probili. Beočani su gonili do mraka, naročito njihova konjica i konjica Lokridana koja je bila upravo stigla u trenutku kada se bitka rešavala (Tukidid, IV, 91—97).

Tukidid (V, 66—74) ne daje podatke o snagama koje su učestvovala u bici kod Mantineje (418 pre n. e.). Neki pretpostavljaju da je u svemu bilo 7—8000 na svakoj strani pri čemu su Spartanci bili nešto brojniji od svojih protivnika Mantinejaca, Argivljana i Atinjana¹³. Drugi pridaju Spartancima 13 000 ljudi među kojima 400 konjanika, a njihovim protivnicima 12 200, među kojima 300 (atinskih) konjanika¹⁴.

U ovoj bici se jasno uočava kako su Saveznici svojim desnim krilom nastojali da obuhvate spartansko levo krilo. Da bi sprečio obuhvat, spartanski kralj Agis naredi svome levom krilu da se odvoji od centra i rokira u levo, a dvema lohama sa desnog krila da popune prazninu koja je time nastala u centru. Ali komandanti ovih loha nisu izvršili naređenje. Tako je spartansko levo krilo ostalo odvojeno od centra, obuhvaćeno s obe strane i potučeno. U isto vreme i na isti način spartansko desno krilo pobedilo je protivničko levo. Ali je spartanski uspeh postignut nad većim delom protivničke vojske, pa je to donelo rešenje. Kada se spartansko pobedničko krilo okrenulo protiv desnog krila Saveznika, ovi nisu primili borbu i napustili su bojište. Tukidid ističe da bi gubici Saveznika na levom krilu bili mnogo veći da im nije pomogla atinska konjica. Nema podataka o dejstvu spartanske konjice, a laka pešadija se ne pominje. Na strani pobeđenih poginulo je 1100, a na strani pobednika 300 Spartanaca i nešto malo njihovih saveznika.

Atinski pohod na Siciliju sadrži nekoliko karakterističnih poteza epohe, strategiskih, operativnih i taktičkih. Pošto prihvatamo Tukididovo gledište da Peloponeski rat čini celinu bez obzira na Nikijin mir (421 pre n. e.), pohod protiv dorske Sicilije i njenog najjačeg uporišta bio je i indirektan napad na Spartu koja se nije još mogla frontalno napasti. To je bila smela prekomorska operacija, najveća koju su Grci ikad pre-

¹³ H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, I, str. 120.

¹⁴ W. I. Woodhouse, *King Agis of Sparta and his Campaign in Arkadia*, str. 145 — 146.

duzeli. Atenagora, najznačajniji vođa sirakuške narodne stranke, govorio je, po Tukididu (VI 35—40), svojim sugrađanima da će Atinjani, ako dođu na Siciliju, neminovno propasti jer se tako daleko od svoje osnovice i bez utvrđenog uporišta na ostrvu (uz Atinjane su pristala samo tri sicilijanska grada) ne mogu nositi sa takvom silom kao što je Sirakuza sa njenim saveznicima.

Ipak je ekspedicija imala velike izgleda na uspeh. Da su Atinjani udarili pravo na nespremne Sirakužane mogli su im oteti grad. Ali je Nikija, ostavši sam na čelu vojske posle Alkibijadovog opoziva i Lamahove pogibije, gubio vreme. Prva bitka kod Sirakuze (415 pre. n. e.) pokazuje jasno atinsku nadmoćnost. Da su Atinjani ovu svoju pobjedu izvojevali ranije, a ne pred samu zimu, mogla je poslužiti kao uvod u napad na grad. Ovako je opsada otpočela tek idućeg proleća. Vreme je dotle radilo za Sirakužane, naročito otkako je Sparta poslala pomoć pod energičnim Gilipom koji je umeo da mnoge sicilijanske gradove pokrene protiv Atinjana. Kada je na Siciliju stigla druga atinska ekspedicija pod značajnim vojskovođom Demostenom, izgledi Atinjana su ponovo porasli, ali su proigrani u nesrećnom noćnom prepadu na dominirajuće spoljno utvrđenje Epipole čiji bi posed omogućio podizanje kontra-valacione linije oko grada, što bi zacementovalo do njegovog pada usled gladi. Posle tog poraza Atinjani nisu više imali nikakva razloga da ostanu pod Sirakuzom. Rešeno je da se ide, ali kada je sve bilo spremno za pokret nastupi pomračenje meseca (27 avgusta 413 pre n. e.). Praznovorni Nikija odloži odlazak za tri puta po devet dana. U međuvremenu su Sirakužani blokirali atinsku flotu i naneli joj velike gubitke. Sada su Atinjani mogli odstupiti samo kopnom. Bilo ih je još oko 20 000 ljudi od čega samo 10 000 stvarnih boraca; ostatak su činile posade flote bez velike vojničke vrednosti. U toku otstupanja su napadnuti, prepolovljeni i uništeni.

U prvoj bici kod Sirakuze postavili su Atinjani samo polovinu hoplita u falangu, a sa drugom su na obali, u blizini flote, obrazovali karu u čiju su sredinu stavili komoru i prtljag. Druga polovina je navodno imala da potrči u pomoć prvoj u slučaju da ova dođe u naročito tešku situaciju. Tukidid (VI, 67) koji nam daje ove podatke, ne objašnjava zašto sigurnost logora nije poverena hiljadama lakih pešaka kojih je bilo u floti. Atinska falanga (u kojoj je bilo i njihovih saveznika —

Mantinejaca, Argivljana i drugih) je bila duboka 8 vrsta, a sirakuška 16. Ipak je pobedila prva što se lako objašnjava boljim kvalitetom ljudi. Sirakuška konjica (1200 ljudi) nije imala uticaja na tok bitke, ali je Atinjane zadržala u gonjenju.

Bitka kod Kunakse (401 pre n. e.) potvrđuje još jednom prevlast grčkog oružja nad persiskim. Kada se Kir Mlađi, satrap Lidije, digao protiv svoga brata Artakserksa, koji je nasledio na prestolu njihovog oca Darija II, pobrinuo se najpre za grčke najamnike. Peloponeski rat je bio tek završen pa ih je bilo mnogo na raspolaganju. Prikupio ih je oko 13 000, najviše hoplita, i s njima krenuo u unutrašnjost Azije protiv svog brata. Do sudara dođe kod sela Kunakse blizu Vavilona. Ksenofont (Anabaza, I, 7) navodi da je Artakserks prikupio 900 000 pešaka, 6000 konjanika i 150 srponosnih kola, što je za pešake sasvim fantastično. Preteran je i broj od 100 000 Persijanaca na Kirovoj strani.

Pešaci, sem Grka, ne osećaju se u Ksenfontovom opisu bitke. Ustvari, ona se tuče između persiskih konjanika i grčkih pešaka. Rešavaju je Grci. Oni ostaju gospodari bojišta, ali pošto je Kir u međuvremenu poginuo, oni se vraćaju nazad i još više proslavljaju čuvenim maršem Deset hiljada preko Jermenskih Planina na Crno More koje je Ksenofont tako ajajno opisao.

I kod *Korinta* (394 pre n. e.) su obostrano pobedila desna krila obuhvatom protivničkog levog. Zatim su Spartanci, predvođeni Aristodemom, svojim pobedničkim krilom izvršili zahodjenje u levo i jedne za drugim tukli svoje protivnike Korinćane, Beočane i Atinjane kako su se vraćali sa gonjenja. Izgleda, dakle, da je ovu bitku odlučila bolja disciplina Spartanaca koji se posle prvih uspeha nisu rasturili. I za ovu bitku nedostaju uverljive pojedinosti. Ksenofont (*Helenika*, IV, 2), koji naginje Spartancima, navodi da su Saveznici imali 24 000 hoplita i 1550 konjanika, a Spartanci svega 13 000 hoplita i samo 600 konjanika. Saveznici su, prema istom izvoru, bili nadmoćniji i u lakoj pešadiji.

I kod *Koroneje* (394 pre n. e.) su pobedila desna krila, ali ovoga puta su se ponovo sudarila u uređenom i upornom boju. Desno krilo Spartanaca, gde se nalazio njihov čuveni vojskovođa Agezilaj, pobedilo je Argivljane, dok su Tebanci na desnom krilu Saveznika pobedili spartansko levo krilo. Kada su zatim Tebanci krenuli prema spartanskoj komori, Age-

zilaj se okrene protiv njih. Videći da su njihovi saveznici pobjegli sa bojišta prema planini Helikonu, odluče i Tebanci da se probiju istim pravcem. Tako dođe do vrlo oštrog sudara prsa u prsa koji se najzad reši u korist Spartanaca. Spasao se samo deo Tebanaca. Protivničke snage su bile prilično izjednačene. Ovo je, kaže Ksenofont (*Helenika*, IV, 5), bila najznačajnija bitka njegovog vremena.

IV

E P A M I N O N D A

1. HEGEMONIJA TEBE

Beotija se znatno razlikovala od ostalih grčkih krajeva. U antičko doba ona je spadala u najproduktivnije delove Grčke. Proizvodila je žito najbolje vrste, a na svojim travom bogatim livadama mogla je da gaji velika krda stoke. Nalazila se na glavnim pomorskim komunikacijama, no nije imala zgodnih luka. Otuda je na moru igrala skromnu ulogu. Preko nje je išao sav tranzit između severne i južne Grčke. Zbog toga je vrlo često bila žrtva invazija i pozornica mnogih ratova i čuvenih bitaka.

Jezero Kopais, sada isušeno, delilo je Beotiju na dva dela, južni i severni. Zbog toga se nije mogla stopiti u političku celinu kao Atika pod vođstvom Atine ili Lakonija pod Spartom. Geografsko jedinstvo zemlje se ostvarivalo u labavom savezu 14 gradskih oblasti na čelu sa Tebom koja je za tu ulogu imala najviše geografskih i društvenih uslova. Prvenstvo Tebe mogao je ugroziti jedino grad Orhomen. Mada nije nikad uspeo da je skine sa vodećeg položaja, služio je često kao središte separatističkih tendencija manjih beočanskih gradova i tako sprečavao političko ujedinjenje zemlje.

Beotija je najveći deo svoje dotadanje istorije provela u nepomirljivom neprijateljstvu prema Atini. U doba grčko—persiskih ratova bila je sva, osim Plateje, na strani Persije. U Peloponeskom ratu je Teba najgorčeniiji neprijatelj Atine. Posle njene predaje zahtevala je čak da se potpuno uništi. Ali će uskoro i ona osetiti spartanski pritisak.

Neospornu vojničku prevlast u Grčkoj, postignutu potpunom pobedom nad Atinom, pretvorili su Spartanci u bezob-

zirnu ekonomsku eksploataciju. Žrtve su bile ne samo pobeđeni nego i njeni saveznici iz Peloponeskog rata, a sredstvo nametnuti reakcionarni i oligarhiski režimi, podržavani spartanskim garnizonima. Veliki novac sticao se u Sparti. Tamo se već odavno prestalo da živi po strogim Likurgovim zakonima. Osvajački ratovi uneli su u zemlju bogatstvo, a ovo je rodilo korupciju, gramzivost, pohlepu. Među spartijatima nestalo je jednakosti u imovini. Bogatstvo se skupilo u ruke nekoliko porodica, a većina je padala u bedu. Socijalne osnove njene vojne moći počele su se podrivati, a u Grčkoj je naglo narastalo ogorčenje protiv njene hegemonije.

U poretku koji je Sparta nametnula Grčkoj posle Peloponeskog rata, Atina je, razume se, prošla najgore, ali se ona već 403 pre n. e. oslobodila svojih 30 oligarha i ponovo postala oslonac demokratije. Bio je to prvi udarac tiraniji i spartanskoj hegemoniji. Desetak godina kasnije, kada je Sparta bila angažovana u ratu sa Persijancima, protiv nje se udružuju Teba, Atina, Argos i Korint (Korintski rat, 394—387). Kod Knida, na jugozapadnoj obali Male Azije, udruženi Persijanci i Atinjani pod Kononom uništili su spartansku flotu a s njom i prevlast Sparte na Egejskom Moru (394 pre n. e.). Konon zatim požuri da sa persiskim novcem utvrdi Pirej i da ga dugim zidovima ponovo poveže sa Atinom. Na kopnu, međutim, videli smo da su iste godine Aristodem i Agezilaj pobedili udružene Saveznike kod Korinta i Koroneje. Ali ove pobeđe nisu bile rešavajuće. Rat se nastavio oko Korinta bez rezultata. Kada se Spartanci uveriše da ne mogu savladati koaliciju, izmiriše se sa Persijancima (Antalkidin mir, 387 pre n. e.) kojima su žrtvovali grčke gradove u Maloj Aziji, da bi još neko vreme sačuvali prevlast u Grčkoj.

Ali nekoliko godina kasnije, kada su tebanski demokrati pod vođstvom Pelopide zbacili oligarhe, uspostavili demokratiju i proterali spartanski garnizon iz tebanske tvrđave Kadmeje (379 pre n. e.) Sparta nije više mogla da nametne svoju volju Tebi. Tebanci pod Epaminondom potukoše spartansku vojsku kod Leuktre blizu Tebe (371 pre n. e.). Bio je to prvi potpun poraz u njihovoj istoriji. Tu je za svagda srušena njihova vojnička prevlast u Grčkoj. Posle toga se povukoše u odbranu, na Peloponez, ali ni njega nisu mogli da sačuvaju. Jedva su uspeli da odbrane svoju neutvrđenu prestonicu koju pet vekova nije niko napadao. Kod Mantineje (362 pre n. e.) Epami-

nonda ih ponovo potuče u uređenoj bici na otvorenom polju. Ovoga puta su se bili udružili sa Atinjanima jer i oni počеше da strahuju od tebanske moći.

Kod Mantineje pobedio je Epaminonda po cenu svog života. Na samrti je savetovao svojim sugrađanima da zaključе mir. Kratkotrajna hegemonija Tebe završi se dakle paradoksalno, pobedom. Otuda se uspesi Tebe objašnjavaju Epaminondinom ličnošću, upravo njegovim vojničkim darom. U tome ima samo deo istine. Epaminonda i Pelopida su umeli da pokrenu sve snage Tebe u službu njene hegemonije, ali izvanredni naponi kroz skoro dve decenije iscrpli su grad, pa je morao odustati od borbe za prevlast u Grčkoj.

2. EPAMINONDINA TAKTIKA

Epaminonda je obogatio grčku taktiku novim idejama. On je sebi postavio za cilj da pobedi desno protivničko krilo, koje je redovno isticano napred i često pobeđivalo. Stoga on prenosi težište na svoje levo krilo, ali ne samo kvalitetom boraca i agresivnošću, kako se to dotle radilo u Grčkoj sa desnim krilom, nego i brojem. On pojačava levo krilo svoje falange na 50 vrsta i pretvara ga u duboku udarnu kolonu na čijem su čelu najbolji borci. Jačina levog krila ide, prirodno, na račun ostalog borbenog poretka. Epaminondin centar i desno krilo su sasvim slabi, a da ih protivnik ipak ne bi pregazio, on ih postavlja stepenasto unazad. Levo krilo, koje ističe, treba da tuče neprijateljevo desno krilo, pre no što njegov centar i levo krilo budu stigli da tuku Epaminondin slab centar i desno krilo. Protivnici se sada ne sudaraju paralelno nego koso, pod izvesnim uglom. Stoga je ova Epaminondina taktika nazvana *kosi borbeni poredak*.

Kosi poredak je samo spoljna, vidljiva osobina Epaminondinog rasporeda što je odmah zapaženo na bojištu i preneto potomstvu. Ali Epaminonda nije dobijao bitke zbog kosog poretka. Kosi poredak je samo uzgredna pojava Epaminondine taktike. Da je svoju falangu postavio koso u odnosu na neprijatelja, ali u ravnomernoj dubini, on ne bi postigao ništa. Ksenofont nije ni uočio kosi poredak, pa ga neki istoričari, koji se oslanjaju isključivo na njega, prosto poriču. Bitno i novo u Epaminondinoj taktici je stvaranje relativne nadmoćnosti

na onoj tački gde je želeo da postigne uspeh. Tu je sasredio svoju snagu i kao maljem tukao protivnika. To je načelo težišta ili ekonomije snaga koje se neće više izgubiti iz ratne veštine.

Tačku neprijateljskog rasporeda na koju je upravljao glavni udar, Epaminonda nije određivao proizvoljno. To je moralo biti baš desno neprijateljsko krilo koje je dotle bilo naviklo da pobeđuje. Na taj se način pobeda postizala jednim udarcem. Uspeh se odmah prenosio na ceo front, jer se od levog krila nije ni očekivalo da pobedi. Da je Epaminonda pojačao svoje desno krilo na račun levog, kao što je učinio njegov zemljak Pagonda u bici kod Deliona, ne bi postigao ništa vanredno. Njegovo desno krilo bi svakako potuklo protivničko levo, ali bi i protivnik svojim desnim krilom pobedio Epaminondino levo, što se ranije dešavalo u bitkama među Grcima. U ovom slučaju je, dakle, izbor pravca glavnog udara bio od presudna značaja. Napadna tačka je bila sastavni deo Epaminondine taktike, ali se ideja o težištu snaga iz nje izdvaja i otada živi u teoriji ratne veštine kao samostalno načelo.

Težištu bitke je Epaminonda potčinio sve ostale svoje postupke. Videli smo da je zadržao unazad svoj centar i desno krilo, svodeći njihovu ulogu na zaštitu unutrašnjeg boka levog krila, a levi, spoljni i osetljiv bok naslanjao je, po mogućstvu, na neku zemljišnu prepreku ili ga je branio konjicom. U prvom slučaju je konjicu mogao upotrebiti pred frontom ili na desnom krilu. Njegove bitke čine tako jasnu idejnu celinu u kojoj kosí poredak nije nipošto nezamenljiv činilac.

Epaminondine pobede ne mogu se pripisati samo goloj ideji o težištu bitke. U tesnoj saradnji sa svojim prijateljem Pelopidom on je na stvarnim mogućnostima svoje zemlje stvorio i vrlo pogodan instrument za takvu taktiku. Beočani, u čijoj su domovini uslovi za konjarstvo bili mnogo bolji nego u Atici ili na Peloponezu, odavno su uživali glas dobrih konjanika, pa je bilo pitanje samo organizacije da se oni iskoriste u okviru bitke. U Epaminondinim bitkama je konjica zaista odigrala značajnu ulogu. Nadmoćnost konjice dala je pešadiji veću slobodu akcije. Ali je tebanska pešadija, regrutovana u izvrsnom seljačkom elementu Beotije, bila pokretljivija od svake druge. Epaminonda nije toliko pazio na fizičku snagu koliko na okretnost i veštinu upotrebe oružja. Svojom pešadijom je Epaminonda vrlo vešto manevrisao na vojištu i bojištu. „Iz-

gleda mi da je vredno divljenja — priznaje čak i Ksenofont koga optužuju ne bez razloga da je bio pristrasan u korist Spartanaca, što je Epaminonda svoju vojsku tako vaspitao, da je mogla savladati sve teškoće danju i noću, da pred opasnosti nije ustuknula i da je pokorno slušala i onda kada je hrana bila oskudna" (*Helenika*, VII, 5). Kvaliteti tebanske pešadije bili su potencirani u *Svetoj četi*, elitnom odredu od 300 dobrovoljaca u kome su negovane borbene tradicije. U tebanskoj vojnoj školi, gde se ratna veština izučavala teoriski i praktično, tebanske vojne starešine mogle su steći dobru osnovu.

Originalnošću i svestranošću svoga talenta, Epaminonda zauzima jedno od prvih mesta među vojskovođama svih vremena. Antički pisci ističu da je plemenitošću, obrazovanjem i kulturom nadmašio sve svoje savremenike. Ali što je značajnije i za državnika i vojnika, on se najviše isticao svojim karakternim osobinama. Bio je hrabar, skroman, nesebičan, požrtvovan, disciplinovan, umeren. U njegovoj moralnoj ličnosti oseća se uticaj njegovog učitelja pitagorejca. Njegove vrline jako su uticale na okolinu. Bio je moralni autoritet. Rodio se kao siromah, kao siromah je i umro. Kada je poginuo kod Mantineje posle toliko godina vlasti i slave, iz njegove zaostavštine nisu mogli platiti ni pogrebne troškove.

Iskoristivši genijalno sve moralne i materijalne mogućnosti Tebe, Epaminonda je doprineo rušenju spartanske vojne moći više nego iko drugi. Ali ne treba zaboraviti da kod Leuktre nisu više bili junaci sa Termopila. Kada se pobeđeni vratili u Spartu, stari spartanski zakon koji je oduzimao čast svakom koji je pobegeao sa bojišta, suspendovan je tog dana.

Sparta je sprečila Atinu da uspostavi svoju hegemoniju u Grčkoj, Atina i Teba oduprle su se Sparti, a sada su Sparta i Atina obuzdale Tebu. I u tome svetlu treba posmatrati uspon Tebe i njen konačan neuspeh.

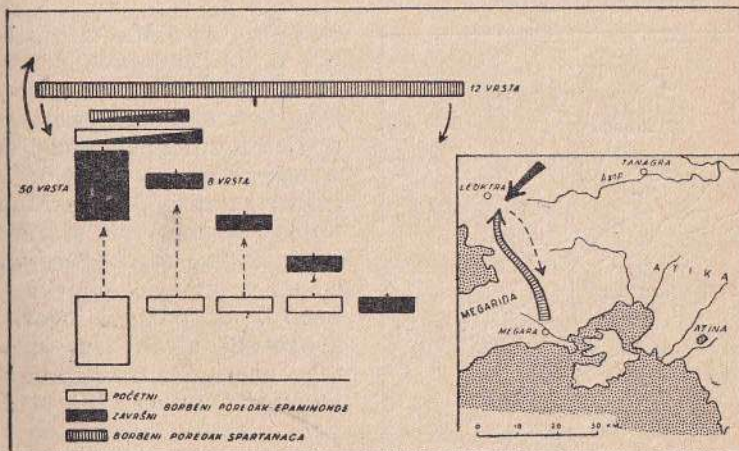
3. EPAMINONDINE BITKE

Kod *Leuktre* (371 pre n. e.) postrojila se spartanska falanga u ravnomernoj dubini od 12 vrsta sa konjicom pred desnim krilom. Epaminonda je postrojio svoju vojsku paralelno, ali je na svom levom krilu formirao udarnu kolonu od 50 vrsta i stavio joj na čelo Svetu četvu pod Pelopidom. Ostali deo fronta

zakrtilo je slabim odredima. I on je svoju konjicu stavio pred front. Spartanci su za nešto natkriljavali Epaminondin poradak.

Podaci o odnosu snaga nisu pouzdani, ali se smatra da su protivnici bili približne jačine: oko 6500 teških pešaka, 6—800 konjanika i nekoliko stotina lakih pešaka. Moguće je da su Tebanci bili nešto jači u konjici, a Spartanci u teškoj pešadiji.

Nema tačnih podataka ni o stvoru zemljišta na kome se bitka odigrala, ali iz samog rasporeda proizilazi da je levi Epaminondin bok morao biti naslonjen na neku zemljišnu prepreku, jer bi inače njegova konjica bila na levom krilu kao što je kasnije bila kod Mantineje.

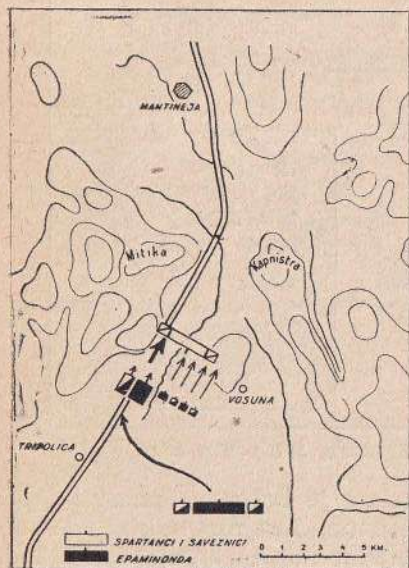
Sk. 14. — Bitka kod Leuktre, 371 pre n. e.

U konjičkom sudaru nadvladala je bolja, a možda i jača tebanska konjica. Zaklonjena njome, Epaminondina udarna kolona kreće naglo napred i iznenadno udara u spartansko desno krilo koje je takođe bilo krenulo napred. Desno Epaminondino krilo zaostalo je stepenasto unazad.

U početku sudara Spartanci su nadmoćniji. Nije čudo, to su najbolji vojnici Grčke. Svi Spartanci koji su ostali na bojnopolju bili su pogođeni spreda — tvrdi jedan podatak iz onog vremena. Ali dubina Tebanaca dolazi postepeno do izražaja. Oni sve jače pritiskuju svoje protivnike. Pada i spartanski kralj Kleombrot. Pod snažnim pritiskom Epaminondine ko-

lone, spartansko desno krilo postepeno otstupa, a levo, pred kojim je sada tebanska konjica, povodi se za njim pre nego što je moglo stupiti u borbu. Spartanci budu najzad odbačeni preko rova koji je štitio njihov logor. Kada su uvideli da 1000 svojih palih boraca, među kojima je bilo 400 spartijata od 700 koliko je učestvovalo u bici, ne mogu da sklone sa bojišta¹⁵, niti da spreče svoje protivnike da tu podignu znak pobeđe, oni zatraže primirje.

Ova bitka otkriva nam dva značajna načela ratne veštine. Načelo težišta snaga i načelo sadejstva između konjice i pešadije; prvo je izrazitije, postignuto brojem i kvalitetom, a drugo je tek nagovešteno u granicama taktičkih mogućnosti Epaminondine konjice.

Sk. 15. — Bitka kod Mantineja 362 pre n. e.

U bici kod Mantineje (362 pre n. e.) Epaminonda postavi svoju vojsku severno od Tegeje u običnom rasporedu, a ujedinjeni Spartanci i Atinjani¹⁶ pod čuvenim Agezilajem zatvore put za Mantineju¹⁷. Epaminonda krene zatim u severo-zapadnom pravcu do podnožja brda, kao da hoće tu da postavi logor. Na suprotnoj strani su upravo tako protumačili njegove namere, pa su odložili oružje. Tada Epaminonda naglo formira svoju duboku napadnu kolonu od 50 vrsta i krene protiv Spartanaca koji su bili na desnom savezničkom krilu. Levi bok štitio je konjicom, postrojenom u šest vrsta, i lakom pešadijom. Manja odeljenja konjanika i pešaka, postavljena prema protivnič-

¹⁵ U Grčkoj je smatran pobeđnikom gospodar bojišta, dakle onaj koji je mogao pokupiti svoje žrtve, a pobeđenim onaj koji je za to morao da izmoli dozvolu od protivnika.

¹⁶ Diodor navodi da su Spartanci i Atinjani imali preko 20 000 pešadije i 2000 konjanika, a Tebanci i njihovi saveznici preko 30 000 pešadije i 3000 konjanika.

¹⁷ Neki pisci postavljaju bojište bliže Mantineji.

kom levom krilu, upozoravala su Atinjane, koji su se tu nalazili, da će ih napasti u leđa ako budu pritekli u pomoć Spartanima. Sve se odigralo vrlo brzo. Spartanci su razbijeni pre no što se potpuno postrojiše za bitku. Ali pada i Epaminonda. Njegova obezglavljena vojska ne ume da iskoristi pobjedu. U neredu koji nastade, Atinjani zabeležiše čak lep uspeh protiv lake tebanske pešadije. Obe strane, kaže Ksenofont (*Helenika*, VII, 5) proglašavaju se pobednicima: izdali su mrtve kao što čine pobednici, a primili ih kao pobeđeni.

V

PREVLAST MAKEDONIJE

1. MAKEDONSKA VOJSKA

Kod Mantineje sudarile su se gotovo sve snage Grčke. Očekivalo se — svedoči nam opet Ksenofont, da će pobednicima pripasti prevlast, a pobeđenim potčinjenost. Ali bitka nije dala rešenje. U Grčkoj je kaos postao veći nego pre. Ravnoteža je postignuta u raskomadnosti i nemoći. Uspon Tebe doveo je do opšte iscrpenosti. Takva Grčka neće biti u stanju da se odupre Makedoniji, novoj sili koja se pojavljuje na severu.

Jezgro antičke Makedonije činili su donji slivovi Vardara i Bistrice, ali se između 600 i 340 pre n. e. proširila na istoku do Strume i na Halkidik.

Makedonija je bila plodna agrarna zemlja sa retkim i neznatnim gradskim naseljima, nesrazmerno prostranija i mnogoljudnija od grčkih republika. Makedonci su, izgleda, bili pleme grčkog naroda, mada su ih Grci nazivali varvarima. Nisu ih razlikovali od Tračana i Ilira iako nisu bili ni u kakvom srodstvu s njima. Ipak su im dozvolili da učestvuju na olimpijskim igrama. U svakom slučaju Makedonci su bili već toliko prožeti grčkim elementima, da je Ranke sebi postavio pitanje, da li su bili helenizovani varvari ili varvarizovani Heleni.

Makedonija se razlikovala od grčkih gradskih republika ne samo prostranstvom nego i socijalnom strukturom i državnim uređenjem. Stanovništvo zemlje u velikoj većini činilo je slobodno seljaštvo uz jaku agrarnu aristokratiju. U takvoj zemlji centralna kraljevska vlast nije mogla biti apsolutna kao

u istočnim monarhijama, ali se jačanjem proizvodnih snaga razvijao proces centralizacije koji dovrši Filip II (359—336) u savezu krune i aristokratije. Potrebna sredstva nalazio je u prihodima domena kraljevske kuće, poreza i carina, ali pre svega u zlatnim rudnicima Pangeja kojih se dočepao prvih godina svoje vladavine i koji su mu sami donosili 1000 talanata godišnje.

Kada je Kserks 480 pre n. e. krenuo protiv Grčke, makedonski kralj Aleksandar I mu se pridružio sa svojim kontingentom, ali je napustio persiskog vojskovođu Mardonija uoči bitke kod Plateje. U operacijama na makedonskoj i trakiskoj obali za vreme Peloponeskog rata, Makedonija je intervenisala čas na jednoj, čas na drugoj strani, bez velikog uticaja. Njoj nije nedostajalo ni ljudi ni dobrog ratničkog elementa. Ratoborna agrarna aristokratija tukla se na konju, a ratari i pastiri bacačkim oružjem peške, više u senci konjanika nego samostalno. Ali je jednima i drugima nedostajalo organizacije i taktike. To će im dati Filip.

Filip je kao talac proveo tri godine svog mladičkog doba u Tebi, baš u vreme njene prevlasti u Grčkoj. Tu se na izvoru upoznao sa grčkom ratnom veštinom, jer ona tada nigde nije bila na većem stepenu nego u Tebi. Živeći u porodici koja je bila u prijateljskim odnosima sa Epaminondom, morao je dolaziti u bliži dodir sa najvećim vojskovođom Grčke. Sasvim je prirodno da se Epaminondin uticaj oseća u njegovom delu, ali je u Filipa bilo suviše originalnosti i stvaralačke snage da bi prosto podražavao tuđe uzore. Primenivši grčka dostignuća na prilike i mogućnosti svoje zemlje, on će stvoriti vojsku koja će pokoriti Grčku i Persiju.

Tešku pešadiju je morao stvarati iznova. On je regrutuje među seljacima i popunjava je teritorijalno. Svaki od 6 vojnih okruga dao mu je po jedan odred od 1500 ljudi (*takse*) koji se delio na nekoliko manjih jedinica (*lohe*). Teritorijalno popunjavanje je znatno doprinelo koheziji tih jedinica, što je jedan od osnovnih preduslova za efikasnost teške pešadije. Makedonski teški pešaci, nazvani *pezeteri*, nisu se mnogo razlikovali od grčkih hoplita ni naoružanjem ni opremom, samo su njihova koplja (*sarise*) bila znatno duža, oko 6,5 metara. Makedonska teška pešadija borila se kompaktno, u falangi dubine 16 vrsta. Njena unutrašnja podela ima samo organizaciski i disciplinski značaj. Ni u taktici, dakle, makedonska teška pešadija nije se

mnogo razlikovala od grčke, ali je bila zbijenija, pa je i peta vrsta mogla proturiti pred front svoja dugačka koplja. Ostale (pozadnje) vrste držale su ih visoko izdignuta, da ne bi ometale pokret i rad prednjih, a time su stvarale i zaštitnu branu iznad svojih glava protiv strela i drugih projektila. Filipova falanga ne pretstavlja napredak u odnosu na grčku. Rastresitija grčka falanga davala je mogućnosti pojedincu da ispolji svoju boračku veštinu, a makedonska, sastavljena od ljudi manje veštih u bliskoj individualnoj borbi, imala je da djeluje više svojom masom¹⁸.

Sk. 16. — Makedonska falanga

Uz tešku pešadiju formirana je i srednja pešadija (*hipaspisti*), slična grčkim peltastima. Ona je znatno pokretljivija od teške pešadije i u borbi služi za vezu između teške pešadije i konjice, da bi se bolje održala neprekidnost bitačnog rasporeda. Može se upotrebiti i za proširenje uspeha konjice. Njena elitna jedinica, *agema* ili *garda*, davala je stražu u kraljevskom dvoru.

Laku pešadiju sačinjavali su organizovani strelci, a bilo je i odreda potčinjenih plemena.

Konjici je Filip poklonio posebnu pažnju. Tešku konjicu činili su plemići, *heteri*, naoružani kopljem i mačem, a zaštićeni oklopom i štitom. Bili su organizovani u jedinice od 200—300 konjanika (*ile*). One su se takođe popunjavale teritorijalno. Kraljeva *ila*, u kojoj se borio i kralj, bila je sastavljena od naročito hrabrih i pouzdanih plemića. Laka konjica (*sarisofori*) bila je naoružana dugačkim kopljima.

U svima delovima vojske plemstvo je zauzimalo komandne položaje. U Makedoniji može se govoriti o oficirskom kadru. U

¹⁸ Ovako krutu makedonsku falangu vidimo u doba sudara Makedonaca i Rimljana, ali se većinom smatra da je takva bila i u doba njenog stvaranja, mada ima razloga i za pretpostavku da je u doba Filipa i Aleksandra bila elastičnija.

somatofilakiji ili korpusu „kraljevih dečaka” spremeni su mladi makedonski plemići za oficirski poziv.

Makedonska vojska je bila organska celina. U njoj su teška, srednja i laka pešadija, teška i laka konjica ravnopravni rodovi. Još uvek je teška pešadija najbrojnija. Ona je ostala stožer borbenog rasporeda, ali nije više jedini nosilac borbe kome se sve ostalo potčinjava. U Makedonaca svi delovi saraduju na istom cilju. Veliki atinski govornik Demosten uočio je to još tada. Ne vodi Filip rat — govorio je on, samo falangom hoplita, nego i lakom pešadijom, konjicom i strelcima.

U makedonskoj vojsci upadljivu ulogu imala je konjica. U Grčkoj se konjica ograničavala na zaštitu bokova. Epaminonda je njen rad bolje vezivao sa borbom teške pešadije. Makedonska konjica, kao samostalan rod vojske, rešava svoje posebne zadatke u opštem okviru bitke, dejstvujući prema potrebi protiv neprijateljske konjice ili pešadije, a ponekad i rešava bitku.

Makedonska vojska je bila stajaća, regularna vojska, proizvod mnogih činilaca. Među njima su najznačajniji: jaka ali ne despotska centralna kraljevska vlast koja je oko sebe okupila aristokratiju, finansiska sredstva i grčko ratno iskustvo. Makedonska vojska je bila profesionalna vojska, ali jake nacionalne kohezije jer je većina ratnika regrutovana u sopstvenoj zemlji.

Velika je prednost stajaće vojske što može operisati cele godine. „Kolike li razlike — objašnjavao je Demosten svojim sugrađanima, prema Spartancima i drugim grčkim gradovima čije se ljudstvo posle četiri meseca vraća kućama; Filip ratuje u svako doba godine; ne naiđe li na otpor na otvorenom polju, on opseda gradove”. Ali ne manje razlike bilo je i u političkom uređenju. U grčkim republikama političke i strategiske odluke donošene su posle duge javne diskusije pred vrlo širokim forumom; Filip ih je donosio sam, a njegova vojska ih je obavezno izvršavala.

Pogodna društvena i ekonomska osnova i celishodno političko uređenje dali su raščlanjenu, a ujedno jedinstvenu i disciplinovanu vojsku kakvu Grci nikad nisu imali. To je omogućilo da se Epaminondine ideje razvijaju dalje u pravcu taktike združenih rodova što je nesumnjivo najveće dostignuće Makedonaca na polju ratne veštine.

Centralni položaj izlagao je Makedoniju konvergentnim napadima susednih varvarskih plemena — dok je bila slaba. Ali kada ju je Filip II učinio najjačom vojničkom državom na Balkanu, pružila se prilika za osvajanje po unutrašnjim pravcima na sve strane. Filip je prodro preko Rodopa u gornji tok Marice gde je podigao grad Filipopolj (Plovdiv). Dalje na sever nije išao. Zadovoljio se potčinjavanjem susednih plemena Ilira, Tribala i Tračana. Njega je više interesovala Grčka.

Koristeći se vešto razdorom među Grcima, Filip širi postepeno svoj uticaj među njima. Njegovu hegemonističku politiku podržavaju u Grčkoj aristokrate i veliki vlasnici robova. U njemu oni gledaju prirodnog zaštitnika društvenog poretka i svojih privilegija. Demokrate su protiv njega. Demosten grmi protiv Filipa rasplamsavajući tradicionalnu mržnju Atinjana prema tiranima. Ali mržnja nije bila dovoljna. Pobedom kod Heroneje u Beotiji (338 pre n. e.) nad ujedinjenim Atinjanima i Tebancima, Filip je zadobio neospornu prevlast u Grčkoj. Bio je to kraj grčke robovlasničke slobode. Ali je vlast nad Grčkom imala da posluži Filipu samo kao sredstvo za ostvarenje zamašnjih ciljeva. Na Svegrčkoj skupštini u Korintu utvrđeni su kontingenti koje će grčke države — sem Sparte koja se ponosno drži po strani, staviti Filipu na raspolaganje u slučaju da bude napadnut ili ako sam bude napao. To je očigledno bilo upravljeno protiv Persije. I već su prve Filipove trupe prešle preko Helesponta, kada on pade kao žrtva lične osvete (336 pre. n. e.).

2. BITKA KOD HERONEJE

(338 pre n. e.)

Saveznici, Tebanci i Atinjani, kojima su se pridružili kontingenti iz Korinta, Megare i nekih drugih gradova, postavili su se kod Heroneje da bi zatvorili put za Tebu. Na levom krilu postrojili su se Atinjani, oko 10 000 pešaka i 600 konjanika, u centru kontingenti malih država ojačani najamnicima, u svemu 15 000 pešaka i 600 konjanika, a na desnom krilu Tebanci, 12 000 pešaka i 800 konjanika. Ukupno: 37 000 pešaka i 2000 konjanika. Makedonci i Tesalci postaviše se paralelno. Bilo ih je 32 000 od čega 2000 konjanika. Filip stane na desno,

a njegov osamnaestogodišnji sin Aleksandar na levo krilo, verovatno na čelo hetera ojačanih tesaliskom konjicom.

Brojevi su približni. U svakom slučaju izražavaju veliki napor na obema stranama. Demosten, veliki neprijatelj Filipa, učinio je sve da mobiliše i oduševi Atinjane i Tebance, a i Filip je takođe morao biti svestan značaja sudara koji je rešavao sudbinu Grčke.

O toku bitke nemamo mnogo podataka. Borbu su otpočeli Atinjani snažnim napadom na desno makedonsko krilo koje je potisnuto. Ali na suprotnom krilu je bočnim napadom Aleksandrova konjica razbila Tebance, pa se odavde uspeh preneo na ceo front. Diodor (XVI, 86) tvrdi da je Filip pošao u napad tek kada je video pobeđu svoga sina, da ne bi njemu samom ostavio slavu dana. Ovo spada svakako u krug legendi koje su oplele Aleksandrovu ličnost. Nije mnogo verovatniji ni Polijenov podatak (VI, 2, 7) da je Filip najpre otstupio, pa je onda odjednom sopstvenom snagom prešao u protivnapad. Takvi se manevri nisu mogli izvoditi sa makedonskom falangom. Uzmicanje Filipa može se lako objasniti većim iskustvom Atinjana u bliskoj borbi. Ali kada je Aleksandrova konjica razbila Beočane, to je moralo ukočiti elan Atinjana i povući napred i Filipovo krilo.

3. ALEKSANDROV POHOD U AZIJU

Aleksandar III Makedonski je nasledio ne samo ideju o pohodu na Aziju nego i vojsku koja je bila u stanju da ga ostvari. On će svesno krenuti tim putem, ali ne odmah. Prethodno će učvrstiti makedonsku vlast na Poluostrvu koju iznenadna očeva smrt poljulja iz osnova.

Lak pritisak na Grčku bio je dovoljan da Svegrčka skupština u Korintu, koju je on odmah sazvaio, prenese na njega vrhovnu komandu svih grčkih snaga koju je ranije bila poverila njegovom ocu. Korintski savez proglasi izdajnikom svakog Grka koji bude digao oružje protiv makedonskog kralja. To se odnosilo u prvom redu na grčke države koje su se držale po strani, posebno na Spartu, ali je zvučalo i kao pretnja grčkim najamnicima u persiskoj službi.

U to vreme se rat već stvarno vodio na aziskoj strani Hesponta, ne baš srećno po makedonske trupe, pokolebane na-

glom promenom na prestolu. Ali još nije bilo došlo vreme za prelaz glavnine. Prethodno je trebalo osigurati Makedoniju sa severa gde su pokorena plemena posle Filipove smrti počela da se komešaju. Aleksandar je to izveo energično, temeljno i široko. Krenuo je iz Amfipolja prema istoku, prešao Rodope, i na Balkanu (Hemu) savladao Tračane. S one strane Balkana pobedio je zatim Tribale, prešao i Dunav flotom koja je doplovila iz Vizanta, verovatno blizu današnje Silistrije, da bi i Getima pokazao snagu makedonskog oružja. Odatle požuri kroz današnju Srbiju na zapad gde su se u blizini Ohridskog Jezera neka ilirska plemena prikupljala da upadnu u Makedoniju i već zauzela granično utvrđenje Pelion. Tek što ih je savladao, stiže vest da je Teba ustala da otera makedonski garnizon sa Kadmeje. Neočekivano brzo pojavi se Aleksandar pod zidinama Tebe, osvoji je i razori, a stanovništvo proda u ropstvo. Opšti strah umiri Grčku. Sada je najzad mogao krenuti u Aziju.

Sva svoja raspoloživa finansiska sredstva pretvorio je Aleksandar u oružanu silu. Pred početak pohoda državna kasa je bila prazna — imala je svega 60 talanata, a dugovala je 1300. Ali je za uzvrat imao impozantnu vojsku neuporedivog kvaliteta kojom će osvojiti ogromno persisko blago nagomilano u riznicama Suze i Persepolja. Njenu glavninu činili su Makedonci — pezeteri, hipaspisti, heteri i sarisofori — a uz njih je bilo Grka i varvara, saveznika i najamnika, konjanika i pešaka. Bila je to raščlanjena armija, uigrana i efikasna, taktički i operativno izrazito nadmoćnija od protivnika sa kojim će se sudariti na aziskim bojištima. Sigurna taktička nadmoćnost bio je strategijski preduslov pohoda u Aziju.

Uproleće 334 pre n. e. Aleksandar pređe Helespont kod Sesta sa 35 000 ljudi na 160 trizera i mnogo drugih brodova¹⁹.

¹⁹ J. G. Drogzen daje ovaj pregled Aleksandrove vojske koja je prešla Helespont:

KONJICA

Teška:

makedonska vlastela ili heteri	— — — — —	1 800 ljudi
tesalska vlastela	— — — — —	1 200
grčki saveznici	— — — — —	400

Svega

3 400

U zemlji ostavi 12 000 pešaka i 1500 konjanika pod Antipatrom radi osiguranja svojih evropskih poseda.

Za vlade Darija III (335—330 pre n. e.) Persisko Carstvo je bilo slabije nego ikad ranije. Niz raspusnih i slabih vladalaca sasvim su kompromitovali centralnu vlast. Satrapi su prestali da je slušaju, a pokoreni narodi da je se plaše. Nestalo je straha, glavne spone koja je držala na okupu mnoštvo naroda divergentnih interesa. Aleksandar je mogao računati da će

Laka:	sarisofori	— — — — —	1 200
	drugi konjanici	— — — — —	600
	Svega		1 800
	Svega	konjice	5 200

PEŠADIJA

Teška:	pezeteri	— — — — —	9 000
	grčki saveznici	— — — — —	4 000
	grčki najamnici	— — — — —	6 000
	Svega		19 000

Srednja:	hipaspisti	— — — — —	3 000
	grčki saveznici	— — — — —	1 000
	grčki najamnici	— — — — —	1 000
	drugi (trakiski) najamnici	— — — — —	4 000
	Svega		9 000

Laka:	makedonski strelci	— — — — —	500
	kritski strelci	— — — — —	500
	drugi	— — — — —	1 000
	Svega		2 000
	Svega	pešadija	30 000
		UKUPNO	35 200

gotovo svuda biti dočekan kao oslobodilac, da će imati da se bori samo sa persiskom vojskom, možda i sa Feničanima, takmacima i neprijateljima Grka. Ipak je pretilo njegovoj šaci ljudi da se izgubi ili strada u neizmernim prostorijama Prednje Azije, gde se stepa i pustinja smenjuju sa divljim planinama, a tropska vrućina sa cičom zimom. U takvoj zemlji je i slabiji neprijatelj mogao dovesti svaku vojsku u težak položaj.

Aleksandrova flota je bila slabija od persiske, dovoljna samo da osigura prelaz preko moreuza. Grci su u svakom trenutku mogli da prikupe flotu koja će gospodariti Egejskim Morem, ali Aleksandar nije smatrao za moguće ili za potrebno da svoje grčke saveznike natera da mu stave na raspolaganje veće pomorske snage.

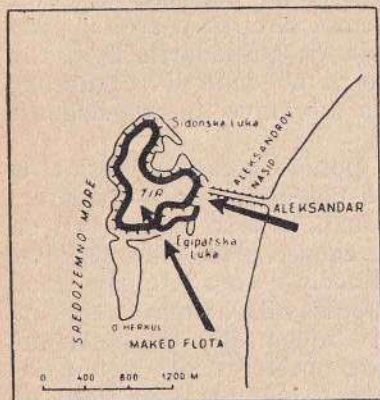
Ubrzo posle prelaza u Aziju, potuče persisku vojsku na reci Graniku. Ova pobeda učini ga potencijalnim gospodarom Male Azije. Mogao je odmah produžiti u srce zemlje, ali on ipak krenu duž obale da bi najpre zauzeo primorske gradove. Nije ih smeo ostaviti u rukama nadmoćnije neprijateljske flote; oslanjajući se na njih ona mu je ugrožavala komunikacije, pa bi mogla i Grke da okrene protiv njega. Bilo je potrebno, dakle, da proširi svoju osnovicu pre no što prodre u unutrašnjost zemlje. Nameravao je da onemogući persisku flotu na taj način što će joj oduzeti uporišta na kopnu. Za ovo mu nije bila potrebna sopstvena skupa flota od 160 trijera koja mu je vezivala 30 000 ljudi i stajala ga oko 100 talanata mesečno, a pri tome mu nije osiguravala prevlast na Egejskom Moru. Raspusti je s jeseni 334 pre n. e., ali ubrzo uvide da mu je pored sve nadmoćnosti na kopnu bila potrebna i flota, pa je počeo ponovo prikupljati.

Grčki gradovi Male Azije predali su mu se većinom dobrovoljno. Branio se Milet, a naročito Halikarnas, ali im je makedonska opsadna tehnika, efikasnija od klasične grčke bila dorasla. Idući u susret težnjama naroda, u oslobođenim gradovima oborio je oligarhe i uspostavio demokratiju.

Tek kada je ovladao zapadnom i južnom obalom Male Azije, krenuo je Aleksandar u unutrašnjost. U Gordionu prezimi. Uproleće 333 pre n. e. nastavi pokret, ali ne prema Vavilonu, u srce Persiskog Carstva, nego na jug prema Egiptu. Ideja je ista: oduzeti uporišta neprijateljskoj floti. Na tome pravcu početkom decembra 333 pre n. e. potpuno potuče kod Isa persisku vojsku koju je predvodio Darije lično. Mogao je

na ledima bežećeg neprijatelja da prodre i u Mesopotamiju, ali se ne povodi za ovom primamljivom mogućnosti, nego ostaje veran svojoj strategskoj ideji da persisku flotu liši obale i da proširi svoju osnovicu, pa nastavi marš za Egipat.

Feničanski gradovi otvoriše širom svoja vrata pobjedniku sa Isa. Prkosio mu je samo Tir na svome nepristupačnom ostrvu. Savladao ga je posle sedam meseci opsade, u avgustu 332 pre n. e., tek kada je do grada podigao nasip. Persiska posada Gaze ojačana arabljanjskim ratnicima branila se dva meseca. Oba grada svirepo kazni, kao što je ranije kaznio Tebu, a nagrađivao one koji su mu se pokoravali bez otpora. Iz Gaze nastavio je za Egipat početkom decembra.

Sk. 17. — Opsada Tira januara-avgusta 332 pre n. e.

no obzira, suprotno onome što su činili Persijanci. Ipak se pobrinuo i za materijalni oslonac svoje vlasti i na ušću najzapadnijeg Nilovog rukavca osnovao je grad Aleksandriju. U toku svog pohoda osnovao je mnogo takvih uporišta, ali nijedno nije dočekalo tako veliku budućnost kao ovo na Nilu.

Padom Egipta sva aziska obala od Helesponta do ušća Nila bila je u njegovim rukama. Stvorio je tako široku strategisku osnovicu za operacije u dubini Azije. Do kraja 332 pre n. e. persiska flota je prestala da postoji. Sada je došao trenutak za konačan obračun sa Darijem.

Uproleće 331 pre n. e. krene preko Tira u Mesopotamiju. Posade koje je ostavio u pozadini nadoknadio je prilivom novih trupa iz Grčke i Makedonije. Njegova dopunska služba je funkcionisala vrlo dobro. Prešao je Eufrat i Tigar sa većom vojskom od one koju je poveo preko Helesponta. Blizu Ninive, kod Gaugamele i Arbele potuče Darija u rešavajućoj bici.

Darije pobeže prema Ekbatani u zemlju Međana, a Aleksandar nastavi za Vavilon, Suzu i Persepolj da ubere plodove pobede. U Vavilonu klanja se bogu Balu kao što se u Egiptu klanjao Amonu. U Suzi i Persepolju mu pada u ruke ogromno Darijevo blago, oko 50 000 talanata. Odavde, savladavši ozbiljan otpor planinskih plemena, prodro je u srce persiske države u Persepolj i Pasargade, gde su mu pala u ruke još veća bogatstva.

U Persepolju se zadržao četiri meseca. Trebalo je dati odmora vojsci koja je za desetak meseci gotovo u jednom potezu stigla iz Egipta u srce Persije. Inače, velike operacije nisu bile ni moguće zimi u onim planinskim krajevima. Osvojenu zemlju trebalo je i urediti. Aleksandar je uglavnom zadržao raniju podelu na satrapije, baziranu pretežno na etničkim i istoriskim osnovama, ali je većinom stavio na njihovo čelo Makedonce, kojima je dao vojničku i civilnu vlast. Uz domaće kneževе i dotadanje satrape, gde su zadržani, stavio je makedonske oficire kojima je dao svu vojničku vlast. Centralnu vlast je ojačao posebnom poreskom administracijom koja nije zavisila od pokrajinskih namesnika, a garnizone važnijih tvrđava potčinio je neposredno sebi. U međuvremenu je stigla vest da je Antipatar u bici kod Megalopolja (331 pre n. e.) pobedio Spartance koji su iskoristili Aleksandrovu zauzetost u Aziji i pomoću persiskog novca ustali protiv makedonske prevlasti u Grčkoj. Aleksandar je mogao sada spokojno da nastavi pohod da bi pokorio i uredio severoistočne pokrajine Darijevog carstva.

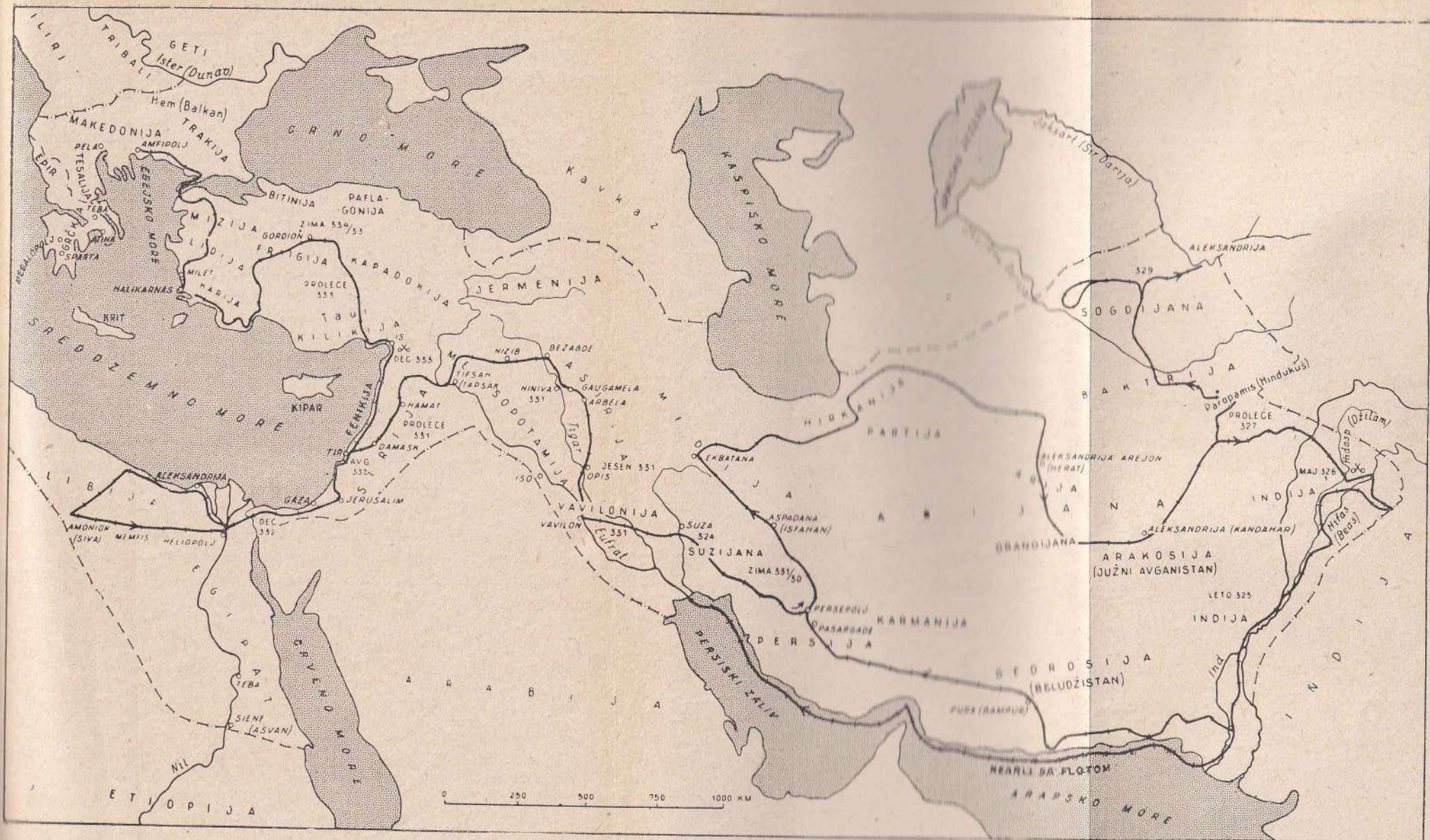
Krajem aprila 330 pre n. e. krenuo je najzad za Mediju gde se Darije bio sklonio. Operacije se sada prenose na planinsko zemljište, gde nisu više u izgledu velike uređene bitke, ali gde ga očekuju još uporne i teške borbe sa mnogobrojnim ratničkim plemenima. Teška pešadija nije mu više toliko potrebna. Ostavlja je u gradovima i logorima za posadnu službu. Pojačava laku pešadiju, a od domorodaca obrazuje laku konjicu naoružanu lukom i strelom. Darije je u Mediji imao dovoljno vremena da stvori novu vojsku. Imao je još i dosta novaca, oko 7000 talanata, ali je uspeo da prikupi svega 6000 pešaka i 3000 konjanika. S tim snagama nije smeo da dočeka Makedonce, pa iz Ekbatane otstupi prema Baktriji. Na putu ga ubija satrap Bes (330 pre n. e.) da bi se proglasio kraljem pod imenom Ar-

takserksa IV. U Ekbatani otpusti Aleksandar tesaliske konjanike i grčke savezničke kontingente, ukoliko nisu dobrovoljno ostali kao najamnici. Možda je ovom odlukom hteo staviti do znanja da je završio osvetnički rat protiv Persije, za koji ga je ovlasila Korintska skupština i da će dalje ratovati za svoj račun. Ali treba imati u vidu da su tesalisku konjicu činila vlastela, a savezničke kontingente mobilisani građani, koji nisu mogli daveka ostati pod oružjem. U svakom slučaju je trenutak bio dobro izabran. Vreme velikih uređenih bitaka je bilo prošlo. Goneći Darija, odnosno Besa koji je bežao prema istoku, potčinjavajući usput narode i plemena i gušeći njihove ustanke, u proleće 329 pre n. e. prešao je Paropamis (Hindukuš) s juga na sever, upao u Baktriju (Centralna Azija), prešao reku Oks (Amu Darija), gde je uhvatio i pogubio Besa, i izbio do Jak-sarta (Sir Darija), na severoistočnu granicu Persiskog Carstva. Borbe za pacifikaciju severoistočnih krajeva trajale su do proleća 327 pre n. e. U njima je gubio dosta ljudi, mnogo su gutale i ostavljene posade, ali je za sve to vreme primao popunu iz pozadine što svedoči i o dobroj organizaciji komunikaciskih linija.

U Aziji je Aleksandar zavladao narodima koji su bili naviknuti da vladaoca okružuju božanskim počastima. On je to postepeno prihvatio i uvodio i prema Evropljanima. Počeo se i oblačiti na istočnjački način, pa se i oženio kćerkom baktriskog kneza. U mnogo slučajeva je sa puno obzira postupao sa persiskim velikašima. Davao im je satrapije ili ih je zadržavao u svojoj pratnji. U vojsku je uvodio Azijate. Sve je to ozlojedilo njegove Makedonce. Nastaju zavere u njegovoj okolini koje energično guši. Tom prilikom je stradao i Parmenion, njegov najbolji komandant i savetnik, verovatno nevin, samo kao potencijalan osvetnik svoga kompromitovanog sina.

Ostaviv u Baktriji jaku posadu, leti 327 pre n. e. prešao je ponovo Paropamis sa oko 40 000 ljudi, među kojima je bilo mnogo njegovih novih podanika. Prešavši Ind u proleće 326 pre n. e., nastavio je pokret prema jugoistoku. Tek na reci Hidaspu, danas Džilam, naišao je na ozbiljan otpor. Tu je tukao kralja Pora, gospodara krajeva s one strane reke. Pod pljuskovima tropskih kiša produžio je zatim marš i uz jak otpor stigao do reke Hifasa (Beas), ali ga je ovde iscrpna vojska svojim pa-

Sk. 18 Država Aleksandra Makedonskog i njegovi pohodi

sivnim držanjem koje je pretilo da se pretvori u otvorenu pobunu nagnala da se vrati. Na Hidaspu čekala ga je flota izrađena prema njegovom ranijem naređenju. Ukrcavši deo svoje vojske, spusti se do ušća Inda gde je stigao u julu 325 pre n. e. U Indiji je osnovao nekoliko kolonija, a osvojene krajeve podelio je na tri satrapije. Zatim je deo vojske pod Kraterom uputio kroz Arahosiju (južni Afganistan), flotu je pod Nearhom poslao duž obale u Persiski Zaliv, a sa glavninom je krenuo duž obale Gedrosije (Beludžistan), da bi zatim okrenuo u unutrašnjost i stigao u Puru (Bunpar), ostavivši u pustinjama Gedrosije tri četvrtine svoje kolone. Ono što mu je ostalo bilo je sasvim iscrpeno i u najvećoj bedi. Sa Kraterom se sastao ponovo kod Pasargade decembra iste godine. Odavde je odmah nastavio za Suzu gde je stigao negde u februaru 324 pre n. e. Bilo je krajnje vreme. Osvojeno carstvo počelo je da se raspada. Satrapi, Persijanci i Makedonci, počeli su da vladaju za svoj račun, kao ranije u doba Persije. Izneverio ga je čak i čuvar njegovog blaga, Harpal. Mestimično je došlo i do pobuna potčinjenih naroda, pojavio se i jedan uzurpator, a leti 324 pre n. e. izbila je opasna pobuna među starim makedonskim vojnicima uznemirenim Aleksandrovom politikom — sada još jače izraženom, da pomiri i izjednači osvajače sa pobeđenima.

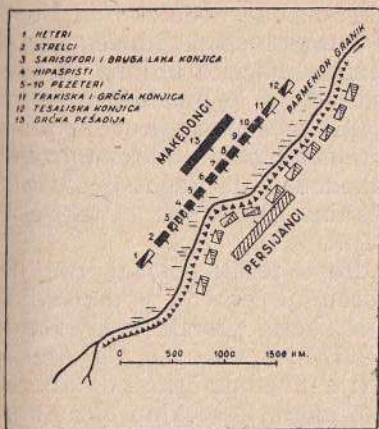
Veliki se planovi pripisuju Aleksandru po povratku u Vavilon. Spremao se navodno da oplovi i osvoji Arabiju, da ispita Kaspisko More, da potčini Kartaginu i podigne put duž afričke obale sve do Gibraltara, da izmeša narode Azije i Evrope, da stvori svetsko carstvo... Teško je ovde razdvojiti istoriju od legende. Ali u suštini posle dotadašnjih podviga, u tim planovima nije bilo mnogo fantastičnog. Prirodna i ostvarljiva je bila težnja da se morskim putem uspostavi veza između dve najbogatije provincije njegovog carstva, Egipta i Mesopotamije, a zato je bilo potrebno da se ovlada arabljanskim obalama. Čovek kome se pokorio gotovo čitav Istok onog vremena, mogao je da smera da pokori i Kartaginu, tada jedinu silu od značaja na Zapadu. Makedonsko-grčki vojni potencijal na moru i kopnu je bio više nego dovoljan za izvršenje ovog zadatka. Ali usred ovih planova on iznenadno umre u Vavilonu u 33 godini života.

4. ALEKSANDROVE BITKE

O *bici na Graniku* (334 pre n. e.) nemamo mnogo pouzdanih podataka. Nesigurni su i brojni odnosi. Izvori na koje se oslonio Diodor, pripisuju Persijancima 100 000 pešaka i 10 000 konjanika. Prema Arijanu, najboljem izvoru o Aleksandrovom pohodu u Aziju, na persiskoj strani bilo je 20 000 persiskih konjanika i gotovo isto toliko grčkih najamnika. Arijan ne pominje persiske pešake (strelce) kojih je moralo biti, a pošto tvrdi da su Makedonci bili nadmoćniji u pešadiji, možemo zaključiti da je bilo mnogo manje grčkih najamnika no što navodi. Uopšte, sam tok bitke govori da su Persijanci bili brojno slabiji od Aleksandra koji je raspolagao onim čime je prešao Helespont.

Upravo zbog toga je predložio Memnon, vođa grčkih najamnika u persiskoj službi, da se izbegne rešavajuća bitka na otvorenom polju sa neprijateljem na čijoj su strani bili svi izgledi, već da se pred njim stvara pustoš uništavanjem naselja i hrane. Tako će — tvrdio je Memnon, Aleksandar biti pobeđen bez bitke; malom štetom sprečiće se mnogo veća. Bila bi to slična strategija koju su Skiti primenili prema Dariju I. Ali persiski satrapi nisu prihvatili ovaj neobičan plan, nego reše da prime bitku na istočnoj obali Granika. Napred do obale postave konjanike, a iza njih grčke teške pešake. Strelci se ne pominju, kao da ih nema. Išlo se dakle za tim da se brojna slabost nadoknadi terenom. Nova je pojava u vojnoj istoriji da se vojska postavlja iza frontalne prepreke da bi se neprijatelju otežao napad.

Makedonska prethodnica (sarisofori i laka pešadija) je uočila neprijatelja na vreme. Glavnina je već maršovala u približnom bitačnom rasporedu (falanga u dvostrukoj dubini, konjica na krilima) a sada se razvila za borbu s desna u levo ovim redom: teška konjica (heteri), strelci, sarisofori i druga laka konjica, hipaspisti, pezeteri u 6 grupa, trakiska, grčka i tesaliska konjica. Parmenion — tvrdi Arijan, predloži tada Aleksandru da se bitka zamegne tek sutradan da bi se Granik mogao lakše preći u cik zore. Aleksandar je to odbio, preuzeo komandu nad desnim krilom, a Parmeniona poslao na levo.

Sk. 19. — Bitka na Graniku, 334
pre n. e.

Napad počinje makedonska laka konjica s desnog krila, ali bi odbačena konjičkim protivnapadom. U to su već krenuli preko reke i heteri na čelu sa Aleksandrom. S njima su svakako pošli i strelci. O daljem toku borbe se iz raspoloživih podataka ne može stvoriti jasna taktička slika. Sigurno je da prepreka nije mogla zadržati Makedonce i da je bitka rešena konjičkim bojem na desnom makedonskom krilu u upornoj borbi koja se vodila oko mesta prelaza. Dotle je grčka pešadija u persiskoj službi bila neaktivna. Sada tek, kada

je persiska konjica oterana sa bojišta, napadnuta je i ona — s fronta teškom makedonskom pešadijom, a s boka konjicom i lakom pešadijom — pa je pobijena ili zarobljena.

Prema Arijanu poginulo je 1000 persiskih konjanika, a od grčkih najamnika svi sem dve hiljade koji su zarobljeni. Makedonci su, prema tom istom izvoru, izgubili 85 konjanika i samo 30 pešaka. Makedonski gubici su mnogo verovatniji od persiskih; svedoče da je bitku rešio konjički boj na desnom krilu, a da je pešačke borbe jedva bilo. Nikako se ne može pretpostaviti da se 18 000 grčkih najamnika dalo poklati gotovo bez otpora.

Prema Diodoru je Aleksandar prešao reku u zoru neopažen od neprijatelja, dakle onako kako mu je savetovao Parmenion. Ali je teško pretpostaviti da su Persijanci bili toliko nemarni da nisu kontrolisali reku koja ih je neposredno delila od neprijatelja.

Bitka kod Isa tučena je sa obrnutim frontovima. Protivničke vojske mimoišle su se prolazeći istovremeno raznim prevojima iste planine u suprotnim pravcima, a zatim se okrenuše na levo krug da bi se mogle sudariti. Tako je Aleksandar preko Tarsa stigao u Is, u dno današnjeg Iskenderunskog Zaliva. Zatim je preko takozvanog obalskog prevoja koji vodi između mora i planine Aman (Siriska Vrata) nastavio marš duž obale

prema jugu do današnjeg grada Iskenderuna nedaleko od Bejlanskog Prevoja. Preko prevoja je nameravao da idućeg dana prodre u sirisku niziju gde se, prema podacima kojima je raspolagao, nalazila Darijeva vojska. Darije je, međutim, istog dana krenuo prema severozapadu, preko drugog prevoja planine Aman i upao u Is, gde je zatekao i pobio Aleksandrove bolesnike. Uzalud je Aminta, Makedonac u njegovoj službi, nastojao da ga zadrži istočno od planine Aman gde su taktički uslovi za persisku konjicu bili bolji.

Ipak je Darije doveo Aleksandra u težak položaj. Bio je oštećen od svoje otstupnice, a morem je plovila nadmoćnija neprijateljska flota. Vremenom bi situacija postala sve težom. Srećom za njega, Darije je bio nestrpljiv. Verujući da Aleksandar beži, on je krenuo za njim. Nije umeo da čeka i da ubere plodove strategiske situacije koja se naglo i slučajno okrenula u njegovu korist.

Cim je čuo da mu se Darije pojavio iza leđa, Aleksandar je ostavio svoje grčke saveznike da osiguraju logor i prevoj Bejlan — nije mogao znati da se Persijanci neće pojaviti i ovim pravcem — a sa glavninom se vrati nazad preko obalskog prevoja i krene na potok Pinar (danas Pajas²⁰). U isto vreme na njegovu desnu obalu izbijali su Persijanci.

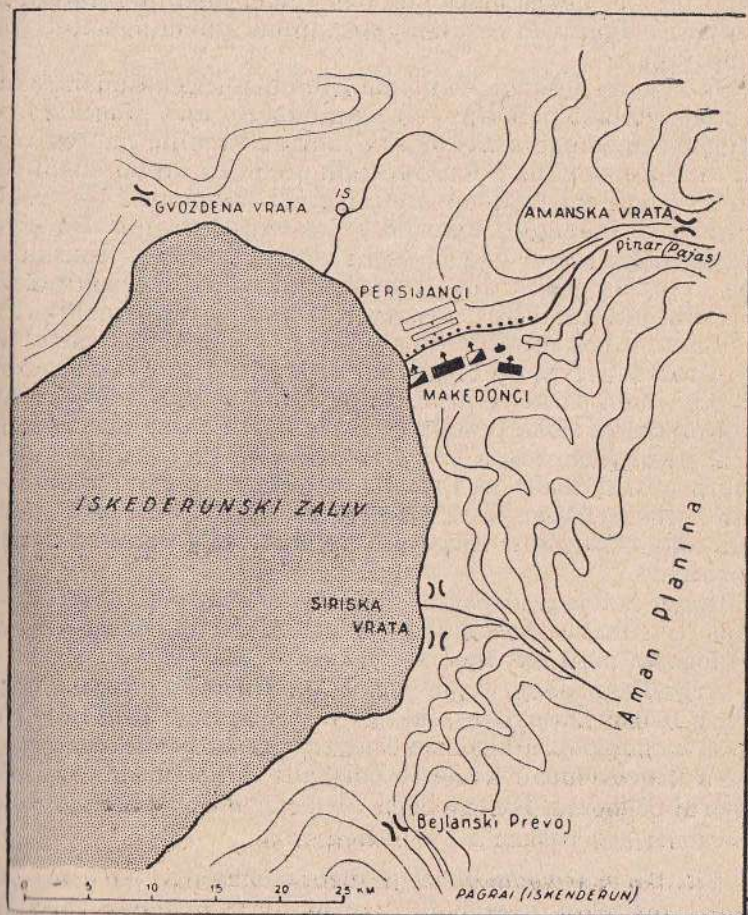
Makedonska vojska je bila verovatno iste jačine kao na Graniku. Dotadanji gubici i snage koje su ostavljene u mnogobrojnim garnizonima Male Azije popunjeni su novim trupama iz Makedonije i Grčke. Sasvim je neverovatno da je Darije imao 600 000 ljudi, među kojima 30 000 grčkih najamnika, koliko navodi Arijan. Persiska vojska je možda bila jača u konjici, ali slabija u pešadiji.

Rečica Pajas se u gornjem toku usekla u stenu i tu je gotovo neprelazna. I u srednjem toku je za konjicu neprelazna, a za pešadiju vrlo teško. Poslednjih 1600 metara prelazna je za pešadiju i konjicu, nizvodno sve lakše. Pošto izvori naglašavaju da je levo Aleksandrovo krilo bilo na samoj morskoj obali, možemo uzeti da su poslednjih 1600 metara Pajasovog toka bili poprište bitke.

S obzirom na prirodu zemljišta, Persijanci su postavili glavninu svoje konjice na desno krilo, do mora; do konjice uzvodno stavili su tešku pešadiju, najpre grčke najamnike pa

²⁰ Po nekim rekonstrukcijama bojište je bilo severnije, na Deli Čaju.

onda Azijate. Izvori ne pominju strelce, ali su oni verovatno bili na samoj obali rečice i na levom krilu. Jedan manji odred bio je isturen na planinskom rebro koje je štrčalo u ravnicu, preteći desnom boku Makedonaca kada budu krenuli prema persiskom položaju. Persijanci su zauzeli defanzivan stav. Za njih je bilo dovoljno da odbiju napad pa da Aleksandar dođe u bezizlazan položaj.

Sk. 20. — Bitka kod Isa, 333 pre n. e.

Po prelazu Siriskih Vrata Aleksandar je postepeno razvijao svoju vojsku iz marševske kolone, onako kako se ravnica širila idući severu; u sredinu je došla teška pešadija, desno i levo konjica i strelci. Glavnina konjice je pošla na desno krilo, pod neposrednim Aleksandrovim voćstvom, ali kad je primetio da se persiska konjica nalazi na suprotnom krilu, on tamo uputi tesalisku konjicu. Sada je na morskoj obali bilo i brojno težište makedonske konjice. Jedan manji odred konjice i strelaca osiguravao je desni bok prema planini lomeći front prema jugu.

Sa svojom teškom konjicom prešao je Aleksandar reku i uz sadejstvo lake pešadije i strelaca odbacio levo persisko krilo. U međuvremenu je makedonska falanga krenula napred i pod vrlo teškim uslovima pokušavala da pređe na desnu obalu reke koju su uporno i uspešno branili grčki najamnici. Na teškom zemljištu se falanga u toku borbe sasvim rastrojila. Na levom makedonskom krilu, gde je borba počela kasnije, persiska konjica je prešla reku i dovela tesalisku konjicu u težak položaj.

Dotle je bitka bila u ravnoteži. Obe su strane imale prilike da udare u bok protivničkog centra. Ali su Makedonci bili brži. Aleksandar je prebacio na drugu obalu dve takse pezetera i dok je on sa heterima i hipaspistima gonio razbijeno levo persisko krilo i teške pešake — Azijate, obe takse makedonskih teških pešaka napadoše levi bok grčke teške pešadije koja je branila obalu. Tada je Darije, koji se verovatno nalazio iza svojih grčkih najmnika, pobeo sa bojišta priznavši poraz. Posle toga otstupiše i njegovi Grci, a zatim i persiska konjica sa obale.

Darije se jedva spasao skočivši sa svog četvoroprega na konja. U rukama pobjednika ostavio je šinjel, luk i štit, sav svoj logor s majkom, ženom i decom.

Arijanov podatak da je poginulo 110 000 Persijanaca, među kojima 10 000 konjanika svakako je preteran. Toliki broj ljudi nije se mogao pobiti hladnim oružjem prema taktičkom razvoju bitke i u vremenu u kome se odigrala. Arijan ne navodi ukupan broj poginulih Makedonaca, ali je Diodorov podatak sasvim verovatan: 300 pešaka i 150 konjanika.

Bitka kod Gaugamele ili *Arbele* odigrala se na levoj obali Tigra, na širokoj ravnici blizu mesta čije ime nosi, nedaleko od ruševina Ninive. Smatra se da je na persiskoj strani bilo

oko 50 000 ljudi i stotinak kola, a na makedonskoj 7000 konjanika i 40 000 pešaka²¹.

Najnovije analize smatraju da je persiska vojska iznosila oko 50 000 ljudi i 100 kola. Arijanovi podaci za makedonsku vojsku su verovatniji: 7000 konjanika i 40 000 pešaka.

Persiski logor se nalazio na putu za Vavilon, na prilično neravnom zemljištu koje je Darije naredio da se poravna pred svojim frontom. Aleksandar postavi svoj logor na neke brežuljke nekoliko kilometara severoistočno od Darijevog logora. Uoči bitke je sa svojim komandantima brižljivo izvideo neprijateljski položaj i uočio da je Darije poravnao bojište.

Uzoru idućeg dana razvila se makedonska vojska za borbu. U centar je postavljena falanga u dubljem rasporedu no obično. Njeni pozadnji delovi dobili su naređenje da obrnu front u slučaju napada s leđa. Na desnom krilu je makedonska teška konjica, između nje i falange su hipaspisti, a na levom je savezna (grčka) pešadija i konjica. Tumačeći izvore na drugi način, neki postavljaju hipaspiste u drugi borbena red. Pred frontom i na bokovima su rojevi lake pešadije i konjice. Front makedonskog rasporeda je kraći od persiskog. Težište je izraženo kvalitetom makedonske konjice. Prema svima izgledima bila je namera Aleksandrova da obuhvati i potuče levo persisko krilo.

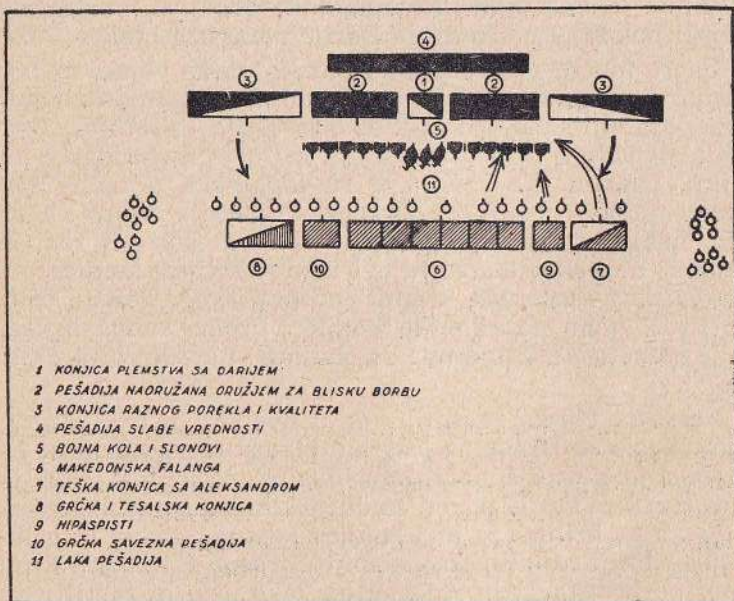
Persiska vojska postrojila se u dve linije. U centru prve linije nalazio se Darije sa jezgrom plemstva na konjima, okolo njih bila je pešadija naoružana dugim mačevima i kopljima, valjda da bi se mogla poneti sa dugačkim kopljima makedonske falange, a na krilima je bila konjica raznog porekla i kvaliteta. U drugoj liniji su bili pešaci slabije borbene vrednosti. Razume se, oni ne pretstavljaju rezervu jer tako nisu ni zamišljeni; za to nisu bili ni sposobni, niti su takvu ulogu odigrali u bici; mogu se shvatiti jedino kao podrška konjici. Pred front, pored 15 slonova, postavljena su srponosna kola. Darijeva ideja je prilično jasna: bojnim kolima dovesti falangu u nered, a zatim konjicom centra razbiti makedonski centar; u isto vreme kril-

²¹ Arijan navodi da je Darije skupio 40 000 konjanika, 1 000 000 pešaka i 200 srponosnih kola, Diodor govori o 800 000 pešaka i 200 000 konjanika, Plutarh sabira jedne i druge na 1 000 000 ljudi, Justin ih svodi na polovinu, na 400 000 pešaka i 100 000 konjanika, a Kurcije Rufo pominje samo 200 000 pešaka. Poslednja dva latinska pisca su dakle znatno reducirala cifre njihovih grčkih preteča, ali su i njihove još uvek visoke.

nim konjičkim odredima obuhvatiti uzani makedonski borbeni poredak. Trebalo je da kola i slonovi pretstavljaju iznenađenje za Makedonce.

U naznačenom rasporedu, sa nešto istaknutim desnim krilom, krenula je makedonska vojska u napad. Tada Darije baca u borbu svoje levo krilo, koje je imalo zadatak da obuhvati Makedonce. Istovremeno kreću u napad i srponosna bojna kola. Makedonski strelci pred frontom falange obaraju vozare, a uplašeni konji bez upravljača jurnu nazad, neki i napred;

Sk. 21. — Bitka kod Gaugamele, 331 pre n. e.

njih teški pešaci propuštaju kroz svoj stroj bez veće štete. O akciji slonova nema podataka. Dotle se na desnom makedonskom krilu talasao konjički boj sa promenljivom srećom. U to su centar i desno persisko krilo krenuli napred.

Oslobodivši se bojnih kola, makedonska falanga nastavi pokret. Njeno desno krilo, privučeno konjičkom borbom, baca se napred i zajedno sa konjicom razbija levo persisko krilo. Ovim se falanga razdvoji na dva dela. Kroz međuprostor pro-

bili su se persiski konjanici, ali ne napadoše Makedonce u bokove ili s leđa. Oni jurnuše u pljačku prema makedonskom logoru. Tračani, koji su ga branili, savladani su, ali je deo falange okrenuo front i proterao pljačkaše. U međuvremenu levo makedonsko krilo preživljavalo je krizu. Ono bi podleglo da nije desno pobedonosno krilo, pošto je razbilo i centar, i ovde raščistilo situaciju.

Po Arijanu palo je 300 000 Persijanaca, po Diodoru 90 000, po Kurciju Rufu 40 000. Prema razvoju bitke i poslednja cifra je velika. Makedonaca je po Arijanu poginulo 100, po Rufu 300, a po Diodoru 500.

Nije sasvim jasno koliku je vojsku preveo Aleksandar preko Hindukuša i doveo na reku *Hidaspa* gde je tukao poslednju svoju veliku uređenu bitku. Na osnovu jednog Arijanovog posrednog podatka iz *Indike* (glava 19) mnogi uzimaju da je upao u Indiju sa 100 — 120 000 ljudi. Cifre sasvim neverovatne. Otkud mu sada dvostruka vojska od one koja je pobedila kod Gaugamele, a posle toliko godina ratovanja i svih onih posada koje je morao ostaviti u osvojenom carstvu? Veći kontingenti Iranaca uvedeni su u Aleksandrovu vojsku tek po povratku iz Indije. Da li je bilo moguće i potrebno voditi toliku vojsku u Indiju? U *Anabazi*, koju je upravo posvetio Aleksandrovom pohodu u Aziju, Arijan ne pominje ukupne snage nego samo delove koji su stvarno učestvovali u bici, a ovi su, kako ćemo niže videti, sasvim u skladu sa njegovim ranijim makedonskim ciframa i čitavom operacijom.

Por se postavio na levu obalu *Hidaspa* da tu sačeka Aleksandra. Tu je očekivao i vojsku jednog svog saveznika. Reka je bila širine 900 metara.

Aleksandar je zauzeo desnu obalu reke, ali je ubrzo uvideo da je ne može forsirati pred neprijateljem koji se nalazio na suprotnoj obali. Da bi ga zavarao, zbunio i zamorio, on kreće trupe u razne pravce, proturi glasove da će preći reku tek kasnije kada voda opadne i stade skupljati velike količine hrane. U isto vreme nastojao je da stvori utisak da će reku preći odmah — pokrećima konjice, čestim postrojavanjem falange, upućivanjem čamaca punih vojnika niz i uz reku, prepadima na neka ostrva i sličnim demonstracijama. Uzastopno nekoliko noći pred prelaz je uznemiravao neprijatelja vešto sračunatim obmanama, a kad je otupio njegovu budnost, a pre no što je mogao stići Porov saveznik koji je bio na maršu, prešao je reku iznenadno

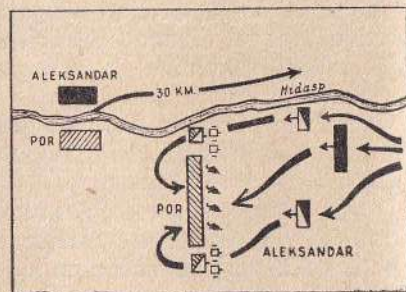
i neometano nekih 30 km uzvodno sa 6000 pešaka i 5000 konjanika. To je bila verovatno jedna trećina njegovih snaga. Ostalo je ostavio na desnoj obali pred Porovim logorom pod Kraterovom komandom kome je naredio da pređe na drugu stranu samo u slučaju ako Por krene uzvodno sa svima svojim slonovima.

Kada je Por saznao da je Aleksandar uzvodno prešao reku, poslao mu je u susret svoga sina sa 2000 konjanika i 120 kola, koje su Aleksandrovi konjanici odbacili nanevši im velike gubitke. Na to krene sam Por sa 4000 konjanika, 300 kola, 200 slonova i 30 000 pešaka, ostavivši pred Kraterom samo nešto pešadije.

Za bitku koja će se sada odigrati, Por je stavio svoju pešadiju u centar, a konjicu na krila. Slonovi, glavna njegova nada, nalazili su se u centru raspoređeni jedan od drugog oko 50 metara, neposredno pred pešadijom, tako da su se pešaci tiskali između njih. Na slonovima, sem vodiča, bilo je po nekoliko strelaca. Bojna kola su podržavala konjicu. Bilo ih je sa srpovima kao kod Gaugamele, ali i sa posadom od nekoliko strelaca.

Makedonci su zauzeli svoj uobičajeni raspored: pešadija je bila u centru, a konjica na krilima. Desnim krilom, gde se obično nalazio Aleksandar, sada je komandovao jedan od njegovih komandanata, jer je bilo naslonjeno na reku i preko nje na svoje trupe, a levo nenaslonjeno i ugroženije krilo preuzeo je Aleksandar lično.

Naredivši svojoj falangi da bude uzdržljiva, krenuo je Aleksandar u napad sa konjicom oba krila. Razbijena indiska konjica ubrzo potraži zaklona iza slonova koji se sada delom okreću

Sk. 22. — Bitka na Hidaspu, 326 pre n. e.

na levo krug i probijaju kroz sopstvenu pešadiju da bi dočekali makedonsku konjicu. Makedonski konji ustuknu doista pred ogromnim nepoznatim životinjama i tako zastade konjički napad u indiska leđa. Konji se nikako nisu mogli naterati na slonove. Makedonska se konjica povuče, ali sada krene napred makedonska falanga.

Grčki izvori se takmiče u opisivanju grozota opšte borbe koja je sada nastala. Slonovi gaze protivnike, hvataju ih sur-lama i bacaju u vis, ili ih nabijaju na zube. Ali ipak pobeđuju Makedonci. Oni nanose slonovima veoma teške rane a strelama obaraju vodiče sa njih. Ošamućeni i obezglavljeni slonovi za-staju ili beže nazad. Čim su slonovi pobeđeni, bitka je bila dobijena. Indiska pešadija pregažena je dobrim delom od svojih sopstvenih slonova.

U međuvremenu prešao je reku i Krater, upravo na vreme da sa svojim svežim trupama krene u gonjenje pobeđenog neprijatelja.

Prema Arijanu su Makedonci imali samo 310 mrtvih, od kojih 230 konjanika. Diodorove cifre — 280 konjanika i preko 700 pešaka — odgovaraju više upornoj borbi o kojoj izvori svedoče.

5. ALEKSANDAR KAO VOJSKOVODA

Možda nema istoriske ličnosti koja je toliko oplodila maštu tolikih naroda. Aleksandar Makedonski opevan je u legendama, epovima, pesmama, romanima. Njegovo ime živelo je u pričama vekovima.

Ovakvu popularnost doneo mu je prvenstveno njegov podvig — osvojenje nepregledne Azije, što se njegovim savremenikima činilo nedostižnim, ali i njegova eruptivna ličnost, borbenost i neobuzdana hrabrost, čar njegove mladosti i tragika njegovog kraja. Antički pisci, među njima i Arijan, kome se ne može poreći ni kritičnost duha ni nepouzdanost izvora kojima se služio, smatraju ga velikim državnikom i vojskovo-dom. Da li je to stvarno bio?

Neki moderni istoričari, Beloh iznad svih, mu to osporavaju. Nalaze da je osvajanje Persiskog Carstva bilo relativno lako čim je Grčka ujedinila svoje snage, što je ustvari bilo delo njegovog oca Filipa. Delo je Filipa — kažu oni, upravo njegovih doglavnika i komandanata Antipatra i Parmeniona, i ona neuporediva makedonska vojska koja je vodila Aleksandra od pobede do pobede. Bitke nije tobože dobijao on nego njegov najbolji komandant, Parmenion. Kao državniku zameraju mu što je izgubio svako osećanje mere, što se poveo za štetnim i neizvodljivim ciljevima kao što je bio pohod u Indiju ili pokušaj izjednačenja Helena i Azijata (Iranaca), što je dopu-

stio da ga sujeta pretvori u istočnjačkog despota. Takva gledišta nisu sasvim lišena osnova, ali ih analiza događaja ipak obara. Aleksandar je nasledio neuporedivu vojsku sa iskusnim i lojalnim komandantima, ali mu je trebalo mnogo energije, smelosti, umešnosti i političke zrelosti da savlada opasnu krizu izazvanu naglom Filipovom smrću i da uspostavi političke i strategiske uslove za pohod na Aziju. Tom prilikom je neumitnom doslednošću uništavao svoje protivnike — stvarne i potencijalne pretendente na makedonski presto, krive i nedužne, svoje i tuđe krvi. I kasnije je neumoljivo gušio svaki bunt u svojoj vojsci, ne vodeći računa o ličnim obavezama i dužnoj zahvalnosti. Neki njegovi postupci vređaju naša današnja etička i pravna shvatanja, zbunjivali su i tadanje civilizovane ljude, ali se ipak nisu izvrgli u besciljno i osvetničko ubijanje. Urođena impulzivna priroda retko je zamračivala njegov razum.

Ako poblizije zagledamo u sastav Aleksandrove vojske koja je prešla Helespont, videćemo da u njoj ima samo 5400 grčkih saveznika. Tu nisu uračunati grčki najamnici kojih je bilo svuda, i u persiskoj službi, i čija pojava u Aleksandrovoj vojsci nema nikakve veze sa ujedinjenjem Grčke. Grčka se stvarno držala po strani, Sparta otvoreno, ostali prikriveno. Aleksandar je ostavio više svojih trupa u Evropi da bi osigurao pokornost Grčke, no što je Grka poveo preko moreuza. Napad Sparte u vreme kada je Aleksandar zašao duboko u Aziju potpuno je opravdao ovu opreznost, a njen je poraz još jednom potvrdio nadmoćnost makedonskog oružja nad grčkim. U njegovim bitkama grčki saveznici igraju podređenu ulogu. Ne može se dakle reći da je ujedinjena Grčka oborila Darijevu imperiju.

Istina, makedonsku vojnu silu je stvorio Filip II. Od njega je i ideja o pohodu na Persiju. Ali se ne može tvrditi da bi je on uspešno ostvario, onako kako je to pošlo za rukom njegovom sinu. Aleksandrove operacije i bitke nose neizbrisiv pečat njegove ličnosti. Munjeviti potezi preko Rodopa, Balkana i Dunava, odavde na Ohridsko Jezero, pa u Grčku pred Tebu, veran su izraz njegovog vulkanskog temperamenta. Neobuzdana priroda rođenog borca vodila ga je u najgušće okršaje. Prvi je bio na čelu svojih konjanika kada je jurišao na otvorenom polju, prvi na čelu svojih pešaka kada je uskakao u brešu opsednuta grada. Svoju vojsku je lično nosio u pobedu.

Temperamenat ratnika je u Aleksandra išao uporedo sa talentom i staloženošću vojskovođe. Njegova borbenost nije mu zamračila pogled na celinu. Nije se podavao trenutnim uspesima kada bi to moglo ugroziti celovitost dela. Dosledno je izgrađivao strategiske preduslove svojih operacija, geografski i organizacijski. Nije jurio bezglavo kroz neizmeran prostor Darijevog carstva ni kada je to bilo vrlo primamljivo. U njegovim operativnim odlukama se izričito oseća uticaj njegovog velikog učitelja i logičara Aristotela. Svakako, makedonska profesionalna vojska bila je potencijalno efikasnija od svih koje je srela na aziskim bojištima, ali je Aleksandar umeo znalački da iskoristi njene velike taktičke i strategiske mogućnosti. Bitke je dobijao racionalnom upotrebom svih svojih raščlanjenih snaga. Brižljivo je pripremao svaki sudar, preduzimao je sve potrebne mere predostrožnosti da se izbegnu iznenađenja, ali kada je izdao poslednja naređenja, on se bacao sav u borbu, ne štedeći sebe. Na čelu svoje konjice bio je neodoljiv i nenadmašan. Engels ga je smatrao jednim od najvećih konjičkih komandanata svih vremena. Ali ni Aleksandrovi marševi kroz planine, džungle i pustinje nisu bili manji vojnički podvizi od dobijenih bitaka ili osvojenih gradova. On je prvi vojskovođa koji je energično iskorišćavao taktičke uspehe, operativno i strategijski.

Aleksandrov pohod u Aziju se ne može objasniti samo snagom njegove ličnosti i kvalitetom makedonske vojske. Talenat i smelost vojskovođe, pa ni borbenost ni disciplina trupa ne bi bili dovoljni da objasne jedva shvatljive uspehe tog grandioznog strategijskog poduhvata. Zadivljavajuća racionalnost i preciznost operacija makedonske vojske u aziskom pohodu, gotovo matematička sigurnost uspeha u taktičkim sudarima, organizacija komunikacijskih linija koje se mere hiljadama kilometara, uprava u osvojenim oblastima, odaju misaoni mehanizam koji stoji iza vojskovođe. U Aleksandrovoj vojsci mi stvarno osećamo, prvi put u istoriji, začetke sistematskog rada budućeg generalštaba. Njega očigledno čine vojskovođe Filipove škole, takozvani ađutanti (*somatofilaci*). Među njima se ističe Parmenion. Ali se njemu ne mogu pripisati Aleksandrovi uspesi. Parmenion je komandovao makedonskim trupama koje su na Helespontu obrazovale mostobran pre Aleksandrovog prelaza, pa se nije naročito istakao. Bio je već mrtav kada je Aleksandar nizao uspehe u Indiji i tukao

bitku na Hidaspu. Uostalom, u istoriji nema primera da su tako velike rezultate postigle anonimne veličine koje se kriju u pozadini. Gorda i zapovednička Aleksandrova priroda ne bi dopustila da s njim tako upravljaju. Sve što znamo o njegovom karakteru odbacuje pretpostavku da je bio sredstvo tuđe volje.

Uspesi nisu uvek verno ogledalo kvaliteta uložениh napora. I o nekim Aleksandrovim potezima može se diskutovati. Možda je posle Isa trebalo goniti Darija i ne dati mu vremena i mogućnosti da sudbinu svog carstva još jednom stavi na varljive terazije bitke. Možda je pohod u Indiju bio izlišan, ili ga je trebalo poveriti nekom potčinjenom. Prestiž, sujeta, radoznalost i avanturistički duh koji dejstvuju u ličnosti svakog osvajača možda su ponekad prevagnuli nad razboritošću vojskovođe i državnika. Nesumnjivo bio je tašt i postao je despot po ugledu na persiske kraljeve, ali je možda i verovao da se tim zemljama može samo tako vladati. Moglo bi mu se prebaciti da je suviše izlagao svoj život koji je toliko značio u tom poduhvatu — bio je nekoliko puta ranjen — ali pri tome treba imati u vidu da se borac i vojskovođa u ono vreme identifikuju. Epaminonda i mnogi drugi padali su na bojištu.

Invazija Azije je nesumnjivo pljačkaški pohod kao toliki drugi u istoriji. Objašnjenje da se on preduzima kao odmazda za Kserksov upad u Grčku vek i po ranije, trebalo je samo da pokrene grčke snage ili da ih paraliziše ukoliko mu nisu bile naklonjene, a ne da se moralno opravda. Sa moralne tačke gledišta takve pohode tada niko nije ni osuđivao. Ali je Aleksandar brzo uvideo da se trajna osvajačka politika ne može zasnivati samo na sili, pa je pokušao da ujedini nove i stare gospodare ovog ogromnog prostora, da svoje Makedonce i Grke poveže sa višim slojevima Iranaca, na zajedničkoj platformi i u obostranom interesu. Utopija možda, ali nam ipak odaje smelost i širinu pogleda njenog tvorca.

VI

DIJADOSI

Aleksandar je srušio Persisko Carstvo ali nije stigao da na njegovo mesto podigne novo. Prostrane osvojene zemlje držane su na okupu više inercijom nego organizacijom ili silom.

Posle njegove smrti pokrenula se samo Grčka da povрати slobodu. U Atini su sada upoređivali makedonsku silu sa oslepljenim kiklopom. Atini se pridruži većina grčkih država. Grci su počeli uspešno, ali im Antipatar, kome Krater potrča u pomoć iz Azije, dokaza pobedom kod Kranona u Tesaliji (321 pre n. e.) da makedonska vojna snaga nije bila samo u Aleksandrovoj ličnosti. Aleksandrove vojskovođe su tada još međusobno sarađivale u okviru i u interesu celine. Ali će se uskoro krvavo pozavaditi oko nasleđa.

U podeli Aleksandrove države je makedonska vojska bila gotovo jedini činilac. Ali nijedan od pretendenata nije uspeo da je svu privuče na svoju stranu i da drugima nametne svoju vlast. Iz dugih i krvavih ratova koje su oni međusobno vodili mimo apatičnih i nemoćnih naroda, a u kojima se za ljubav vlasti nije ustuknulo ni pred najgroznijim zločinima — sva je Aleksandrova porodica u njima satrta, nikoše najzad, pored nekoliko manjih država, tri veće vojničke monarhije Aleksandrovih naslednika (*dijadoha*); Makedonija Antigonida, Egipat Ptolemeja ili Lagida i Sirija Seleukovaca. To je bio politički okvir helenizma.

Vojske helenističkih država bile su znatno veće od svih onih koje su grčke gradske republike izvele na bojišta, mada ni izbliza nisu angažovale toliki procenat stanovništva. Bile su ponekad veće i od vojsaka Aleksandra Makedonskog. U bici kod Ipsa (301 pre n. e.) Saveznici su imali 74 500, a Antigon 80 000 ljudi, a kod Rafije (217 pre n. e.) Ptolemej je raspolagao sa 75 000, a Antioh sa 68 000 ljudi. O tim ciframa se može diskutovati, ali ipak ostaje činjenica da su to najveće grčke vojske posvedočene izvorima.

Helenističke vojske su bile u osnovi najamničke. Njihovo jezgro su činili Makedonci. Za ove Polibije kaže da su bili ne samo najbolji nego i najizdržljiviji borci onog vremena. *Makedonac i gardista* bili su gotovo sinonimi, Ali u Siriji i Egiptu makedonskih vojnika je bilo malo i bivalo sve manje. Njih nadoknađuju Grci, naročito sa Krita, Peloponeza i Etolije. Krajem III veka pre n. e. i grčkih najamnika biva sve manje; njih zamenjuju domoroci, Azijati i Egipćani, uglavnom asimilovani u grčko-makedonskom ambijentu. Ima najviše Iranaca, gorštaka iz Male Azije i Jevreja.

Glavnina Aleksandrove vojske bila je stajaća. Tako je ostala i pod njegovim neposrednim naslednicima. U borbi oko

nasleđa morali su svoje vojske držati stalno na ratnoj nozi. Kasnije, kada su nastupili duži periodi mira, stajaće vojske svedene su na kadrove, gardu, garnizone. Za rat dopunjavane su delom obveznicima (vojnim kolonistima), a najviše najamnicima koji su nabavljani na posebnim tržištima gde su se ponekad mogli naći i u organizovanim jedinicama sa izabranim starešinama.

Helenistička epoha ne unosi bitne promene u ratnu veštinu. Operacije se izvode brzo na dugačkim pravcima, a u bici se stvara težište kao što su činili Epaminonda i Aleksandar. Falanga je postala težom produženjem sarise. U borbama koje su helenističke vojske međusobno vodile, ratovanje se svelo na čist zanat. Nestalo je i onih moralnih impulsa koje uočavamo u vojskama Filipa i Aleksandra: makedonsko-nacionalnih, pangričkih (antipersiskih) i romantičnih koje je zračila Aleksandrova ličnost. Ali se nastojalo da se nedostatak moralne snage nadoknadi profesionalnom veštinom koja je održavana marljivim egzerciom.

Slonovi u helenističkim vojskama su redovna pojava. Porovi slonovi su učinili, dakle, jak utisak na Aleksandrove vojskovođe. Tvrdi se da je Antioh I suzbio upad Gala upravo pomoću slonova i da je posle uzviknuo: „Sram me je što dugujemo naš spas ovim šesnaest životinja”. Ali u ratovima među dijadosima slonovi nisu rešavali bitke kao ni pre toga.

Profesionalne vojske koje nikakve moralne obaveze ne vezuju za stvar svojih poslodavaca, rado prelaze na drugu stranu ako tamo nalaze povoljnije uslove. Ni vojske dijadoha nisu bile pošteđene tih problema. Indiferentan stav najamnika prema stvarima za koje su se borili uslovio je daleko manje žrtve u borbi. Pobeđeni neprijatelj nije se klao. Obično se prihvatila predaja pod lakim uslovima. Uostalom, među najamnicima to je bio i obostrani profesionalni interes. Stanovništvo osvojenih gradova se takođe manje ubijalo, pljačkalo ili prodavalo u roblje.

Helenističke flote, iako značajne, jedva da su dostizale grčke flote klasičnog doba, ali je tonaža pojedinih brodova bila veća. Sudeći po tome kako su često čitave flote uništavane olujama, ne bi se moglo reći ni da su bile bolje plovnosti. Veliki brodovi bili su skuplji, pa se u poslednjim pomorskim bitkama ovog perioda ponovo javljaju manje jedinice.

Doba dijadoha je bilo puno vojne aktivnosti, ali malo novina. Bilo je mnogo bitaka, ali se malo njih mogu rekonstruisati dovoljno pouzdano. Neke ipak daju bitne karakteristike vremena.

Bitka kod Selasije (222 ili 221 pre n. e.)²² između spartanskog kralja Kleomena III i makedonskog kralja Antigona II Dozona odaje snalažljivost komandovanja, celishodno kombinovanje rodovima vojske i vešto korišćenje zemljišta.

Kleomen prikupi oko 20 000 ljudi (hoplita, lakih pešaka i konjanika) pa se postavi za odbranu na položaj kod Selasije, 12 km severno od Sparte, da zatvori uzanu dolinu Enusa kojom je nailazio Antigon sa 28 000 pešaka i 1200 konjanika. Poseo je oba visa sa strane puta: istočni, zvani Olimp, falangom hoplita, kojom je lično komandovao, a zapadni, Euas, lakom pešadijom pod svojim bratom Euklidom. Prvi se vis blago izdizao iz doline, a drugi se strmo spuštao prema severu i zapadu, dakle napred i ulevo. Dolinu između njih posede sa nešto konjice i lakom pešadijom. Oba visa utvrdi rovom, bedemom i palisadom, a verovatno je tako zatvorio i dolinu. Kleomen je očito hteo da navede svoga protivnika da se iscrpe u uzaludnim napadima, da bi u pogodnom trenutku bacio svoju falangu u protivnapad sa Olimpa.

Ali Dozon nije naleteo frontalno na spartanski utvrđeni položaj. Zadržao se pred njim nekoliko dana, dobro ga izvideo, a zatim je rešio da ga obuhvati. Sa svojom falangom (teškom pešadijom) postavio se na levo krilo, pred protivničku falangu, da je priveže za sebe; u centar, u dolinu, postavio je konjicu i nešto malo teške pešadije i naredio im da budu uzdržljivi sve dok ne prime naređenje za napad, a desno krilo, laku pešadiju iz Akarnanije i Ilirije, je uputio u obuhvat levog neprijateljskog boka.

Obuhvat je uspeo. Polibije to objašnjava pasivnošću Euklida. Zamera mu što se sa svog visa nije sručio na neprijatelja i razbio ga dok se penjao uzbrdo, posle čega bi se ponovo vratio na svoj položaj. No ako je položaj bio dobro utvrđen, onda to ne bi bilo ni pravilno. Sve zavisi od toga u kakvom se stanju nalazio napadač u trenutku protivnapada. Plutarh ne govori o

²² W. W. Tarn zastupa 222 godinu (vidi *The Cambridge Ancient History*, t. VII, izd. 1954, str. 863 — *Chronological Notes*), a E. Cavaignac 221 (*Chronologie de l'histoire mondiale*, str. 71).

tome već pominje samo da je vis Euaš zauzet obuhvatom. Dotle je napad spartanskog centra, koji je jednog trenutka ugrozio levi bok i pozadinu desnog makedonskog (napadnog) krila, zadržan protivnapadom makedonske konjice. Po padu Euaša pokušao je Kleomen da napadom svog desnog krila uspostavi raniju situaciju, ali je jača makedonska falanga izdržala udar. Kada su zatim Makedonci krenuli napred svim svojim snagama, spartanski slom je bio potpun.

U bici kod Rafije (217 pre n. e.) je Ptolemej IV bio nadmoćniji u pešadiji (70 000 prema 62 000), a Antioh III u konjici (6 000 prema 5 000) i u slonovima (102 prema 73).

Bitku je otpočeo Antioh napadom konjice i slonova na levo egipatsko krilo. Potpuni njegov uspeh objašnjava Polibije (V, 17) nadmoćnošću aziskih slonova koji su tobože veći, jači i hrabriji od afričkih. Ustvari, afrički slonovi nisu ni manji, niti se boje njihovih aziskih srodnika. Biće bliže istini da su indiski goniči (kornaci) rukovali ovim glomaznim životinjama veštije od svojih egipatskih kolega koji su u tom poslu bili još nevični. Najverovatnije je ipak da su protivnici postavili težišta svoje konjice i većinu svojih slonova na suprotna krila, jer su i Egipćani u isto vreme postigli uspeh na svom desnom krilu protiv siriske konjice i slonova. U međuvremenu su i falange zametnule boj u kome je jača egipatska pobedila slabiju sirisku i ovim rešila i bitku u svoju korist. Polibije prebacuje Antiohu što je odjurio sa bojišta goneći pobeđeno protivničko krilo, pa stoga nije mogao da učestvuje u rešavajućem boju falangi.

I ovog puta dakle dejstvo slonova nije bilo odlučujuće. Novo je upotreba slonova zajedno sa konjicom.

VII

GRČKA VOJNA KNJIŽEVNOST KLASIČNOG I HELENISTIČKOG DOBA

Grčki stratezi su isticali Homera kao prvog učitelja ratne veštine. *Ilijada* pokazuje zaista da je njen tvorac poznavao rat iz ličnog iskustva i da je umeo da ga jasno prikazuje. *Ilijada* očigledno ne pripada vojnoj književnosti, ali je nezamenljiv izvor i za vojnu istoriju onog perioda Grčke.

Ni Herodotova *Istorija* ne pripada vojnoj književnosti. Nije vojna istorija, ali je istorija grčko-persiskih ratova. U njoj je Herodot zahvatio daleko unazad, od Trojanskog rata i dalje, i rekao sve što je znao i o narodima koje će Kserks povesti protiv Grčke — o Egipćanima, Vaviloncima, Persijancima, Skitima. On se trudi da kaže istinu, da odvoji istoriju od fikcije, ali se ne može nazvati kritičkim istoričarem već po svome osnovnom stavu, da je sva istorija rezultat božanskog poretka čije se ograde ne mogu nekažnjivo prekoračivati.

Herodot (oko 484 — oko 425) je počeo da piše nekih 30 godina posle Kserksovog pohoda. O Termopilima, Salamini, Plateji, pa čak i o Maratonu mogao je dobiti obaveštenja iz prve ruke, od samih učesnika. Bio je najbliži događajima od svih antičkih autora koji su pisali o tom ratu. Otuda toliki njegov značaj i za vojnu istoriju iako je moderna kritika odbacila neke njegove navode. Bio je očigledno bolje obavešten o Grčkoj nego o suprotnoj strani. Ono što je lično doživeo, tačno je i verno preneo. Protekli vek otkrio je mnogo novih izvora koji su njemu bili nepoznati, ali u toj novoj svetlosti on više dobija nego što gubi. Imamo više razloga da mu se čudimo koliko se približio istini nego koliko je od nje otstupio.

Tukididova *Istorija Peloponeskog rata* je u suštini vojna istorija. On se uporno drži svog predmeta isključujući mnogo političkog materijala koji mora da zahvati ne samo politička nego i moderna vojna istorija. Kao vojnik, on je poznavao predmet o kome je pisao, poznavao je vrlo dobro geografiju ratišta, a brižljiva njegova topografija dokazuje da se vrlo dobro upoznao i sa bojištima na kojima su se odigravale bitke koje je opisivao. On veruje da se istorija ponavlja, pa želi da tačno utvrdi prošlost kako bi mogla da posluži kao ključ za postupke u budućnosti. Reč je o političkoj prošlosti u koju ubraja i ratnu veštinu.

Tukidid (oko 445 — oko 400) je kritički obradio materiju kojom je raspolagao. On je svestan tog novog kvaliteta u istoriografiji i svoje prethodnike, u koje očigledno ubraja i Herodota, „oca istorije”, naziva hroničarima koji šire legende usmenog predanja. S pravom ga danas smatramo prvim kritičkim istoričarem. Ali ima izvesnih postupaka koje danas ne bismo mogli odobriti onima koji se nazivaju tim imenom. Prema sopstvenom priznanju, on stavlja u usta svojih istoriskih ličnosti ono što je, prema njegovom mišljenju, trebalo da kažu,

kada nije mogao utvrditi smisao onoga što su stvarno rekli. To vredi naročito za govore vojskovođa uoči bitke. Nije se trudio čak da bude verodostojan: govor jednog je odgovor drugome, kao u debati. Glavno mu je bilo da istakne odnosni taktički ili strategijski problem.

To je vrlo značajna zamerka delu čija se petina ili četvrtina teksta sastoji iz govora. To je odgovaralo ukusu grčke čitalačke publike, naviknute još od Homera da se heroji izjavljavaju delima i rečima, ali znatno otežava rad istraživača koji ide za tim da utvrdi ulogu pojedinih ličnosti u Peloponeskom ratu. Ali ovde je dovoljno da konstatujemo da su ideje o ratnoj veštini koje iznosi Tukidid kroz usta njegovih heroja živele u klasičnoj Grčkoj, bile njegove originalne ili ne.

Tukidid je duboko prodro u prirodu i suštinu ratne veštine. On smatra da se rat ne odigrava prema utvrđenim planovima već da se razvija iz sebe sama iz slučajnih okolnosti i da će biti u prednosti onaj koji se staloženo i mudro bude njemu prilagodio.

Mnogi ističu Tukididovu objektivnost. On je zaista nastojao da bude objektivan, ali je to mogao da učini samo u granicama grčkih političkih shvatanja. Objektivna politička istorija nije bila mogućna u doba Tukidida. Neki veruju da se on zbog toga više ograničava na vojne momente. Mering²³ je uverljivo ukazao na Tukididovu pristrasnost prema atinskoj demokraciji i njegovom vođi Kleonu.

Za Ksenofonta (oko 440 — 356), međutim, svi se slažu da je bio upadljivo pristrasan. Ovaj Sokratov učenik kao pristalica spartanskog političkog sistema i reakcije nije zaista mogao biti objektivan.

Njegova *Helenika*, kojom je nastavio nedovršeno Tukididovo delo o Peloponeskom ratu, a zatim ispričao istoriju Grčke do bitke kod Mantineje (362 pre n.e.), je gotovo više pamflet nego istorija. U njemu se veličaju Sparta i aristokratija, a demokratija osuđuje. Ksenofont se suviše oduševljavao za Spartance i njihovog Agezilaja (njegov heroj) da bi mogao pravedno oceniti Epaminonda. Imao je i ličnih razloga da mrzi velikog Tebanca. Prva njegova pobeda (kod Leuktre) oterala ga je sa imanja koje su mu poklonili Spartanci, a u drugoj (kod Mantineje) je izgubio sina. Ifikratove vojne reforme uop-

²³ Mering, Ogleđi iz ratne veštine, str. 24—35.

šte ne pominje. Ipak je Ksenofontova *Helenika* i u vojnoj istoriji značajno svedočanstvo savremenika koji je poznavao predmet o kome je pisao.

Ksenofont je prvi pisac koji je pokušao da sistematski prodre u suštinu teorije ratne veštine. U *Memorabilijama* ili *Sokratovim Spomenima* on naglašava kroz usta ovog filozofa da ratovodstvo nije nauka, da zahteva čitavog čoveka, da je taktika samo njen neznatan deo. Ksenofontov vojskovođa mora znati da organizuje svoju vojsku da bi mogao da zamisli i izvrši svoje planove, treba da je revnistan, istrajan i snalažljiv, mio i nemio, iskren i podmukao, oprezan i smeo, rasipač i otimač, darežljiv i lakom, samouveren i vrebač. U *Kiropediji*, koja treba da je udžbenik politike i ratne veštine u obliku istoriskog romana, Ksenofont je vanredno obradio psihološke i moralne elemente ratovodstva. Sadrži i začetak diferenciranja vojnih nauka, ali konkretne istoriske forme ratne veštine obrađene su suviše fantastično. U njoj i u *Anabazi* nazire se teorija organskog sadejstva rodova vojske ili sadejstva uopšte, što će kasnije Filip i Aleksandar primeniti na bojištu. Ksenofont je prvi koji dodiruje pitanje rezerve. Pisao je o konjima i konjici sa velikim poznavanjem predmeta. Kao vojni pisac bio je vrlo cenjen u Starom veku.

Ksenofontove misli složio je Eneja, zvani taktičar, u sistematski *Priručnik strategije* negde sredinom IV veka pre n. e. Njegovo delo je obuhvatilo više rasprava, ali sačuvala se samo ona koja se bavi odbranom gradova, dakle baš iz one oblasti koja je tada bila slabo razvijena u Grčkoj. Ovaj fragment ima značaja prvenstveno zbog mnogobrojnih istoriskih primera koji idu do 360 pre n. e.

Pohod Aleksandra Makedonskog najvernije su opisala dva njegova oficira Aristobul i Ptolemej (kasniji kralj Egipta). Njihovi radovi su nažalost izgubljeni, ali njihovu vrednost vidimo kroz Arijanov rad, koji ih je koristio. U očima tadanje čitalačke publike njihova dela je zasenio Klitarh (oko 300 pre n. e.) jer je prostu istinu o Aleksandru začinio fantastičnim pričama, pa je baš zbog toga postao izvor predanja o Aleksandru koje se prenosilo kroz Stari i Srednji vek.

Iz doba Dijadoha sačuvana su nam imena nekih taktičara i nešto njihovih fragmenata koji svedoče da je falanga bila jedini predmet njihovih sterilnih razmatranja. Aleksandranin Heron je oko 250 pre n. e. napisao *Nauku o bacačkim spr-*

vama. Bio je to inače genijalan mehaničar, ali se u ovom delu obraća nestručnoj čitalačkoj publici, pa nedostaju tehnički podaci. Od Filona, verovatno Heronovog mlađeg savremenika, sačuvane su dve knjige: jedna govori o bacačkim spravama, a druga o gradskoj vojni. Biton, verovatno takođe Heronov savremenik, pisao je o gradnji ratnih mašina i bacačkih sparava, a A t e n e j, Arhimedov savremenik, pisao je o opsadnim mašinama.

U helenističku epohu strogo uzev, spada vremenski i Polibije. Ali glavni predmet njegovog interesovanja prenosi ga u drugu sferu.

GLAVA TREĆA

RIM

I

RIMSKA VOJSKA DO PUNSKIH RATOVA

1. STARORIMSKO VOJNO UREĐENJE

Najstarija istorija Rima, sve do kraja IV veka pre n. e. je u magli predanjâ. Iz njih se sa izvesnom sigurnošću mogu utvrditi gotovo samo gole činjenice ratova, bitaka i imena vojskovođa, ali se pomoću arheoloških nalaza i kroz društvene i političke ustanove kasnijeg, istoriskog perioda mogu raspoznati glavne etape razvoja i prethodnog doba za koje nam nedostaju pouzdana istoriska svedočanstva.

U VI veku pre n. e. bio je Rim najveće i najznačajnije naselje Lacijuma, zahvaljujući prvenstveno svom vrlo povoljnom geografskom položaju. Bio je na dovoljnom udaljenju od obale da izbegne napade s mora, ali je s njim bio ipak vezan velikom rekom, plovnom za najveće brodove onog vremena. Koristio se tako pribrežnim položajem, a nije rizikovao njegove opasnosti. Ujedno je vladao jedinim putem koji je preko donjeg Tibra vezivao Kampaniju Sa Etrurijom.

U to vreme je narod Rima bio već podeljen na dve osnovne klase, na *patricije* i *plebejce*. Prvi su nosioci političke, ekonomske i vojničke vlasti. Oni su svakako konjanici. U to doba, pre pojave zbijenih pešadiskih strojeva, konjanici su, kao svuda, morali na bojištu imati nesrazmerno veći značaj od pešaka, znat-

no više nego što su imali individualni borci na dvokolicama homerskog doba Grčke. Predanja koja o tome govore potvrđuju se i geografskim momentima. Lacijum je neuporedivo pogodniji za gajenje konja i dejstvo konjanika nego Peloponez ili srednja Grčka. Vojnička nadmoćnost je u isto vreme bila uzrok i posledica ekonomske snage, a obe zajedno su činile osnovu političke hegemonije patricija nad plebejcima.

Danas se sve više potvrđuje gledište, dobrim delom zasnovano i na tradiciji, da je Rim sredinom VII veka pre n. e. pao pod vlast Etruraca, tada najmoćnije i najcivilizovanije države u Italiji. Neki misle čak da su Etrurci osnovali rimsku državu, dotle labav savez nekoliko sela na donjem Tibru. Prema tome shvatanju bi doba kraljeva rimske istorije bio period etrurske dominacije ili vladavina etrurske dinastije. U svakom slučaju to je bila vojna monarhija koja je u svoje ruke prikupila svu izvršnu vlast. Uz nju su, kao savetodavna tela, *Narodna skupština* podeljena na *kurije* (fratrije), u kojoj preovladava uticaj ratničkih patricija, i *Senat* koji je isključivo njihov.

Vojna snaga patricija nije bila dovoljna za osvajačku politiku rimskih kraljeva koji su išli za hegemonijom nad čitavim Lacijumom. U to vreme taktika grčke falange (hoplita) je prodrla iz Grčke neposredno ili preko Etruraca i znatno povećala efikasnost pešaka. Vojnoj obavezi morali su se podvrgnuti i plebejci. Tradicija pripisuje ovu reformu pretposlednjem kralju Serviju Tuliju, ali je svakako proizvod dužeg razvoja koji se produžava duboko u doba republike. Dotle je, svakako u periodu kraljeva, podeljena sva rimska država na 20 *triba* od po 4 *centurije* (stotine) od kojih su 3 bile opremljene za blisku, a četvrta za daljnju borbu. Nešto kasnije obrazovana je još jedna triba od 4 centurije lakih pešaka. Do kraja VI veka pre n. e., kada je proteran poslednji kralj, bilo je dakle 60 centurija teških i 24 lakih pešaka od 17 do 46 godine života. Tome treba dodati šest centurija konjanika, dve centurije kovača i stolara, dve trubača i jednu administrativnu. U svemu 95 centurija, što čini vojsku od 9500 ljudi, na približno 900 km² teritorije.

Servije Tulije je navodno podelio sve građane Rima na 5 klasa prema njihovom imovnom stanju, tako da su prva (ukoliko nije služila na konju), druga, treća i četvrta davale tešku pešadiju, peta laku pešadiju, dok su *proleter*i ili *capite*

censi koji nisu imali ništa ili sasvim malo, bili van vojne obaveze. Ali o nekoj rimskoj timokratiji, sličnoj atinskoj (Solonovoj), nema sigurnih podataka. Svakako, vojni obveznici su nabavljali sami svoje oružje i opremu, pa nisu svi slobodni građani mogli raspolagati potrebnim sredstvima za nabavku onog što je pripadalo teškom pešaku. Između njih je moralo doći do nekog diferenciranja. Kada su proleterti pozivani pod oružje, onda im je država davala potrebnu spremu. Ako odbacimo tradicionalne Servijeve klase, ipak ne možemo govoriti ni o opštoj vojnoj obavezi, mada je efekat bio gotovo isti, s obzirom da je tada bilo malo proletera i robova. U svakom slučaju su Rimljani u početku svog republikanskog perioda činili mnogo veći vojni napor no što su ikad učinili Grci.

U Republici na čelu države nalazila su se dva *pretora*, kasnije nazvani *konzuli* (kolege) koji se biraju svake godine. Njih biraju centurije, dakle naoružani narod. Centurije sada nisu više samo vojne jedinice nego i izborna tela. Verovatno zbog toga obrazovane su još 84 pešadijske centurije *seniora* ili ljudi preko 46 godina života. Konjičke i pomoćne centurije su inače obuhvatale i stare ljude. Pošto se glasanje vršilo po centurijama, imućniji slojevi, koji su mogli nabaviti vojnu opremu, i stariji ljudi, kojih je bilo manje dobijali su veća politička prava. Seniori od 47 do 60 godina mogli su se upotrebiti i za posadnu službu, pa pojava centurija *seniora* pretstavlja još jedan korak u pravcu izgrađivanja rimske vojne sile.

Svaki je konzul komandovao polovinom vojske, dakle sa 3000 teških pešaka, 1200 lakih pešaka i 300 konjanika (ne računajući pomoćne centurije). To je ustvari *legija* koja će se i kasnije, kada Rim bude dizao mnogo više vojnika, zadržati dugo u istoj jačini i sa istim odnosom između rodova. Legije su se dizale u parnom broju da bi bile deljive na dva konzula. To je bilo potrebno naročito kada su operacije izvođene na dva odvojena pravca. Kada je sva vojska dejstvovala zajedno, onda su se konzuli prosto smenjivali u komandi.

Kasnije, možda krajem IV veka pre n. e., broj konjičkih centurija povećan je na 18, ali to nije menjalo formaciju legije. Dotle je centurija prestala da bude ono što je bila ranije: vojna jedinica, a u isto vreme i izborna telo. Ove dve funkcije se vremenom sasvim razilaze i gube vezu sa brojem *sto* odakle su etimološki poticale.

Masu rimske vojske činila je teška pešadija. Bila je naoružana mačem, kopljem za bacanje (džilitom) i kopljem za bodenje. Mač, kratak i širok, sa dva sečiva (*gladius*), je bio glavno oružje. Džilit (*pilum*) je bio drveni sa kukastim gvozdenim šiljkom da se ne može izvaditi iz sredine u koju se zario. Dugačak je bio nešto preko jednog metra. Koplje za bodenje (*hasta*) bilo je već sasvim potisnuto; imali su ga još samo neki delovi. Od zaštitne opreme je teška pešadija imala šlem od bronz, oklop od kože ojačan gvozdenom ili bronzanom pločom u predelu srca, i drveni četvrtasti štit ojačan platnom i kožom. Gvozdeni ili lančani (verični) oklop imao je mali broj vojnika. Laka pešadija bila je naoružana mačem i lakšim kopljem za bacanje, a zaštićena kožnim šlemom i malim kožnim štitom. Konjanici su imali šlem, oklop, okrugli štit i koplje; izgleda da mača nisu imali. U to doba naoružanje i oprema nisu mogli biti sasvim jednoobrazni.

U nedostatku pozitivnih svedočanstava, moramo pretpostaviti da je starorimska teška pešadija vodila borbu na isti način kao i grčka — u linearnom zatvorenom stroju. O tome posredno svedoče naoružanje (za blisku borbu) i grčki uticaj (neposredan i preko Etruraca), kasnije i razvoj rimske taktike. I na rimski osnovni taktički stroj možemo stoga preneti grčki naziv — *falanga*.

2. MANIPULARNA FALANGA

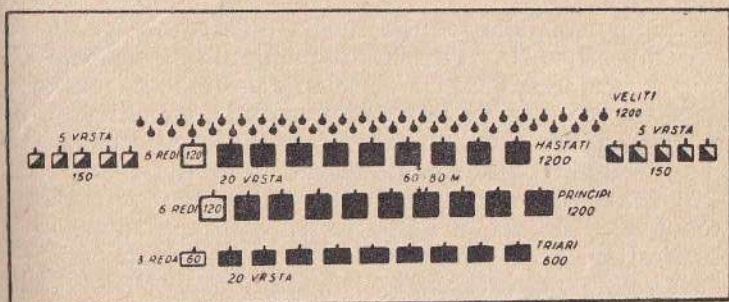
Razvoj starorimske falange ne možemo pratiti po izvorima. Vidimo je tek u konačnom obliku pri kraju III veka pre n. e., u Drugom punskom ratu. Tada se ona dosta razlikovala od grčke i makedonske. U njoj se nazire početak taktičkog raščlanjavanja.

Treba prethodno reći da legije nisu bile taktičke jedinice. To su u prvom redu administrativna tela, mogu se nazvati operativnim i strategiskim jedinicama jer se šalju na razna vojišta i ratišta, ali na bojištu su postrojavane naporedo i svojom teškom pešadijom se slivale u jedinstvenu falangu.

U falangi su teški pešaci bili najpre podeljeni po godinama starosti na tri grupe, postavljene u tri linije po dubini: u prvoj su bili najmlađi borci (*hastati*), za njima, na otstojanju od 60 do 80 metara, dolazili su borci srednje starosti (*principi*), a za

ovima, na nešto većem otstojanju, najstariji (*trijari*). Svaka od ovih linija delila se zatim na deset jedinica nazvanih *manipule* koje su bile postrojene naporedo, na rastojanju koje je približno odgovaralo njihovoj širini. Manipule *hastata* i *principa* imale su po 120 ljudi (6 vrsta i 20 redova), a manipule *trijara* samo po 60 (20 redova u 3 vrste). Svaka se manipula delila na dve centurije. *Hastati* i *principi* su pored mača imali i koplje za bacanje, a *trijari* koplje za bodenje. Manipule druge i treće linije pokrivale su međuprostore između manipula prve odnosno druge linije.

Široki postroj, kao što je falanga od nekoliko legija, teško se kreću frontalno u određenom pravcu. Vrlo lako se na jednoj strani cepaju, a na drugoj zbijaju. Ali je šahovski raspored dao manipularnoj falangi elastičnost koju nije imala kod Grka, a još manje kod Makedonaca. U pokretu, i na težem zemljištu, ona se neće ni zbiti ni pocepati jer manipule mogu manevrovati u njoj. Gužve će se smiriti u međuprostorima, a

Sk. 23. — Manipularna falanga (jedna legija)

ako se ovi suviše prošire, u njih mogu uskočiti pozadnje manipule. Manipule su ustvari začeci taktičkih jedinica unutar falange i stoga su dobile vidan znak — zastavicu oko koje su se okupljali njeni borci. Ipak je i manipularna falanga mogla dejstvovati samo kao celina, kao kompaktna masa, samo pravcem kojim se zahukta.

Laki pešaci (*veliti*) legije, u svemu 1200 ljudi, pripadali su organski manipulama, svakoj po 40. Oni su služili teškim pešacima i kao oružonoše. Na tri *hastata* ili *principa* dolazila su dakle dva *velita*, a na tri *trijara*, kojima je valjda trebalo više

pomoći, četiri velita. Ali u borbi su se veliti odvajali od svojih manipula i postavljali pred front i na krila falange. Konjica svih legija postavljena je takođe na krila falange, u jedinicama po 30 ljudi (*turme*) koje su se obično postrojavale u 5 vrsta.

U ovom rasporedu je falanga polazila u napad korakom, zatvarajući postepeno međuprostore između manipula. Pred sudar prvo su bacana koplja, a zatim su se manipule prve linije sručile na neprijatelja s mačem u ruci. Za to vreme se laka pešadija svila s fronta na krila, ili se kroz falangu sklonila u pozadinu. Težilo se da se neprijatelj odbaci prvim nalletom. Ne uspe li to, borba se nastavljala. Tada su još jače dolazile do izražaja osobine manipularne falange. Manipule principa su popunjavale praznine nastale u liniji hastata, a jedne i druge su se kroz pukotine uvlačile u neprijateljski raspored. Pri dužnoj borbi su principi smenjivali hastate. Trijari su stupali u borbu u krajnjem slučaju. Konjica je štitila samo bokove falange. U bici je igrala znatno manju ulogu od makedonske konjice.

Manipularna falanga nije mogla dejstvovati bez prethodnog uvežbavanja. Na egzercirištu manipule su vežbale održavanje pravaca, rastojanja i otstojanja — što su znatno olakšavale zastavice u prvim vrstama manipula, uskakivanje u međuprostore i izmenjivanje mesta. Egzercir se nije mogao zamisliti bez discipline, a ni disciplina bez egzercira. Disciplina je u rimskoj vojsci bila doista vanredno čvrsta, mnogo čvršća nego u Grčkoj, uključujući tu i Spartu. Ni atinski stratezi ni spartanski kraljevi nisu nikad imali toliko komandne vlasti (*imperium*) koliko rimski konzuli. Rimski konzuli su kao vrhovni komandanti imali neograničeno pravo na život i smrt svojih potčinjenih i tim su se pravom nemilosrdno koristili. Neposlušnost, bekstvo, kukavičluk, povrede stražarske dužnosti kažnjavali su smrću, a krivice čitavih jedinica *decimiranjem* (desetkovanjem). Manje prestupe rešavala je batina centuriona. Ali je bilo i nagrada za hrabrost i uspehe. Vojskovođa koji se vraćao sa pobedničkog pohoda slavio je *triumf* svečanom povorkom kroz grad.

Rimska disciplina se osećala svuda, ali je možda najviše dolazila do izražaja pri podizanju logora (*castrum*). U tome su Rimljani daleko odmakli i od Grka i od Makedonaca. Svaka jedinica, svaki čovek je tačno znao svoje mesto u logoru. Bio je to četvorougao nik utvrđenog obrasca, opasan rovom i bede-

mom sa palisadom. Podizan je najradije na brežuljku koji se blago spuštao ka neprijatelju. Iza bedema je bio slobodan prostor od 60 m da zaštiti trupu od neprijateljskih projektila. U centru je bio šator vojskovođe, a do njega zborište. Na svakoj strani logora nalazila su se po jedna vrata. Logorska služba je bila tačno regulisana. U blizini neprijatelja logor se podizao na svakom prenoćištu bez obzira na zamor trupe. Mnoge odbranbene bitke tukli su Rimljani iz logora. Stalni logori građeni su čvršće. Mnogi evropski gradovi razvili su se kasnije iz rimskih vojničkih logora. Alat i materijal za podizanje logora mnogo su opterećivali vojnike na maršu.

Velika nezgoda u sistemu rimskog komandovanja bila je u tome što su konzuli, vrhovni komandanti, birani svake godine i međusobno delili vlast. To je bilo dobro sredstvo protiv zloupotreba vlasti da je pojedinac ne bi nezakonito prigrabio, ali se nepovoljno odražavalo u ratu. Godišnji izbor novih konzula dovodio je neminovno u pitanje kontinuitet operacija. To je samo donekle mogao obezbediti Senat, bez obzira na njegovu veliku moć i veliku efikasnost koje ima u prvim vekovima Republike. Teže je padalo dvojno komandovanje kada su se konzuli svakog dana smenjivali na čelu vojske kao atinški stratezi. Taj princip je sproveden i u legijama. Njima je naizmenično komandovalo šest njihovih vojnih tribuna, po dva svakog meseca, dok su ostala četiri bila na raspolaganju konzula. I manipulama su naizmenično komandovala njihova dva centuriona. Rimljani su bili svesni nezgoda ovog sistema, pa su predvideli da se u slučaju velike opasnosti za državu, kada bi dvojna vlast mogla naškoditi njenim vitalnim interesima, po odluci Senata mogao postaviti *diktator* kome se predavala sva izvršna vlast, ali samo dok je trajala opasnost, a najviše za šest meseci. Takve institucije grčka robovlasnička demokratija nije poznavala.

U rimskoj vojsci je svaki vojnik primao određenu sumu novca za svoje izdržavanje. Centurioni su dobijali dvostruku, a konjanici trostruku platu teških pešaka. To je znatno opterećivalo državne finansije, ali je ujedno rešavalo mnoge socijalne probleme koji proizlaze iz vojne obaveze.

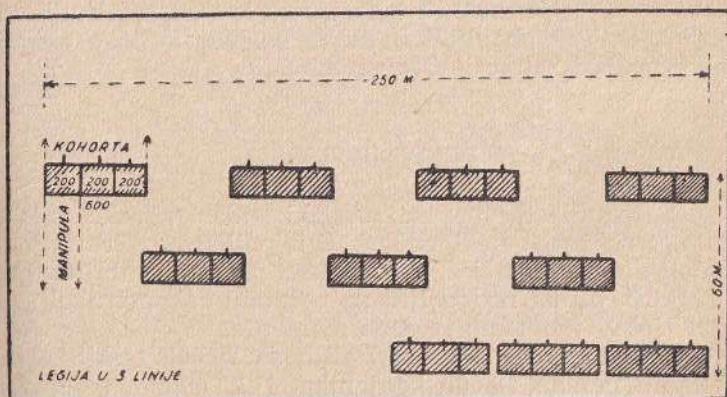
3. EKSPANZIJA RIMA

U razdoblju između VIII i VI veka pre n. e. Etrurci ili Tirenici bili su na vrhuncu svoje moći. Vladali su Tirenskim, verovatno i Jadranskim Morem koja su po njima i nazvana. Veliki deo severne i centralne Italije, deo južne Italije i sva ostrva na tirenskoj obali pripadala su njima. Rim će se osloboditi njih tek kada im snaga bude znatno opala. Proteravši poslednjeg kralja (509 pre n. e.), rimski patriciji su uz aktivnu ili pasivnu pomoć plebejaca učinili kraj etrurskoj dominaciji. To je dobrim delom bila i latinska reakcija na stranu vlast. Ali će Rimljanima biti potrebno više od jednog veka da zauzmu moćan etrurski grad Veji na Tibru, nedaleko od Rima (396 pre n. e.). Dotle će se u savezu sa Latinima uspešno braniti od drugih susednih naroda. Ali će nekoliko godina kasnije podleći Galima koji su prodrli kroz oslabljene etrurske zemlje, i potukli ih u bici na Aliji, zauzeli i uništili Rim sem Kapitola (390 ili 387 pre n. e.).

Začudo, posle ove katastrofe Rim se brzo diže i poče da se neočekivano i neodoljivo širi. Za jedan vek, do prvih decenija III veka pre n. e., celo je Apeninsko Poluostrvo, od Rubikona do Mesinskog Moreuza bilo u rukama Rima. U borbama za južnu Italiju sudario se sa Pirom, epijskim kraljem i nećakom Aleksandra Makedonskog, koji je prešao preko Jadrana u pomoć grčkom gradu Tarentu. Bio je to prvi oružani sudar Rima sa jednom vanitaliskom silom. Pir je tukao Rimljane 280 pre n. e. kod Herakleje, iduće godine i kod Auskuluma u Apuliji, ali ih 275 pre n. e. kod Maleventa (Beneventa, kako je kasnije nazvan) nije mogao savladati.

Posle proterivanja etrurskih kraljeva patrijci su uzeli svu vlast i zauzeli sve državne položaje. Rimski tradicija beleži zatim dramatične borbe plebejaca za političku ravnopravnost koju će najzad izvojevati sredinom IV veka pre n. e. Besumnje, to je u vezi sa političkom ekspanzijom koja se sve više morala koristiti vojnom i fiskalnom snagom plebejaca, pa im se nisu mogla uskratiti ni politička prava. To je ujedno služilo uspostavljanju trajne vlasti nad osvojenom teritorijom. U istom cilju širili su Rimljani svoje građansko pravo, sa i bez prava glasa. Sredinom III veka pre n. e. bilo je blizu 300.000 rimskih građana između 17 i 60 godina života (vojnih obveznika), u svemu dakle oko 1 000 000 ljudi oba pola i svih uzrasta. To nije bilo sve. Pokorene gradove i narode vezali su Rimljani za sebe

putem ugovora, na razne načine prema načelu *zavadi pa vladaj*, sa manje ili više prava prema stepenu njihove lojalnosti i vojničke efikasnosti, ali ne dirajući u njihovo političko uređenje ni u privatno pravo. To su bili *saveznici (socii)* Rima. Među njima su Latini bili privilegovani. U suštini, Rim je bio na čelu Italiskog Saveza koji je uoči Punskih ratova zahvatao oko 130 000 km², od čega je samo 24 000 km² otpalo na rimsku teritoriju, a ostalo na *saveznike*. Deo Rimljana je bio manji ali su njihovi posedi bili bolji. Na teritoriji *saveznika*, koja je bila pet puta veća od rimske, bilo je samo dvostruko više stanovnika. Na strategiski značajnim tačkama osnivali su Rimljani svoje *kolonije* od ljudi vičnih vojničkom zanatu koje su tu naseljavali sa njihovim porodicama. Na osvojenim područjima je mestimično naseljavana i plebejska sirotinja (agrarna ekspanzija). Mreža odličnih puteva kojima su se trupe mogle kretati u sve pravce davala je rimskoj državi potrebnu strategisku stabilnost.

Sk. 24. — Falanga kohorti

Rimljani su se koristili samo delom vojnog potencijala svojih saveznika. Jačina kontingenata koje su im ovi stavljali na raspolaganje u slučaju rata bila je predviđena ugovorima. U svemu davali su onoliko pešadije koliko i Rimljani, a dva do tri puta više konjice. Saveznici su bili organizovani u jedinicama sličnim legijama (*ale*), a ove su po plemenima bile podeljene na *kohorte* od 400 do 500 boraca. Alama su komandovala po tri Rimljana koje su imenovali konzuli, a kohortama domaće sta-

rešine. Da bi se utvrdila operativna jačina rimskih vojsaka ove epohe, potrebno je uvek da se broj rimskih legija udvostruči, mada je u praksi bilo i jakog otpustanja od ovog načela.

U međuvremenu se društvena struktura Rima bitno izmenila. Politička ravnopravnost plebejaca sadržala je i pravo da budu birani na najviše državne položaje. Ali u praksi, na vlast dolaze samo najbogatije plebejske porodice. Plebejska sirotinja nije mogla doći na državnu upravu, jer je državna služba u Rimu bila besplatna, pa su je mogli obavljati samo bogati ljudi koji nisu morali da zarađuju za svoj opstanak. Vremenom se tako u Rimu izdvojiše nekoliko desetina senatorskih porodica čiji su članovi s kolena na koleno bili birani na visoke državne položaje. Ta nova činovnička, patricisko-plebejska aristokratija (*nobilitas*) formirala se vremenom u zaseban stalež u koji je vrlo teško bilo prodrati, najlakše preko vojnih uspeha. Teoriski suverena vlast je bila u narodu, ali stvarno u rukama Senata, organa aristokrata. Uz njih se stvara zasebna kasta *vitezova (equites)*, nazvanih tako jer su kao bogati ljudi služili u konjici. Oni su obavljali novčane poslove koji su običajem ili zakonom bili zabranjeni senatorima.

4. PIROVE POBEDE

Borbe sa Pirom su prvi taktički sudari rimske vojske o kojima su sačuvani neki podaci. Oni potiču od Grka, dobrim delom od samog Pira čije je memoare, za nas izgubljene, koristio Plutarh, ali su nedovoljni za potpunu rekonstrukciju događaja. Uočavamo samo izvesne momente.

Pir je prešao iz Epira u Italiju sa 20 000 teških pešaka, 2 500 lakih pešaka, 3 000 konjanika i 20 slonova (proračun Momzenov). Kod *Herakleje* (280 rpe n. e.) sudario se sa oko 50 000 Rimljana (po drugim proračunima oko 36 000 ali je i ovo mnogo) pod konzulom Publijem Levinijem. Pir se postavi iza reke Sirisa (Agri), bilo što je čekao neke svoje saveznike, bilo što je hteo da izvuče neku taktičku korist iz reke kao prepreke. Reku je kontrolisao konjicom, a svoj logor postavio je nešto unazad. Rimljani su otpočeli borbu žestokim konjičkim napadom preko reke. Epirska konjica koja im polete u susret pod ličnim Pirovim vođstvom bi odbačena. Pir zatim stade na čelo svoje falange, ali ona dođe u težak položaj naročito kada

se pobjednička rimska konjica baci u njen bok. Tada Pir baci protiv nje svoje slonove koji dotle nisu bili angažovani. Rimski konji ustuknuše pred ogromnim nepoznatim životinjama, a njihovi jahači, iznenađeni kao i oni, nadaše u bekstvo. Pojava slonova i bekstvo konjice uslove otstupanje i rimske pešadije. Gubici su bili veliki na obema stranama.

Prema ovom opisu Pir je pobedio zahvaljujući slonovima. Ali nije jasno zašto je on, koji je bio nesumnjivo dobar taktičar, svoje snage ubacivao u borbu po delovima. Ako je konjica imala da stvori vreme pešadiji, nije imala razloga da nastupi bez slonova.

O bici kod *Ausculuma* (279 pre n.e.) su podaci još nesigurniji. Prema Plutarhu bitka je trajala dva dana. Obe strane izvele su na bojište po 70 000 pešaka i 8000 konjanika, a Pir, sem toga, i 19 slonova. Prvog dana bitka je vođena na močvarnom zemljištu, nepogodnom za konjicu i slonove. Drugog dana je Pir uspeo da Rimljanima nametne borbu na ravnicima. Rimljani su uzaludno nastojali da mačevima razbiju epirsku falangu koja je imala sve osobine makedonske falange, ali ni ova nije mogla da razbije rimske legije. Tek kada je pratnja slonova uspela da protera rimska bojna kola, koja su izvedena na bojište upravo zato da zaustave slonove, nastupilo je opšte povlačenje Rimljana. Na bojištu su ostavili 6000 mrtvih. Gubici Pirovi bili su takođe visoki, oko 3505 mrtvih. No sve su ove cifre preterane, naročito one o jačini protivničkih vojsaka.

U bici kod *Maleventa* (*Beneventa*) (275 pre n.e.) ima najmanje podataka. Ne može se utvrditi čak ni to da li je rimski konzul Manije Kurije pobedio Pira ili je bitka ostala nerešena. Obično se uzima da su Pirovi slonovi, zaplašeni gorećim strelama, naterani u bekstvo. I ovu bitku rešili su navodno slonovi, ali ovog puta u korist protivnika. Pobedili Rimljani ili ne, u svakom slučaju bitka kod *Maleventa* učinila je kraj Pirovom pohodu u Italiju. Neobavljena posla on se vraća u Grčku. Ali konačna odluka između manipularne i makedonske falange pašće tek u kasnijim sudarima Rima sa grčkim svetom.

Uprkos svojim uspesima, Pirov položaj u Italiji bivao je vremenom sve teži. „Pirove pobjede” postale su pojam za taktilčke uspehe koji ne služe interesu operacije ili rata.

II

DRUGI PUNSKI RAT

1. KARTAGINA

Kartagina je najznačajnija kolonija Tira. Prema tradiciji osnovana je krajem IX veka pre n. e., a možda i ranije. Zahvaljujući svom izvanrednom položaju — topografskoj jačini, vanrednoj luci, plodnoj a vojnički slaboj pozadini — ubrzo je nadmašila sve feničanske kolonije, pa i samu metropolu. Postepeno je potčinila sebi severnu Afriku od Libiske Pustinje do Atlantskog Okeana. Na zapadnom delu (današnji Alžir i Maroko) zadovoljila se sa nominalnom okupacijom obala, ali u bogatijem Tunisu zašla je duboko u unutrašnjost i širila sve više svoju vlast prema jugu. U Španiji je ovladala današnjom Andaluzijom i Grenadom ili bar njenim obalama. Kolonizovala je i Baleare koji su joj služili kao osnovica u žestokom ratu koji je stalno vodila protiv grčke Masilije. Utvrdila se i na Sardiniji, na zapadnoj obali Sicilije i na okolnim ostrvima, naročito na Malti.

Posle pada etrurske moći, a naročito posle sloma atinskog pohoda na Siciliju, Kartaginjani su povelili oštru borbu sa Sirakuzom, glavnom grčkom silom na Zapadu. Njihov poraz na Himeri (480 pre n. e.) bila je samo epizoda ovog upornog rvanja za Siciliju. Uoči Prvog punskog rata, kada su Rimljani u borbama sa Pirom učvršćivali svoju vlast nad južnom Italijom, njihovi saveznici Kartaginjani ili Puni, kako su ih oni nazivali, pritiskivali su poslednje grčke oslonce na krajnjem severoistoku Sicilije. Oštrice rimske i punske ekspanzionističke politike morale su se ubrzo sudariti na Mesinskom Moreuzu — čim je nestalo Pira, njihovog zajedničkog neprijatelja.

U vreme Peloponeskog rata Kartagina je bila finansiski jača od svih grčkih država. Njene prihode upoređivali su grčki istoričari sa prihodima persiskog kralja. Polibije ju je smatrao najbogatijim gradom sveta.

Izvori ovog bogatstva bili su višestruki. Napredna poljoprivreda naročito u plodnom Tunisu, stočarstvo na prostranim pašnjacima Libije, teška eksploatacija mnogobrojnih potčinjenih plemena, svuda gde se širila punska vojnička moć, a iznad svega monopolistička trgovina na velikom delu Sredozemlja. Sve se to bogatstvo sticalo u Kartagini. Dok je Rim postepeno davao svoje građansko pravo osvojenim područjima, šireći i

učvršćujući svoje političke osnove, Kartagina je ljubomorno čuvala sva prava za sebe. Rim je dopuštao da i tributarne države učestvuju u ratnom plenu. Kartagina je sve plodove pobjede zadržavala za sebe. Njeni spoljni posedi bili su samo eksploataciona područja. Rim je zavojevanim narodima ostavljao izvesne slobode. Kartagina je čak sa stanovnicima starih feničanskih gradova postupala bezmalo kao sa robovima. Rimski država, ma koliko bila još heterogena, u ratu sa Pimom je pokazala nesumnjivu koheziju, dok u Kartagini nije bilo kraja koji nije želio njen slom.

U tom gradu koji je zgrtao sve bogatstvo i prigrabio svu vlast, jedno i drugo se gomilalo u rukama malog broja velikih posjednika, bogatih trgovaca i visokih činovnika. Pod njima je bila masa siromašnih i obespravljenih građana. Srednjeg staleža nije bilo. Rimski Senat je zastupao interese širih slojeva; kartaginski samo interese aristokratije. Takav režim morao je protiv sebe da izazove demokratsku opoziciju, ali do Prvog punskog rata nije dolazila do izražaja. Kasnije će joj vojnički porazi dati više maha. Društvenu strukturu Kartagine upotpunjavao je veliki broj robova, nesrazmerno veći nego u Rimu.

Smatra se da je grad Kartagina u vreme Drugog punskog rata imao 700 000 stanovnika. Normalno, bez velikog napora, toliki broj stanovnika daje 30—40 000 vojnika. U Kartagini nije bilo tako. U IV veku pre n. e., u njenoj sicilijanskoj vojsci možemo uočiti samo 2500 Kartaginjana formiranih u elitnoj jedinici nazvanoj *Sveti odred*. Vek kasnije u kartaginskoj vojsci neće biti nijedne čisto kartaginske jedinice. Bespravne mase kartaginskih građana — radnika i zanatlija, bile su fizički i moralno malo pogodne za vojnu službu. Kartaginiani, regrutovani među gradskom aristokratijom, su bili samo starešine. Glavninu ljudstva činili su Libljani čiji status treba tražiti negde u sredini između podanika i najamnika. Bilo je kontingenta iz drugih kartaginskih poseda, a i čistih najamnika iz drugih zemalja. Ovih je u periodu koji nas interesuje bilo najviše.

Najamničke vojske mogu se formirati do željene jačine ako ima dovoljno novca. Mogu se dobro izvežbati i disciplinovati ako pored novca ima i vremena. Dovcem i vremenom mogu se stvoriti vrlo efikasne profesionalne trupe a nadom na plen i strahom od kazne može se kod njih razviti izvesna lojalnost prema zastavi kojoj služe. Kartagina je imala

novaca mnogo više od Rima. Njeni arsenali bili su puni oružja i ratnog materijala, a u svodovima njenih zidina bilo je na stotine ratnih slonova. Ali je Rim među masama svojih slobodnih seljaka mogao brzo i jeftino dizati značajne vojske velike moralne vrednosti iako slabije veštine, i udvostručavati ih svojim italiskim saveznicima čija je lojalnost u krajnjoj liniji bila zadovoljavajuća.

Kartagina je u osnovi bila pomorska država. Njena imperija počivala je na pomorskoj prevlasti, kao i atinska. Uoči punskih ratova je kartaginska ratna mornarica bila neuporedivo jača od rimske. Ali pomorska prevlast je u ono doba bila vrlo nesigurna. Flote su se mogle podizati brzo, svuda gde je bilo moreplovaca, zanatlija, drveta i volje. Flote tada nisu mogle kontrolisati prostrane površine, a niti sprečiti desant mnogo slabijeg protivnika. Sve se svodilo na otpornost i upornost metropola, a tu je Rim bio nadmoćniji. Područje Kartagine u Africi je bilo slabo organizovano za odbranu. Samo je Kartagina bila utvrđena. Svi njeni podređeni gradovi, uz jedan jedini izuzetak, su po njenom sopstvenom zahtevu morali da poruše svoje zidine jer su uvek bili spremni da se odmetnu, kao što su i mnogobrojna pokorena plemena jedva čekala da zbace kartaginski jaram. Invazione armije su mogle računati da će na afričkom tlu naići na efikasne saveznike i sva se njihova sila mogla sručiti na prestonicu jer drugih strategijskih objekata praktično nije ni bilo. Italiski gradovi koje je potčinio Rim, sadržali su naprotiv svoja utvrđenja, negde i sa rimskim posadama. Italiju i Rim čuvala je mreža tvrđava na prostranoj i relativno lojalnoj teritoriji. I tu je bilo potencijalnih odmetnika, ali u mnogo manjoj meri.

2. STRATEGISKI PREDUSLOVI DRUGOG PUNSKOG RATA

Za Prvi punski rat (264—241 pre n. e.) nema dovoljno pouzdanih podataka da bi se vredelo baviti njim posebno. On će nam poslužiti samo kao polazna situacija za Drugi punski rat (218—201 pre n. e.) koji neuporedivo snažnije i potpunije osvetljava ovu epohu vojne istorije.

Već u prvim kopnenim sudarima sa svojim novim neprijateljem Rimljani su nadmoćniji. Pomoću sicilijanskih Grka uskoro su potisli Kartaginjane u njihova uporišta. Zauzevši važan Agrigent (263 pre n. e.) stali su čvrsto na ostrvo. Ali su ubrzo

uvideli da se rat protiv takve pomorske sile kao što je Kartagina ne može dobiti bez flote. Nadmoćnija punska flota, podržavana sopstvenim tvrđavama na Siciliji, pretila je invazijom Italije i potpuno ukočila pomorsku trgovinu Rimljana i njihovih saveznika.

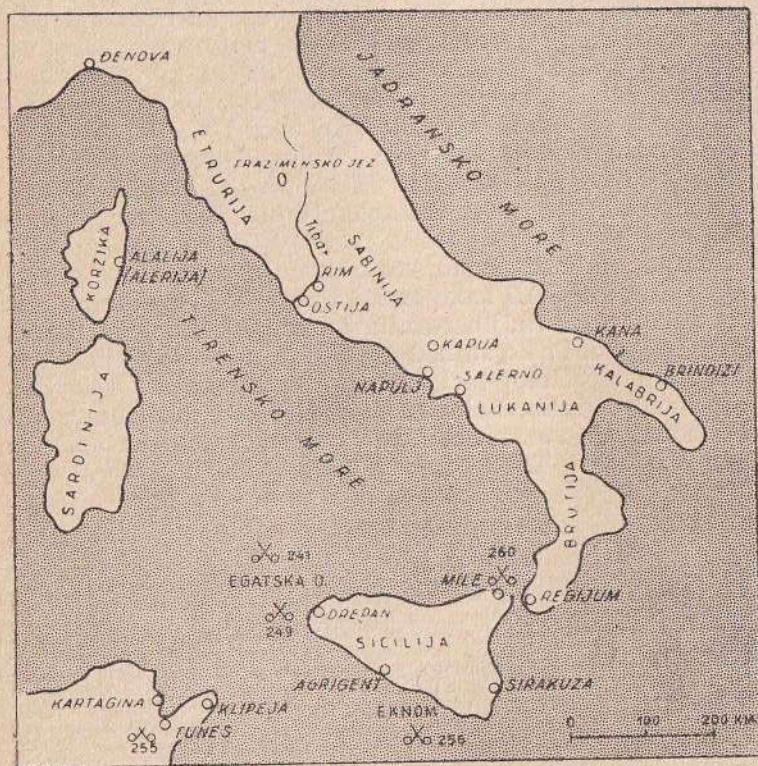
Vrlo je poznata Polibijeva priča kako se Rimljani dotle nisu nimalo razumevali u pomorstvo, kako su sagradili svoje brodove po uzoru na jednu nasukanu punsku penteru (pet redi vesala), a svoje veslače izvezbali na kopnu. Ali nije uverljiva. Rim, emporijum Lacijuma, u osnovi je bio pomorski grad koji je u svom grbu nosio brod. Istina, dotle se na moru nije mnogo isticao. U borbi za Italiju to mu nije bilo ni potrebno. Bilo je dovoljno da se sasredi na kopnu. Na moru, protiv Grka i Etruraca, imao je tada podršku svog saveznika Kartagine. Sada će Rim izgraditi i svoju pomorsku silu, a ako mu je za to trebalo pomoći, naći će je u mnogobrojnim grčkim gradovima južne Italije i Sicilije kojima je zavladao²⁴.

Flotu su Rimljani izgradili vrlo brzo i već su 260 godine pre n.e. pod konzulom Duilijem izvojevali svoju prvu pobedu nad kartaginskom flotom kod Mila, na severoistočnoj obali Sicilije. Pobedu su izvojevali zahvaljujući čakljama (*corvus*)²⁵ kojima su privukli neprijateljske brodove da bi prešli na njihovu palubu i pretvorili pomorsku bitku u borbu prsa u prsa gde su bili nadmoćniji. Ali kako se rat i posle toga vukao još nekoliko godina bez znatnijih rezultata, reše Rimljani da napadnu samu Kartaginu. Pošto su 256 pre n. e. ponovo savladali kartaginsku flotu u velikoj bici kod Eknoma, iskrcaše 4 legije na istočnu obalu Tunisa. Lako su ovladali velikim delom neutvrđene Afrike, gde su im rado prišla mnoga plemena dotle potčinjena Kartagini. Toliko su već bili sigurni u konačni uspeh,

²⁴ I kasnije će se Rim naprezati na moru samo onda i onoliko koliko je potrebno. U periodu svoje najveće vojne ekspanzije neće gotovo ni imati flote; oslanjao se većinom na pomorsku moć svojih saveznika. Sigurno je da se u Rimu pojam vojna služba građana identifikuje sa službom legionara na kopnu i peške. U mornarici nautičke posade (veslači, mornari) regrutuju se pretežno među saveznicima (*socii navates*) grčkih gradova, zatim među robovima i slobodnjacima (*libertini*). Borbene posade činili su rimski građani većinom proleterii, koji su uoči bitke mogli biti ojačani legionarima. Brodovi su u ovom periodu bili većinom rimski mada delimično građani u savezničkim brodogradilištima. Rimska nadmoćnost nad Kartaginjancima, čije su pomoračke sposobnosti bile znatno veće, objašnjava se brojnom nadmoćnosti. U svima bitkama su Rimljani imali 20–40 brodova više. (J. H. Thiel, *Studies on the History of Roman Sea — Power in Republican Times*.)

²⁵ I problem *corvus*-a je iscrpno obradio J. H. Thiel u delu *A History of Roman Sea — Power before the Second Punic War*. Imati u vidu da se ova sprava javlja samo u prvim bitkama Prvog punskog rata.

da su pola vojske i flote vratili kući. U to vreme je rimska vojska još uvek bila milicija pa su građani-vojnici težili da se vrate svom redovnom zanimanju. Ovu lakomislenost plate Rimljani porazom kod grada Tunesa (Tunis). Tu ih 255 godine potpuno potuče Ksantip, Spartanac u kartaginskoj službi. Ostaci invazione vojske uspeali su da se ukrcaju na brodove zahvaljujući još jednoj pobedi nad kartaginskom flotom, ali na povratku rimska flota bude uništena nevremenom u blizini južne obale Sicilije. Novu rimsku flotu ponovo uništi oluja između Sicilije i Italije. Otada se Rimljani za neko vreme odriču operacija na moru. Više sreće imali su na Siciliji gde su Kartaginjane potisli na krajnji zapad ostrva, u svega dva uporišta. Ali usled ne-

Sk. 25. — Uz Prvi punski rat

spretnog poteza 249 godine pre n. e. budu potpuno potučeni na moru i kopnu kod Drepana. Tu izgube gotovo celu flotu. Uskoro zatim (247 pre n. e.) sposobni kartaginski vojskovođa Hamilkar Barka (Munja) proširi punske uspehe na unutrašnjost ostrva. Ovi porazi raspale patriotizam Rimljana. Iz privatnih sredstava podignu novu flotu od 200 brodova koja potuče Kartaginjane kod Egatskih Ostrva na zapadnoj obali Sicilije (241 pre n. e.). Kartagina je sada pristala na mir kojim se odrekla Sicilije i obećala ratnu otštetu od 3200 talanata.

Kartagina je očigledno poklekla pre no što je napregla sve svoje snage. Njene posade na Siciliji održale su se do kraja, a bilo je sigurno i sredstava za nove flote i novu vojsku najamnika. Valjda su smatrali da je cena kojom su platili mir jevtinija od daljih ratnih napora. Nije bilo još ni traga od one očajničke upornosti i hrabrosti iz Trećeg punskog rata kojim je ovaj feničanski grad nesrećno ali slavno završio svoju istoriju. Nije uočeno valjda da je ovaj rat, mada poveljen samo za Siciliju, rešavao krupnije pitanje, pitanje prevlasti u zapadnom Sredozemlju.

Kartaginski oligarsi i plutokrati hteli su sada da uštede i na platama najamnika koji su za njih krvarili. Mase otpuštenih vojnika predstavljaju uvek problem i postaju vrlo opasne kada im se zakida na zasluženju plati. Na ovu nelojalnost poslodavaca odgovorili su oružjem. Dugotrajnim ustankom svojih najamnika Kartagina je dovedena na rub propasti. Jedva ga je savladao Hamilkar Barka (238 pre n. e.). Ali joj je u međuvremenu Rim preteo Sardiniju i Korziku. Zatim je, neometan ni od koga, u Prvom ilirskom ratu (229—228 pre n. e.) zakoračio na Balkansko poluostrvo pretevši od Ilira Korkiru i neka obalska uporišta, pa je najzad pokorio i Gale u slivu Pada proširivši tako svoju vlast sve do Alpa (225—222 pre n. e.).

Osvajanjem Sicilije, Sardinije i Korzike prevlast Rima na vodama zapadnog i centralnog Sredozemlja postala je neosporna. Raspolagao je ne samo jakom brodogradnjom već i izvanredno povoljnim pomorsko-strategiskim položajem, teško pristupačan s mora i kopna (Alpi). Kartagina je morala prežaliti izgubljene teritorije i potražiti druge izvore snage. Čim je ugušio ustanak najamnika, krenuo je Hamilkar (237 pre n. e.) da osvoji Spaniju u naknadu za gubitak ostrva. Kada je 229 pre n. e. tamo poginuo u borbi, dobar deo Iberiskog Poluostrva bio je već pod njegovom kontrolom. U komandi nad španskom

vojskom nasledio ga je njegov zet Hazdrubal. On učvrsti i proširi kartaginsku vlast u Španiji, ali obeća Rimljanima, koji su podozrivo gledali na jačanje i širenje Kartagine, da neće prelaziti reku Ebro (226 pre n. e.). Hazdrubal je osnovao Novu Kartaginu, glavni oslonac kartaginske moći u Španiji. Kada je Hazdrubal umoren (221 pre n. e.), kartaginski komandanti španske vojske izabraše na njegovo mesto Hanibala, Hamilkarovog najstarijeg sina. Bilo mu je jedva 25 godina.

U Španiji je Hamilkar stvarao vojsku i ekonomsku osnovu za njeno izdržavanje. Glavni izvori prihoda bili su veliki rudnici srebra. Preticalo je dosta i u kase Kartagine, pa mu je njena vlada ostavila punu slobodu akcije. Hazdrubal je sa velikim uspehom nastavio rad svoga tasta na organizaciji vojske. Tako se mladi Hanibal našao na čelu izvanrednih trupa. Njegova teška libiska pešadija, sposobna da i taktički manevruje na bojištu, bila je bolja od svake druge koja se dotle pojavila na istorijskoj pozornici. To se isto može reći i za tešku iberisku i afrikansku konjicu po svome neodoljivom udaru ravnu makedonskim pezeterima, ali veće manevarske sposobnosti. Lakanumidiska konjica je bila slabije udarne moći, ali veće pokretljivosti. U kartaginskoj vojsci je konjica bila ne samo ravnopravan rod vojske već i njen najznačajniji deo. S takvom profesionalnom vojskom se rimska građanska milicija može jedva uporediti. Tek je u komandnom sastavu bilo između njih najviše razlike. Na čelu rimske vojske bili su konzuli, u osnovi političari, svake godine drugi, koji nisu birani po vojničkom talentu, pa su se i oni svakodnevno smenjivali na čelu vojske bez obzira na kontinuitet operacija. Slično izmenjivanje građana u komandi bilo je i na nižim položajima. Kod Kartaginjana je, naprotiv, izgrađen stalan komandni kadar, sposoban da sigurno vodi svoje jedinice na bojištu, a sve je bilo u rukama jednog vojskovođe koji je suvereno odlučivao o svemu.

Hanibalova vojska je bila izrazito taktički nadmoćnija od rimske u pogledu komandnog sastava, udarne snage i manevarske sposobnosti, a iznad svega brojnijom i boljom konjicom. Punska taktička nadmoćnost je prvi i osnovni strategijski preduslov Drugog punskog rata. Drugi je — nadmoćnost Rimljana na moru. Ponavlja se situacija kojom je počeo Peloponeski rat. Polibije navodi da je Hamilkar pošao u Španiju upravo da stvori takvu vojsku koja će moći da tuče Rimljane na kopnu. Nema razloga da mu ne verujemo. Takva vojska kakvu je Ha-

milkar stvorio u Španiji, prelazila je potrebe Šapnskog rata. On je svakako računao na ponovni sudar s Rimom, ali gde — u Španiji ili Galiji, u Africi ili Italiji — o tome možemo samo nagađati. U ono vreme se more nije moglo kontrolisati kao danas. Uvek je bilo moguće i slabijoj floti da se probije do neprijateljskih obala. U toku tog rata koji nailazi biće takvih slučajeva. Ali je sigurno da se Hamilkar i njegovi naslednici nisu postarali za takvu flotu koja bi mogla prebaciti 10 000 konjanika, taj glavni elemenat njihove taktičke nadmoćnosti. Otuda je njihova španska vojska, na koju su sasredili sve svoje napore, mogla da ispolji svu svoju efikasnost samo kopnenim strategiskim pravcima.

Veća politička stabilnost Rima, njegove praktično neiscrpane ljudske rezerve kojima se nisu mogle poreći ni ratničke vrline ni lojalnost, i patriotizam njegovih slobodnih građana bila su velika preimućstva, ali su mogla doći do izražaja tek u poznijim fazama rata — kada se prenese na teritoriju jedne ili druge metropole, kada se u kritičnim trenucima stvore politički i psihološki uslovi za bezobzirnu mobilizaciju ljudskog potencijala i materijalnih rezervi i, najzad, kada se sukob toliko oduži da i milicije steknu minimum profesionalne veštine bez koje ne mogu realizovati svoju latentnu moralnu nadmoćnost. Dotle će terazije uspeha pritiskivati taktička nadmoćnost Puna sa velikim izgledima da konačno prevagne.

3. HANIBALOV POHOD U ITALIJU

Do juče se smatralo bez izuzetka da se „sporazum o Ebru”, koji je Hazdrubal zaključio s Rimom 226 pre n. e., odnosio na veliku reku u severnoj Španiji koja i danas nosi isto ime. Danas, međutim, javlja se ozbiljan glas²⁶ da se radi o nekom drugom Ebru, o današnjoj reci *Jucar*, koja se u Starom veku nazivala *Sucro*, a pre toga *Hiberus*.

Ovo gledište koje se tesno naslanja na Polibija još je savim usamljeno, ali objašnjava početak Drugog punskog rata mnogo bolje od dotadašnjeg klasičnog tumačenja. Rim je objavio rat Kartagini zbog Hanibalovog napada na grad Sagunt — njegovog saveznika. Pretstavnici Rima u Novoj Kartagini i Kartagini upravo su stavljali naglasak na povredu sporazuma

²⁶ Jérôme Carcopino, *Revue des études anciennes*, juli — decembar 1953.

od 226 pre n. e. i tražili od Kartaginjana da krivac, Hanibal, bude izručen. Ne bi imali nikakvog pravnog osnova za to — a Rimljani su imali smisla za pravo, da se sporazum odnosio na veliki Ebro, jer se Sagunt nalazi 160 kilometara južno od njegovog ušća, ali severno od te druge istoimene reke. Drugim rečima Hanibal je napadom na Sagunt svesno povredio sporazum i namerno izazvao sukob sa Rimom. To naglašava i Polibije, ali sada, kada se linija Ebra pomera na jug, to je mnogo uverljivije.

Hanibalova odluka da napadne Rim suvim, preko Alpa, ma koliko da je smela, logičan je izraz strategiskih odnosa. Morem to nije mogao učiniti. Manje radikalno i rizično bilo bi, na prvi pogled, širiti vlast i uticaj Kartagine prema Pirenejima i Galiji i tu dočekati rimsku vojsku koja bi pokušala da to spreči. Ali bi Rimljani tada mogli direktno napasti Kartaginu koja se u svakom slučaju morala braniti. Uopšte, kao gospodar mora, oni su mogli da manevruju sa svog centralnog položaja između Galije i Afrike, lakše i brže od Hanibala. Njihova se strategiska inicijativa mogla paralizovati samo udarcem u srce. To je Hanibal jasno uočio i pokušao da izvede.

Ostavivši u Španiji 26 000, a u Africi 20 000 vojnika, očigledno slabijeg kvaliteta, krenuo je iz Nove Kartagine krajem maja 218 pre n. e., a krajem avgusta prešao Pireneje sa 36 000 ljudi²⁷ odabranih trupa odakle je nastavio marš kroz južnu Galiju prema srednjoj Roni. Dve diverzije trebalo je da odvuču pažnju Rimljana na drugu stranu: jedna od 20 pentera sa 1000 ljudi uputiće se iz Kartagine na zapadnu obalu Italije, a druga od 25 brodova će pokušati da preotme Lilibeon na zapadnom rtu Sicilije.

Rimljani su očekivali da će rat sa Kartaginom biti dug i težak, ali su verovali da će se odigrati daleko od Italije, u Španiji i Africi. Oni nemaju pretstave o kvalitetnoj nadmoćnosti

²⁷ Ove cifre predstavljaju proračun H. Delbrücka (*Geschichte der Kriegskunst*, I, str. 384).

Prema Polibiju, Hanibal je uoči rata raspolagao sa 137 000 ljudi. Od toga je ostavio u Africi 20 000, a Španiji 15 000. Krenuo je dakle preko Ebra sa 102 000. U osvojenim oblastima severno od Ebra ostavio je 11 000, a isti toliki broj vratio se nazad. Preko Pireneja prešao je sa 59 000, što znači da je u borbama sa neprijateljskim plemenima između Ebra i Pireneja izgubio 21 000 ljudi. Na Ronu je došao sa 46 000 (38 000 pešaka i 8 000 konjanika) — dakle od Pireneja do Rone izgubio je, prema Polibiju, daljih 13 000, a pri prelazu Alpa još 20 000. Opravdano je sumnjati u toliko velike gubitke. Ako prihvatimo Polibijev podatak da se Hanibal spustio u niziju Pada sa 34 000 ljudi onda moramo zaključiti da je krenuo sa manje snaga.

punske vojske i o smelim planovima njenog komandanta. Ne sluteći šta Hanibal namerava, oni podele svoju vojsku na dva dela. Dve legije i 160 pentera stave pod komandu konzula Tiberija Sempronija sa zadatkom da se iz Lilibeona prebace u Afriku, a druge dve pod drugim konzulom, Publijem Kornelijem Scipionom sa 60 pentera upute u Španiju.

U trenutku kada je ukrcavao svoje trupe, P. K. Scipion saznaje da je Hanibal prešao Pireneje. Tada odluči da zajedno sa keltskim plemenima južne Galije, koja su bila pod uticajem Rima, spreči Hanibalovu prelaz preko Rone. Kada se iskrcao u Masiliji saznao je da je Hanibal već na Roni. Krenuo je prema njemu ali je Hanibal već bio forsirao Ronu uprkos jakog otpora keltskih plemena i krenuo dalje prema Alpima. Žureći da stigne na Alpe pre snegova, on se odrekao sigurne pobede nad slabijom Scipionovom vojskom. Prešavši Alpe, možda preko Malog Sv. Bernharda²⁸, sredinom septembra sišao je u ravnicu kod Ivreje sa 12 000 Afrikanaca, 8000 Iberaca, 8000 lakih pešaka — Balearaca, Afrikanaca i Iberaca, 6000 konjanika i nekoliko slonova²⁹.

Hanibalova pojava južno od Alpa je sasvim poremetila rimski ratni plan. Kada je prozreo nameru svoga protivnika, Scipion uputi deo vojske pod svojim bratom Gnejom u Španiju, a sa drugim delom se hitno vrati morem u Italiju. Drugom konzulu, Tiberiju Semproniju, koji se sa svoje dve legije još nalazio na Siciliji, Senat naredi da hitno krene na sever. Kartaginske pomorske diverzije na Siciliju i Italiju odložile su desant Tiberija Sempronija u Afriku, ali ga nisu mogle zadržati na jugu. Prvu je raznela oluja, a prepad druge na Lilibeon je doživeo neuspeh.

Napuštajući Španiju Hanibal se praktično morao odreći svoje dotadašnje baze. On će kao osnovicu sada da iskoristi Italiju, računajući da će protiv Rima dići potčinjene narode, naročito nedavno pokorene Gale s kojima je još ranije bio stupio u vezu. Uspeo je čak da pre svog dolaska izazove ustanak u slivu Pada koji su Rimljani ugušili. Sada, čim je prešao Alpe, izjavio je da nije došao da porobi narode Italije već da ih oslobodi rimskog ropstva. Propagandu potkrepljuje svojim

²⁸ Ima mnogo pretpostavki o pravcu Hanibalovog prelaza preko Alpa, a nijedna nije prihvaćena velikom većinom.

²⁹ Inače vrlo pouzdani Polibijske govori samo o 12 000 Afrikanaca, 8 000 Iberaca i 6 000 konjanika, ali njima treba svakako dodati i 8 000 Balearaca, Afrikanaca i Iberaca koje on sam kasnije pominje u bici na Trebiji.

pobedama. U konjičkom sudaru na levoj obali Ticina odbacuje Scipiona u utvrđenu Placenciju, a na Trebiji razbija njegovog kolegu Sempronija koji je dojurio iz Sicilije sa svoje dve legije i od ranjenog Scipiona preuzeo komandu nad obema vojskama. Ostaci rimskih legija se sada zatvaraju u Kremonu i Placenciju. Sada mu prilaze Gali sa svih strana. Među njima regrutuje 14 000 pešaka i 4000 konjanika. I posle toga neumorno će nastojati da privuče sebi *saveznike* Rima. Zarobljene nerimljane otpušta bez otkupa da bi svojim kućama odneli vest o njegovim pobedama i oslobodilačkim namerama.

Iduće 217 godine Rimljani se nisu mnogo napregli. Osim pojačanja koja su uputili u Španiju, na Sardiniju i Siciliju, pozvali su pod oružje toliko ljudi koliko je bilo potrebno da se popune 4 legije novih konzula, Flaminija i Servilija. Prvi se postavi kod Arcijuma, a drugi kod Arimina, zatvarajući oba drumu koji su sa severa vodili u srednju Italiju. Tu su povukli i trupe padanskih uporišta, sem kolonija Kremone i Placencije koje su se mogle snabdevati Padom, i čekali da naproleće prodru u dolinu Pada, koncentrično ka Placenciji. Ali ih Hanibal preduhitri. Prešao je iznenadno Apenine u rano proleće i probio se do Fezula posle više dana teškog marša preko močvarnog zemljišta, koje su Rimljani smatrali neprohodnim, gde je izgubio mnogo ljudi i stoke usled napora i bolesti, a on sam jedno oko. Odavde pored Arcijuma, gde je Flaminije još čekao, nastavi lagano za Peruziju. Ne sačekavši drugog konzula Servilija, Flaminije pođe za njim i pade u klopku kod Trazimenskog Jezera gde izgubi život i svu vojsku. Uskoro zatim uništi Hanibal i konjicu Servilija koja dođe Flaminiju u pomoć. Put za Rim je bio otvoren, ali nijedan umbriski ili etrurski grad ne otvori pobjedniku vrata. Toliko su verovali u moć Rima ili su svojim osećajima i interesima bili povezani s njim.

U tim teškim časovima poveri Rim diktaturu starom Kvintu Fabiju Maksimu, podiže nove legije umesto izgubljenih, a grad se grozničavo stade pripremati za odbranu. Ali Hanibal ne pođe na Rim. On nije imao ni dovoljno snaga ni tehničkih sredstava za regularnu opsadu i osvajanje tako velikog grada već nastavi pokret za jug Italije ne bi li pridobio rimske *saveznike*. Kroz Umbriju stigao je na Jadransko More odakle je uspostavio vezu sa Kartaginom. Posle dužeg odmora nastavio je pokret duž obale prema Apuliji. I ovde mu gradovi

zatvoriše vrata. Bio je najzad prinuđen da se utabori na otvorenom polju.

Fabije Maksim je u stopu pratio Hanibala kroz južnu Italiju, ali je izbegavao rešavajući sudar s njim nastojeći samo da mu oteža snabdevanje i da ga troši u sitnim sukobima, zbog čega je u Rimu neopravdano nazvan *kunktatorom* (oklevalom). Očigledno, on nije oklevao da ga napadne, nego je svesno iznuravao neprijatelja. Naziv je upočetku bio nadimak potsmeha, a kasnije slave. Bila je to jedina pravilna strategija pri taktičkoj nadmoćnosti Kartagine. Kasniji događaji su to potvrdili. Ali rimski Senat, ne shvatajući tada još njenu suštinu, verovao je da su dotadašnje poraze skrivile samo greške vojskovođa. Kada Fabiju Maksimu istekne šestomesečni diktatorski mandat, Senat skupi 8 legija i odgovarajuće kontingente *saveznika* i poveri ih novim konzulima Emiliju Paulu i Terenciju Varonu sa nalogom da potraže bitku na otvorenom polju. Oni to učiniše i kod Kane³⁰ (216 pre n. e.) budu uništeni. Rimljani pretrpeše tu najpotpuniji poraz u svojoj istoriji.

Posle Kane dođe Rim u vanredno težak položaj. Odmetnu se Kapua i Tarent, dva najveća grada Italije posle Rima, Sirakuza na Siciliji i drugi manji gradovi. Ipak su *saveznici* u osnovi ostali verni Rimu, ali je Hanibal stvarno ovladao južnim delom Poluostrva, sve do Volturna i Gargana. Sa Filipom V Makedonskim sklopio je savez protiv Rima. Pretilo je da južna Italija postane strategiska osnovica za ujedinjene napore Afike, Španije, Sicilije i Makedonije protiv Rima.

4. RIMSKA PROTIVOFANZIVA

Rim se tada izdigne na visinu ove teške situacije. Senat se zahvali preživlom Varonu što nije posumnjao u spas otadžbine. Odbi, primera radi, da otkupi zarobljene vojnike koje je Hanibal ponudio i što se dotle obično činilo, odbi i pregovore za mir koje je Hanibal takodje ponudio, pa podiže nove legije. Neposredno pre Kane raspolagao je sa 18 legija. Osam legija bilo je prema Hanibalu, dve su bile u Španiji, dve na Siciliji, jedna na Sardiniji, dve prema Cisalpiskim Galima, dve u Rimu kao posadne i dopunske trupe, jedna u floti. Kod Kane izgubljeno je 6 legija (od preostale kanske vojske formirane

³⁰ Kane (*Cannae*) je nominativ, ali kod nas je već prešlo u običaj da se ovaj oblik upotrebljava u genitivu, a iz njega je zatim izveden nominativ *Kana*.

su dve legije), a uskoro zatim uništili su im Gali još dve. Toliko izgubljenih legija nije se moglo nadoknaditi odmah. Najvećim naporom — uvlačenjem u stroj dece od sedamnaest godina i kažnjenika, formirane su dve nove legije, a dve druge stvorene su od robova kojima je obećana sloboda. Rim je tako neposredno posle Kane imao 14 legija, a zatim je svake godine formirao po dve nove. Godine 212 i 211 pre n. e. dostignut je najveći broj legija u tome ratu — dvadeset i dve. Gotovo svi građani sposobni za oružje bili su u vojsci, niz godina i na dalekim bojištima. Ovakav vojni napor za duže vreme nije dotle nigde zabeležen.

Posle Kane se Rimljani vratili na Kunktatorovu strategiju, možda u nešto smelijem obliku. Oni sada brižljivo izbegavaju velike rešavajuće sudare na otvorenom polju. Prihvataju samo one borbe koje nude manje rezultate, ali koje i ne prete uništenjem. Otvorenim poljem je vladao Hanibal, ali je bio nemoćan protiv rimskih gradova. On je bio preslab da preduzme opsadu rimskih tvrđava a nije mogao sprečiti Rimljane da opsednu, zauzmu i kazne otpale gradove. Hanibalova nadmoćnost nije stizala da zauzme utvrđene logore Rimljana, niti da probija njihove cirkumvalacione linije kojima su oni štitili svoje opsadne trupe od napada spolja. Najjače osobine punske taktike, udar konjice i znalačko sadejstvo rodova, pri takvom načinu ratovanja nisu mogle da dođu do izražaja. Kartagina nije slala pomoć vrednu pomena, a Filip V, zadržan intervencijom rimske flote u Grčkoj, nije prelazio u Italiju niti je slao pomoć. Pod tim uslovima se odnos snaga morao sve više naginjati Rimljanima. Pobedom kod Kane je Hanibal stvarno dostigao kulminacionu tačku svog uspona. Pošto na toj kritičnoj tački Rimljani nisu podlegli, njegovi su izgledi počeli da opadaju.

Dve godine posle Kane je Marko Klaudije Marcel pristupio opsadi Sirakuze, u čijoj je upornoj odbrani toliko vidno učestvovao snalažljivi i oštroumni matematičar Arhimed, i zauzeo je 211 pre n. e. Posle Sirakuze došao je red na Kapuu. Sada je nastupila jedinstvena situacija u vojnoj istoriji. Jedna strana preduzima dugotrajnu i tešku opsadu, mađa suprotna strana ima nadmoćnost u polju. Ova pojava objašnjava se strukturom protivnika: jedan je jak u konjici, a drugi u pešadiji. Da bi rasteretio Kapuu, Hanibal izvede demonstraciju prema Rimu, ali je uspeo samo da zaplaši građane. Uzvik straha „Hanibal

pred vratima" ostao je u trajnoj uspomeni Rimljana, ali to nije moglo da izmeni sudbinu Kapue. Predala se zbog gladi 211 godine. Dve godine kasnije (209) Fabije Maksim zauzima i Tarent. Hanibal je tu i tamo postizao poneki uspeh, ali je njegov položaj bivao sve teži. Deo njegovih španskih trupa prešao je Rimljanima. Jedina pomoć mogla je stići iz Španije.

Posle Kane strategiski problem Rima svodio se na potrebu sprečavanja protivničkim snagama da se prikupe u južnoj Italiji. Ovo je rešio ofanzivno i sa uspehom. U Italiji i na Siciliji su Rimljani sistematski pokoravali gradove koji su se odmetnuli, u Grčkoj su paralizovali Filipa V, a Španiju su preoteli posle promerljive i uporne borbe. Tu su braća Scipioni, Gnej i Publije, nizali uspehe dok je Hanibalov brat Hazdrubal ratovao u Africi protiv Numidana, ali kada se ovaj vrati u Španiju, obojicu potuče počesno kojom prilikom izgube vojsku i život. Posle toga Rimljani jedva održaše liniju (velikog) Ebra (212). Tada oni povere komandu mladom Publiju Korneliju Scipionu, nazvanom kasnije Afrikanac sinu prethodnog Publija. Imao je tek 24 godine ali se već u više mahova istakao na bojištu. Dotle nije vršio nikakvu državnu funkciju, bio je premlad za to, pa je morao biti donesen poseban zakon kojim mu je poverena komanda u Španiji sa rangom konzula. Ovo poverenje je Scipion potpuno opravdao. Smelim prepadom zauzeo je najpre Novu Kartaginu, a zatim postepeno potčinio čitavu Španiju.

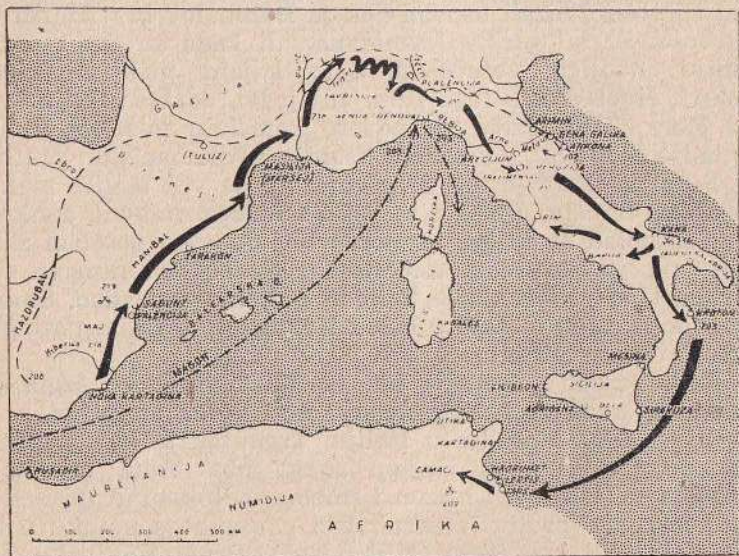
Kada je rat u Španiji bio za Kartaginu već izgubljen, Hazdrubal pođe u pomoć svome bratu. On se probi preko Pireneja i Alpa i prodre u Italiju. Trenutak je bio opasan za Rimljane, jer bi se spajanjem snaga oba brata poremetila ravnoteža u Italiji. Ali brzo i smelom odlukom grupišu Rimljani sve snage protiv Hazdrubala i potpuno ga potuku u bici na Metauru ili kod Sene Galike (207). Drugi Hanibalov brat Magon će se kasnije iskrcati kod Genue u Liguriji da u severnoj Italiji ponovo rasplamsa ustanak Gala.

Rimljani su dosledno, sve do kraja, izbegavali rešavajuću bitku sa Hanibalom. I kada se posle bitke na Metauru odnos anaga sasvim nagnuo na njihovu stranu, oni ne pokušavaju da ga silom izbace iz Italije. Čak i Scipion, kada se vratio iz Španije u Rim, da za godinu 205 bude izabran za konzula, ne pomišlja da ga napadne već organizuje pohod u Afriku. Nije to bilo iz straha od poraza. Scipion je verovatno pretpostav-

ljao da će Hanibal izbeći bitku i da će se pod njegovim pritiskom vratiti u Afriku, gde bi učvrstio situaciju Kartagine i možda onemogućio svaku akciju protiv nje. Scipionu je bilo stalo da stigne u Afriku pre Hanibala, da tamo stvori sebi saveznike među narodima i gradovima koje je Kartagina bila pokorila.

Scipionova smela ideja o invaziji Afrike nije lako prihvaćena u Rimu. Bilo je dosta opasno krenuti u ovu neizvesnost, a ostaviti u Italiji Hanibala i Magona. Scipion ipak prodre sa svojom zamisli i sa nekih 30 000 ljudi se 204 godine iskrca u Africi blizu Utike. On nađe saveznika u numidiskom kralju Masinisi i posle nekoliko uspeha primora Kartaginu da zatraži

Sk. 26. — Hanibalov pohod u Italiju, 218—203 pre n. e.

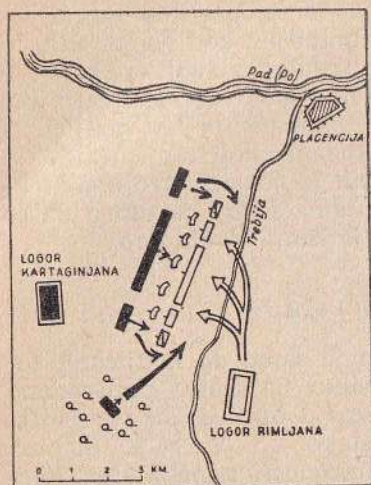
mir. Sada pozovu Kartaginjani Hanibala i Magona da se vrate u Afriku. Magon umre na putu od zadobijene rane. Hanibal se ukrcsa sa 24 000 ljudi u Krotonu na Kalabriji i srećno se prebaci u Afriku kod Leptisa (203). Dolazak Hanibalov oživi nove snage Kartaginjana. Oni prekinu primirje, ali kod Zame (odnosno Naragare) bude i Hanibal potučen (202). Iduće godine Kartagina pristade na teške uslove mira.

Rimska vojska koja je pobedila Hanibala kod Zame sasvim se razlikovala od one koja je potučena kod Kane. Nije to bila više građanska milicija, nego regularna vojska koja je kaljena godinama u teškim i krvavim sudarima. Zahvaljujući prilivu Numidana ona je bila sada nadmoćnija i u konjici. A na njenom se čelu nisu nalazili konzuli koji su slučajno te godine izabrani, nego vojskovođa koji je dokazao svoju sposobnost u mnogim prethodnim operacijama i koji je umeo da se koristi krvavim lekcijama koje im je Hanibal bio dao.

5. HANIBALOVE BITKE

Na *Ticinu* (218 pre n. e.) došlo je samo do konjičkog sudara. Obe su strane vršile nasilno izviđanje predvođene vojskovođama lično. Rimska konjica u pratnji lake pešadije naiđe na Hanibalovu konjicu nedaleko od Vercela. Scipion prihvati borbu uprkos velikoj nadmoćnosti neprijatelja. Njegovu pešadiju, koja se bila postavila pred sopstvenu konjicu, rasprši ubrzo teška punska konjica i dok se ova hvatala u koštac sa rimskom konjicom, Numidani udare u rimski bok, pošto prethodno odgurnu u stranu rimske pešake koji su se bili prikupili. Ovaj bočni napad dovrši boj. Gubici Rimljana bili su znatni. I Scipion bude teško ranjen; spase ga njegov sedamnaestogodišnji sin, kasniji Afrikanac, koji se hrabro baci u gužvu da izbavi oca.

Na *Trebiji* (218 pre n. e.) tukao je Hanibal oba konzula. Posle neuspeha na *Ticinu*, Scipion se povuče na južnu obalu Pada i postavi na desnu obalu reke Trebije, oslanjajući levo krilo na ogranke Apenina, a desno na tvrđavu Placenciju. U to doba godine (poznajesen) Trebija je bila značajna prepreka. Na tom jakom položaju dočekaog je Sempronija, koji je dojurio sa Sicilije, i predao mu komandu. Rimska vojska je sada bila jaka oko 40 000 ljudi. U pešadiji su Rimljani bili približno jednaki Hanibalu, a u konjici slabiji; imali su svega oko 4000 konjanika. Operativni interes nalagao je Rimljanima da ostanu na desnoj obali Trebije. Hanibal bi tada bio primoran ili da forsira reku ili da prezimi pred rimskim položajima. Ali je Sempronije želeo da dođe do bitke pre no što istekne njegov konzulat. Stoga Hanibalu nije bilo teško da ga namami na levu obalu, gde dođe do bitke, za Rimljane neočekivano i pod vrlo nepovoljnim uslovima.

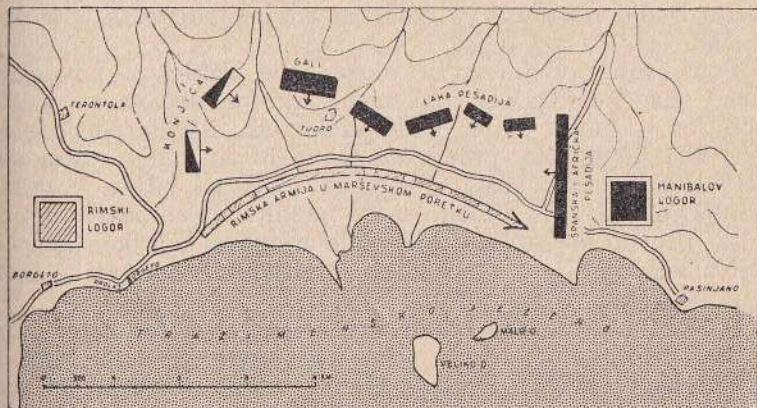

Sk. 27. — Bitka na Trebiji, 219
pre n. e.

Borbu otpoče laka pešadija na frontu, ali rimska ubrzo otstupi. U isto vreme na krilima je potisnuta rimska konjica. Rimska teška pešadija, koja se na centru uspešno borila, u sled popuštanja krila našla se u obroču ali se spasla probivši se u više pravaca, čak i kroz protivničku falangu. Polibije navodi kako je Hanibalov najmlađi brat Magon napao Rimljane u leđa iz zasede sa 1000 pešaka i 1000 konjanika, ali nije jasno gde je ta zaseda bila postavljena. To je mogao biti samo odred koji je izvršio širi obuhvat. Gubici su obostrano bili visoki, rimski mnogo veći. Hanibal je izgubio više Gala nego svojih ljudi.

Bitka kod Trazimenskog Jezera (217 pre n. e.) je čist prepad iz zasede u tesnacu. Hanibal se postavi u tesnac kojim je vodio put, ograđen levo strmim padinama, a desno talasastim zemljištem koje se spuštalo ka jezeru. Teška pešadija zauze izlaz koji je zatvarao neki brežuljak, laka pešadija levu, strmu stranu, a konjica se prikri na talasastom zemljištu blizu jezera spremna da na dati znak zatvori ulaz u tesnac. Rimljani udoše nesmetano u tesnac, a kada se njihova glavčina približi izlazu, Hanibal dade znak za napad. U isto vreme je njegova konjica zatvorila i ulaz. Nije to bila borba već samo poraz. Rimska vojska je gotovo sasvim uništena. Poginuo je i konzul Flaminije. Prethodnica od 6000 ljudi, koja je propuštena kroz tesnac, lutala je obezglavljena nekoliko dana dok nije opkoljena i zarobljena. Rimljani su izgubili 30.000 ljudi što mrtvih, što zarobljenih, a Hanibal samo 1500, opet većinom Gala. Da nesreća bude veća, konjica drugog konzula Servilija, koji je pošao u pomoć, bude takođe opkoljena, pobijena odnosno zarobljena.

Bitka kod Trazimenskog Jezera je možda jedini slučaj u istoriji da je čitava armija upala u zasedu. Operativno iznenađenje je ovde ostvareno u najsavršenijem obliku.

Sk. 28. — Bitka kod Trazimenskog Jezera, 217 pre n. e.

Bitka kod Kane odigrala se 2 avgusta³¹ 216 godine pre n. e. na levoj obali reke Aufida, nedaleko od njenog ušća u Jadransko More, blizu grada Kane čiji se ostaci nalaze severoistočno od današnjeg grada Kanosa di Pulja. Rimljani su izveli na bojište 55 000 teških pešaka, 9000 lakih pešaka i 6000 konjanika, a Hanibal 32 000 teških pešaka, 8000 lakih pešaka, 10 000 konjanika. Rimljani su dakle bili nadmoćniji za 20 000 ljudi.

Kod Rimljana je toga dana zapovedao konzul Terencije Varon. On je odlučio da primi bitku i postavio borbeni poredak. Varon nije iskoristio svoju veliku nadmoćnost za natkriljavanje i obuhvat neprijatelja, jer je verovatno znao da je takav manevar neizvodljiv protiv neprijatelja koji raspolaže nadmoćnijom konjicom. Tešku pešadiju stoga nije postavio u falangu normalne širine, čiji bi front, s obzirom na broj ljudi, morao da iznosi 3 — 4 km (poredak takve širine teško bi se kretao bojištem), nego je skratio front u korist dubine

³¹ Prema starom i haotičnom kalendaru, bitka se odigrala toga datuma, a prema julijanskom kalendaru ranije, u julu ili junu.

i svu tu masu teških pešaka, najveću koja je dotle zabeležena, zbio u smaknuti stroj širine oko 800 metara i dubine 70 ljudi. Ispred falange bili su strelci, a na krilima konjica u dve podjednake grupe. Varon je stao na levo krilo, njegov kolega Emilije Paulo na desno, a centrom su komandovala dva prokonzula.

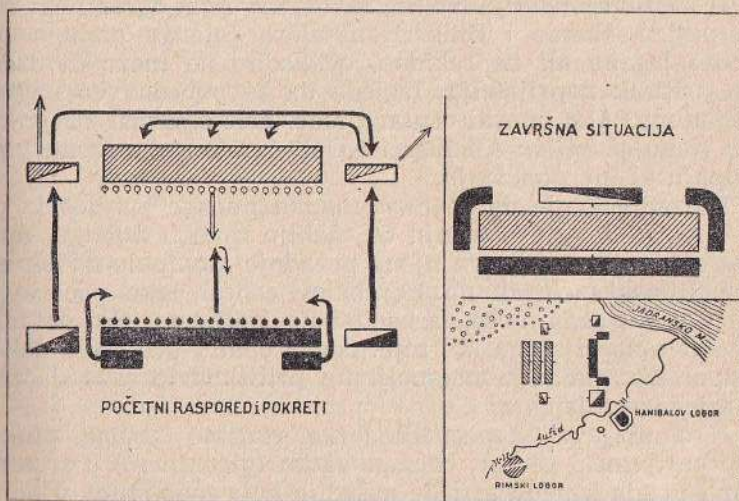
Sva brojna nadmoćnost uložena je dakle za povećanje udarne snage centra. U tom rasporedu ne uočava se težište borbe, jer je centar svuda podjednako jak, a krila podjednako slaba, niti je ma šta preduzeto čime bi se moglo doskočiti protivničkoj nadmoćnosti u konjici. Ideja za bitku je dakle: neodoljivim udarom duboke mase razbiti slabu pešadiju protivnika pre no što dođe do izražaja njegova jača konjica, čiji taktički značaj nije mogao izbeći Rimljanima posle tri poraza već pretrpljena u ovom ratu.

U Hanibalovom rasporedu, međutim, zapažamo niz momenta koji u ukupnom efektu otkrivaju novu, smeliju zamisao bitke. Pred strahovitu masu rimske teške pešadije on postavlja svoju falangu od 20 000 ljudi, i to u istoj širini da ne bude natkriljena. Njegova je falanga bezmalo tri puta plića od rimske, a obrazuju je najslabiji borci, Iberci i Gali. Ali i ovako slaba mora po svaku cenu izdržati udar Rimljana, jer je osovina bitačnog rasporeda. Zato se Hanibal postavlja u njenu sredinu, da bi svojim ličnim uticajem ojačao njene redove. Pred falangu stavlja lake pešake da što duže zadrže napad protivničke falange. Svu svoju tešku konjicu grupiše Hanibal na levom krilu, a na desno stavlja laku numidisku konjicu. Tako je on stvorio težište konjičkog boja na svom levom krilu, i time još više podvukao nadmoćnost koju je imao u tom rodu vojske. Ali najveći značaj ima raspored njegove elitne afrikanske pešadije, koju stavlja u dve podjednake grupe od po 6000 ljudi iza krila falange, odakle će moći da krenu na bokove protivnika ili će, u nuždi, pojačati i podržati falangu. Ove manevarske grupe mogao je stvoriti samo na račun falange, koju je oslabio do krajnjih granica, ne prezajući od opasnosti da bude pregažena.

Tim krilnim kolonama je upravo prvi put izražena ideja o drugom borbenom redu ili rezervi. U rezervu je stavio svoju najbolju pešadiju, jer druga ne bi bila u stanju da izvrši potreban manevar, ali je time ujedno prebacio glavni deo krvavog dankana, kojim se i pobeda mora platiti, na slabije i manje

pouzdanе Gale, koji su mu bili prišli posle njegovih prvih pobeda u severnoj Italiji. Daleko od svoje zemlje, u središtu neprijateljske teritorije, on je morao čuvati jezgro vojske, njegov jedini pouzdani oslonac.

Polibije iznosi da su se Kartaginjani razvili najpre u jednoj liniji ovim redom: deo konjice, deo afričke pešadije, Iberci i Gali (falanga), drugi deo afričke pešadije, drugi deo konjice, a zatim da je Hanibal krenuo napred samo centar (falangu) i tako planski ispupčio borbeni poredak u nameri da u prvi mah stupi u borbu samo sa centrom falange koju je usled toga sasvim istanjio. Sasvim je moguće, pa je čak i verovatno, da se Hanibalova falanga, u kojoj je bilo mladih i neveštih bo-

Sk. 29. — Bitka kod Kane, 216 pre n. e.

rača, ispupčila u pokretu onako kako to opisuje Polibije, jer široki razvijeni frontovi imaju tendenciju da se u pokretu ispupče. Ali treba odbaciti mogućnost da je takav konveksni poredak namerno postrojen tokom pokreta ka neprijatelju. Ovakve veštačke krive linije su neupotrebljive kao taktičke forme, a Iberci i Gali u sastavu falange bili su poslednji u Hanibalovoj vojsci koji su mogli izvoditi ovakve manevre. I pored velikog Polibijevog autoriteta, u Hanibalovoj ideji bitke treba dakle zamisliti ravne linije.

Bojište je bila ravnica bez prepreka.

Bitku otpočeoše strelci pred frontom. Teška punska konjica sa levog krila pođe zatim u napad i u naletu razbi i protera rimsku konjicu pred sobom, pa se, ne gubeći vreme u gonjenju, za leđima rimske falange baci iz pozadine na konjicu rimskog levog krila, koju su u isto vreme Numidani napali frontalno. Ukleštena tako s fronta i pozadine, i ova bi začas savladana. Rimske konjice tako nestade sa bojišta. Sva punska konjica sada udari u leđa rimskoj falangi. Ovaj precizan i racionalan rad konjice odaje disciplinovanu truppu u rukama komandanta koji je sigurno vodi. U napadu na rimsku pozadinu njoj će se uskoro pridružiti i strelci.

U međuvremenu je rimska falanga svojom ogromnom masom potisla Iberce i Gale. Hanibalova falanga odstupa pod borbom lagano ali neprekidno, očigledno ne može da izdrži silan pritisak neprijatelja. Izgleda da se pobeda već naginje Rimljanima. Ako punski centar prsne, biće sigurna. To je kritičan trenutak bitke. Ali Iberci i Gali čvrsto stežu front, ginu, odstupaju ali ne popuštaju.

Najzad počinje da se oseća napad punske konjice iz pozadine. Nije doduše u stanju da razbije rimsku falangu, masa je ogromna, ali prisiljava njene pozadnje manipule da okrenu front. Rimski pritisak na Hanibalov centar tako počinje da slabi. On tek sada može da baci svoju krilnu afričku pešadiju na bokove neprijatelja. To nije mogao učiniti sve dotle dok je rimska teška pešadija neumoljivim pritiskom pretila da preгази njegovu falangu.

U Polibijevoj koncepciji bitke rimska falanga probija ispupčeni punski centar, baca se zatim (glavninom) u stvoreni otvor i upada između afričke pešadije koja sada stupa u borbu protiv njenih bokova. Sada tek vidimo zašto je Polibije ispupčio punski centar — da bi afrička pešadija stupila u borbu protiv bokova rimske falange, tek kada se ova prethodno uklini u njega. Ali se isti efekat postizao na prostiji način — stavljanjem afričke pešadije u drugi borbeni red. Ona će se tada naći na bokovima rimske falange čim punska falanga bude potisnuta. Nije potrebno da bude probijena. Vrlo je sumnjivo da li je Hanibal mogao s takvim uspehom nastaviti borbu da je njegov centar bio stvarno probijen.

Stupanjem u dejstvo afričke pešadije, Rimljani su potpuno opkoljeni. Oni su još uvek brojno nadmoćniji, žilavo se bra-

ne ali bivaju sve više stezani u obruču i najzad uništeni posle višečasovnog klanja. Na bojištu ostade 480 000 ubijenih Rimljana, među njima i konzul Emilije Paulo. Spaslo se 16 000, a ostalo je zarobljeno. Hanibal je imao svega 50 700 mrtvih, od toga 4000 Gala iz falange.

U istoriji je retko koja bitka tako planski i logički izvedena iz početnog rasporeda. Pre Hanibala nikako. U njoj je konjica odigrala besumnje najvidniju ulogu. Konjički napad u leđa falange je svakako najznačajniji događaj bitke, njena prekretna tačka. Ali samim tim pobjeda nije još bila dobivena. Ona postaje sigurnom tek kada se afrički pešaci bacaju na bokove rimske pešadije, a ovo ne bi bilo moguće da falanga nije izdržala početni pritisak Rimljana. Svaki deo punskog borbenog rasporeda je izvršio svoj zadatak prema zamisli vojskovođe, u okviru jedinstvenog plana, koliko smelog toliko i promišljenog, koji je išao svesno za uništenjem nadmoćnijeg neprijatelja. Bitka kod Kane je prva *uništavajuća bitka* koju jasno zapažamo u istoriji. Zbog toga se ona često upotrebljava kao sinonim bitke u obruču.

*Bitka kod Zame ili Naragare*³² (202 pre n. e.) je rešila Drugi punski rat.

Scipion je svoju vojsku u Africi znatno pojačao. Masinisa mu je doveo 6000 pešaka i, što je najznačajnije, 4000 konjanika. Sada su Rimljani bili nadmoćniji u konjici: 6000 prema 2 — 3000. U pešadiji je Hanibal bio jači: imao je oko 48000 ljudi prema 34000 Rimljana, ali je među Hanibalovim pešacima bilo 12000 kartaginske milicije i 12000 afričkih najamnika, trupe koje su bile izrazito slabije od rimskih legionara. Hanibal je imao i oko 20 slonova.

Scipion postavi svoje legije u tri uobičajene linije manipula: hastata, principa, trijara, ali ne u šahovskom poretku, već jedne iza drugih. Tako je stvorio prolaz za Hanibalove slonove kojima će se ovi radije koristiti nego da gaze ljude. Manipule principa bile su na nešto većem otstojanju od manipula hastata. Konjica dođe na krila, rimska na levo, a numidska na desno.

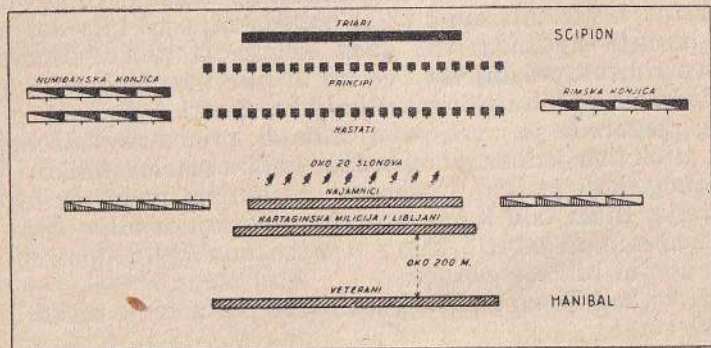
Hanibal se takođe postavi u tri linije. Napred su bili razni najamnici, u drugoj kartaginska milicija i Libljani, a iza

³² Polibije kaže da se bitka odigrala kod Naragare, a Kornelije Nepot kod Zame. Naragara se ne može topografski tačno utvrditi.

njih, na nekih 200 metara, veterani iz Italije. Treća linija je pretstavljala rezervu. Prve dve su imale da angažuju i privežu rimske legije, a treća da izvrši bočni udar. Konjica je bila postavljena na krila.

Kao kod Kane, konjica otpoče bitku. Jača rimska konjica protera protivničku ubrzo sa bojišta. Ako je Hanibal naredio svojoj konjici da pobegne pred protivničkom konjicom da bi je odvuksla daleko od bojišta, onda je ovaj manevar uspeo.

Sk. 30. — Bitka kod Zame

U isto vreme krenu napred Hanibalovi slonovi, ali njihovi vodiči ne uspevaju da ih nateraju na manipule. Životinje instinktivno izbegavaju ljude da bi prošle kroz međuprostore, gde ih tuku laki pešaci koji su se sklonili iza manipula. Epizoda sa slonovima sa vrlo brzo svrši i oni se više ne pojavljuju na poprištu.

U međuvremenu sudariše se i falange. Hanibal pokuša da izvede sličan manevar kao kod Kane i krene svoju treću liniju na rimske bokove. Ali je Scipion na ovo bio spreman. On izvrši isti potez i baci na svoja krila manipule principa i trijara. Hanibalovi veterani naiđoše tako na produženu rimsku liniju. Bitka se nastavi paralelno kao što je i počela. Pobjeda se već naginjala Kartaginjanima kada se vrati Scipionova konjica sa gonjenja, udari Hanibalu u leđa i dovrši bitku.

Bitka kod Zame je prva bitka u vojnoj istoriji gde na obema stranama uočavamo jasno drugi borbeni red ili rezervu.

6. HANIBAL I SCIPION

Često se navodi analogija da je Hanibal, kao Aleksandar u svoje vreme, nasledio od svog oca ne samo strategiske ideje nego i instrumenat za njihovo ostvarenje. Ova paralela nije sasvim uverljiva. Možemo prihvatiti da je Hamilkar pošao u Španiju da tamo stvori uslove koji će mu dopustiti da se pone- se s Rimom na kopnu i da je kartaginska vojska, koju je Hani- bal nasledio, bila uglavnom njegovo delo, ali ne možemo znati da li je nameravao da napadne Rim, gde i kako, a nikako ne možemo tvrditi da bi prešao Alpe kao što je učinio njegov sin. Hanibalu moramo prepustiti svu odgovornost i sve zasluge za rat i za način kako je strategiski povernen.

Napad na Sagunt je bio svakako u logici punske ekspanzi- je u Španiji. Kada su Rimljani na ovaj prekršaj ugovora od- govorili ratom, Hanibal se odluči za najradikalnije i najsmelije rešenje, da prenese rat u njihovu sopstvenu zemlju i tu da ih tuče. Ovu odluku počeo je da provodi u delo izvanredno vešto. Pohod kroz severnu Španiju i južnu Galiju, gde je tre- balo zadobiti prijateljstvo mnogobrojnih ratničkih plemena ili slomiti njihov otpor, forsiranje Rone, okretanje leđa Publiju Korneliju Scipionu koga je mogao lako tući, a posebno, pre- laz preko besputnih Alpa za svega 15 dana, u vreme kada je prvi sneg već bio pao i otpor ratobornih gorštaka — svedoče o širini, smelosti i realnosti Hanibalove strategiske zamisli. Njeno ostvarenje baca sasvim u zasenak drugu alterna- tivu koja bi se svodila na to da se dočeka rimski napad u Španiji ili Africi. No, kada bismo prihvatili Polibijeve podatke, da je Hanibal uoči rata raspolagao sa 137 000 vojnika i da je od Ebra do Ticina izgubio 54 000 ljudi, dakle više od polovine efektivna kojima je krenuo preko Ebra, onda bismo morali bit- no revidirati našu ocenu o Hanibalovoj početnoj koncepciji.

Hanibal je išao za tim da obori Rim uz pomoć zavojevanih i pokorenih naroda Italije, da politički raspoređi Italiju na nje- ne etničke delove. Bilo bi to trajno rešenje pitanja prevlasti na Sredozemlju u korist Kartagine. Ideja je bila primamljiva i smela, ali u njoj nije bilo ničeg pustolovnog. Pobedom kod Kane se Hanibal sasvim približio tom svom cilju. Niko ne može poreći da je tada doveo Rim na rub propasti. Nije mogao predvi- deti da će mu u tom kritičnom času nedostajati pomoć metro- pole, a da će Rim pokazati toliku vitalnost. Predviđanje takvih

izuzetnih ili slučajnih pojava bilo bi ustvari nerealno, a sasvim nepravilno stavljati u pitanje polaznu strategisku koncepciju samo zbog toga što nije uspela.

Ipak, kada je zaustavljen proces raspadanja rimske države, kada su Rimljani počeli da vraćaju u pokornost svoje buntovne gradove, a savez sa Makedonijom se nije realizovao, onda je svakako trebalo revidirati strategiske ciljeve. Neaktivnost Hanibalovu možemo protumačiti kao postepen prelaz na rat iznuravanja ne bi li se uporni Rim najzad primorao na povoljan ili prihvatljiv mir. Ali je u toj situaciji bilo i drugih rešenja. Među njima je efikasnija odbrana Španije zasluživala punu pažnju. I Afriku je trebalo učvrstiti pre Scipionove invazije. Jedno i drugo mogao je učiniti samo Hanibal sa svojom vojskom koja je dangubila u Italiji dok su u Španiji i Africi padale sudbonosne odluke.

Kao taktičar Hanibal je nedostižan. Pronicljivo je uočio prednost svoje vojske nad rimskom i na tom saznanju je smelo zasnovao svoju početnu strategisku zamisao i sve svoje bitke, iskoristivši sasvim taktičke mogućnosti svoje vojske. Bitka kod Kane je vrhunac racionalne upotrebe rodova vojske, a u isto vreme i svedočanstvo smelosti vojskovođe koji nije ustuknuo ni pred kakvom opasnosti da bi postigao svoj veliki cilj — uništenje neprijatelja. Teorija ne preporučuje brojno slabijem da obostrano obuhvati jačeg neprijatelja. Suviše nategnuti obruč može da prsne. Hanibal je to rizikovao da bi uništenjem rimske vojske postigao odjednom sve ostale strategiske i političke ciljeve kojima je ona stajala na putu.

Hanibal se nije isticao kao individualan borac. Aleksandar Makedonski, nošen svojim temperamentom, bacao se u borbu na čelu svoje konjice ili pešadije, ali je on jedino tako mogao lično da utiče na tok bitke. Hanibalovo mesto u borbenom rasporedu određuje pojava drugog borbenog reda ili rezerve. Njega ne sme da zahvati vrtlog borbe. On mora da sačuva pregled nad događajima, on upravlja bitkom, on ima da odredi kada će rezerva i kako stupiti u akciju. Hanibal nas ne zapanjuje svojom ličnom neustrašivošću kao Aleksandar, ali njegove odluke svedoče o neizmernoj komandantskoj hrabrosti koja nije zazirala od rizika samo ako je cilj to zasluživao.

Hanibal je podlegao Rimu. Njegov talenat i njegova volja nisu bili dovoljni da zaustave fantastičan uspon tog jedinstve-

nog grada. Scipion Afrikanac je najviše doprineo njegovom porazu.

Kada je izabran za prokonzula u Španiji, Scipion nije imao takmaca. Niko se nije nadmetao za tu opasnu dužnost. Posle poraza i pogibije Publija i Gneja Scipiona, oca njegovog i strica, situacija u Španiji bila je više nego teška. On je ubrzo iz osnova izmeni smelim pohodom na Novu Kartaginu. Zadatak je zatim bio mnogo lakši, ali je trebalo još mnogo umešnosti, političke uviđavnosti, borbi i smelosti dok su Puni savladani i izbačeni iz Španije.

Scipion je učestvovao u bici kod Kane. Bio je među onim malobrojnim srećnicima koji su uspeli da se spasu, a možda jedini koji je shvatio njen taktički smisao. U svakom slučaju reforma rimske taktike koja se obelodanjuje kod Zame njegovo je delo. Za to je trebalo autoriteta i discipline. Fabije Kunktator ga je optuživao u Senatu da rukovodi disciplinom na način kraljeva.

U strategiji je Scipion dao svoju punu meru. Odluka da se napadne Kartagina dok se Hanibal još nalazio u Italiji nije bila obična. Bila je plod jasne strategijske vizije koja se ostvarila u bitnim svojim elementima. U Senatu je naišla na veliku opoziciju. Fabije Kunktator je bio njen glavni protivnik.

Čovek koji je stekao slavu svojom oprežnošću i neaktivnošću u trenutku kada su bile na mestu, nije mogao shvatiti smeli Scipionov plan. Kunktator je uveravao da će se sva Afrika ujediniti protiv Scipiona ako se tamo bude iskrcao, da će biti teže tući Hanibala pod zidinama Kartagine, gde će uz njega biti sva Afrika, nego u južnoj Italiji gde mu je ostala samo krnja vojska. Kunktator nije shvatio politički položaj Kartagine, dok je Scipion uverljivo ukazivao na njene slabosti.

Svoju ličnu hrabrost pokazao je Scipion na Ticinu. Kasnije, kao vojskovođa, nije više izlagao svoj život slučaju i sreći kao što je činio Aleksandar. Komandantske hrabrosti je imao u izobilju. Bitku kod Zame primio je u uslovima koji bi poraz nesumnjivo pretvorili u katastrofu. Ipak posle pobede, koja je bila potpuna, njegovi uslovi mira Kartagini bili su mudri i umereni. Nije bio manji državnik od vojskovođe.

Jalovo bi bilo upoređivati Hanibala i Scipiona da bi se utvrdilo ko je bio veći vojskovođa. Rat se nije vodio između Hanibala i Scipiona već između Kartagine i Rima. U njihovoj

društvenoj strukturi su bile glavne klice poraza i pobjede. Otuda poraz kod Zame nije zamračio slavu pobjednika kod Kane, ali slavu njegovog protivnika je pobjeda kod Zame izdigla do vrhunca.

III

RIMSKA IMPERIJA

1. PROFESIONALNA VOJSKA

Drugi punski rat je iscrpao Rim, ali Rimljani ipak nisu mogli mirovati. Trebalo je ponovo pokoriti Cisalpisku Galiju, a Španija se nije mogla umiriti sve do Oktavijana Avgusta. Nove ratove pokretao je i interes plemstva i vitezova koji su u osvojenim oblastima prisvajali zemlje, položaje, poslove i časti. Ubrzo posle Zame nađe se Rim ponovo u ratu sa Filipom V Makedonskim sa kojim je 205 pre n. e. bio zaključen mir. Na brežuljcima zvanim Kinoskefale, nedaleko od Farsala u Tesaliji, konzul Tit Kvint Flaminin potuče Filipa i primoraga na mir (197 pre n. e.) kojim se Makedonija odrekla Grčke, posle veka i po prevlasti, i obavezala se Rimljanima da će predati svoju flotu, svesti svoju vojsku na 5000 ljudi, platiti 1000 talanata ratnih troškova i da neće voditi ratove bez dozvole Rima. Flaminin pompežno proglasi oslobođenje Grčke od makedonske prevlasti, ali Grci ubrzo uvideše da su samo izmenili gospodare.

Za to vreme se siriski kralj Antioh III učvrstio u Maloj Aziji i Trakiji i ugrozio Pergamon i Rodos. Ovi se obraćaju Rimu za pomoć. Antiohu se pridruže Etolci i drugi Grci, ali ga Rimljani odbacuju od Termopila i primoraju da se povuče u Malu Aziju. Iduće godine (190 pre n. e.) Lucije Kornelije Scipion, uz koga je kao prokonzul bio njegov brat Afrikanac, prelazi Helespont i kod Magnezije potpuno potuče Antioha. Kažu da se ovaj nije umeo koristiti savetima Hanibalovim koji se bio sklonio na njegov dvor kada je morao napustiti Kartaginu da ne bude predat Rimljanima. Hanibal ga je navodno zamolio da mu poveri 100 ratnih brodova i 10 000 ljudi kojim će on dići na oružje Kartaginu i zatim zajedno sa kartaginskim snagama ponovo upasti u Italiju. Ideja da se kao saveznik pridobije

Kartagina nije bila nerazumna. Pritisak Kartagine na Italiju, ma kog intenziteta bio, odrazio bi se pozitivno na maloazijsko ratište. Za to je vredelo žrtvovati i nešto trupa. Ali Antioh III, dok mu je neprijatelj bio na pragu, nije mogao odvojiti 100 brodova i 10 000 vojnika za takvu daleku diverziju koja bi se strategijski osetila možda tek za godinu dana. Posle poraza Antioh se morao odreći Male Azije u korist Rodosa i Pergamona, a Hanibal je ponovo pošao u izgnanstvo, najpre na Krit, a zatim na dvor kralja Vitinije (u severozapadnom delu Male Azije) gde je (verovatno u drugoj polovini 183 pre n. e.) ispio otrov kada je ovaj hteo da ga ubije na zahtev Rimljana.

U trećem makedonskom ratu konzul Lucije Emilije Paulo, sin Emilija Paula koji je nastradao kod Kane, pobeđi 168 pre n. e. kralja Perzeja kod Pidne. Nešto posle toga (149 pre n. e.) Makedonija postade rimska provincija, a zatim (146 pre n. e.) izgubi i Grčka senku slobode koju je bila dobila posle poraza Filipa V. Iste godine Publije Kornelije Scipion Emilijan, daroviti sin pobeđnika kod Pidne, uništi Kartaginu. Otada je nazvan Afrikancem Mladim, a kasnije kada je savladao Numanciju, i Numantincem.

U ovim ratovima sudari između rimske i makedonske falange od posebnog su interesa za vojnu istoriju. Među njima je bilo velike razlike. Rimljani su grčku falangu raščlanili na manipule, a zatim je podelili na prvi i drugi borbeni red, a Makedonci su je sasvim zbili. Makedonci su se sasredili samo na udar, a Rimljani su ga kombinovali sa manevrom. Polibije nam svedoči da su na svakog Rimljanina, koji je zauzimao metar fronta, dolazila dva Makedonca; a kako su pred frontom štrčala koplja pet vrsta, svaki se Rimljanin sa svojim kratkim mačem imao teoriski da bori sa 10 makedonskih kopalja. Frontalnom udaru falange sarisa — kaže nam dalje Polibije, ništa se ne može odupreti; Rimljanin pojedinac sa svojim mačem ne može da se odbrani od 10 kopalja koja jednovremeno nadiru na nj; ali se rimski legionar može upotrebiti na svakom mestu, u svako vreme i u svaku svrhu; nosilac sarise može da se bori samo u skupnoj falangi, a ne u manjim odeljenjima ili pojedinačno; a falanga (makedonska) može da se kreće samo na ravnom terenu; svaki rov, svaki brežuljak, svaki džbun dovodi je u nered; a kada je na jednom mestu došla u nered, ili kada joj rimske manipule udare u bok, ona je izgubljena. Iz ovih Polibijevih razmatranja ne treba zaključiti da su se Rimljani borili

rasuto, a Makedonci skupno. Jedni i drugi tukli su se zbijenim formacijama, samo je kod prvih bilo više elastičnosti i pokreta, a kod drugih više solidnosti i kompaktnosti.

Neprekidni ratovi van matične zemlje nisu se mogli voditi sa građanima — vojnicima. Vojnici koji su se godinama borili na Alpima, na Balkanu, u Španiji, Africi i Aziji nisu mogli ostati građani. Stara ustanova po kojoj su konzuli komandovali legijama formiranim od građana za svaki konkretan slučaj, da budu raspuštene kada potreba prestane, još dugo je postojala formalno, ali se nije mogla primenjivati. Opšta vojna obaveza ne da se uskladiti sa neprekidnim ratnim stanjem. Ustvari, samo je neznatan deo rimske omladine služio vojsku, određen bilo kockom bilo samovoljom upravnog aparata, a taj se deo pretvarao u profesionalne vojnike. Otrgnuti godinama od građanskog života, rimski vojnici su morali zapustiti svoja imanja i oslanjati se jedino na vojničku platu, na poklone od svojih vojskovođa i na pljačku u porobljenim zemljama. Do Drugog punskog rata teret vojne obaveze je bio približno ravnomerno podeljen na rimske građane i *saveznike*. U drugom punskom ratu su Rimljani nosili glavni teret, a posle pobeđe nad Hanibalom su jače pritegli *saveznike*. Sem toga vrbovali su u provincijama, a uzimali su u službu sve vrste najamnika — Numiđane, Balearce, Gale, Iberce, Krićane. Pravu rimsku vojsku obrazovale su redovno samo 4 legije — svega 18 000 do 20 000 ljudi, a sve ostalo do 50 000, koliko je Republika imala prosečno pod oružjem, činili su strani kontingenti.

Razvoj u pravcu profesionalne vojske počeo je već u Drugom punskom ratu. Scipionova vojska kod Zame nije bila više građanska milicija, ni po komandnom ni po boračkom sastavu. U II veku pre n. e. kroz profesionalizam se još uvek povremeno probijaju elementi milicije, ali toga biva sve manje.

2. VOJNE REFORME GAJA MARIJA

Proces pretvaranja građanske milicije u profesionalnu najamničku vojsku završava se u doba rata protiv Kimbra i Tevtonaca. Za Gaja Marija, njihovog pobjednika, vezane su sve vojne reforme koje uočavamo u prvoj polovini I veka pre n. e.

Sva se rimska vojska sada popunjava vrbovanjem umesto vojnom obavezom. Dobrovoljaca je bilo dovoljno, jer je svim

slobodnim građanima bio slobodan pristup u vojsku, pa i proleterima kojih je bilo sve više u rimskom društvu. Prekomorski osvajački ratovi upropastili su seljake, delom što su zbog dugoročne službe u vojsci zanemarili svoja imanja, delom što nisu mogli izdržati konkurenciju mnogo jevtinije pšenice koja je dolazila iz provincija. Sitna imanja su tako propadala i prelazila u ruke bogataša koji stvaraju velike posede (latifundije). Klasne razlike se još više zaoštriše. Među slobodnim građanima vidimo na jednoj strani bogato i obrazovano plemstvo, koje preko Senata i visokih položaja upravlja državom, uz njih poslovne ljude koji imaju u svojim rukama trgovinu i eksploataciju provincija (vitezovi), a na drugoj strani mnoštvo seoskog i gradskog proletarijata. Među proleterima mogle su se vrbovati čitave vojske. Borci su bili proleter, a viši oficiri (legati i vojni tribuni) ljudi iz redova plemstva i viteštva. U vojsci su se dakle sastajale najviše sa najnižom klasom slobodnog građanstva. Robovi, kojih je takođe bilo sve više, nisu ni sada imali pristupa oružju. Baza za dobrovoljno regrutovanje vojske još je više proširena kada je rimsko građansko pravo dato svim Italijcima (89 pre n. e.). Ipak, vojna obaveza građana nije u Rimu nikad formalno ukinuta. Praktično se javlja i kasnije, povremeno i lokalno čak i u pozno doba Carstva.

U najamničkoj vojsci gubile su se građanske vrline ranijeg vremena, ali je ona još uvek bila u osnovi nacionalno rimska i u rukama dobrog vojskovođe moralno nadmoćnija od svake druge svog vremena. Profesionalno je bila bez takmaca. Profesionalizam ima povoljno dejstvo na kvalitet kada se priđuše njegove rđave strane. Duži rokovi službe daju izvežbanije vojnike i starešine, a ovo stvara finije, složenije i efikasnije taktičke organizme.

Reforma vojne službe je upravo omogućila niz promena u organizaciji i taktici koje zapažamo u to vreme. Legije sada obrazuju samo teški pešaci. Među njima nestaje sasvim podele na hastate, principe i trijare. Nešto kasnije se deo legionara (oko 300? pre n. e.) obučava i za rasutu borbu (*antesignani*). Kada je italiskim *saveznicima* dato građansko pravo nestalo je svake razlike između njihovih i rimskih jedinica, koje su i dotle bile više političke i moralne prirode nego vojničke. Legije imaju sada 10 kohorti po 3 manipule od po 2 centurije od 100 ljudi, dakle svega 6000 ljudi, ali se to formacijsko stanje retko postizalo. Službu obezbeđenja štaba vršila je pretorijan-

ska kohorta (*cohors pretoria*) koja je okupljala najbolje vojnike. Legije čine jezgro i glavninu vojske. Rimske konjice više nema. Kao boračka jedinica pojavljuje se poslednji put 140 pre n. e. u ratu sa Numancijom i tada se ističe samo razuzdanošću i neposlušnošću. U Jugurtinom ratu vidimo je kao plemićku gardu vojskovođa i stranih prinčeva, a otada nestaje sasvim. Nema ni lake rimske pešadije. Ali uz rimske legije se nalaze pomoćni odredi strelaca, bacača i konjanika regrutovanih među pokorenim, zavisnim ili prijateljskim narodima. Treba posebno pomenuti teške trakiske konjanike, laku afrikanšku konjicu, odličnu laku pešadiju Liguraca, bacače Baleara i nedostižne strelce Kipra.

Stvaranjem kohorti, koje sem imena nemaju ničeg zajedničkog sa ranijim kohortama italiskih *saveznika*, legija se raščlanila na taktičke jedinice kojima se moglo manevrovati. Vojskovođa ih je mogao postavljati u jedan ili više stepena po dubini, mogao ih je kretati u toku borbe, bacati na front ili krila prema potrebama bitke. Taktika kohorti je najviši stepen u razvoju taktike pešadije u Starom veku. Ne bi se mogla zamisliti bez rimske discipline čiji je glavni nosilac bio *centurion*, čovek izrastao iz redova boraca. Po socijalnom položaju on odgovara podoficiru današnjih kapitalističkih armija, a po funkciji komandiru čete. U njegovim rukama su bile manipule, borci. Stariji centurion komandovao je ujedno i manipulom, a kohortom najstariji centurion u kohorti. Legijama je i dalje komandovalo šest njenih vojnih tribuna naizmenično. Ovaj ostatak prošlosti nije se toliko štetno osećao, jer su legije imale ograničenu taktičku ulogu. U borbi je vojskovođa upravljao kohortama preko *legata* koje mu je Senat stavljao na raspolaganje kao njegove pomoćnike. Samo na čelo detašovanih legija stavljeni su određeni legati ili provereni vojni tribuni kao stalni komandanti.

Za Marijevo ime vezuju se i mnogobrojni detalji koji su usavršili naoružanje i opremu, koji ukazuju na praktičan smisao njihovog tvorca i brigu njegovu za vojnike. Oružje legionara je sada jednoobrazno: težak drveni džilit (pilum) sa gvozdanim vrhom i kratak široki mač sa dve oštrice i ostrim vrhom. U to vreme nestaju ranija četiri ubojna znaka: vuk, bik, konj i vepar, koji su verovatno nošeni pred konjicom, hastatima, principima i trijarima. Njih zamenjuju stegovi kohorti (*signum*) i *orao* legija koji je poveren njenoj prvoj kohorti.

Egzercirno pravilo, delo Marijevog ratnog druga Publija Rute-
lija Rufa, znatno je unapredilo obuku, naročito jedinačnu.

Sa profesionalnom vojskom izmenila se i uloga armije u
državnom životu. Ona je postala najjači politički faktor. Naj-
jamničke vojske su bile jače privržene svome vojskovođi nego
Republici. Profesionalnim vojnicima je logor bio jedina do-
movina, rat jedini zanat, a vojskovođa jedina nada. Vešte voj-
skovođe, koje su mogle bogato da nagrade svoje vojnike, postojale
su gospodari države. Osvajački ratovi Republike, u kojima je
izrasla najamnička vojska, nosili su dakle u sebi i klicu njene
propasti.

3. BITKA KOD KINOSKEFALA

(197 pre n. e.)

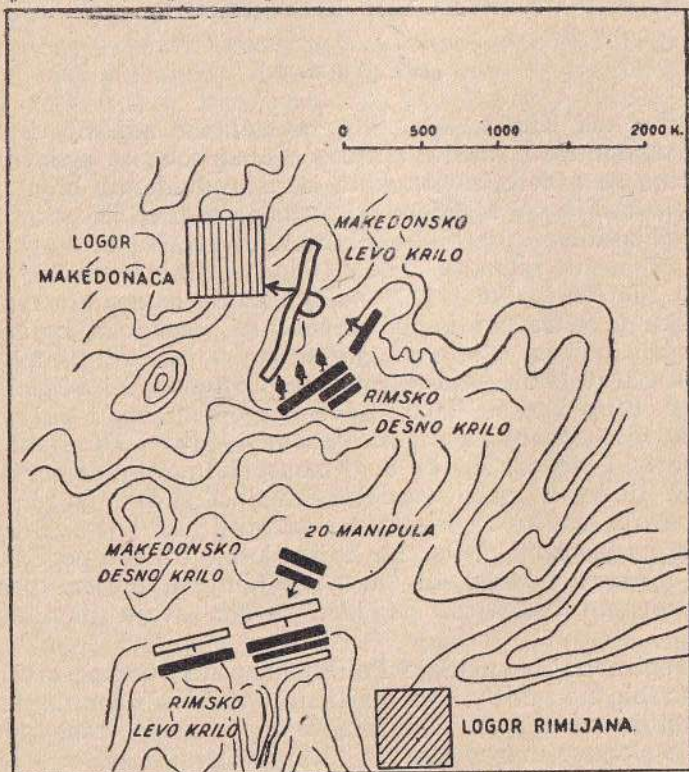
Bitka kod Kinoskefala, blizu Farsala, je najbolja ilustra-
cija makedonske i rimske taktike u međusobnom sudaru.

Bitka se razvila neposredno iz nepredviđenog boja pred-
njih delova. Filip V Makedonski povlačio se pred rimskim kon-
zulom Flaminom tražeći bolje (ravnije) bojište za svoju te-
šku i glomaznu falangu. Jednog dana rimski izviđački odred
od oko 300 konjanika i 1000 pešaka naiđe iznenadno na ma-
kedonsku pretstražu i bude odbačen sa visova na kojima je
ona držala položaj. Flaminin ga odmah pojača sa još 500 ko-
njanika i 2000 lakih pešaka, preduze protivnapad i odbaci Ma-
kedonce. Filip baca u borbu nove snage, konjicu i najamnič-
ku pešadiju, preote izgubljene visove i odbaci Rimljane čak
do logora. Uvidevši da bi ovaj neuspeh mogao demoralisati
njegove ljude, a inače tražeći rešavajući sudar, izvede Fla-
minin svoju vojsku iz logora i postroji je za bitku. Filip se
kolebao da je primi na terenu koji nije bio nimalo pogodan za
borbu njegove falange, ali su ga potčinjeni, opijeni posled-
njim uspehom, nagovorili da i on izvede svoju glavninu iz
logora.

Iz opisa koji nam daje Polibije moramo pretpostaviti da
je teren bio nezgodan i za elastičniju rimsku falangu, jer ju
je Flaminin podelio na dva dela. Desnom krilu, pred koje je
postavio slonove, naredio je da se ne miče s mesta, a s levim
krilom je krenuo lično u napad. Pred njim su rimski prednji

delovi ponovo krenuli napred i odbacili isturene Makedonce na njihovu glavninu.

U međuvremenu je Filip zauzeo visove sa delom svoje teške pešadije, a drugom delu je naredio da krene za njim. Na visovima je prvi deo postrojio u falangu, tu je prihvatio svoje otstupajuće prednje delove i grupisao ih na svom desnom krilu. Dotle se rimska falanga sasvim približila i u svojim intervalima prihvatila sopstvene prednje delove koji već nisu imali dovoljno prostora pred sobom. Iako nije još bio prikupio sve svoje trupe, naredio je Filip postrojenom delu falange, koji je ustvari činio njegovo desno krilo, da se spuštanim kopljima krene Rimljanima u susret, a laku pešadiju i konjicu uputio je na njihove bokove.

Sk. 31. — Bitka kod Kinoskefala 197 pre n. e.

Prema opisu Polibija sudar dveju falangi bio je strašan. Udar makedonske falange bio je verovatno jači nego obično jer je napadala nizbrdo. Rimska falanga ga nije izdržala. Bila je potisnuta, izgubila je dosta ljudi, a neki su počeli da beže. Flaminin je tada prešao na svoje desno krilo i poveo ga napred na čelu sa slonovima. Levo krilo Makedonaca je bilo još u razvoju, na ispresecanom terenu teško je obrazovalo falangu, a deo je već bio krenuo za pobedničkim desnim krilom. Pod tim uslovima napad rimskog desnog krila je imao potpun uspeh. Kada je bio već očigledan, neki tribun odvojio je 20 manipula od pobedonosnog rimskog desnog krila, bacio se s njim u leđa desnog makedonskog krila i sasvim ga razbio.

Polibije pridaje slonovima veliki udeo u pobedi, ali je i ostalo dovoljno za objašnjenje makedonskog poraza. Makedonska teška pešadija mogla se tući samo u zatvorenoj falangi. Ona nije bila naoružana ni izvežbana za rasutu i individualnu borbu. A kada se falanga zahukta jednim pravcem, onda nije u stanju da na vreme obrne front bilo nazad, bilo ustranu.

4. SPARTAKOV USTANAK

(73—71 pre n. e.)

Problem robova nagrizao je sve države Starog veka i bio je sve gori ukoliko su postajale moćnije i bogatije. U robovskom društvenom uređenju ratni uspesi dovodili su neizbežno do naglog porasta robova. U Rimu, u II veku pre n. e. njihov broj se penje skokovito. Njihova bezdušna eksploatacija na rimskim latifundijama, gde su se nagomilavali pod nepodnošljivim životnim uslovima, još više je povećavala ovo socijalno zlo. Bežeći od svojih gospodara koji su s njima mogli činiti šta su hteli, robovi su se često odmetali i odavali se hajdučiji. Ponekad to je zauzimalo razmere pobuna. Na Siciliji dovelo je do dva dugotrajna i krvava rata (135—132 i 104—100 pre n. e.), a Spartakov ustanak je potresao temelje rimske metropole u trenutku kada su se orlovi njenih legija pobedonosno vili od Eufrata do Atlantika.

Godine 73 pre n. e. iz gladijatorske škole u Kapui pobjegla su 74 roba i sklonila se na Vezuv. Na njihovom čelu bila su dva Kelta, Kriks i Enoma, i jedan Tračanin, Spartak. Poslednji je bio ranije u rimskoj službi među trakiskim pomoćnim

trupama, zatim je dezertirao i odmetnuo se u planinu, pa kada je uhvaćen, svrstan je među gladijatore. Grupa je brzo porasla prilikom novih odbeglih robova. Kada su njihove akcije prerasle lokalne vlasti, Rim šalje odred od 3000 ljudi, na brzu ruku pokupljene milicije, pod Klaudijem Glaberom. Rimski regularna vojska ratuje u to vreme pod Lukulom u Aziji i pod Pompejom u Španiji. Glaber zatvara prilaze Vezu ne bi li odmetnike izgledno, ali oni lako probijaju njegov paučinasti obruč. Napadnuti delovi rimske milicije prsnu u sve strane pred iznenadnom pojavom gomile ljudi spremnih na sve. I rimski logor pada u ruke robova. Ovim prvim uspehom dolaze do oružja, ugleda i novog priliva odbeglih robova.

Pretor Publije Varinije pohitao je iz Rima u Kampaniju sa dve legije, ali je tamo naišao na čitavu armiju robova koji su se ulogorili u niziji. Njegova vojska nije bila boljeg kvaliteta od prethodne. Njene neotporne redove proređivale su bolesti, a još više kukavičluk i razuzdanost. Kada je trebalo napasti ušančene robove, veći je deo otkazao poslušnost. Ipak je Varinije krenuo napred s onim što je ostalo uz njega i naišao na prazan logor, jer su se robovi u međuvremenu neopaženo izvukli i krenuli za Lukaniju. Pošao je za njima da bude tamo potpuno potučen. U rukama robova ostavio je logor sa svojim konjem i znamenjima svoje vlasti. Sada robovi južne Italije prilaze masovno svojim oslobodiocima. Najumereniji podaci navode da je njihova vojska porasla na 40 000 ljudi. Njeno naoružanje bilo je sasvim oskudno; mnogi su imali samo zašiljene močuge. Ipak su ponovo ovladali Kampanijom gde su razbili Varinijevog kvestora Gaja Toranija. Sva južna Italija osim utvrđenih gradova bila je u njihovim rukama, pa su čak zauzeli dosta gradova koji su, protiv Spartakove volje, od njih doživeli sve strahote rata. Borba je obostrano bila vrlo surova. Rimljani su svakog zarobljenog roba pribijali na krst po slovu svoga zakona, a robovi su im vraćali milo za drago.

Za iduću (72 pre n. e.) godinu rešeno je u Rimu da oba konzula krenu protiv robova. Pretor Kvint Arije, podvojvoda konzula Lucija Galija, uspeo je da na Garganu uništi keltski odred koji se pod Kriksom (Enoma je poginuo u prvim sudarima) bio odvojio od glavnine da bi pljačkao za svoj račun, ali je Spartak u Apeninima i u severnoj Italiji zadobio neko-

liko sjajnih pobjeda. Potukao je redom konzula Gneja Lentula dok je ovaj pokušao da ga opkoli, zatim Lucija Gelija, pa pobjedonosnog Arija, onda Gaja Kasija, namesnika Cisalpiske Galije i najzad pretora Gneja Manlija. Toliko poraza Rimljani nisu nanizali od Hanibalovih vremena. Vojska robova postala je strah i trepet za njihove miliciske legije.

Posle ovih pobjeda robovi su dobili potpunu operativnu slobodu. Spartak je izgleda nameravao da pređe Alpe da bi se pobunjeni robovi mogli vratiti u svoju domovinu u Trakiju, odnosno Galiju, ali njegova vojska nije htela da napusti bogatu Italiju. Krenuo je stoga na Rim, možda da blokira grad, ali ga njegova vojska ponovo primora da odustane od svoje namere. U međuvremenu Rimljani su vrhovnu komandu u Italiji poverili rimskom advokatu i pretoru Marku Krasu i stavili mu na raspolaganje osam legija. Prvu svoju jedinicu koja je pobjegla pred robovima pobacavši oružje, desetkovao je po rimskim zakonima. Ova mera je učvrstila legije. U narednom sudaru je Spartak pretrpeo neuspeh, pa se kroz Lukaniju povukao u Regijum. Njegova je namera bila da se pomoću gusara, koji su tada vladali morem, čak i sirakuškom lukom, prebaci na Siciliju gde su robovi jedva čekali da po treći put ustanu na oružje, ali su ga gusari izneverili. Kras je pošao za njim, ali nemajući mnogo poverenja u svoju vojsku nije ga napao već je pokušao da ga tu na vrhu italijanske čizme blokira bedemom dugačkim preko 50 km ispred koga je iskopan rov širok i dubok preko 4 metra. Ali jedne tamne zimske noći Spartak je probio ovaj bedem i uproleće 71 pre n. e. našao se ponovo u Lukaniji. Uvidevši da neće moći izvršiti postavljeni zadatak Kras zatraži od Senata da se pozovu u Italiju trupe iz Makedonije i Španije. Ali do toga nije došlo. Nesloga robova radila je za Rimljane. Gali i Germani se odvojiše od glavnine i budu zasebno potučeni. Spartak pokuša zatim da se povuče u planine Kalabrije i u povlačenju potuče rimsku prethodnicu. Ovaj uspeh opi njegovu vojsku koja sada počne da traži bitku sa Rimljanima. Do rešavajućeg sudara dođe najzad na Silaru u Lukaniji. Pre bitke Spartak ubi svoga konja da bi podvukao rešavajući karakter sudara, a u bici se založi sav. Dva centuriona padoše od njegove ruke; ranjen, nastavio je borbu na kolenima. Ali pored sve hrabrosti robovi budu konačno pobeđeni. Na povratku iz Španije Pompej je slučajno naišao na jednu njihovu gomilu

od 5000 ljudi koja je pokušala da se spase preko Alpa u Galiju, pobio je, pa se proglasio pobednikom robova. Duž puta od Kapue do Rima 6000 robova ispaštalo je na krstu pobedu robovlasničkog poretka.

Momzen dovodi u vezu Spartakovo poreklo sa Spartokidima, plemićkim rodом koji je odigrao veliku ulogu u Trakiji. U svakom slučaju njegovi postupci odaju šire obrazovanje. Spartak ima strategiske ideje kojima ne bismo mogli ništa zamjeriti. Pokušajem da izvede robove iz Italije dao je dokaza da ga pobjede nisu opile i da je realno cenio mogućnosti njegove šarene vojske. Ona bi stvarno došla do većeg izražaja u Galiji i na Balkanu. Tamo, među narodima koje je Rim pokorio ili koji su zazirali od njega, bilo je znatno više perspektive nego u Italiji. Napad na Rim, bio to samo kao pritisak ili kao blokada, znatno je slabija strategiska alternativa, ali svakako bolja od besciljnog pustošenja i pljačkanja. Pokušaj da se na Siciliji ponovo rasplamsa ustanak bilo je jedino rešenje koje je davalo izgleda da se sa izvesnim uspehom nastave operacije u južnoj Italiji. Ali se Spartakove namere lome većinom o otpor njegove vojske koja nema ni razumevanja za njegove ideje, a ni discipline da ih izvede bez pogovora. Taktički uspesi robova ne treba da nas čude. Rimske legije koje su im podlegle bile su skup građana i seljaka odavno odviknutih od vojnog zanata, a robovi sami većinom su bili ratnici koji su ranije pali u rimsko ropstvo.

Spartak je imao i organizacionih poteza koji svedoče da je hteo da bude nešto više od vođe osvetničkih pljačkaških bandi. Nastojao je da stvori organizovanu konjicu. Možda je on sam, dok je služio u rimskim pomoćnim trupama, pripadao teškim trakiskim konjanicima. Umeo je da nabavi gvožđe i bakar posredstvom gusara. Njegova pravičnost je najviše dolazila do izražaja prilikom podele plena, privlačila je pažnju masa i vezivala ih za njegovu ličnost, isto toliko koliko i njegova hrabrost. Ipak nije uspeo da stvori disciplinovanu vojsku. Suviše su bile jake centrifugalne težnje među njegovim boricima pripadnicima raznih naroda i jezika koje je vezivala samo zajednička mržnja prema njihovim tlačiteljima. Uzalud je Spartak pokušavao da stane na put besciljnom pustošenju koje je odbijalo narod od ustanka. Pokret je bio osuđen nedostatkom političke ideje koja bi okupila oko sebe ne samo robove nego i druge obespravljene slojeve Italije, u prvom redu *saveznike*

koji su pre nepune dve decenije poslednji put bili ustali na oružje (91—88 pre n. e.), a možda čak i rimski proletarijat — kao što je ranije bilo delimično uspelo ustanicima na Siciliji.

IV

JULIJE CEZAR

1. GALI ILI KELTI

Cisalpiska Galija prostirala se od podnožja Apenina do Alpa, s obe strane reke Pada. U to vreme ona je bila sasvim romanizovana, pa je Cezaru služila kao baza za regrutovanje vojske. Ilirija (Istra, Dalmacija) je bila nemirna ali od nje nije pretila veća opasnost. Narbonska Galija, nazvana tako po rimskoj koloniji Narbon, obuhvatala je ustvari uzani pojas između mora i Sevena, kuda je išla kopnena veza sa Španijom, zatim zemljište na levoj obali Rone do Ženevskog Jezera (Dofine, Provans). U severnim njenim delovima rimska vlast bila je vrlo problematična. Severno od Sevena, između Atlantika, Rajne i Alpa, prostirala se slobodna Galija koju su Rimljani delili na Belgisku Galiju (između donje Rajne i Sene, odnosno Marne), na Keltsku Galiju (između Sene, odnosno Marne i Garone) i na Akvitaniju (južno od Garone do Pireneja). Uz izvesne razlike u jeziku i običajima bila je to jedinstvena etnografska oblast Kelta koja se širila i preko mora do Temze. Osećanje jedinstva nije Keltima bilo sasvim strano, ali ipak nije bilo dovoljno jako za stvaranje jedinstvene države. Na toj velikoj površini bilo je mnoštvo naroda i plemena koji su živeli posebnim političkim životom. Uticaj grčko-latinske kulture s juga nije ostao bez posledica. I u slobodnoj Galiji bilo je gradova, trgovine, saobraćaja. Privredni i kulturni razvoj bio je ometan podređenim položajem masa koje su sveštenstvo (druidi) i plemstvo neograničeno tlačili. Cezar nam kazuje da se s narodom postupalo kao sa robovima; dugovima, porezima i svakojakim pritiskom dovodio se u stanje potpune potčinjenosti.

Narodi takve socijalne strukture ne mogu dizati ni velike ni efikasne vojske. Kod Kelta ili Gala izdvajao se ratnički

stalež koji je činilo plemstvo sa pratnjom. To su bili većinom dobri konjanici na dobrim konjima, naoružani uglavnom dugačkim kopljem za bodenje. Udar galske konjice bio je opasan. Cezar ju je kasnije rado uzimao u svoju službu. Uostalom, konjice je bilo vrlo malo. Masu je činila pešadija. To je bila nevešta milicija mada prilično dobro naoružana dugačkim kopljima za bodenje, kraćim kopljima za bodenje i bacanje i dugačkim mačevima sa dvostranim sečivom. Bilo je usto strela i prački. Glavno oružje bio je mač. Štitovi su bili umereno dugački, šlemove su imali mnogi, a oklope samo imućniji pojedinci. Ni konjica ni pešadija nisu imale utvrđene taktičke jedinice. Vojska se sastojala iz plemenskih kontingenata i ličnih pratnji čija se jačina nije mogla utvrditi. U ratne pohode vukli su Gali veliku komoru. Kola su im služila za ograđivanje logora. U tvrđavskoj vojni, u napadu i odbrani, bili su prilično vešti. Svi su njihovi gradovi bili utvrđeni. Naročito dobro su poznavali minski rat³³⁾ čiju su veštinu preneli iz rudnika gvožđa.

Gali su bili hrabri. Mnogo su cenili vojničku slavu. Nisu se bojali smrti. Druidi su ih učili da ih na drugom svetu očekuje nov život, besumnje naročito srećan za heroje. Gali su bili i inteligentni i snalažljivi. Rat sa Galima se u Rimu s razlogom smatrao opasnim. Rimski prokonzuli nisu mnogo posezali za Galijom. Više su voleli da bogatsvo i slavu stiču na Istoku. Ali je sangviničnost Gala, njihova najupadljivija karakterna crta, znatno smanjivala njihove vojničke mogućnosti. Njihov se ratnički duh i lična hrabrost manifestuju u divljim naletima koji brzo malaksavaju. Gali nisu bili sposobni za trajne napore pod nepovoljnim uslovima. Plahovitost njihovog karaktera navodila ih je često da potcenjuju svoje neprijatelje čime su se ovi u borbi s njima uspešno koristili.

Galija se nalazila između dva opasna neprijatelja: Rimljana i Germana. U Narbonskoj Galiji Rimljani su bili stvorili vrlo pogodan oslonac za dalje nadiranje prema severu. To je išlo mirnom penetracijom. Rimski trgovci krstarili su zemljom. U mnogim galskim državama i plemenima stvorene su prorimske stranke koje su uz pomoć moćnog suseda nastojale da ostvare svoje posebne ciljeve. To je dovodilo do stvaranja protivteže, do grupisanja nacionalnih elemenata što je u krajnjoj

³³⁾ Podrivanje gradskih zidina podzemnim hodnicima.

liniji povećavalo političku rasepkanost zemlje. Sa severa pritisak Germana nije bio manji. Koristeći se vešto svađama između keltskih plemena, germanski vođa Ariovist ovladao je prostranom oblašću na levoj obali srednjeg toka Rajne, dok su se mnoga germanska plemena spremala da pređu reku. Na svojoj desnoj obali od ušća do izvora osećalo se komešanje Germana. Bilo je očigledno da se Kelti neće moći odupreti germanskom pritisku. U trenutku kada je Cezar došao za prokonzula postavilo se pitanje ko će ovladati Galijom — Rimljani ili Germani.

2. OSVAJANJE GALIJE

Sredinom I veka pre n. e. u rimskoj vojsci vidimo laku i tešku pešadiju, konjicu, artiljeriju (bacačke sprave), tehničke trupe, komoru, intendante, radionice, lekare sa bolnicama, veterinare, legije, kohorte, manipule, prethodnice, zaštitnice, patrole, izveštaje. Bio je to potencijalno vanredno efikasan ratni mehanizam, izgrađivan kroz vekovno iskustvo, oproban u bezbrojnim okršajima sa najraznovrsnijim protivnicima. Bila je to vojska dotle još neviđena u istoriji koja se može uporediti samo sa armijama novijeg vremena. U krizi rimske države u kojoj ova grca otkako se iz svojih prirodnih italiskih okvira neizmerno proširila na tri kontinenta, profesionalna vojska postaje glavna sila unutrašnje politike, spremna da pođe ma gde za vojskovođom koji ume da joj se nametne i da je povede. U trećoj deceniji I veka pre n. e. Sula ju je stavio u službu reakcije, podržavši preživelu, korumpiranu i kompromitovanu oligarhiju senatorske partije. Još lakše se ova vojska beskućnika mogla pokrenuti u korist druge strane.

Gaj Julije Cezar, vođa narodne stranke, shvativši da u ono anarhično doba vlast bez oružane podrške ne predstavlja ništa, udružio se radi podele vlasti sa Pompejem, proslavljenim vojskovođom, i bogatim Markom Krasom, Spartakovim pobednikom, i s njima obrazovao Prvi trijumvirat. Zatim je 58 pre n. e. podrškom druga dva trijumvira izdejsstvovao sebi prokonzulat Cisalpiske Galije i Ilirije, nešto kasnije i Narbonske Galije. Mandat je dobio na 5 godina (do kraja 54 pre n. e.), pa je imao dovoljno vremena da stvori svoju armiju na

teritoriji koja će kasnije pretstavljati ekonomski i strategijski oslonac za borbu protiv oligarhiske Republike, a uzgred da se reši i svojih ogromnih dugova. Ali pri sprovođenju u delo svoje namere o sticanju materijalne moći, same prilike na severozapadnim granicama zemlje odvukle su ga u operacije čiji je značaj daleko prevazilazio pripreme pretendenta na apsolutnu vlast u Rimu.

U to vreme se Helvećani pripremaju da napuste svoja tesna naselja između Rajne, Rone i Jure i da krenu na zapad sa namerom da se nastane na obalama Atlantika, u plodnim oblastima Santona (severno od donje Garone). Krajem marta 58 pre n. e. se sa svih strana skupljaju kod Genave (Ženeve). Bilo ih je 368 000 lica od kojih je jedna četvrtina bila sposobna za oružje³⁴. Planina Jura, koja se pruža između Rajne i Rone, potpuno im je zatvarala put na zapad. Njeni prevoji su se lako mogli braniti. Sekvanci, koji su bili nastanjeni na zapadnoj strani planine, nisu u početku bili voljni da ih propuste. Helvećani reše stoga da obiđu Juru s juga i da se probiju na zapad onuda kuda se probija i Rona, upravo njenom pogodnijom levom obalom, za šta im je bila potrebna dozvola Alobroga kroz čiju oblast je vodio ovaj put. Ovi, kao rimski podanici, nisu im dozvolili prolaz već ih upute Cezaru, rimskom prokonzulu.

Rimljani su imali razloga da spreče ovu seobu. Područje koje bi napustili Helvećani naselili bi neminovno Germani i stali neposredno da pritiskuju rimske granice. U Galiji bi mnogoljudni i ratoborni Helvećani predstavljali opasnost za Narbonsku Galiju i za vezu sa Španijom, a mogli bi vremenom da postanu jezgro galskog jedinstva. Rimljani nisu zaboravili da su Tigurini, jedno od četiri helvećanska plemena, pola veka ranije potukli jednu rimsku vojsku i propustili je kroz jaram. Cezar reši stoga da ih zadrži. Ali je trebalo raditi brzo. Početkom aprila dojurio je u Genavu neverovatnom brzinom i dok je tobože pregovarao sa Helvećanima privukao je 10-tu legiju, stavio pod oružje miliciju provincije, a levu obalu Rone od Genave do ulaska u klisuru (28 km) na slabijim mestima utvrdio je bedemima i rovovima. Kad je sa tim bio gotov saopšti Helvećanima da ih neće propustiti, a njihove pokušaje

³⁴ Ove i druge cifre daje nam sam Cezar, ali se smatra da je on svesno preterivao da bi uvećao svoje uspehe. Neki misle da ih je bilo najviše 150 000

da forsiraju reku odbi silom. Ali, u međuvremenu Helvećani dobiše odobrenje od Sekvanaca da pređu preko njihove teritorije.

Cezar to nije mogao da spreči, ali je ipak ostao pri svojoj odluci da Helvećane ne pusti u Galiju. Bio je to zgodan povod za rat bez koga se ne bi mogao ni obogatiti ni proslaviti. Ostavivši legata Labijena sa 10... legijom na Roni, on hitno krene preko Alpa u Cisalpisku Galiju, prikupi tri svoje legije (7. 8. i 9.) koje su bile kod Akvileje, formira i dve nove (11. i 12.), pa se s njima vrati nazad brzinom koja je njemu bila svojstvena i sa svih 6 legija upada već početkom juna u oblast Heduanaca koji su imali svoja naselja na desnoj obali Sone. Čim je prešao granicu počeli su da stižu poslanici raznih galskih plemena tražeći pomoć protiv Helvećana. Povod rata je bio tu, jer mu je Senat stavio u dužnost odbranu Heduanaca. Galska plemena su mu stavile na raspolaganje i 4000 konjanika. Helvećane zateče pri prelazu Sone iz oblasti Sekvanaca u oblasti Heduanaca, negde kod današnjeg Trevua. Uništi najpre jedan njihov zaštitni odred koji se još nalazio na levoj obali, pa pređe zatim na desnu obalu da spreči glavnini dalje nadiranje prema zapadu. Helvećani su primorani tako da skrenu prema severu, ali Cezar pođe za njima i posle teške borbe pune kriza potuče ih kod Bibrakte, glavnog grada Heduanaca (24 km zapadno od Otena — Autun). U ovoj prvoj Cezarevoj velikoj bici vidimo jasno kako je akcija kohorti trećeg reda (rezerva) imala odlučujući uticaj na ishod. Ostaci Helvećana otstupe u oblast Lingonaca (oko Langra) gde su se predali. Cezar ih vrati na stara naselja da posluže kao bedem prema Germanima³⁵.

Pobedom nad Helvećanima učinjen je veliki korak u pravcu osvajanja Galije. Kod Bibrakte uklonjen je s puta najjači protivnik među Keltima. Ali je tada glavni neprijatelj bio Ariovist. Na saboru keltskih plemena cele Galije zamoljen je Cezar za pomoć protiv Germana u ime keltskog naroda. Tada se Cezar našao pred ozbiljnom dilemom. On je uvideo da

³⁵ O Cezarevim ratnim pohodima mi smo obavesteni zahvaljujući njegovim sopstvenim radovima ili izveštajima njegovih pristalica, dakle jednostrano. Iz suprotnog tabora nema gotovo ništa. Iz galskog i germanskog logora, razume se, nema baš ništa, a podaci sa senatorsko-pompejanske strane su sasvim beznačajni. Kritički stav prema Cezarevom pisanju je otuda potpuno na mestu. Neki (Delbrück, Ferrero) misle da su Helvećani nameravali da oteraju Ariovista iz Galije, a da Cezar nije hteo dopustiti da se Gali oslobode sopstvenom snagom.

među Keltima neće moći da stekne položaj koji bi mu omogućio da se koristi bogatstvom zemlje ako se ne reši svog germanskog rivala. S druge strane, Ariovist je bio opasan protivnik za njegovu slabu vojsku. Poraz bi značio kraj njegove karijere u Galiji i u Rimu. Trebalo je naći i razlog za rat. Tek pre godinu dana je Ariovist bio proglašen prijateljem i saveznikom rimskog naroda. A kad se rešio na rat i našao zgodan povod, njegove trupe obuze strah od opasnih Germana. Tek kada je izjavio da će, ako bude potrebno, krenuti sam sa 10 legijom, pošle su i druge trupe. Brzim marševima uspeo je da se pre Ariovista dohvati Vezonciona (Bezanson), glavnog grada Sekvanaca, koji su, kao i Heduanci, plaćali danak Ariovistu. Do rešavajućeg sudara došlo je u dolini Rajne negde oko današnjeg Miluza. Desno krilo Rimljana pod Cezarevom neposrednom komandom razbilo je suprotno krilo Germana, ali je levo krilo Rimljana takođe poraženo. Dotle je bitka bila u ravnoteži. Ali i ovdje dođe do izražaja treći borbeni red Rimljana. Kohorte treće linije stupaju u akciju i uspostavljaju situaciju na levom rimskom krilu čime je bitka bila dobivena.

Ovom pobedom rimska se vlast odjednom proširi do Rajne. Germane, koji su ranije bili prešli na levu obalu, ostavio je Cezar na njihovim ognjištima da mu čuvaju Rajnu od njihovih srodnika na desnoj obali. Svu svoju vojsku je zatim prikupio u Vezoncionu radi zimovanja. Grad uze u svoje ruke. Njime je kontrolisao vrlo značajnu rokadnu liniju Du (Doubs) — Sona — Rona, koja je vezivala alpske prelaze, i stekao jak operativni oslonac prema unutrašnjosti Galije. Zatim se lično vratio u Cisalpisku Galiju da izbliza prati događaje u Rimu.

Pobedom nad Ariovistom stekli su Rimljani samo potencijalnu prevlast nad Galijom. Narodi na severozapadu zemlje, koje Cezar naziva skupnim imenom Belgijancima, nisu se smatrali pokorenim. Osetivši opasnost, oni se udruže i spremne za borbu. Spremio se i Cezar. Digao je u Cisalpiskoj Galiji dve nove legije, a svoje agente poslao je na Baleare, u Afriku i Krit da mu vrbuju strelce i praćkaše. Dotle je raspolagao samo teškom pešadijom i konjicom. Uproleće godine 57 pre n. e. prikupio je kod Vezonciona 8 legija (koje su u svemu mogle imati najviše 40 000 ljudi), 6000 konjanika, nešto pomoćne pešadije — ukupno oko 50 000 ljudi. Čim je vreme dopustilo upao je u oblast Remaca, nastanjenih oko današnjeg

Rensa, koji mu se odmah pokoriše. Belgijanci mu međutim pođu u susret sa velikom saveznom vojskom, po Cezarevoj oceni jakom 300 000 ljudi. Bilo ih je sigurno manje, ali svakako mnogo više od Rimljana. Stoga Cezar izbegne sudar na otvorenom polju. Između Rensa i Lana, nedaleko od Pontavera, on podigne jak utvrđen logor i pusti da vreme radi za njega. Stvarno savez Belgijanaca raspao se pod sopstvenim teretom. Velika koalirana vojska se nije mogla izdržavati, a čim su nastupile teškoće došlo je do razdora među plemenima. Belgijanci tada reše da se raziđu kućama. Po svojim posledicama ova odluka bila je ravna porazu. Sva je zapadna Belgija pala u ruke Rimljana gotovo bez borbe. Istočna plemena — Viromanduji (oko Arasa), Atrebatii (oko Sen Kantena), germanski Aduatučani (oko Namira) i Nervljani (oko Bavea), pokušaje ipak da se odupru. Na Sambri kod Bavea iznenadno napadnu Rimljane kada su ovi podizali logor. Rimske pomoćne trupe pobegnu na sve strane. Ali disciplinovane i organizovane legije ne zahvati panika. Posle teške borbe prsa u prsa bez ikakva taktička reda, u kojoj uze učešća i Cezar lično s mačem u ruci i u prvim redovima, Rimljani odbiše napadače. Posle toga na severu Galije bili su sačuvani direktne rimske invazije još samo Morinci (oko Artoa), Menapljani (Flandrija i Brabant) i germanska plemena između Šelde i Rajne.

Iduće godine (56 pre n. e.) ovladao je Cezar obalom Atlantika. Najznačajniji događaj te godine je pobeda nad Venetima na obalama današnje Bretanje, postignuta improvizovanim flotom. Bila je to najstarija pomorska bitka na Atlantiku koju poznaje istorija. U njoj je slomljen otpor pomorskih Kelta kojima su Veneti bili najjači oslonac, a Rimljani ujedno zadobiše kontrolu Kanala. Ovim je stvarno završeno osvajanje Galije. Relativna sloboda koju su još uživala neka plemena na severu i na Pirenejima, nije uticala na rimsku prevlast.

Kao gospodar mora mogao je Cezar da pomišlja na invaziju Britanije. Ova mu je operacija bila potrebna u prvom redu da bi se stabilizovala rimska vlast u Galiji. Kelti sa ostrva su sa simpatijama uzeli učešća u otporu svojih sunarodnika na Kontinentu, a oni sa kopna nalazili su utočište na ostrvima. U toj solidarnosti krila se opasnost za rimske interese u Galiji, pa je bilo korisno da se i preko Kanala protegne rimska moć. Ali se zimi 56/55 pre n. e. pojavljuje preča opasnost. Ger-

manska plemena Uzipeti i Tenkterani prešli su na levu obalu Rajne nedaleko od njenog ušća, prema Cezaru 430 000 lica, i utaborili se, izgleda, u okolini današnjeg Nijmegena i Klevea, Početkom proleća morao je Cezar da krene hitno prema njima svom svojom snagom, sa 8 legija i 5000 konjanika. Napao ih je iznenadno i strahovito potukao i pored primirja koje su, izgleda, prvi povredili Germani. U Senatu su ga kasnije napadali da se ogrešio o međunarodne običaje. Sigurno je jedino da zaplašeni Germani nisu dugo smeli da se pojave na levoj obali Rajne. Da bi još više podvukao snagu rimskog oružja, a

Sk. 32. — Galijska u doba Cezara

možda da bi učinio utisak i u Rimu, negde kod današnjeg Bona prešao je i na desnu obalu i tu se zadržao 18 dana. U tu svrhu za svega 10 dana podigao je pionirski most dužine 430 m i obostrano ga utvrdio mostobranima. Pionirske mostove takvih dimenzija dotle niko nije podizao za tako kratko vreme. Ipak, iste ove godine našao je Cezar vremena da sa dve legije pređe u Britaniju, tamo gde je Kanal najuži. Uspeo je da se pod borbom iskreca, ali ga rdavo vreme i napadi neprijatelja brzo naterашe na povratak.

Bilo je to samo nasilno izviđanje većeg stila. Iduće 54 godine pre n. e. vrati se na ostrvo sa imponantnom snagom od 800 brodova, 5 legija i dve hiljade konjanika. Legije nisu imale potpuno brojno stanje, bilo je u svemu možda oko 20 000 ljudi.

Britanci su imali slično društveno i vojno uređenje kao i njihovi srodnici na Kontinentu. Kod njih su se zadržale još i bojne dvokolice. Oni nisu smeli da prihvate borbu na obali, pa se povuku u unutrašnjost pod vođstvom Kasivelauna, keltskog kneza koji je vladao današnjim Midlseksom i okolinom. Uvidevši u prvom sudaru da se njegova vojska ne može meriti sa rimskim legijama na otvorenom polju, on ju je raspustio zadržavši samo 4000 dvokolica sa kojima poče neku vrstu gerile. Ujedno uputi kneza od Kenta da napadne rimsku flotu koja je bila izvučena na obalu gde se nalazila pod zaštitom 10 kohorti i 300 konjanika. Napad na flotu ne uspe, a ni Kasivelaunova taktika nije mogla imati velike rezultate zbog nesloge britanskih plemena. Cezar pređe i Temzu negde kod današnjeg Tadingtona i na juriš zauze Kasivelaunovo uporište. Napušten od mnogih plemena, Kasivelaun pristade da se formalno pokori Cezaru, a i ovaj uvide da je došao do kraja svojih mogućnosti pa se vrati na Kontinent. Ekspedicija je trajala svega sedam nedelja. Cezar tvrdi da je odveo taoce i iznudio danak. Izgleda takođe da je ovom ekspedicijom odvratilo Britance od mešanja u stvari Galije, bar se kasnije o tome ne čuje više ništa. Ali je sigurno da se pokušaj zavojevanja Britanije slomio pred otporom Kasivelauna. Tacit je pisao da su Britanci zadržali svoju slobodu i da nikad nisu plaćali danak Rimljanima. To je sigurno tačno. Rimljani će se vratiti na ostrvo gotovo posle jednog veka, tek u doba cara Klaudija.

3. USTANAK GALA

Galija je u ono vreme imala oko milion ljudi sposobnih za oružje, a pokorena je od najviše 50 000 Rimljana. Ovo se objašnjava dobrim delom neslogom među Keltima. Ali sada, kada je rimski jaram nametnut podjednako svima, posebni interesi ustuknu pred opštom nesrećom. Komešanje među keltskim plemstvom izbijalo je na površinu još pre Cezarevog drugog pohoda na Britaniju. Cezarev raspored za zimu 54/53 pre n. e. odgovarao je donekle i ovom momentu: jedna legija upućena je u Bretanju, jedna u nemirnu oblast Karinućana (Sartr), a ostalih šest je ostavljeno u Belgiju, u širem rasporedu nego obično zbog nedostatka žita.

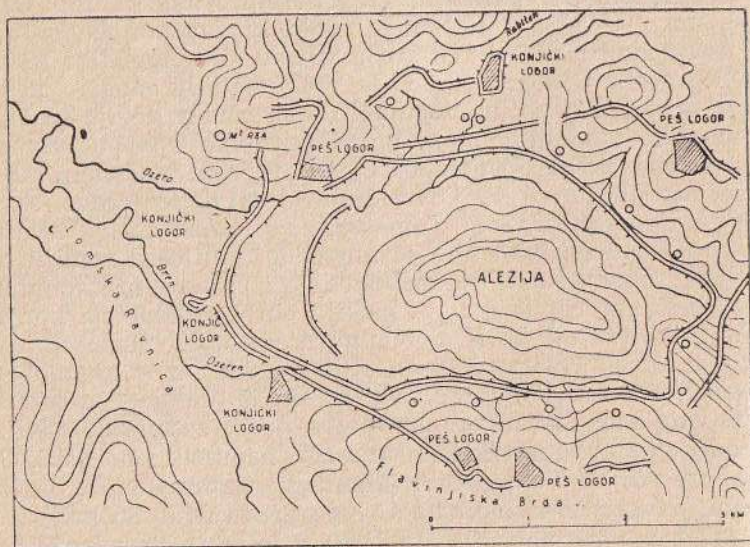
Ustanak je otpočeo s jeseni u oblasti Eburonaca, na donjem toku Meze. Tamošnja rimska posada od 15 kohorti iznenadno je opkoljena, lažnim obećanjima izmamljena iz logora i u zasedi potpuno uništena. Ambiorig, vođa Eburonaca, krenuo je zatim hitno na Sambru da proširi ustanak. Aduatućani i Nervljani odmah mu se pridruže; bilo je sada oko 70 000 ustanika. Svom tom snagom Ambiorig je napao rimsku legiju koja je zimovala negde oko Šarleroa, ali je ona iz svoga utvrđenog logora odbila sve napade. Saznavši za ove događaje, Cezar joj odmah krene u pomoć iz Samarobrive (Amjen) sa dve slabe legije, svega sa 7000 pešaka i 400 konjanika. U ovom slučaju bila je važnija brzina od snage. Dolazak Cezarev natera Ambioriga da napusti blokadu i da se okrene protiv njega. Cezar, pre slab da primi bitku na otvorenom polju, podiže logor iz njega tuče ustanike u odbranbenoj bici. Posle još jednog trzaja Treverana (sliv srednjeg Mozela) ustanak je zamro. Cezar ponovo rasporedi svoje legije radi zimovanja, ali sada kod Amjena ostavi jaču rezervu. Te godine će i on lično prvi put zimovati u Galiji.

Cezar je zimu dobro iskoristio. Po njegovom naređenju formirane su u Cisalpiskoj Galiji tri nove legije (1., 14. i 15.). Još u toku zime stigle su u Galiju. Time je dvostruko nadoknadio pretrpljene gubitke. Raspolagao je sada sa 10 legija. Na suprotnoj strani se kao nosilac ustaničke ideje pojavljuje Akon, knez Senonaca (na srednjoj Seni), ali se ovde više dogovaralo nego radilo. Inicijativa je ostavljena Cezaru. Još pre kraja zime on sa 4 legije razbija Karnućane, Nervljane i Senonce. Ovom prilikom budu pokoreni i Menapljani (na ušću Rajne)

koji su dotle još bili slobodni. Labijen potuče Treverane u vešto izazvanoj odbranbenoj bici. Kada se cela Cezareva vojska nađe u oblasti Treverana, on još jednom pređe Rajnu da bi zaplašio Germane koji su se spremali da pređu na levu obalu, ali se ubrzo vrati. Najzad strahovito kazni Eburonce koji su mu bili uništili 15 kohorti. Ovim je prvi ustanak Gala bio ugušen. Cezar je ostavio svoje legije na gornjoj Seni, a sam je otišao u Cisalpisku Galiju da vidi šta se dešava Rimu gde je anarhija uzimala maha.

U očima Kelta prvi ustanak je slomljen usled Cezareve lične intervencije. Sada je on bio daleko od svoje vojske i verovalo se da će iduće godine biti zadržan u Italiji građanskim ratom koji tek što nije buknuo. Ovu priliku Kelti nisu hteli da propuste. Usred zime 53/52 pre n. e. prvi ustanu Karnučani i pobiju rimske trgovce koji su se nalazili u Cenabu (Orlean). Ubrzo ustanak zahvati svu srednju Galiju. Na čelo se stavi Vercingetorig, vođa narodne stranke Arvernjana, i proglasi se kraljem svoga plemena. Bio je to još mlad, ali ugledan, darovit i hrabar čovek. Sa glavninom vojske on krene najpre protiv Cezarevih legija da ih tuče pre no što stigne njihov vojskovođa i pre no što se grupišu. Ali iznenadno za prijatelja i neprijatelja, Cezar se sa nekoliko konjanika smelo probi kroz ustaničku oblast i još usred zime prikupi svu svoju vojsku kod Agendika (Sans), glavnog grada Senonaca. Sada je Vercingetorig odustao od bitke na otvorenom polju. Verujući da se rimske legije pod Cezarevom komandom ne mogu potući primenio je sličnu strategiju kao Kasivelaun. Sa nadmoćnijom konjicom ojačanom lakom pešadijom (Cezarevu konjicu sačinjavali su dotle gotovo isključivo kontingenti keltskog plemstva, pa je usled opšteg ustanka bila praktično nestala) bilo je moguće opustošiti zemlju oko Rimljana, onemogućiti im snabdevanje i preseći im komunikacije. Vercingetorig je glavnu pažnju obratio dakle na konjicu i laku pešadiju. Ali se Kasivelaunova strategija pustošenja nije mogla sasvim primeniti na Galiju koja je imala mnogobrojne gradove i razvijenu privredu. Kada je Vercingetorig rešio da izbegne sudar na otvorenom polju, borba se morala odvijati oko onih gradova koje Kelti nisu mogli napustiti i porušiti. Cezar zauze najpre Velaunodun (Montarži), zatim Cenab, pa Noviodun (Sanser). Pod zidinama ovoga grada dođe do konjičkog boja u kome su pobedili Rimljani zahvaljujući germanskim najamnicima koje su u međuvremenu izvrbovali. Borbe se za-

tim nastaviše oko Avarika (Burž) koji Cezar zauze uprkos hrabrom otporu i intervenciji glavnih keltskih snaga. Verujući iz iskustva da će se ustanak raspasti posle ovog prvog ozbiljnog neuspeha i da je potrebno samo da se još pritisnu najbuntovnije plemena, Cezar podeli svoju vojsku: Labijena uputi u oblast Karnučana i Senonaca sa 4 legije, a sam sa 6 legija krene u oblast Arvernjana, u Vercingetorigovu postojbinu. Labijen zauze spaljen grad Luteciju (Pariz), ali Cezarev napad na Gergoviju (južno od Klermon-Ferana), glavni grad Arvernjana, nije uspeo. Bio je to prvi neuspeh koji je Cezar doživeo lično, znak na koji se ustanak ponovo rasplamsao. Ustanci su uskoro zatim preoteli i Noviodun, a sa njim zajedno i magacine, kase, remontne konje i taoce. Situacija Rimljana je tada postala vrlo teška. U ratnom savetu bilo je glasova da se sva vojska povuče južno od Sevena u Narbonsku Galiju. Cezar je krenuo suprotnim pravcem prema Agendiku gde je pozvao i Labijena. Pokušaj Gala da spreče spajanje obe grupe nije uspeo. U međuvremenu Vercingetorig je prikupio svoju vojsku od 80 000 ljudi kod Alezije (Alis-Sent Ren u departmanu Kot Dor) gde je pored grada podigao utvrđen logor. Njegova konjica je imala

Sk. 33 — Opsada Alezije, 48 pre n. e.

zadatak da mu čuva operativnu slobodu, ali je ona ponovo tučena od Cezarevih germanskih najamnika. Tako je Cezar sa svom svojom snagom mogao da blokira grad i Vercingetorigov logor. Cezareva kontravalaciona linija iznosila je 16, a cirkumvalaciona 20 km. Kada sva ostala galska snaga, tobože 250 000 pešaka i 8000 konjanika, nije uspela da u petodnevnoj bici deblokira svog vojskovođu, Vercingetorig se predao da bi samo na svoju glavu privukao gnev Rimljana. Ovog svog najvećeg protivnika među Galima Cezar je pogubio na podnožju Kapitola tek pet godina kasnije posle obavljenog trijumfa. Predajom viteškog Vercingetoriga ustanak Gala je bio slomljen. Iduća godina beleži samo poslednje trzaje organizma osuđenog na smrt. Bio je to doista politički kraj keltskog naroda na Kontinentu.

U borbi protiv Kelta i Germana u Galiji na strani Cezara bile su sve prednosti civilizacije — disciplina, organizacija, tehnika. Raščlanjena rimska vojska mogla je operisati ukupno ili razdvojeno, a da se pri tome uredno snabdeva i da ne prekida veze. Planovi Cezarevih protivnika lomili su se neumitno o rimske kohorte, na tom najizrazitijem plodu discipline i organizacije, a rimska vojna tehnika bila je superiornija na moru, na rekama, oko tvrđava, a najviše u utvrđenim logorima koji su toliko puta poslužili protiv višestruke nadmoćnosti kao oslonci uspešnih odbranbenih bitaka. Ali sve ovo, a usto i nesloga među Keltima i nezadovoljstvo naroda domaćom oligarhijom, ne bi bilo dovoljno za objašnjenje rimskih uspeha. Tome moramo dodati odlučnost i veštinu vojskovođa. Glavna karakteristika Cezareve strategije u Galiji je prikupljenost snaga. Oba puta kada je zanemario ovaj princip pretrpeo je neuspeh. Uz prikupljenost išla je i ravnoteža smelosti i obazrivosti, brzine i strpljenja.

4. DRUGI GRADANSKI RAT

Među trijumvirima je Pompej u prvo vreme zauzimao prvo mesto u Rimu, ugledom i uticajem. Ali su već prve dve godine Cezarevog namesništva poremetile odnose među njima. Pompejev uticaj je u Rimu opao, a snaga se Cezareva u Galiji udvostručila. Sporazum trijumvira u Luki (56 pre n. e.) je stvorio neku ravnotežu: Pompej je dobio namesništvo Španije,

Kras isti položaj u Siriji, oba do zaključno 50 godine pre n. e., a Cezaru je produženo do 49 pre n. e. sa ovlašćenjem da može pojačati svoju vojsku na 10 legija. Pompeju i Krasu osiguran je konzulat i za 55, a Cezaru za 48 godinu, dakle odmah po isteku namesništva. Tako su Pompej i Kras dobili vojnički oslonac kao što ga je imao i Cezar; oni su mogli da u Italiji formiraju potrebne legije s tim da ih upute u Španiju odnosno Siriju kada budu smatrali za potrebno. Kras je još pre isteka svoga konzulata krenuo sa svojim legijama u Aziju, gde je u ratu sa Parćanima izgubio vojsku i život (53 pre n. e.). Ali je Pompej ostao u Italiji, a novoformirane legije predviđene za Španiju pustio je na odsustvo pošto su mu se zaklele na vernost. Ipak je Cezarev položaj bio jači. Konzulat od 48 doneo bi mu zacemento prevlast u Rimu. To je navelo Pompeja da napusti narodnu stranku i da se približi optimatima (Senatu). On se nada da će pomoću Senata istisnuti svog suparnika sa moćnog položaja koji je bio stvorio, a da će pritom zadržati kontrolu Rima. U januaru 49 godine pre n. e. naveo je Senat da proglasi Cezara neprijateljem države, a sebe njenim zaštitnikom. Počeo je tako Drugi građanski rat. Vodio se očito između Cezara i Pompeja za apsolutnu vlast u državi, ali su na Cezarovo zastavi figurirala i narodna prava, a na Pompejevoj odbrana (oligarhiske) Republike.

Kao prokonzul obeju Galija i Ilirije bio je Cezar ustvari vojni i civilni guverner današnje Francuske, Belgije, severne Italije, Istre i Dalmacije. U ovim oblastima imao je devet prekaljenih legija: jednu kod Tergesta (Trsta), četiri u oblasti Heduanaca, a četiri u oblasti Belgijanaca³⁶. Trupe su mu bile bezuslovno odane. U Cisalpiskoj Galiji je imao vanredno jak politički i vojnički oslonac (naredio je odmah da se ovde formiraju tri nove legije), a mogao je računati i na lojalnost drugih svojih provincija. Njegov uticaj van sopstvenih oblasti nije bio znatan no kao dugogodišnji vođa demokratske stranke mogao je računati na simpatije proletera od kojih se regrutovao borački sastav rimske vojske. Pompej je bio prokonzul Španije, gde je imao svoju armiju, ali praktično je mogao ra-

³⁶) U ratu sa Vercingetorigom imao je Cezar 10 legija, idućeg zimovanja 11, a zatim posle Krasove katastrofe dve je ustupio Pompeju da ih uputi u Aziju ali ih je ovaj zadržao u Italiji. No, ima dosta razloga i za pretpostavku da je Cezar pred početak građanskog rata formirao dve nove legije na mesto onih koje je bio ustupio Pompeju.

čunati na izvore cele države, izuzev onih oblasti koje su bile pod Cezarevom kontrolom, a pre svega na Italiju, na taj najznačajniji rezervoar ljudstva. No, u trenutku prekida Pompej je raspolagao samo sa devet legija, dve u Italiji — one Cezareve na koje se inače nije mogao sasvim osloniti, i sedam u Španiji, ali je odmah naredio da se u Italiji stave pod oružje osam legija koje su se nalazile na odsustvu. Impozantna flota od 500 brodova davala mu je apsolutnu prevlast na moru. Po normalnom merilu, strategijski položaj Pompeja bio je dakle povoljniji. On je na severnim granicama Italije mogao za kraće vreme da prikupi jače snage, utoliko više što Cezar ne bi mogao ostaviti sasvim bez vojske svu Galiju, ne samo zbog tek primirenih Kelte nego i zbog Pompejevih snaga u Španiji. Najdalje u proleće 49 pre n. e. mogao je Pompej da preduzme ofanzivu protiv obeju Galija, sa deset legija iz Italije i sedam iz Španije. To je stvarno i nameravao. Naizgled, vrlo pravilna odluka. Ali je Cezar bio brži i smeliji. Samo sa 13. legijom, koju je hitno prebacio iz Trsta u Raveno, noću 16/17. decembra 50. godine pre n. e.³⁷ prešao je iznenadno graničnu rečicu Rubikon i uzoru ušao u Arimin (Rimini). Kocka je bačena!

Smela i neočekivana Cezareva inicijativa pala je usred Pompejeve mobilizacije. Sa svega deset kohorti ili 5000 ljudi brzo je ovladao prelazima na Apeninima i nastavio nadiranje frontom širokim blizu 200 km! U isto vreme su dve najbliže legije (12. i 8.) hitale iz Galije preko Alpa u Italiju. Ostale snage je morao ostaviti u Galiji, ali zasad mu nisu bile ni potrebne. Na ozbiljan otpor nije nailazio, jer je Pompej naredio da se sve njegove snage prikupe kod Lucerije (Lucera) u Apuliji. To je bilo pravilno ali samo pod pretpostavkom da će i Cezar najpre prikupiti svoje snage. Od Lucerije bio je slobodan put na istok (preko Brundizija), a odavde mogla se preduzeti i ofanziva u pravcu Rima ili duž istočne obale prema severu. Ali pod Cezarevim pritiskom ova se naoko razumna odluka pretvorila u bekstvo. Pompej je napustio Rim upravo na vreme da ne bude otsečen od svoje otstupnice, a konzuli i većina senatora pošli su bezglavo za njim zaboravivši čak da sobom ponešu državnu kasu. Cezar je odmah mogao poći za Rim, ali je

³⁷ Ovo je po Cezarevom (julijanskom) kalendaru koji je stupio na snagu tek početkom 45. godine pre n. e. Po starom haotičnom rimskom kalendaru to je 12. januar 49. I dalje će svi datumi biti po julijanskom kalendaru, uglavnom po proračunu Stofela.

pošao najpre na Pompeja. Prilaženjem Pompejevih vojnika, koje je nespremne zaticao u mestima prikupljanja, njegova se snaga povećala naglo kao lavina. U Korfiniju (Pentima, Korfinio) je već 24 januara 49 pre n. e. zarobio 32 kohorte čiji je komandant protiv Pompejevog naređenja pokušao da ga zadrži. Ovim je nadmoćnost prešla konačno u Cezarev tabor. Pet nedelja posle prelaza Rubikona on raspolaže već sa 10 legija. Pompej je bio prinuđen da se preko Brundizija prebaci u Dirahij (Drač) sa 25 000 ljudi među kojima je bilo mnogo neboraca — emigranata.

Cezar nije mogao odmah poći za njim, jer nije imao nikakve flote. Uostalom, jaka Pompejeva vojska u Španiji ugrožavala mu je leđa. Pošao je dakle na nju da, prema sopstvenim rečima, „potuče najpre vojsku bez vojskovođe, a zatim vojskovođu bez vojske”. Zadržavši se u Rimu samo sedam dana, koliko je bilo potrebno da uredi najhitnije stvari, krenuo je sa tri stare legije za Galiju, a tamošnjim legijama naredio je da se prikupe kod Narbona. Tri legije ostavio je za osiguranje Italije i Galije, jednu je uputio na Sardiniju, a četiri na Siciliju i u Afriku. Ovo je bilo potrebno radi osiguranja dovoza žita u prestonicu koja bi inače gladovala. Pred Masilijom, koja se bila odmetnula u Pompejev tabor, ostavio je tri legije, a sa šest legija, 5000 strelaca i 6000 što keltskih što germanskih konjanika upao je u Španiju. Tu su se u međuvremenu Pompejevi legati, Afranije i Petrej, spremili za odbranu. Skupili su 5 legija sa 5000 konjanika i 80 kohorti španskih trupa³⁸ severno od Ebra, dok je Varon sa dve legije ostao južno od ove reke. Njegova uloga nije sasvim jasna, možda je morao da drži u pokornosti južni deo Poluostrva. S ovakvim rasporedom Pompejanci nisu mogli da prime u Španiji rešavajuću bitku na otvorenom polju. Njihova strategija se morala temeljiti na ideji da se tu stvori potrebno vreme dok Pompej na istoku organizuje vojsku za intervenciju u Italiji ili Španiji. U duhu ove ideje Afranije i Petrej zauzeli su praktično neosvojiv položaj na reci Sikorisu (Segre) kod Ilerde (Leride), kada već nisu stigli, da zatvore na vreme prevoje na Pirenejima. Ali je Cezar uspeo da ih veštım manevrom natera na povlačenje na nov položaj, pa ih usput opkoli i prinudi na kapitulaciju (2 jula 49 pre n. e.). Bilo je to remekdelo ratne veštine, uništiti jakog protivnika bez bitke, samo manevrom i manjim sudarima. Ubrzo posle toga slomio se i otpor u južnoj Španiji, a zatim se predala i Masili-

ja posle duže borbe (21 septembra). Sardinija i Sicilija zauzete su bez otpora. No, bilo je i neuspeha. Pokušaj zauzimanja Afrike svršio se katastrofom dveju njegovih legija, na ostrvu Kurikti (Krku) izgubio je 15 kohorti, a u kanalu između Krka i kopna dobar deo flote. Gotovo sva Dalmacija, od ranije još u nekom hroničnom ustanku, prešla je na stranu Pompeja.

Pobedom u Španiji Cezar je zadobio sigurnu prevlast na kopnu, pa je mogao da pristupi konačnom obračunu sa svojim rivalom. Ali je Pompej još uvek vladao morem, te mu je teško bilo prići. Dugačak kopneni operativni pravac preko Ilirije morao se odbaciti, jer bi se za to vreme Italija izložila invaziji Pompejanaca preko Jadrana; inače ovaj je pravac bio topografski izvanredno težak. Cezarev operacijski pravac protiv Pompeja morao je u isto vreme štiti i najvažniji subjekat — Italiju od Pompejeve nadmoćnije flote. Ovaj strategijski problem — desant uprkos protivničkoj prevlasti na moru, rešio je Cezar brzinom. Iz Španije je svoje legije uputio u Brundizij usiljenim marševima. Već pri kraju jeseni 49 godine on je tu prikupio 12 legija, 10 000 konjanika i nešto flote. Njegov protivnik je imao u to vreme 7 legija u dolini Haliakmona (Bistrice) u Makedoniji, a dve su bile u pokretu iz Sirije. U gradovima istočne obale Jadrana imao je slabe posade, a flota mu je bila razbacana po lukama sa glavninom u Kerkiri (Krfu). Iskoristiv ovu povoljnu situaciju i svoj brodski prostor do maksimuma, Cezar se 29 novembra 49 pre n. e. iznenadno iskrca sa svojim prvim ešelonom na epirsku obalu i brzim potezima zauze Orik (u Valonskom Zalivu) i Apoloniju³⁹. Pompej je jedva stigao da sačuva Drač. Zatim nastupi zatišje. Obe strane izbegavaju rešavajuću bitku. Pompej se utabori na desnoj obali Vojuše da tu sačeka one dve legije iz Sirije, a Cezar ostade na levoj obali da sačeka pojačanja iz Italije. Tako prodoše dva meseca. Sada je Pompejeva flota mnogo bolje čuvala obalu. Cezarev položaj bio je težak, a što nije postao kritičan mogao je da zahvali samo neaktivnosti Pompeja. Tek se krajem marta njegov legat Marko Antonije probi kroz blokadu, kod Lješa iskrca srećno grudi ešelon — 4 legije i 800 konjanika, i na Vojuši se spoji sa Cezarevom vojskom. Pošto je uzaludno pokušavao da spreči spajanje Cezarevih snaga, Pompej se povuče

³⁹ Položaj grada nije sasvim utvrđen. Ime govori za Valonu (Avlonu), ali neki ga stavljaju 10 km severno od ušća Vojuše.

na sever. Sada je imao više razloga da izbegava bitku na otvorenom polju. Cezar uputi dve legije u Makedoniju u susret dvema Pompejevim legijama koje su dolazile iz Sirije preko Helesponta, jednu i po legiju uputi u Grčku da privuče na svoju stranu što više grčkih pokrajina, a sa ostatkom blokira Pompeja južno od Drača na samoj obali. Ovo poslednje je bilo opasno jer je Pompej nadmoćniji. Polukrug (oba su krila bila naslonjena na more) je iznosio 25 km, a na svaki metar dolazila su prosečno dva Pompejeva i jedan Cezarev vojnik. Nije čudo što je ovde Cezar pretrpeo osetan neuspeh koji bi se pretvorio u potpun poraz da je Pompej shvatio veličinu svoga uspeha. Sada se Cezar veštim manevrom izvuče iz dodira i krene u Tesaliju da se spoji sa svojim detašovanim snagama. Pompej pođe za njim da 6 juna 48 pre n. e. bude potpuno potučen kod Farsala (Farsalos, Fersala).

Poraz ne daje jasnu meru Pompejeve vrednosti. Pored Cezara on je bio nesumnjivo najuspešniji vojskovođa svoga vremena. Više od decenije nosio je naziv *Veliki* kako ga je nazvao Sula u Prvom građanskom ratu kada se zajedno s njim borio protiv Marija. Istakao se u Španiji, vešto i brzo uništio je gusare koji su ozbiljno ugrožavali pomorske komunikacije i obale i pobedio Mitridata. Dva puta je slavio trijumf. Svakako, nije bio dorastao Cezaru. Najviše mu je nedostajalo odlučnosti. Nije imao ni jasne političke ideje. U njegovom logoru bile su se skupile sve protivrečnosti, sve intrige, sav egoizam, sva oholost, poslednji trzaji preživelog oligarhiskog režima, a na suprotnoj strani odlučivala je lucidna inteligencija i gvozdena volja jednog čoveka koji je znao šta hoće. Kod Farsala na strani Pompeja je bila heterogena i centrifugalna masa u kojoj su većinu činili Grci i Orijentalci, a na drugoj zdrav rimski vojnički elemenat odan vojskovođi koji je ustao protiv preživele i omrznute oligarhije. Na jednoj strani je bila prošlost, a na drugoj budućnost.

Posle poraza kod Farsala pokušao je Pompej da se skloni u Egipat gde je ubijen. Bitkom kod Farsala i smrću Pompeja rešena je borba između dva rivala, ali je za Cezara bilo još mnogo posla. Goneći Pompeja, krajem avgusta upada smelo u Aleksandriju sa svega 4000 ljudi, ali je tu zadržan sve do aprila 47 pre n. e. vrlo opasnim ustankom ovog polumilionskog

grada. u Međuvremenu se bosforski kralj Farnak, Mitridatov sin, raširio u Maloj Aziji, pa je čak potukao Cezarevog namešnika Domicija. Mada je situacija u ostalim krajevima bila možda još gora — u Africi su se skupljali Pompejanci, u Italiji su se bunile njegove legije, a u Španiji su se neke trupe i odmetnule — on ipak krene protiv Farnaka da uredi prilike na istoku pre no što se okrene zapadu. Pođe iz Egipta 8 aprila, a već 20 maja potuče Farnaka kod Zele (Zile). „Dodoh, videh, pobedih” (Veni, vidi, vici) javio je kratko i ponosno u Rim. Krene potom u Rim, svojim autoritetom umiri u Italiji buntovne trupe i već 31 oktobra 47 pre n. e. pođe iz Sicilije za Afriku sa 6 legija i 2000 konjanika. Tamo su Pompejanci prikupili značajne snage pod komandom Scipiona Nazike — 14 legija i mnogo drugih trupa. Pri takvom odnosu snaga Cezareve operacije nisu se mogle brzo razvijati. U prvo vreme morao je osigurati samo mostobran. Tek kada je privukao znatna pojačanja potuče Scipiona i Pompejance kod Tapsa (južno od Susa) 6 februara 46 pre n. e. Pa ni tada nije bilo sve svršeno. Kada njegovi legati nisu mogli savladati ustanak u Španiji na čijem su čelu stajali Pompejevi sinovi, pošao je tamo lično i 17 marta 45 pre n. e. potukao poslednje Pompejance u vanredno teškoj bici kod Munde (Montila). Ova poslednja bitka bila je najkritičnija od svih koje je tukao. Morao je sasvim da angažuje sebe. Bez šlema na glavi, da bude prepoznat od svojih vojnika, tukao se u prvim redovima.

Tako je slomljen poslednji pompejanski otpor. Sada je Cezar postao gospodar Rimske Imperije sa nazivom doživotnog diktatora. Ogromnu svoju energiju posvetio je organizaciji države na novim osnovama. Pripremao je i nov pohod protiv Parčana da osveti Krasov poraz. Ali su noževi Bruta i njegovih saučesnika prekinuli njegovu aktivnost. Oni su ga oborili ali nisu mogli vratiti na vlast preživelu aristokratsku republiku. Cezar je pao ali je cezarizam živio dalje kao izlaz iz nepomirljivih socijalnih suprotnosti.

5. BITKA KOD FARSALA

Pompej je izveo na bojište 88 kohorti sa oko 40 000 teških pešaka, oko 3000 konjanika i 4200 strelaca, a Cezar 80 kohorti sa oko 30 000 ljudi, 2000 konjanika i neodređen broj lakih pe-

šaka, ali manje od svog protivnika⁴⁰. Kvalitet Pompejevih trupa bio je slabiji.

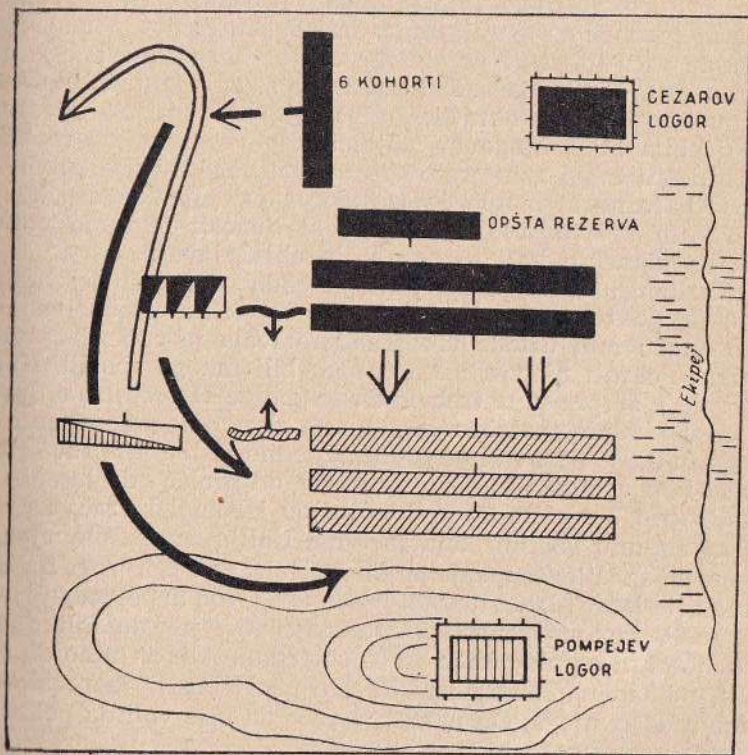
Pompejevo desno krilo bilo je naslonjeno na duboko usečen potok tako da se sva konjica i laka pešadija mogla grupisati na suprotnom, slobodnom i izloženom levom krilu. Obe su stavljene pod komandu Labijena koji je još ranije iz Cezarevih redova bio prešao na stranu Pompeja i Senata. On je imao da razbije protivničke lake trupe pred sobom, a zatim da padne Cezarevim legijama u bok i pozadinu. Dotle su Pompejeve kohorte, postrojene u tri reda, imale da vode borbu za dobitak u vremenu. Protivno običaju, njima je bilo naređeno da dočekaju napad protivnika na mestu. Pompej se lično postavi na levo krilo između teške pešadije i konjice.

Cezar je uočio raspored i namere neprijatelja, pa je prema tome podesio svoj raspored. Svoje kohorte podelio je takođe u tri reda. Svoju konjicu, ojačanu sa nešto lake pešadije, postavio je na svoje desno krilo; iza nje, radi podrške, postavio je bočno, kao u zasedi, 6 jakih kohorti izvučenih iz trećeg borbenog reda. Ostatak kohorti trećeg reda zadržao je kao opštu rezervu. Tri Pompejeva borbena reda bila su duboka 30 ljudi, a Cezareva dva u početku samo 15 ljudi. Pompejeva odluka da uspori borbu teške pešadije išla je dakle na ruku njegovom protivniku. Cezar se postavi na svoje desno krilo preko puta Pompeja.

Kada Pompejeva konjica pođe u napad, Cezareva slabija konjica se pod pritiskom povuče u redu. Labijen poče sada da razvija svoju konjicu za napad u bok teške pešadije — za njom pođe napred i njegova laka pešadija, kada se odjednom baca na njegovu konjicu onih 6 kohorti koje je Cezar postavio bočno i kojima je ranije bio objasnio da od njihove hrabrosti zavisi ishod bitke. Labijenova konjica ne izdrži ovaj udar, pa se u neredu povuče, a njegova laka pešadija bude gotovo sasvim posečena. Izvori ne pominju kakve je protivmere preduzeo Pompej posle toga. Moramo pretpostaviti da je pokušao da zaustavi ovaj protivnapad delom snaga izvučenih iz trećeg borbenog reda, ali ako je to učinio, nije uspeo. Uostalom, on je napustio bojište pre rešenja, da u logoru sačeka rezultat.

⁴⁰) Cezar tvrdi doduše da je Pompej imao 110 kohorti, 7000 konjanika i 4200 strelaca, a za sebe kaže da je imao 80 kohorti sa 22 000 ljudi i 1000 konjanika. Gornje cifre koje se izvođe iz drugih izvora su verovatnije.

Lično, bio je već pobeđen. U međuvremenu se protivnapad Cezarevog desnog krila nastavio udarom u levi bok Pompejevih kohorti. U tom istom trenutku baci Cezar na front i opštu rezervu. Ovim kombinovanim napadom levo krilo Pompejeve teške pešadije (falange) bude ubrzo razbijeno, a ono povuče u nered i centar. Desnom krilu falange ostalo je samo da se sklo-

Sk. 34. — Bitka kod Farsala, 48 pre n. e.

u logor. Ovim je bitka bila dobijena. Uskoro zatim bude zauzet na juriš i Pompejev logor. Glavnina umakne iz njega, ali se idućeg dana morala predati.

Bitka kod Farsala je najbolja ilustracija taktike Cezareve epohe. To je doduše krilna bitka kao što je bilo mnogo bitaka pre nje, ali je profinjena elastičnom taktikom kohorti.

6. CEZAR KAO VOJSKOVODA

Među vojskovođama antičkog sveta Cezar je raspolagao najsvršenijom ratnom mašinom. Ovu činjenicu ne treba nikad gubiti iz vida kada je reč o Cezaru kao vojniku. Ona je dovoljna da objasni njegove uspehe prema nerimskim narodima. Pre i posle njega bilo je mnogo rimskih vojskovođa koji su tukli varvare na svim granicama rimske države. Ali u Gradanskom ratu tukao je protivnike čije su trupe bile istog kvaliteta a često brojno jače. Doduše, borio se za popularniju stvar. Ratujući protiv aristokratske oligarhije on se borio za stvar koja je bila bliža njegovim vojnicima — proleterima ma koliko bili oni malo zainteresovani za političke ciljeve njihovog vođe. Ali to ne bi moglo objasniti njegove blistave uspehe. U Cezarevom ratovodstvu i u njegovoj ličnosti moramo potražiti one momente koji to potpunije objašnjavaju.

Analizirajući njegove operacije pada najpre u oči brzina njegovih pokreta. Brzina kojom se on lično prebacivao — obično noću radi uštede vremena, izazivala je čuđenje savremenika. Pokreti njegovih trupa nisu bili mnogo sporiji. Kada je uproleće 58 pre n. e. trebalo da se zadrže Helvećani, on prelazi preko Alpa prosečno 25 km na dan. Njegove operacije zaslužuju da se nazovu munjevitim. Jednog istog leta tuče Helvećane i Ariovista; 55 godine pre n. e. od proleća do jeseni tuče Uzipete i Tenkterane, prelazi Rajnu i Kanal i vraća se nazad; za nepunu godinu dana zauzima Italiju, tuče Pompejance u Španiji i sa istim trupama prelazi u Epir. Ova Cezareva fizička brzina nije izraz plahovitog temperamenta već neposredan izraz aktivnosti, samouverenosti i odlučnosti. On je isto toliko brz i u donošenju odluka, kada je to potrebno. Ali, on ume da čeka. U pohodu na Belgijance (57 pre n. e.) pustio je prosto da vreme radi za njega. On nam sam reče da više voli da pobeđuje glađu nego gvoždem.

Cezar je izrazit pretstavnik strategije obaranja. Sve njegove operacije nose ovaj pečat. Neprijatelja potčinjava svojoj volji bezuslovno. On ima snagu volje za ovaj krajnji cilj koji nikad ne gubi iz vida. Rešavajuća bitka je objektivna potreba njegovih operacija, to je njihov logičan završetak, ali rešenja ne postiže samo silovitim naletima nego i veštım manevrom, pa i poziciskim ratom kao u Španiji (49 i 45 pre n. e.) i u Africi (46 pre n. e.). On je uvek u strategiskoj ofan-

zivi, ali taktičko rešenje ne iznudiše samo napadom nego i odbranom. Njegov vanredan elastičan ratni instrumenat jednako je sposoban za oba vida borbe.

Cezarev retko živ duh je pun ideja koje se u njegovim operacijama sasvim prirodno rađaju iz situacije. Svaki pohod nosi jasan pečat njegove plodne mašte. Težište njegove ratne veštine je nesumnjivo na strategiskom polju, ali je i u ratnoj tehnici, na moru i kopnu, pokazao neobično mnogo izumiteljstva. Niko pre njega nije tako potpuno stavio tehniku u službu rata. Ali on nije bio rob svojih ideja. On ih je napuštao kada su prestajale da služe cilju i pretile da postanu svrha same sebi. Osećanje mere vraća ga dva puta sa desne obale Rajne i dva puta iz Britanije, očigledno oba puta pre no što je nameravao. Znao je da odstupi kada je pretrpeo neuspeh kao kod Gergovije i Drača. Plutarh tvrdi da se pred smrt spremao na Parćane i da je zatim nameravao da preko Kavkaza i Skitije upadne u Germaniju sa istoka. Ovakve fantastične ideje bile su mu sasvim strane. Sva njegova dotadanja aktivnost nam svedoči da ni njegov nameravani pohod na Parćane ne bi prešao granice realnosti.

Svojim trupama je vladao suvereno. Njegovi vojnici imali su neograničeno poverenje u njega i u njegove sposobnosti. Od njih je mogao tražiti sve što je bilo moguće. To je često i činio, a retko preterao. Ali on je znao i da postupa s njima. Bio je neumoljiv kada je bio u pitanju interes operacija, u prvom redu prema višim starešinama — legatima i tribunima — a najviše prema sebi. Fizička kondicija koju je razvio i održavao dopuštala mu je velike napore telesne i umne. Raspolagao je ogromnom radnom sposobnosti. Znao je da šteti krv svojih ljudi i da ih sveti kada je bilo potrebno. Plaćao ih je dobro i delio pljačku s njima poštenije nego drugi. Njegovi vojnici su znali da ni u čijoj službi neće toliko steći, a da na kraju njihove službe niko neće moći ni hteti da se toliko postara za njih kao on. Tesan kontakt između vojskovođe i trupe i njihovi zajednički materijalni interesi u Cezarevoj vojsci se međusobno prožimaju kao uzrok i posledica stvarajući atmosferu obostranog poverenja u kome se potencijalna snaga rimskih profesionalnih legija mogla realizovati do kraja. Cezar nije imao svoje lične garde, izuzev uobičajene štabne kohorte koju kod njega čine, izgleda, najviše ordonans-oficiri. Sva je vojska bila njegova. U njenoj sredini osećao se potpuno sigurnim. I

njegove trupe nisu bile pošteđene buntovnih pokreta — bila je to neposredna posledica sistema, ali se nikad nisu bunile kada se on nalazio među njima.

Cezar je stekao visoko obrazovanje i bavio se mnogim duhovnim oblastima. Nije mu bila tuđa ni vojna teorija. Znamo da je poznao Ksenofonta i spise o Aleksandru. Ali u njegovim pismenim radovima o ratovima, koji su imali političku svrhu, nema razmatranja o ratnoj veštini, a u njegovim operacijama nema sistema koji bi se mogao prikazati apstraktnim linijama. Fridrih Veliki je tvrdio, stoga, da vojnik ne može ništa da nauči od Cezara, a i Napoleon — koji ga je inače preporučivao radi studije, jednom se požalio na nedovoljnu sugestivnost njegovih bitaka. Ali, ustvari, nedostatak sistema je najčistiji izraz ratne veštine, njena najjasnija materijalistička manifestacija. Sistem je potreban teoriji i didaktici. Svaka situacija ima svoju individualnost, a u Cezara i svoje originalno rešenje. Slobodan od sistema, šablona, rutine i tradicije, on za svaki slučaj nalazi odgovarajući način da pobedi neprijatelja. Istina o apsolutnoj individualnosti ratnih situacija, koju je teorija proklamovala tek u novije doba, manifestuje se u praksi možda najjasnije u njegovim operacijama. Ali to ne znači da teorija i kritika treba da začute pred njegovom praksom.

Cezar je često naglašavao da slučaj igra veliku ulogu u ratu, a mnogo se puta njemu i poverio. Ipak nije bio ni avanturista ni hazarder. Nije bio ni instinktivni borac kao Aleksandar, ali ni isključivo hladan vojskovođa kao Hanibal. Stavljao je sve na kocku kada je trebalo — kada se probijao ka Seni svojoj vojsci u početku Vercingetorigovog ustanka, prilikom prelaza u Epir i u bitkama sa Nervljanima i kod Munde. U svima ovim slučajevima su njegovi racionalni ciljevi nužno nametali najvišu smelost. U njegovoj vojsci nije bilo hrabrijeg čoveka od njega, ali svoju hrabrost nije besciljno ispoljavao.

Cezar je bio višestran duh. Bio je vojnik, među najvećima istorije, besednik, pisac, naučnik, ali je pre svega bio državnik. On je bez rezerve stavio ratovodstvo u službu svoje političke ideje. Na čelu demokratske stranke on je pošao svesno svome cilju — da obori oligarhisku republiku i da se dočepa sve vlasti u državi. Kada nije mogao da to postigne političkim sredstvima, latio se oružja. Aleksandar i Hanibal su u tridesetogodini bili već slavne vojskovođe; Cezar je tek u svojoj petoj deceniji stupio na čelo armije, upoznajući prethodno vojsku

samo uzgred i na podređenim položajima. Virtuoznost koju je pokazao na tome polju iznenadila je svakoga, možda i njega samog, ali ga nije zanela. Nijednog trenutka nije vodio rat zbog rata. Imperiju je umirio i potčinio sebi ne samo oružjem nego i organizacijom, umerenošću i pomirljivošću. U njegovom radu strategija i politika stoje u savršeno pravilnom odnosu, onako kako ga definiše moderna teorija.

V

RIMSKO CARSTVO**1. VOJSKA OKTAVIJANA AVGUSTA**

Cezar nije bitno izmenio strukturu rimske vojske. Prihvatio je zatečene elemente kao što su pre njega Aleksandar i Hanibal prihvatili armije svojih očeva, Filipa i Hamilkara. Išao je samo za tim da ojača pokolebanu disciplinu trupa. Ni Oktavijan Avgust (30 pre n. e. — 14 n. e.) nije imao potrebe da menja osnove Marijeve organizacije. Zadržao je formaciju legija, samo je znatno smanjio njihov broj, od 75, koliko ih je bilo na obema stranama u Trećem građanskom ratu, na svega 25. Bitna razlika je samo u tome što se legije sada ne dižu tek kada zatreba, kada se zarati, već su stalno pod oružjem. Uz legije zadržao je Avgust stalno u službi i pomoćne (nerimske) trupe strelaca i konjanika, pa čak i teške pešake (federate). To je bila stajaća vojska — u svemu oko 250 000 ljudi na oko 60 miliona stanovnika koliko je Rimsko Imperija mogla tada imati.

Oktavijanova spoljna politika je bila u osnovi konzervativna — sačuvati stečene pozicije. Ali je trebalo prethodno učvrstiti granice Carstva, ponegde ih ispraviti i postaviti na pogodne geografske linije. U tome cilju osvojene su sve zemlje na desnoj obali Dunava od ušća do izvora, ali nije uspelo da se granica prenese sa Rajne na Elbu da bi se ispravio veliki upadni ugao koji su Rajna i Dunav činili u pravcu Galije. To je bio veliki poduhvat koji je prilično prelazio defanzivnu strategiju, a i snage koje je Oktavijan bio voljan da posveti tome cilju. U tim uzaludnim nastojanjima pretrpeli su Rimljani 9 godine pre n. e. vrlo težak poraz u Teutoburškoj Šumi gde je Kvintilije Var izgubio tri legije. Otada i ovde prelaze Rimljani

u defanzivu. Na Istoku se Oktavijan zadovoljio da diplomatskim putem izdejstuje povratak rimskih orlova i zarobljenika koje su Parćani bili oteli od Krasa.

Oktavijanova vlast oslanjala se prvenstveno na vojsku, ali i na šire slojeve slobodnih građana kojima je bila dodijala ranija aristokratska oligarhija. Stoga je sve svoje legije i njihove pomoćne trupe mogao držati u graničnim provincijama. U Italiji nije bilo nijednog legionara. Za svoju ličnu sigurnost i sigurnost režima umesto ranije pretorijanske kohorte, koja je postojala samo u ratu, formirao je 9 kohorti po 1000 ljudi kao stalnu trupu. Od njih su tri bile stalno u Rimu, a ostale u blizini cara. Posle Oktavijana pretorijanci stiču veliki uticaj. Oni će često rešavati o nasleđu prestola. Njihov prefekt (komandant) postaje vremenom najmoćnija ličnost države. Za održavanje poretka u Rimu formirao je Oktavijan tri gradske kohorte (policija) i 7 kohorti vatrogasaca čija se uloga nije svodila samo na gašenje požara.

U doba Republike i ratne flote su formirane kada je trebalo. Oktavijan će organizovati stalnu ratnu mornaricu koja će imati svoje baze u Mizenumu (Napuljski Zaliv), u Juliskom Forumu (Fréjus), u Raveni i Akvileji. Zadatak carske flote svodio se samo na policisku službu protiv gusarstva, jer je sve Sredozemno More bilo opkoljeno rimskim posedima. Kasnije, za vlade Klaudija (41—54), formirana je i atlantska flota, sa bazom u današnjem Bulonj sir Meru, za vezu sa novoosvojenom provincijom Britanijom. Na Rajni, Dunavu i Eufratu plovile su rečne ratne flotile sa zadatkom čuvanja granice. Na Severnom Moru se povremeno pojavljuju rimske flote koje sadejstvuju kopnenim snagama protiv Germana.

Problem popune Oktavijanove stajaće vojske imao je više strana — vojničku, finansisku i političku. Još uvek je za slobodne građane postojala vojna obaveza služenja, ali se retko praktikovala. U suštini, vojnici su bili najamnici — dobrovoljci. Da bi se očuvao njihov kvalitet, ograničen im je rok službe na 16 godina, ali je to ubrzo povećano na 20 godina, pa se i to nije održavalo da bi se uštedele opravnine na koje su imali pravo isluženi vojnici. U pomoćnim trupama rok službe se penjao i na 25 godina. Rekrutne oblasti legionara obrazovala je u prvom redu Gornja Italija, zatim romanizovani delovi južne Galije i južne Španije. Kada su prvih godina nove ere rimske legije pretrpele velike gubitke u borbi protiv ustanika u Dal-

maciji i u Germaniji, pribeglo se ponovo bezglavom regrutovanju, pa su čak i robovi trpani u legije čime su odmah dobijali i građansko pravo. Ali to su bili izuzeci. Oktavijanova vojska ostaje profesionalna i najamnička. Svi oficiri i pretorijanci bili su isključivo Italici. Više oficirske položaje, od komandanata kohorti navije, zauzimala je aristokratija.

Sva je vojska bila neposredno potčinjena caru, *imperatoru*. Senat nije imao nad vojskom čak ni one prividne vlasti koju je sačuvao u nekim drugim granama. Nije imao nikakva uticaja ni u graničnim provincijama gde su bile dislocirane legije.

Oktavijanov strategijski sistem nije predviđao rezerve. Sva je vojska bila vezana za granice, izuzev pretorijanaca koji su bili više garda nego operativna vojska. Kada je na jednom graničnom frontu trebalo grupisati snage za veće ofanzivne ili defanzivne operacije, morali su se opasno odgolititi drugi frontovi. Ovakvo rokiranje snaga s jedne granice na drugu, sa Rajne na Eufkrat ili iz Afrike na Dunav, trajalo je dugo, a ponekad je plaćano ekonomskom propašću odgoličenih provincija koje su okolni varvari jedva dočekali da opljačkaju. Ali za prvi mah, u doba Oktavijana Avgusta i njegovih prvih naslednika, nedostatak strategiske rezerve se nije mnogo osećao. Legije su dugo bile u stanju da uspešno brane granice Carstva.

U doba Domicijana (81—96) otpočelo je utvrđivanje granične linije, izgradnja *limesa*. To su bili u osnovi granični putevi zaštićeni rovovima i bedemom, zidom i palisadom, a snabdeveni potrebnim osmatračnicama. Sve je to više služilo kontroli granica nego stvarnoj odbrani. *Limesi* su organizovani prvenstveno duž velikih prirodnih prepreka, duž Rajne, Dunava i Eufrata. U neposrednoj pozadini granične linije podizani su kasteli za oslonac graničnim (pomoćnim) trupama, ponekad i u više linija, a operativne trupe, po jedna ili više legija, postavljane su periferno u stalne logore na velikim međusobnim rastojanjima, negde i na više stotina kilometara razmaka. Kada su varvari upadali na rimsku teritoriju, morali su najpre da savladaju prepreku, a zatim bi nailazili na otpor graničnih trupa. Ove su mogle da odbace manje pljačkaške bande, a kada su nailazile veće grupe varvara, nastojale su da ih zadržavaju i lome dok ne stigne najbliža legija iz svog stalnog logora. Poznati su britanski *limesi* između Solvej Ferta i Njukasla i između Fert of Klajda i Fert of Forta, germanski *limesi* između Rajne i Dunava i panonski duž Dunava. Bilo ih je između Dunava i

Tise, u Dobrudži, u Arabiji i Africi. U pravcu utvrđivanja granica najviše je učinio Hadrijan (117—138). Sistem je funkcionisao više od jednog veka dok nije postao suviše krut za strategisku situaciju u kojoj se našlo Carstvo.

2. DEKADENCIJA CARSKJE VOJSKE

Više od dva veka sačuvala je rimska vojska bitne crte Oktavijanove organizacije i nadmoćnost nad svim susedima. U I veku n. e. osvojila je i nove provincije — Britaniju, Mauritaniju, a početkom II i Dakiju.

Vojska je bila u rukama cara, ali su i carevi bili u rukama vojske. Već pri prvoj promeni na prestolu, posle Oktavijanove smrti, bune se tri legije u Panoniji tražeći bolje uslove službe, a u Germaniji izdižu drugog cara. Idući za svojim interesima, vremenom će vojska steći isključivu reč pri izboru careva. Biće to glavni izvor njenih prihoda i privilegija. Ali to nije bitno smanjilo njenu efikasnost. I u doba Republike je rimska vojska imala glavnu reč u unutrašnjoj politici. Vojnu monarhiju stvorio je upravo Cezar u upornoj borbi sa svojim rivalima. Oktavijan ju je samo prilagodio nekim starim formama koje se još nisu smele zanemariti. Postepeno odbacivanje tih formi po meri kako su politički bivale izlišne nije uzrok opadanja borbene vrednosti rimske vojske. Ne može se smatrati dekadentnom ni tendencija postepenog isključivanja Italika iz vojske, jer su se u provincijama među novim Rimljanima mogli regrutovati bolji vojnici.

Dekadencija vojnih ustanova nastupa uporedo sa raspadanjem robovlasničkog društva. Kada ovo počinje da guši proizvodne snage, ne mogu se više odvajati dovoljna sredstva za izdržavanje tolike vojske koja bi bila u stanju da odbrani sve granice Carstva. Hadrijanove dugačke odbranbene linije su prve vidljive vojne posledice ekonomskog opadanja. Sada se sva vojska pretvara u graničnu trupu. Ovakav kordonski sistem je mogao zadovoljiti protiv slabog pritiska, ali ga je jači neprijatelj sigurno probijao, pa je zatim mogao nesmetano prodreti u unutrašnjost, jer nije bilo više operativnih snaga da ga zadrže. Tako su Markomani prodrli do Akvileje. Mark Aurel (161—180) jedva je uspeo da ih svojim aziskim trupama prebaci preko Dunava. Uvidevši da granicu treba ojačati, on

naseljava varvare na rimsko tle uz obavezu da stupe u vojsku kada zatreba. To je početak vojnog kolonata. Njegovi naslednici se sve više služe njegovim primerom. Usled finansiskog rasula koje je nastupilo u III veku, rimska država nije više u mogućnosti da svoje vojske plaća u gotovu, pa im u naknadu daje zemlju na obradu i dozvoljava da žive u zajednici sa svojim porodicama što im je ranije bilo zabranjeno. Rimska vojska poče tako da se pretvara iz profesionalne stajaće vojske u miliciju slabije discipline i izvežbanosti. Na toj materijalnoj osnovi bilo je lakše i korisnije regrutovati ratoborne varvare nego rimske građane koji su već bili izgubili svaki smisao za vojnički zanat. Usto, trebalo je ponovo naseliti čitave oblasti koje su usled nerazumne fiskalne politike sasvim opustele. Tako se rimska vojska sve više varvarizuje menjajući ujedno i svoju taktiku.

Hadrijanov kordonski sistem doživeo je slom sredinom III veka kada su susedni narodi sa svih strana prelazili rimske granice, na istoku Persijanci, na jugu beduini Sahare, a na severu Germani. Potreba za operativnom vojskom sve se više osećala. Kako je ponovo ostvarena ne može se pratiti u pojedinostima. Za vlade Galijenove (260—268) vidimo velika konjička tela, a Aurelijan (270—275) ima znatnu operativnu vojsku sastavljenu od pretorijanskih kohorti, ilirskih legija, dalmatinske i mavarske konjice. Nov sistem dobija svoj konačan oblik u doba Dioklecijana (284—305) i Konstantina (312—337).

U IV veku se rimska vojska jasno deli na graničnu (*limitanei* ili *riparienses*) i operativnu, koja prati cara pa je zato nazvana *comitatenses*. Prvu su činili granični seljaci bez ikakve operativne vrednosti; ako je među njima bilo trupa izvesne manevarske sposobnosti, nazvane su *pseudocomitatenses*. Staru gardu pretorijanaca su zamenili *palatini* — ljudstvo koje se istaklo revnosnom službom u legijama. Period od Aurelijana do Julijana Apostate (361—363) možemo nazvati i preporodom rimske vojske. To dokazuju njeni uspesi na svim granicama. No, bitno je da ni granična ni operativna vojska ne liče više na klasičnu rimsku vojsku. Broj legija se naglo povećava ali to nisu više one solidne jedinice koje su usto bile i toliko elastične. To su samo gomile najamnika manje ili veće borbene vrednosti. Mač i džilit zamenjeni su kopljem i lukom. Uporedo raste i uloga konjice. U vojsku ulazi sve više varvara. Varvarin i vojnik postaju sinonimi. Najzad čitavi germanski narodi prelaze

u rimsku vojnu službu i naseljavaju se na rimskom tlu. Od IV veka rimska vojska je po ličnom sastavu varvarska. Varvari dolaze i na najviše vojne položaje. Odavno je ukinuta praksa da se viša starešinska mesta popunjavaju aristokratijom. Rimljani nastoje dakle da se od varvara brane varvarima. Rimska vojska koja je pod Aecijem 451 suzbila Atiline Hune na Katalaunskim Poljima, bila je sastavljena od Franaka, Vizigota i drugih varvarskih naroda. Varvari su, razume se, ratovali na svoj način. Rimska vojska, ta najefikasnija vojna organizacija koju je svet dotle upoznao, nestala je dakle mnogo ranije no što je Odoakar, germanski vojskovođa u rimskoj službi, učinio kraj Zapadnom Rimskom Carstvu (476).

3. GERMANI

Vojno ustrojstvo Germana je čist izraz njihovog društvenog i političkog uređenja. Rod je bio njihova osnovna društvena jedinica. Obuhvatao je 400 do 1000 duša, možda negde i 2000, imao je svoju teritoriju i svoju zajedničku zemlju i živio u istoj naseobini — selu. U trenutku kada ulaze u istoriju, Germani nisu bili više nomadi mada su svoje naseobine često menjali zbog slabe izdašnosti zemlje. Nemačko pravo je i kasnije računalo kuću u pokretnu imovinu. Članovi roda, koji su pre svega bili ratnici, obrazovali su u ratu družinu ili stotinu, dakle centuriju, ali je u praksi bila znatno veća jer je u Germana broj sto označavao samo neki neodređen veći broj. Izabrani starešina roda *huno* (stotinar) bio je u ratu na čelu družine. Družina je, dakle, vojna jedinica gde kohezionu snagu čine krvne i materijalne veze umesto hijerarhijske discipline kao kod Rimljana. Više rodova obrazovalo je pleme od 25—40 000 duša. Skupština plemena bila je najviša suverena vlast. Na čelo plemena birani su prvaci iz istaknutih porodica, koji su upravljali opštim poslovima, a jedan od njih se u ratnom pohodu birao za vođu — vojvodu. U ovim istaknutim porodicama plemena, čiji se ugled stvarao generacijama na bojištu i u javnim funkcijama, uporedo se gomilalo bogatstvo stvoreno ratnim plenom, dankom, poklonima i radom ratnih zarobljenika. Ovo je njima omogućilo da izdržavaju svoje lične družine ili pratnje (*Gefolgschaft*) sastavljene od najhrabrijih ratnika s kojima su jačale svoj uticaj u plemenu. Ovakvo uređenje pojačalo je naklonost

Germana za pljačku što im je inače, kao svim varvarima, bila jedna od privrednih grana.

Vojske Germana bile su male iako su svi odrasli ljudi bili vojnici. Umesto stotine hiljada ljudi koje navode rimski pisci, imale su možda najviše oko 15 000 koliko smatra H. Delbrik. Nemajući gradova, a baveći se pretežno lovom i stočarstvom, a samo uzgredno poljoprivredom, gustina stanovništva njihove postojbine je bila neznatna.

Naoružanje Germana bilo je u znaku nedostatka metala. Gvožđe su doduše odavno poznavali, ali su ga malo proizvodili. Otuda je samo manji deo ratnika imao oklop, šlem ili mač. Većina se borila kratkim drvenim kopljem sa gvozdenim šiljkom, nalik na koplje starogrčke teške pešadije, a jedan deo je imao i sekiru. Luk i strela bili su jedno vreme zanemareni, ali se u III veku n. e. ponovo javljaju. Glavno zaštitno sredstvo bio je štit, drveni ili pleteni, prevučen kožom.

Postroji Germana su odgovarali njihovom društvenom uređenju. Družine, grupisane po plemenima su na otvorenom polju obrazovale četvrtaste kare koje su Rimljani pogrešno nazivali klinovima. Za vojsku koja nije imala dovoljno kvalitetnog oružja da bi se snabdela svi vojnici koji se angažuju na frontu, i koja nije bila ni raščlanjena ni obučena za manevar, kare su bile pogodnije od razvučenih formacija — kao što je bila rimska falanga kohorti. U takvim četvrtastim postrojima su Germani jurišali na protivnika uz veliku viku. Taktika im je bila izrazito ofanzivna. Neka germanska plemena imala su jaku konjicu koju su postavljala na krila. Bili su vrlo vešti u rasutoj borbi, naročito u šumama.

U III i II veku pre n. e. Germani su zauzimali krajnji sever Evrope od Rajne do Visle i Skandinavsko Poluostrvo. Današnja južna Nemačka (Baden; Virtemberg, Hesens, Frankonija, Bavarska), Austrija i Češka bile su u ono vreme još keltske. Ali otada oni stalno pritiskuju prema jugu. U Cezarevo doba ovladali su već desnom obalom Rajne i levom obalom gornjeg Dunava. Odatle oni upadaju u bogate rimske zemlje. Njihovi naleti bili su žestoki i opasni. U svojim pljačkaškim pohodima prodirali su duboko, ali sve dotle dok je rimska vojska sačuvala svoj karakter njihovi naleti lomili su se o čvrsto organizovane i dobro naoružane rimske legije. Vekovni dvoboj između Germana i rimske vojske u obliku koji može interesovati vojnu istoriju, završen je već u III veku. Klaudije II (268—270) proterao

je Alemane iz Italije, a Gote je potukao u velikoj bici kod Naisa (Naissus, Niš). Kasnije nema više rimske vojske već samo varvarske u rimskoj službi. Odlučujući momenat u rušenju Zapadnog Rimskog Carstva i u stvaranju romansko—germanskih država na njegovoj teritoriji, je prelaz čitavih germanskih plemena u rimsku vojnu službu kao posledica raspada dotrajalog robovskog društvenog uređenja. O trajnim germanskim osvajanjima može biti reči samo na rajnskima i dunavskim granicama Carstva i na britanskim ostrvima. U drugim krajevima pojavljuju se Germani kao saveznici (federati). To su naoružani narodi u službi Carstva — Vizigoti, Ostrogoti, Burgundi, Vandali. Žive na rimskom tlu, čuvajući svoj jezik i svoje pravo, a slušajući svoga kralja koji je u isto vreme i rimski vojskovođa (magister militum).

4. BITKA KOD STRAZBURA (ARGENTORATUM) (357)

Iskoristiv građanski rat između careva Konstancija i Magnencija, germanski Alemani prešli su 350 godine Rajnu i zauzeli predele do Vogeza. Kada je za namesnika Galije postavljen Julijan (kasnije car Julijan Apostata), on odluči da ih prebaci preko Rajne i da im tom prilikom nanese takav udarac da se skoro ne vrate. Stoga ih nije odmah napao već samo dražio prepadima da ih privuče što više na levu obalu. Stvarno, mnogi Alamani s desne obale pritrčaše u pomoć svojim sunarodnicima na levoj. Tek kada ih je stiglo dosta, ali ne suviše, krene Julijan protiv njih.

Jačina Rimljana iznosila je oko 15 000 vojnika, a Alemana je bilo nešto više — prema rimskim izvorima, koji svakako preteruju, oko 35 000. Bojište nije sasvim utvrđeno, ali sigurno je da se desno krilo Alemana naslanjalo na neku prepreku. Izvori govore o rovovima i o močvarnom zemljištu.

Julijan postavi svoju pešadiju, u kojoj je bilo mnogo varvara, u dva borbena reda. Prvi borbeni red činila je neprekidna masa od osam vrsta po dubini, a drugi njegove najbolje trupe raspoređene u nekoliko grupa od po deset vrsta. Glavni na konjice, sastavljena isključivo od nerimskih trupa, stavljena je na desno krilo. Borbeni poredak Alemana činila je kom-

paktna masa pešadije u četvrtastom stroju (klinu), a na levom krilu bila je konjica izmešana sa lakom pešadijom. Hnodomar, najugledniji među sedam knezova koji su predvodili Alamane, komandovao je konjicom na levom krilu.

Konjica Alemana je vrlo brzo postigla uspeh proteravši rimsku konjicu koja, izgleda, nije ni sačekala udar. Zatim se bacila na rimsku pešadiju, verovatno u bok prvom borbenom redu. Ali Julijan tada baca u borbu pešadiju drugog borbenog reda koja uspostavlja situaciju na rimskom desnom krilu. U međuvremenu se na levom rimskom krilu vodila žestoka borba koja se završila opštom pobedom Rimljana. Mnogi se Alemani podaviše u Rajni, a Hnodomar bude zarobljen.

U ovoj bici se još uvek oseća stara rimska taktika. Dejstvo drugog borbenog reda koje očigledno izvode trupe sposobne za manevar potseća nas na bitku kod Farsala, ali bez onih taktičkih finesa koje je omogućavala taktika kohorti.

5. BITKA KOD ADRIJANOPOLJA

(378)

Vizigoti su prešli Dunav pod pritiskom Huna i sa dozvolom Rimljana naselili se u Trakiji kao rimski saveznici. Ali je uskoro došlo do spora oko snabdevanja. Goti stadoše tada da pljačkaju rimske pokrajine na Balkanu. Njima se pridruži dobar deo Ostrogota sa leve obale Dunava, zatim Goti koji su bili u rimskoj vojnoj službi, pa i odbegli robovi, naročito trakiski rudari.

Valens, car Istoka, baš je tada ratovao sa Persijancima. Prve trupe koje je on poslao i zapadnorimske trupe koje je poslao njegov nećak, car Gracijan, potisle su Gote u Dobrudžu ali nisu bile u stanju da ih savladaju. Kada su Goti dobili pojačanje sa leve obale Dunava, Rimljani su se povukli, istočni u Carigrad, a zapadni u Iliriju. U Trakiji je ostao energični Sebastijan sa 2000 ljudi elitnih trupa sa kojima je nastojao da pohvata pojedine pljačkaške bande Gota.

U međuvremenu je Valens sklopio mir sa Persijancima i krenuo na Balkan, dok mu je Gracijan pošao u pomoć iz Galije, niz Dunav. Prvi cilj Valensa je bio da se spoji sa svojim zapadnim kolegom, pa je iz Adrijanopolja krenuo prema Filipopolju (Plovdivu).

Ugroženi Vizigoti su se prikupili kod Bereje (Stara Zagora). Oni su mogli da se postave između obe rimske vojske i da pokušaju da ih tuku počesno. Ovaj manevar bio bi opasan, jer je napadnuta rimska vojska, zapadna ili istočna, mogla uvek da u utvrđenom logoru sačeka dolazak druge vojske koja joj je dolazila u susret. Vođa Gota, Fritigern, shvativši možda ovu opasnost, upade u Trakiju, u Valensovu pozadinu, i poče da pustoši ovu bogatu pokrajinu. Valens je mogao da sačeka svoga nećaka pa da se zajedno obore na neprijatelja, ali umesto toga on se sam vrati nazad i kod Adrijanopolja napadne gotski kolski logor. Izvori navode da je Valensa na preran napad navela ljubomora na svog nećaka koji je upravo pobedio neko alemansko pleme, ali je verovatnije da nije hteo dopustiti da Goti opljačkaju celu Trakiju do zidina njegove prestonice, utoliko više što mu je bilo javljeno da ih ima svega 10 000.

O taktici u ovim borbama ima malo podataka. Dok je rimska vojska napadala logor, glavnina gotske konjice udari joj u levi bok, pregazi rimsku konjicu koja je bila na tome krilu, pa se zatim sruči na pešadiju. Udarac je bio toliko silan da je ova začas sasvim razbijena. U tom trenutku gotska pešadija ispada iz logora. Rimska konjica desnog krila ne pokuša da se umeša u borbu nego otstupi. Bitka je već tada bila izgubljena, samo je pokolj rimskih pešaka trajao još izvesno vreme. Poginulo je dve trećine Rimljana. U gužvi je nestao i sam car, pa se ne zna kako je završio.

Bitku kod Strazbura dobila je pešadija, a ovu konjicu. Pre no što su krenuli na Balkansko Poluostrvo, Vizigoti su boravili u stepama južne Rusije gde su razvili jaku konjicu, najjaču među svima germanskim narodima. Dekadentna rimska pešadija se nije više mogla odupreti takvoj konjici na otvorenom polju.

VI

VOJNA KNJIŽEVNOST U DOBA PREVLAŠTI RIMA

Najstariji nama poznati latinski pisac koji se bavio i vojnim pitanjima je Marko Porcije Katon (234—149 pre n. e.) od koga su sačuvani samo odlomci. On je ustao protiv onih koji su smatrali da je ratovodstvo samo pitanje rutine.

Zanimljiv je onaj deo koji nabroja sedam raznih borbenih poredaka: 1) frontalni — koji se ranije, tvrdi Katon, upotrebljavao gotovo isključivo; 2 i 3) kosi — radi krilnog napada; 4 i 5) u vidu luka — radi dvostranog krilnog napada dok je sredina sasvim bez trupa ili samo paučinasto zastrta; 6) bočni napad iz marševske kolone; 7) borbeni poredak naslonjen na terenske prepreke. Katon je bio političar i historiograf, ali se istakao i na vojnom polju. Stupio je u vojsku odmah posle poraza kod Kane kao mladić od 17 godina, a dve godine kasnije bio je već vojni tribun. Učestvovao je u bici na Metauru. Kao konzul je 195 pre n. e. gušio ustanak u Španiji, toliko uspešno da je po povratku slavio trijumf. Najveće priznanje zaslužio je kao legat na Termopilama: na čelu odeljenja vojske probio se noću preko planinskog venca, iznenadio neprijateljske posade i napao s leđa vojsku Antioha III koja se dala u bekstvo (191 pre n. e.). I pored praktičnog iskustva, Katonovi poreci su očigledno više njegove lične kombinacije nego odraz prakse. Nije odobravao rimska osvajanja, ali protiv Kartagine je bio bezobziran. Tražio je neprekidno njeno uništenje (*Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*), ali ga nije doživeo.

Polibije (oko 201—120) je grčki pisac. Rođen je u Megalopolisu u Arkadiji. Učio je da postane državnik i vojnik. Za vreme Drugog makedonskog rata (171—168) bio je hiparh (komandant konjice, drugi položaj posle stratega) Ahajskog saveza koji je simpatisao Makedoniji. Posle makedonskog poraza deportovan je u Italiju sa 1 000 drugih istaknutih Ahajaca na čiju se lojalnost Rim nije mogao osloniti. U Rimu se sprijateljio sa pobednikom kod Pidne, konzulom Emilijem Paulom, kasnije i sa Scipionom Mlađim koga je 149 pre n. e. pratio u Afriku, a 133 pre n. e. u Numanciju. Tako se bliže upoznao i oduševio sa državnom i vojnom organizacijom Rima baš u vreme kada je ovaj grad bio u naponu svoje ekspanzije. Nepomirljive protivrečnosti rimskog nezajažljivog osvajanja nisu još bile izbile na površinu.

Smatrajući da Rim zahvaljuje svoju snagu i efikasnost samo valjanosti svojih političkih i vojnih ustanova, trudio se Polibije da dokaže svojim pokorenim sunarodnicima da je brz uspon njihovog zavojevača od vodeće svetske sile rezultat istoriske nužnosti. I za njega, kao i za Tukidida, je istorija učiteljica života, pa je u svome delu tragao za uzrocima i posledicama događaja. Posle ili uz Tukidida, na koga se ugledao, Po-

libije je najznačajniji istoričar Starog veka. Nema nikakvih religioznih predrasuda, a njegov nešto jednolik stil je slobodan od retorskih fraza i dramatskih efekata. Ali ni on nije sasvim nepristrasan, kao što nije bio ni njegov uzor. U svom oduševljenju za Rim on je svakako preterivao pri veličanju njegovih junaka. Kada je trebalo istaći snagu Rima on nije ustuknuo ni od priča.

Glavno Polibijevo delo su njegove *Istorije*. To je rad od 40 knjiga. Prva namera mu je bila da obradi period od 53 godine, od Drugog punskog rata do bitke kod Pidne (220—168 pre n. e.) u kome je Rim postao gospodarem Sredozemlja. Prve dve knjige su samo uvod i bave se ranijom istorijom Rima, Prvim punskim ratom i događajima koji su se u to vreme zbivali u drugim zemljama. Kasnije je dodao i period do uništenja Kartagine (146 pre n. e.) da bi pokazao kako je Rim koristio stečenu prevlast. Do nas je došlo samo prvih 5 knjiga, a od ostalih tek neki fragmenti.

Polibije je imao poseban interes za vojne probleme i o njima je živo raspravljao. Za Prvi punski rat drugog izvora mi nemamo. Samo, nažalost, za taj period su i njegovi izvori oskudni: za rimsku stranu je Fabije Piktora svedok druge ruke — pisao je tek posle Drugog punskog rata, a za Filina, poreklom Grka, jednog od komandanata u kartaginskoj vojsci, kaže nam sam Polibije da je nepouzdan mada je bio savremenik događaja. Polibiju ne možemo poreći kritički duh, pa moramo pretpostaviti da su se oba ova izvora kroz njega korigovala, ali idući čas za jednim, čas za drugim izvorom, nije primetio, naprimera, da bitku kod Mila (260 pre n. e.) opisuje dva puta na razne načine, kao dve posebne bitke. Slavu i veličinu Polibija čini Drugi punski rat. Njegovi izvori su sada sigurniji. Fabije Piktora je savremenik, član rimskog Senata, a sa kartaginske strane ima izveštaj nekog Grka koji je u Hanibalovoj pratnji opisivao njegova dela. Polibijev opis bitke kod Kane potiče stvarno od čoveka koji se s njom potpuno saživeo. Za H. Delbrieka nema nikakve sumnje da nam Polibije preko svog grčkog izvora prenosi opis samog Hanibala. U svakom slučaju Polibije je zavisio od svojih izvora više nego što se misli. Nisu mu sve bitke tako jasne i pregledne kao ona kod Kane.

Polibije je nezamenljiv izvor za sav period koji opisuje. Momzen nije preterao kada je zaključio da Polibije diže zavesu magle koja još pokriva Samnitske i Pirove ratove, a da

posle njega nastaje ponovo pomrčina, ako je moguće još dosadnija nego pre. Za vojnu istoriju je posebno značajan jer se bavi i vojnim ustanovama, a naročito zbog njegove znalacke paralele između manipularne i makedonske falange. Polibije je i autor neke taktike koja nije sačuvana.

Cezarevi *Komentari* o Galskom i Građanskom ratu su u osnovi memoari. Oni se ne bave neposredno ni teorijom ratne veštine ni problemima vojne organizacije, ali su kao vojnoistoriski izvori nezamenljivi. Njima treba prilaziti kritički, ali ma koliko kritika ispravila ili dovela u pitanje izvesne pojedinosti, oni su ipak neoborivo svedočanstvo na koju je visinu Cezar izdigao ratnu veštinu, naročito strategiju. Cezar ne iznosi ni teoriju ni načela; njih treba tražiti u samim događajima. On ne kaže kako treba činiti, nego prosto čini. Njegovi *Komentari* dali su potsticaj ogromnoj literaturi do naših dana, a mnogo vekova posle njegove smrti vojnici i ratnici nastojali su da se usavrše na njegovim primerima.

Grčki istoričar Diodor (Sicilijanski) je živeo u doba Cezara. Njegova *Biblioteka* je opšta istorija u 40 knjiga od „početka sveta” do njegovih dana. Osim većih delova mitskog doba sačuvao je samo 10 knjiga (11—20). Od ostalih ima izvoda kasnijeg vremena. Diodor nije kritički istoričar. Prenosi mnoge legende. Nedostaje mu sasvim smisao za vojne probleme. Grčki pisac Strabon je negde na prelomu stare i nove ere napisao *Geografiju* u 17 knjiga u kojoj ima mnogo istoriskih podataka ali ni njegova kritika nije na visini.

Rimski pisci: Tit Livije, Kornelije Nepot, Salustije i Tacit služe kao izvori za vojnu istoriju ali ni oni ne pripadaju vojnoj književnosti. Livije (59 pre n. e. — 17 n. e.) je napisao istoriju Rima od postanka do smrti Druza, mlađeg Tiberijevog brata, ali je od 142 knjige sačuvano samo 35 knjiga, od 1 do 10 (obradjuju vreme do 293 pre n. e.) i od 21 do 45 (od 218 — 167 pre n. e.). Od ostalih došli su do nas samo sadržaji, izuzev za 136 i 137 knjigu o kojima nema baš ništa. Livije nije koristio mnogo izvora niti ih je proveravao. Nije bio kritički istoričar kao Tukidid ili Polibije. Mnoga njegova mesta se podudaraju sa Polibijevim tekstom. Kornelije Nepot (oko 99 — 24 pre n. e.) bavio se istorijom i literaturom. Od glavnog njegovog dela *O slavnim ljudima*, sačuvane su 23 biografije grčkih vojskovođa i dve biografije Rimljana, Katona i Tita Pomponija Atika. Kornelije Nepot ističe više

vrline svojih junaka, posebno hrabrost i patriotizam, nego istoriske događaje u kojima su učestvovali. Gaj Salustije Krisp (86 — 34 pre n. e.) interesuje nas kao autor dela *Jugurtin rat*, koje je zanimljiva monografija ali ne zadovoljava kao vojna istorija zbog nepouzdanih hronoloških i geografskih detalja. Kornelije Tacit (oko 55 — 120 n. e.) je značajan za vojnu istoriju zbog obrade germanskih vojnih ustanaka u njegovom glavnom delu *Germanija*. Tacit je bio republikanac pa se naročito zadržavao na kontrastu između varvarske slobode i rimske servilnosti. Ovde možemo navesti Veleja Paterkula, učesnika u Tiberijevim pohodima na Germaniju, autora jedne kratke rimske istorije, koja bi bila vrlo korisna za vojnu istoriju da nije toliko sažeta; Svetonija Gaja Trankvila pisca carevih biografija od Cezara do Domicijana, gde pored mnogih anegdota ima ponešto i za vojnu istoriju; Junijana Justina rimskog istoričara iz III veka (?) koji nam je ostavio izvod iz izgubljenog dela Pompeja Troga, pisca iz doba Oktavijana Avgusta, koji se bavio pretežno istorijom makedonske monarhije; Justin je sebi dozvolio veliku slobodu digresije ali ipak sadrži po koju vrednu informaciju i za vojnu istoriju; najzad, tu pripada Amijan Marcellin, poslednji rimski istoričar od značaja i praktični vojnik čije delo pisano oko 390 n. e. sadrži nekoliko odeljaka od neposrednog interesa za vojnu istoriju.

Jedino latinsko delo koje se bavi gradskom vojnom napisao je Vitruvije Polio, savremenik Cezarev i Oktavijanov. I Oktavijana možemo takođe uvrstiti među vojne pisce ako ga smatramo autorom *Pravila službe* koja su detaljno regulisala unutrašnji život rimske vojske. Kurcije Ruf napisao je u doba cara Klaudija (41—54 n. e.) svoju *Istoriju Aleksandra Velikog*, koja ima više književne nego istoriske vrednosti. Delo Seksta Julija Frontina (oko 40—103 n. e.) *O vojnoj nauci* uživalo je veliki glas (Trajan ga je naročito cenio), ali je za nas nažalost izgubljeno. Njegova *Strategematika* ili zbirka mudrih dela i izreka istaknutih vojskovođa, zamišljena kao ilustracija prethodnog dela, došla je do nas ali u izopačenom obliku. Frontina je Makijaveli mnogo cenio i preporučivao mnoga njegova lukavstva.

Posle Frontina imamo ponovo niz grčkih pisaca. Onezandar, savremenik Nerona ili Klaudija, je u svojoj *Raspravi o ratnoj veštini* obuhvatio gotovo svu vojnu oblast, ali

njegov talenat nije bio na visini zadatka. Delo nosi pretežno etički karakter. Suprotno ovome *Teorija taktike*, koju je prvih godina II veka napisao Elijan, zvani *Taktičar*, nosi geometrijski karakter. Ona obrađuje samo grčko—makedonsku taktiku jer autor priznaje da ne poznaje rimsku. Elijan tvrdi da je konsultovao najbolje autoritete, a najviše izgubljeni Polibijev rad o tome pitanju. Vrednost njegovog dela čini mnoštvo taktičkih i strojevih detalja zbog čega je i kasnije cenjen i prevođen. Od ogromnog broja *Plutarh*ovih (oko 50—120) dela prvenstveno nas interesuju njegove *Paralelne biografije*, a u njima životopisi istaknutih grčkih i rimskih vojskovođa. Pisane su na osnovu grčkih i latinskih izvora koji se ne mogu uvek identifikovati. Izbor nije uvek srećan. Plutarh se suviše koristio legendama i anegdotama, a voleo je i moralna naravoučenijska. Njegove biografije su bile rado čitane u Starom veku i kasnije. Ne doprinose mnogo vojnoj nauci. Arijan (oko 96—175 n. e) je za nas značajniji. Njegovo glavno delo *Aleksandrova Anabaza* je najvernija istorija Aleksandra Velikog. Sam naziv dela kazuje da se ugledao na Ksenofonta. Prihvatio je i njegov trezven i nekitnjast stil čime mnogo odudara od svojih savremenika. Pisao je, kako sam kaže, na osnovu radova Aristobula i Ptolemeja, učesnika Aleksandrovih pohoda. Izbor izvora čini čast njegovom kritičkom duhu. Kada navodi stvari u koje sam ne veruje, on to posebno naglašava. Ipak se i kod njega oseća da je pisao oko pola milenijuma posle događaja usred kulta o Aleksandru. Neprijatno deluje u Arijana religiozno praznoverje. U preterivanju jačine persiskih vojsaka ugledao se na Herodota. Njegova *Indika* je donekle nastavak Anabaze. Njegova *Taktika* obrađuje helenističku taktiku. Vrlo je srodna sa Elijanovom taktikom ali je manje dogmatična; nastoji da bude uputstvo za praksu. Napisao je i *Raspravu o konjici*, delo koje je pod jakim uticajem varvarskog načina ratovanja jer je koplje za bacanje glavno oružje njegovih konjanika.

Apolodor, grčki arhitekta, je za Trajanove vlade (98 — 117) pisao o ratnim mašinama i gradskoj vojni. On je i tvorac mosta na Dunavu u Đerdapu. Egipćanin Apijan, koji je živeo u doba Hadrijana, ostavio nam je dosta podataka iz istorije rimsko—španskih odnosa, punskih i građanskih ratova ali nekritički obrađenih. Dio Kasije (oko 200 godine n. e.) napisao je, kao i Livije, istoriju Rima od postanka do

njegovog doba. Od njegovih 80 knjiga ostalo je svega 25 (36—60) koje se bave vremenom od 68 pre n. e. do 47 n. e. On prenosi svakojaka čuda i legende, ali je nezamenljiv jer za taj period nema ničeg boljeg. Polijen je oko 163 godine n. e. napisao svoju *Strategematiku* od 900 raznih lukavstava koja je slabija od Frontinove. Nosi jasne znakove dekadencije ne samo ratne veštine nego i morala. Polijen trpa u ratnu veštinu i odvratne podvale. U tome ide još dalje Sekst Julije Afrikanac (rođen negde za vlade Septima Severa). Učeći da se pobedi neprijatelj bez borbe, on preporučuje trovanje hrane, vode pa čak i vazduha. Pauzanija, grčki geograf iz kraja II veka, daje poneki podatak za topografsko fiksiranje operacija.

Od kraja I veka n. e. pa do sredine IV veka među latin-skim vojnim piscima ima ih samo nekoliko koji su gotovo isključivo obrađivali vojno pravo. Tek je Flavije Vegecije (kraj IV i početak V veka) svojim delom *Vojne ustanove Rimljana* (*De re militari*) šire zahvatio ratnu veštinu. On nije bio vojnik. Njegov rad je čista kompilacija iz radova starijih rimskih vojnih pisaca — Marka Porcija Katona, Kornelija Celsa, enciklopediskog pisca iz I veka, Taruntena Paterna, rimskog pravnika iz kraja II veka koji se posebno bavi vojnim pravom, i Frontina. Uveren da je dekadencija Carstva posledica dekadencije vojske, nastojao je da ukaže kako je ranije bilo i kako treba opet činiti da se ponovo oživi stara slava. Nije uvideo da je varvarizacija rimske vojske posledica propadanja robovlasničkog društva, a ni to da se i rimska prošlost sastoji iz nekoliko jasno razdvojenih epoha. Bez ličnog vojnog iskustva i istoriske kulture, nije umeo da kritički oceni podatke svojih izvora pa se često zaplitao u nerazrešive zbrke. Ipak nam Vegecije daje dosta materijala za rekonstrukciju rimske ratne veštine. Njegovu veliku popularnost u Srednjem veku, a i u Novom veku sve do Francuske revolucije zahvaljuje najviše svojim *Opštim ratnim pravilima* (*Regulae bellorum generales*) kojima je pokušao da uopšti ratnu veštinu u svega nekoliko načela. Naročito je zapažen početkom Novog veka kada se ponovo pojavljuju zbijeni strojevi pešadije koji liče na klasičnu falangu.

Najzad, kao izvore za rekonstrukciju rimske vojske, moramo pomenuti i zvanični rimski priručnik iz početka V veka (*Notitia dignitatum*) koji nam daje sve dvorske, građanske i

vojne položaje Carstva i pregled carske vojne sile na prelomu IV i V veka.

U svemu, klasična vojna književnost ne daje nam potpun pregled nad vojnom delatnosti svog vremena. Bez opštih istoriskih radova i uzgrednih napomena besednika i filozofa, kao i opisa pesnika, ne bismo mogli stvoriti onu sliku koju imamo danas o ratovodstvu Starog veka. Naročito su oskudna dela o formaciji i organizaciji vojske. O taktici i gradskoj vojni ima znatno više, a za studiju strategije treba se obratiti isključivo istoričarima — Tukididu, Ksenofontu, Polibiju, Cezaru. Grci su doprineli vojnoj književnosti Starog veka ne-srazmerno više od Rimljana. Oni su tvorci klasične vojne književnosti. Ali nećemo zaboraviti da su Rimljani originalnim stvaralaštvom doveli ratnu veštinu Starog veka na vrhunac svog razvitka.
